I

S. Marcus foto.

GATUPARTI FRÅN KLOSTERGATAN,
strax invid korsningen af Sladdergatan (vid den ljusa gafveln i fonden).
Till höger ett nu nedrifvet korsvirkeshus från tiden omkr. 1700.

Axel Nilsson foto. 1908.

HÖRNET AF STORA NORREGATAN OCH SLADDERGATAN.
Korsvirkeshus från 1600-talet. Bilden tagen före den 1908 gjorda restaureringen.

3

Axel Nilsson foto. 1904.

GÅRDEN N:O 3 I YSTAD, ÖSTERGATAN 43.

4

Axel Nilsson foto. 1904.

PORT TILL GÅRDEN N:O 3 I YSTAD, ÖSTERGATAN 43.

BAKPORT VID LILLA NORREGATAN TILL GUSSINGSKA HUSET.

Tvärs öfver gården synes den till Stora Norregatan ledande porten. Gården är bebyggd med gamla korsvirkeshus, som delvis i senare tid omändrats och inklädts med tegel och puts. I andra våningen af huset åt Stora Norregatan fanns en utmärkt inredning från början af 1800-talet, med å papper tryckta tapeter i hela väggfält, framställande landskap m. m. (så kallade Hamburgertapeter, nu i Nordiska Museet genom gåfva af direktör Gussing).

GÅRDEN N:O 4 I YSTAD, ÖSTERGATAN 43.

Uppförd af Assessor Friedrick Blandow, död 1834.

Till 1906 hade huset en fullständig och väl bevarad arkitektonisk inredning från senempirens dagar. Prof å de olika rummens dekorering finnas bevarade i Nordiska Museet, der äfven en interiör är anordnad efter ett af öfre våningens rum.

Numera är huset försedt med stora butiksfönster och den gamla inredningen är bortrifven. Bilden är tagen innan detta skedde.

7

S. Marcus foto.

PARTI AF STORA VÄSTERGATAN.

8

APOTEKSGÅRDEN,
vid hörnet af Garfvaregatan och Tvättaretorget.

PARTI AF STORA VÄSTERGATAN.

Till höger ett af stadens äldsta korsvirkeshus, till sin konstruktion nära öfverensstämmande med det till höger å bild [10] synliga.

APOTEKSGÅRDEN.

Hela detta från 1600-talet härstammande parti skulle jämte det bredvidliggande pittoreska Tvättaretorget, m. m. totalt förstöras, om den nya stadsplanen genomföres.

9

Axel Nilsson foto. 1908.

MAGASINSBYGGNAD.

10

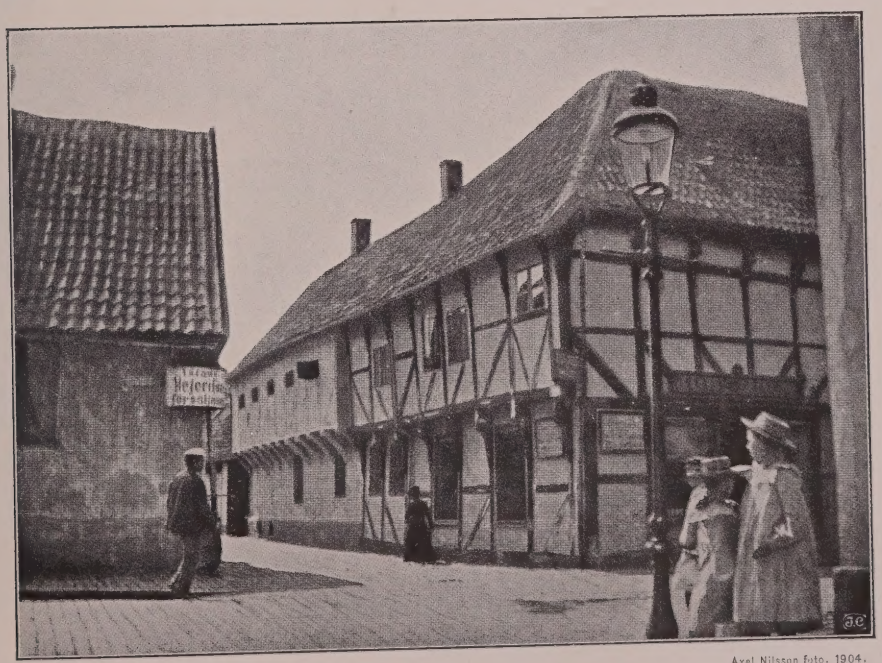

Axel Nilsson foto. 1904.

PILGRÄNDS UTMYNNING I ÖSTERGATAN.

MAGASINSBYGGNAD.

Magasinsbyggnad med å båda långsidorna utskjutande öfvervåning i borgmästare Petterssons gård vid Tvättaretorget. Om den nya stadsplanen genomföres måste detta hus raseras.

PILGRÄNDS UTMYNNING I ÖSTERGATAN.

Till höger ett af de äldsta korsvirkeshusen i staden.

Till vänster en gafvel af den i korsvirke byggda gård, som nedrefs 1907 och hvilkens äldre delar genom Ystads Fornminnesförenings försorg och med hjälp af staden återuppförts i klosterparken.

11

Axel Nilsson foto. 1904.

GÅRD VID HÖRNET AF ÖSTERGATAN OCH PILGRÄND.

12

S. Marcus foto.

MATTORGET.

MATTORGET.

De båda husen i förgrunden — det bortre från tiden omkr. 1700, det närmre yngre — nedbrunno 1906. I fonden Stora Torget.

GÅRD VID HÖRNET AF ÖSTERGATAN OCH PILGRÄND.

Nedrefs 1907 för att lämna plats för ett spritbolagshus. Dess äldre delar, däribland det å bilden synliga tvåvåningshuset, äro genom Ystads Fornminnesförenings försorg med understöd af staden återuppförda i klosterparken. Invändiga kalkmålningar å väggarne visa att dessa delar af gården ej kunna vara yngre än början af 1600-talet. Jmfr. Ystad [10].

S. Marcus foto.

HÖRNET AF LILLA NORREGATAN OCH MATTORGET.
Genom gatan till höger synes Stora Torget. Öfver byggnaderna reser sig Mariakyrkans tornspira.

14

Axel Nilsson. foto.

KORSVIRKESHUS I HÖRNET AF PILGRÄND OCH ÖSTERGATAN.

HÖRNET AF PILGRÄND OCH ÖSTERGATAN.

Det i korsvirke af ek byggda huset nedrefs 1907 och på dess plats står nu ett modernt spritbolagshus. Det å bilden synliga gafvelpartiet utgjorde jämte en inne i gården belägen tvåvåningsbyggnad (bild [11]) resterna af en gård, som säkerligen icke kunde vara yngre än från början af 1600-talet. Senast från denna tid förskrefvo sig nämligen de kalkmålningar, som funnos såväl i öfre våningen af det ofvannämnda gårdshuset som på insidan af den å omstående bild synliga gafvelväggen.

Båda dessa äldre delar af gården hafva genom Ystads Fornminnesförenings försorg och med understöd af staden blifvit återuppförda i Klosterparken. En kopia är dessutom uppförd i Kulturhistoria Museet i Lund. Jämför Ystadsbilderna [10] och [11].

Vignetten här nedan visar en träkonsol under gafvelsprånget på huset å omstående bild.

Ax. N.

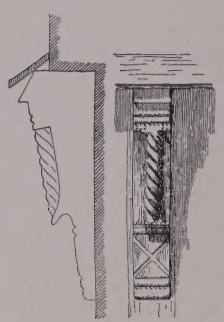

15

STORA OCH LILLA VÄSTERGATAN.

16

PARTI FRÅN KLOSTERDAMMEN.

17

A. Roland foto. 1909.

PARTI FRÅN LILLA ÖSTERGATAN.

PARTI FRÅN LILLA ÖSTERGATAN.

I förgrunden Lilla Östergatan, i bakgrunden Tvättartorget och dettas utmynning i Klostergatan. Såsom af här nedan meddelade plan framgår, utgör det här afbildade en del af Ystads allra mest pittoreskt utbildade stadsplanepartier, och de omgifvande kvarteren innehålla en hel del gamla, vackra korsvirkeshus. Å planen hafva de platser, hvarifrån de i detta verk hittills förekommande bilderna inom detta stadsparti fotograferats, markerats med motsvarande bildnummer inom en ring, hvarjämte en liten pil utvisar inriktningen.

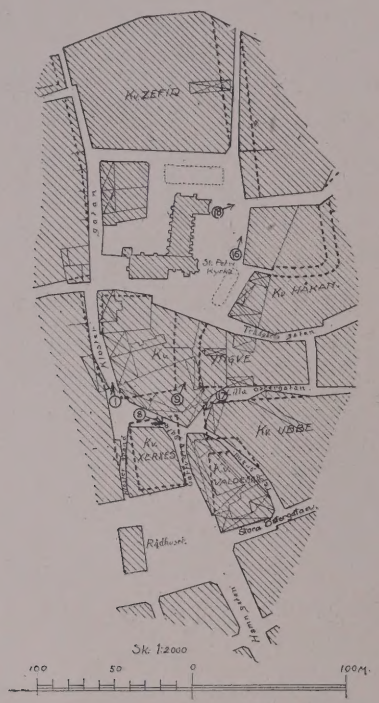

Det å omstående plansch till höger synliga gafvelhuset af sten samt korsvirkeslängan därintill innesluta sålunda den gård, hvarifrån en interiör meddelas å Ystadsbilden [9]. Korsvirkeshuset till vänster i fonden är Apoteksgården, afbildad å Ystadsbilden [8].

De grofva prickade linjerna å kartan utmärka den 1909 fastställda ändringen af Ystads stadsplan. Vid dennas genomförande blir sålunda hela detta synnerligen intressanta gamla stadsparti fullständigt förstördt. Det är en stor förlust, som staden kunde hafva besparat sig själf och landets gamla stadskultur, ty varnande röster hafva icke saknats.

Vignetten här nedan föreställer ett dörrbeslag från det å Ystadbilden [3] afbildade huset n:r 43 Östergatan.

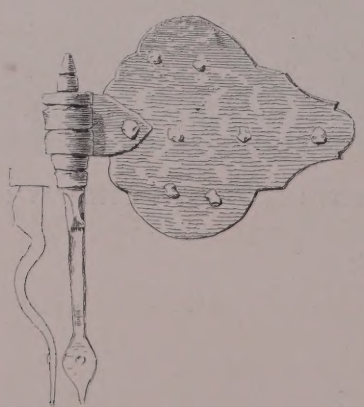

18

A. Roland foto. 1910.

ÄNKEHUSET VID NORRA SIDAN AV KLOSTERDAMMEN.

19

A. Roland foto. 1910.

GÅRDSHUSET VID LÅNGGATAN TILL HUSET N:O 13 STORA VÄSTERGATAN.
(Ottergrenska gården).

ÄNKEHUSET VID NORRA SIDAN AF KLOSTERDAMMEN.

Huset var ursprungligen ämnadt till tändsticksfabrik, men inrymmer sedan början af 1870-talet en af kommerserådet C. M. Lundgren 1838 stiftad välgörenhetsinrättning. — I en af längorna är sedan midten af 1870-talet stadens finka belägen.

Jämför äfven Ystadbilden 16.

20

A. Roland foto. 1910.

SVARTGRÄNDEN MOT NORR.

21

A. Roland foto. 1910.

STORA VÄSTERGATAN 2, HÖRNHUSET ÅT TORGET.

STORA VÄSTERGATAN 2, HÖRNHUSET ÅT TORGET.

Tegelbyggnad från 1500-talets början, som i senare tider restaurerats. Fönstret i bottenvåningen blef därvid förstoradt, likaså det ofvanför varande fönstret. Alla tillsatser vid restaureringen kunna noga skiljas från äldre anordningar på det maskinslagna teglet, som användts vid restaureringen. Inåt 2:dra vån. i huset t. h. synes ännu den gamla taklisten med snidade konsolstenar af tegel. Huset har inrymt Ystads första läroverk samt troligen tillhört Mariakyrkan. Se N. C. Psilander, Ystads Historia, 1858.

SVARTGRÄNDEN MOT NORR. BOSTADSHUS.

Gatan i fonden är Stora Västergatan. I hörnet till höger står en milstolpe från 1600-talet, hvilken afbildas här ofvan.

Vignetten visar en skorsten på ett hus vid Lilla Västergatan.

2

A. Roland foto. 1910.

NORRA VALLGATAN MOT ÖSTER.

3

A. Roland foto. 1910.

GÅRDEN STORA NORREGATAN 4.

NORRA VALLGATAN MOT ÖSTER.

Små envånings boningshus i växlande färger från skarpt gult och grönt till hvitt bilda en pittoresk och typisk bild från den gamla stadens utkanter. Trädraden till vänster är planterad å den norra stadsvallens plats. Se kartan G. Sv. St. h. 1.

Vignetten här nedan visar två skorstenar på hus vid Västra Vallgatan.

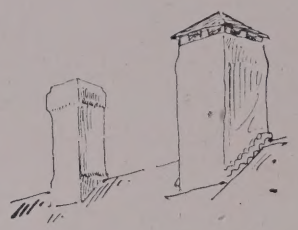

GÅRDEN STORA NORREGATAN 4.

En vacker gård med svarttjäradt trävirke, hvita putsade murtaflor, rödt tegeltak med de för Skåne så karaktäristiska, i murbruk lagda, hvitkalkade nock- och gafvelpannorna.

Det mindre huset är stallbyggnad, det större magasin med genomfart till en inre gård vid Klostergatan.

Vignetten här nedan afbildar en skorsten på ett hus vid Stora Norregatan.

24

FRÅN VÄSTERGATAN.
Efter akvarell af A. T. Gellerstedt.

Medan A. T. Gellerstedt (1864-5) såsom ung ingeniör byggde fyrtorn m. m. i det gamla "Ystath", hade han på lediga stunder öga och hand öfriga för sjöstadens pittoreska gator och platser. Bild [24] återger en af dessa Gellerstedts akvareller: en krök af Västergatan. Öfver de större och mindre borgarhusens gaflar och röda tegeltak, på hvilka redan slagskuggor börja falla, reser sig högt Mariakyrkans spetsiga tornspira. (Jämför Ystad [13]).

"Gamla hus äro rätt många här i staden", skref Linné 1749 om Ystad, ".. husen äro bygda af korsverke med tegel och tegeltak".

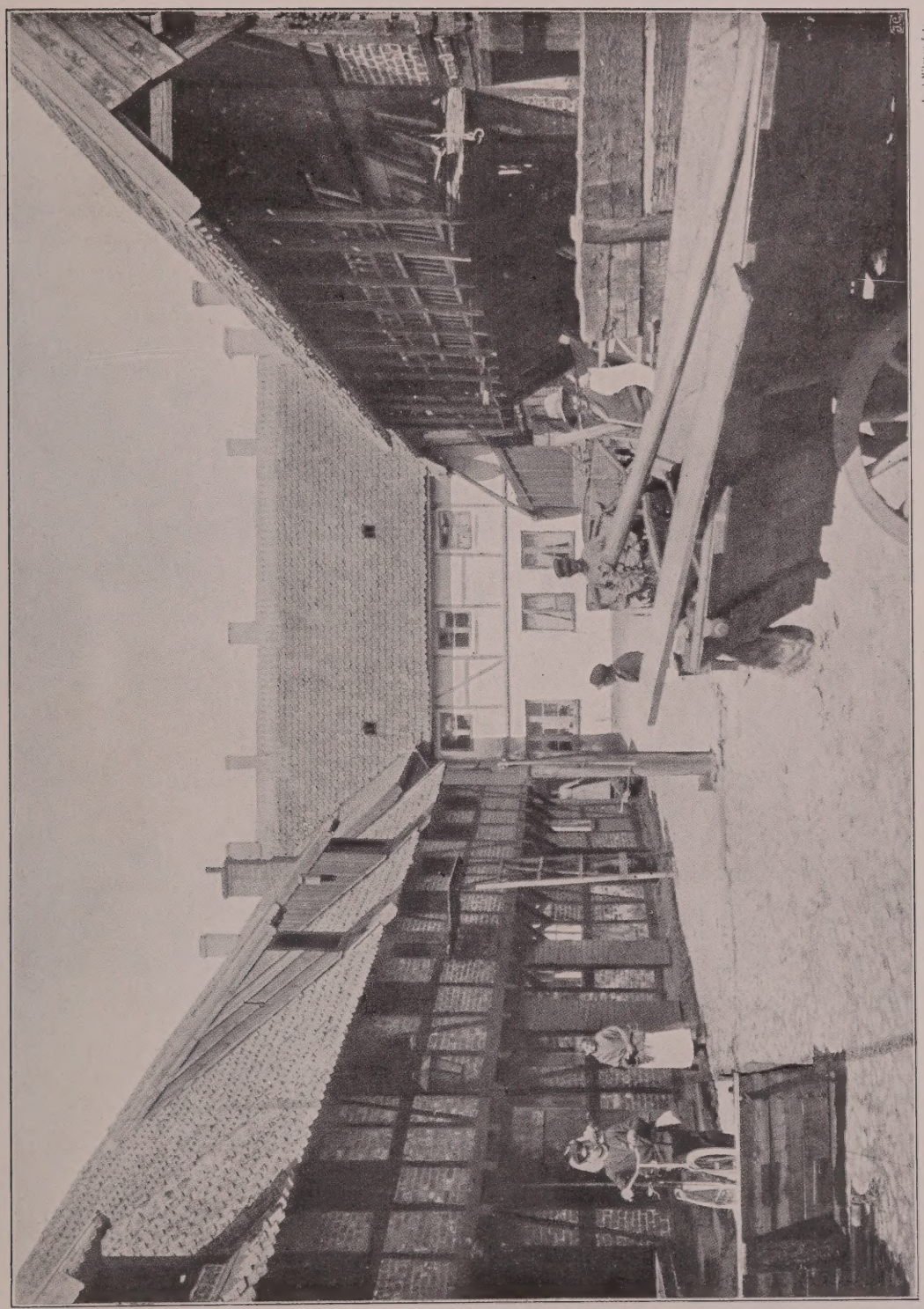

25

Axel Nilsson foto.

GÅRD VID STORA ÖSTERGATAN 40.

GÅRD VID STORA ÖSTERGATAN 40.

Bild [25] framställer en gård, som är belägen i kvarteret Birger, Stora Östergatan 40, tomtnummer 16—17. Den består af följande längor:

i fonden ett åt St. Östergatan vettande tvåvåningshus i korsvirke, uppfördt 1773;

närmast intill detta till vänster å bilden ett litet grundmuradt tvåvåningshus, byggdt 1855 i anslutning till en lång korsvirkeslänga, hvars bottre del (gränsen är synlig å taket) uppfördes 1795, medan den närmaste delen (en kopia af den förra) härrör från 1838;

och närmast intill gatuhuset till höger ett tvåvånings korsvirkeshus från slutet af 1600-talet, hvartill anslutits en lång, med svalgång försedd korsvirkesbyggnad, som stod färdig 1775.

Midt på den stora kullerstensbelagda gården står en pump.

1

MAGASINSBYGGNADER VID STRANDEN FÖRE HAMNANLÄGGNINGEN 1861.
Efter litografi.

2

ÖSTERGATAN PÅ 1880-TALET.

MAGASINSBYGGNADER VID STRANDEN 1861.

Trälleborg, som för nutida uppfattning främst är den stora utlandstrafikens genomgångsort, har bakom sig en jämförelsevis kort period som stad, nämligen från år 1865, och därförut som köping från 1843. Före denna tid var det en bondby ända sedan de gamla stadsprivilegierna år 1619 upphäfts. Trälleborgs nya utveckling grundar sig på dess betydelse som utskeppningsort för den kringliggande landsbygdens spannmål. Det är därför naturligt att stranden fick stor betydelse i stadsplanen och att en hamnanläggning blef den framåtgående ortens viktigaste nydaningsåtgärd.

År 1861 begyntes anläggningen af en hamn, hvilken fullbordades efter två årtionden. Förhållandena före hamnanläggningen beskrifvas af stadsfullmäktige i en ansökan till K. Maj:t år 1874 på följande sätt: "Farkoster om 12 à 13 fots djupgående kunna nu inkomma och tryggt förläggas å samma ställe, därifrån man för 10 à 12 år sedan icke hade annan utväg än att på axel eller efter dragare transportera ortens exportartiklar ett stycke ut i sjön för att efter omlastning på båtar öfverflyttas på fartyg, saknande annat fäste än egna ankare eller utlagda moringar".

Bild [1] återger en litografi gjord af B. Cronholms Lith. E:t, Malmö, efter fotografi af Th. Wernquist. Den å bilden synliga naturliga strandlinjen och raden af magasin motsvaras nu af linjen Strandgatan—Norra Hamngatan.

ÖSTERGATAN PÅ 1880-TALET.

Trälleborgs utseende beskrifves år 1873 i en af Topografiska korpsen utgifven skildring på följande sätt: "Trelleborg har endast en större gata, men denna ganska bred och med alla vid densamma belägna tomter bebyggda. Smala gränder leda från gatan dels till hamnen och stranden, dels till den staden i norr omgifvande Vallgatan. Stora gatan, som under olika namn, såsom Östergatan, Algatan m. fl. går jämnlöpande med stranden, vidgar sig på ett ställe till en mindre, öppen plats eller torg, om hvilket med skäl kan tillämpas historieskrifvaren Sjöborgs yttrande om torget i Lund, att det "tyckes vara, om ej utan begynnelse, åtminstone utan ända". Stadens 351 boningshus äro i allmänhet af korsvirke, små och halmtäckta, men oftast reveterade, målade och putsade. Vid Stora gatan ligga flera tegeltäckta stora hus, ett och annat med två våningar".

Bild [2] visar ett stycke af denna stora gata i dess östra del sedd inåt stadens centrum, sådan den på 1880-talet ännu tedde sig i det ofvan beskrifna skicket.

"Erkännas måste emellertid", skrifver stadens moderne historieskrifvare, "att vederbörande redan från första stunden med kraft och ihärdighet togo itu med arbetet att hyfsa till den nya staden så godt sig göra lät för att gifva densamma ett skapligt utseende"! (Enghoff, Trelleborg i forn tid och ny tid. Lund 1917, sid. 230).

1

T. Wåhlin foto.

FRÅN GATAN MELLAN JÄRNVÄGSSTATIONEN OCH TORGET.

2

O. Rydbeck foto.

OLAVUS JÖNSSONS GÅRD.
Gårdsinteriör.

GATAN MELLAN JÄRNVÄGSSTATIONEN OCH TORGET.

Bild [1] visar den vackra löfbeskuggade "gatan" från järnvägsstationen till torget (i bakgrunden). Till vänster i förgrunden Petter Anderssons hus.

Beträffande läget i staden se planen här nedan.

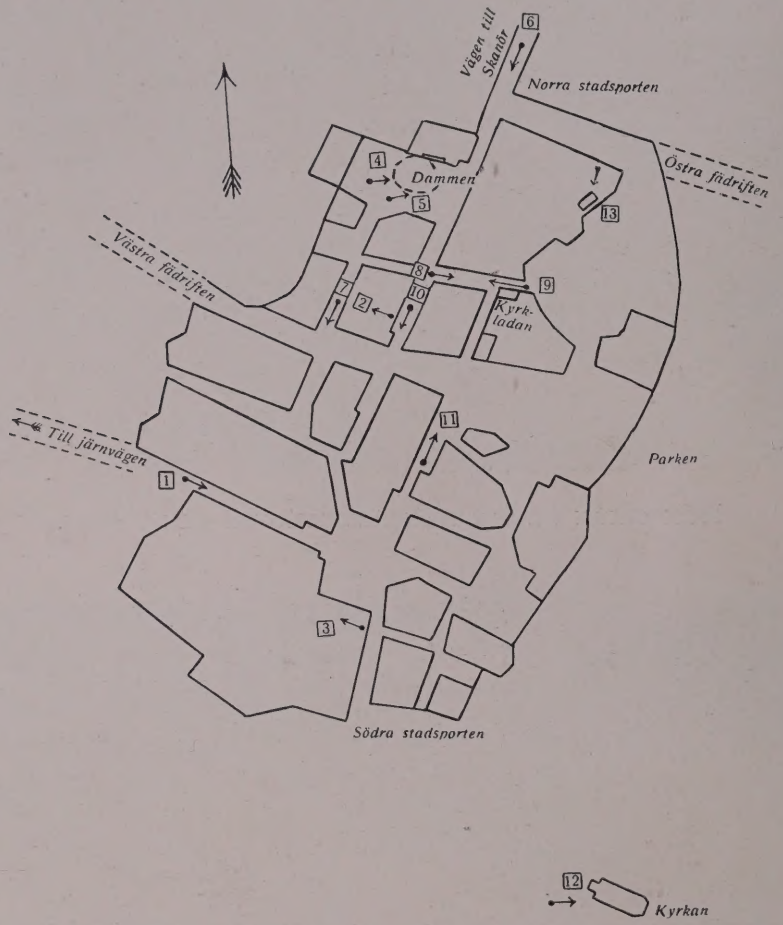

SUMMARISK BILD AF FALSTERBO STADSPLAN FÖRE ELDSVÅDAN 1896.
Siffrorna hänvisa till bilderna; punkterna beteckna det ungefärliga läget af ögonpunkten; och pilarna den riktning, i hvilken vyn tagits.

OLAVUS JÖNSSONS GÅRD.

Bild [2] ger en liflig interiörbild från Olavus Jönssons gård vid hufvudgatan (exteriören synes på Falsterbo [10]). Solen skiner ned på halmtak och hvitputsade väggar, på gårdens folk och husdjur och på den knaggliga stenläggningen. Endast "snickarverkstaden" ligger i skugga under ett träd.

Beträffandet läget i staden se planen här ofvan.

3

O. Rydbeck foto.

GULE-GÅRDEN.
Gårdsinteriör.

GULE-GÅRDEN.

Bild [3] visar — ja, vid första ögonkastet kanske man skulle vara böjd att säga: en missionshydda någonstans ute på Sällskaps-öarna. Det ligger ett primitivt drag öfver det hela, och vegetationen är så ödslande sydländsk. Det är dock i verkligheten en gårdsinteriör från den s. k. Gulegården i staden Falsterbo. Den är belägen vid torgets södra ända, helt nära södra stadsporten (se planen å baksidan af Falsterbo [1]): två olika höga längor af lerklinade hus med halmtak, som å ryggningen blifvit täckta med grästorfvor, och emellan dem en gårdsplan, där rågen trots den kullriga stenläggningen växer hög. Bredvid brunnskaret synas de obligatoriska brandtunnorna.

Bilden togs det år, då stadens postkontor var inrymdt i gården. Det hela står ännu kvar, fastän förändradt.

4

Lina Jonn foto.

DAMMEN.

5

Lina Jonn foto.

ETT HÖRN AV DAMMEN.

DAMMEN.

Bild [4] återger en öppen plats med en speglande damm i stadens nordvästra hörn (se planen å baksidan af Falsterbo [1]). Dammen blef för ett tiotal år sen igenfylld — på tvingande grunder får man hoppas, ty därmed beröfvades stadsbilden mycket af sin pittoreska charme.

Bild [5] visar en detalj af föregående bild; med fyra feta exemplar af ett husdjur, som är nästan mer karaktäristiskt för landskapsbilden i denna trakt af Skåne än i öfriga.

6

O. Rydbeck foto.

"NORRA STADSPORTEN".

7

Lina Jann foto.

EN IDYLLISK GATUKORSNING.

"NORRA STADSPORTEN."

Gumman å bild [6] tycks komma från Skanör och ämna sig in genom den enkla grind, som hedras med titeln Falsterbo norra stadsport. På andra sidan om denna börjar hufvudgatan (se planen å baksidan af Falsterbo [1]). Till vänster ses Hejdebo (före restaureringen).

EN IDYLLISK GATUKORSNING.

På trafikanterna i gatukorsningen bild [7] förstår man, att strax bortom huset till höger mynnar stadens "västra fädrift" (se planen å baksidan af Falsterbo [1]). En rent klassisk idyll med de lunkande kossorna och de enstaka präktiga träden som vägstolpar och skuggifvare!

Boskapsskötseln står högt i denna landsända. Här finns t. o. m. kvar en stadstjänsteman, som kallas "hören" (herden) — se texten s. XXIII. Vignetten här nedan återger Falsterbohörens attributer, som enligt Nicolovius "voro ett bagghorn (byns wärahorn)[1] och en ringstaf, lång som en vanlig kommandostaf, på hvilken en stång af jern, försedd med ett dussin jernringar, lopp längs åt ena sidan". Hvilken arkadisk stämning "hören" gaf åt landskapsbilden, förstår man godt af Linnés impressionistiskt gripande skildring af en junimorgon på Lundaslätten: "Hyrarne blåste vid alla byar och städer på slätten i sina horn bittida om morgonen och skramlade med sina ringstafrar; pigorna utsläpte boskapen, som på en gång mottogos vid husen och utfördes af hyrarna til fäladen i bet, så ordenteligen, att det var nöje att se." Och 1700-talsmannen tillägger: "En inrättning, som vore nog nyttig vid de mästa städer uppe i Sverige".

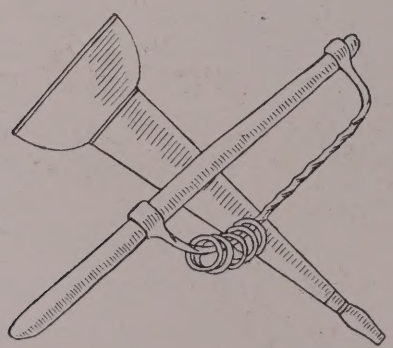

O. Rydbeck delin.

[1] Nu för tiden en gammal ropare af mässing.

8

G. Boström foto.

EN TVÄRGATA.

9

Chr. Cavallin foto.

SAMMA TVÄRGATA SOM 8.

EN TVÄRGATA.

Bild [8] visar första tvärgatan till vänster, från norra stadsporten räknadt, tagen från hufvudgatan (se planen å baksidan af Falsterbo [1]). I fonden skjuter den gamla "kyrkladan" fram; större delen af detta hus låg ute i gatan, parallelt med denna.

Bild [9] visar samma tvärgata från motsatt håll. Också här sticker ett hörn af "kyrkladan" fram, nämligen i förgrunden till vänster. I fonden stryker hufvudgatan förbi.

Träden äro få och enstaka, men hur godt göra de dock ej i stadsbilden! De jämntjocka stammarne mot de hvitklenade väggarne och kronorna, yfviga eller stubbade, mot himmelens luft eller mot de brungula halmtaken.

Kvarteren på bilderna [8] och [9] nedbrunno 1911.

10

Lina Jonn foto.

STORGATAN.

11

Lina Jonn foto.

TRAKTEN KRING DET GAMLA SKOLHUSET.

STORGATAN.

Bild [10], som visar stadens hufvudgata med dess vita envåningshus, är tagen mot söder före branden 1896 (se plan å baksidan af Falsterbo [1]). Det närmaste huset till höger, Olavus Jönssons (se Falsterbo [2]), jämte det näst intill liggande stå lyckligtsvis ännu kvar; de öfriga brunno ned 1896.

TRAKTEN KRING DET GAMLA SKOLHUSET.

Hvar i stadsplanen bild [11] tagits, framgår af skissen på baksidan af Falsterbo [1]. Skolhuset borta i fonden refs 1911. Förgrundshusen nedbrunno redan 1896. Särskildt vackert var det högra af dessa med sin rika klängväxtgrönska omkring alla de hvitlistade fönstren ända upp mot halmtaket.

En så kräsen arkitekt som Carl Hårleman förstod att uppskatta halmtaken. Han påpekar i Halmstad 1749 "det Skånska takläggningssättet af halm, men som borde i Riket, i anseende til dess styrka, samt ringa tyngd och i följe deraf mindre kostsamma träwerke, wara allmänt följt och inrättadt". Således uteslutande ur nyttans och billighetens synpunkter — visserligen ej endast 1700-talssynpunkter, men typiska sådana!

12

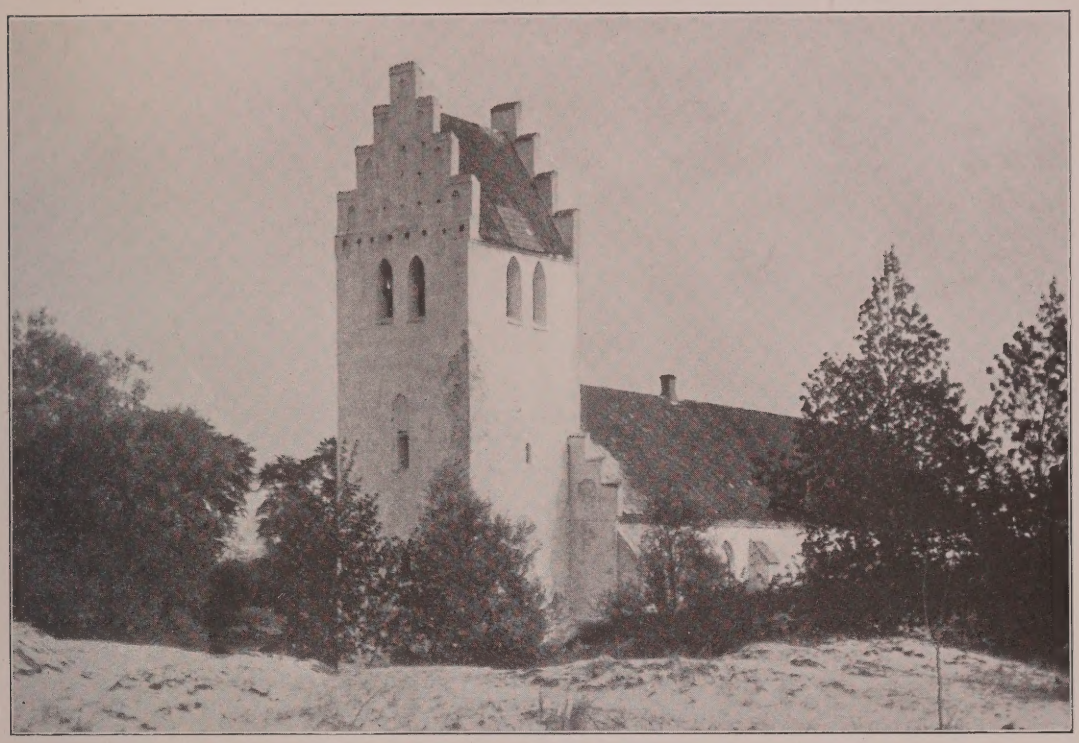

Lina Jonn foto.

KYRKAN FRÅN SYDVÄST.

13

T. Wählin foto.

JEPPES HUS.

KYRKAN.

Bild [12], som visar kyrkan med dess trappgaflade västtorn, är sedd från sandkullarna i sydväst. Jämför texten (s. XIII, XVI och XXIII) och kartorna!

JEPPES HUS.

Angående läget af Jeppes särdeles pittoreska hus bild [13], se planen på baksidan af Falsterbo [1]. Det är som ett hus ur någon gammal hederlig saga med sitt höga, branta tak öfver de låga, hvita murarna med sina få, olikstora fönsteröppningar.

1

T. Wåhlin foto.

RÅDHUSET.

2

TORGET FÖRE 1885.

RÅDHUSET.

Bild [1] visar sydöstra delen af torget med det lilla rådhuset, så typiskt för sin tillkomsttid (1776). Se texten s. XXII. Sedan 1754 utgöra Skanör och Falsterbo *en* kommun.

TORGET FÖRE 1885.

Bild [2] framställer torget före den stora branden 1885; den är tagen mot söder, sannolikt uppifrån kyrkan. Närmast till höger synes det gamla skolhuset, till vänster en del af rådhuset — båda hittills räddade från brand eller annan svårare hemsökelse.

"Gatorne", säger Linné, "äro krokige och ej stenlagde, ty ingen sten finnes här på trakten til en sådan förnödenhet. Skanör är fullt planterad med hvita pilar. Staden är icke instängd, utan ligger öpen på alla sidor som en by. Den som vil söka sig en stilla retrait kan näppeligen få den i Sverige tystare än här". Något som godt kan sägas ännu i våra dar.

3

O. Rydbeck foto.

SLOTTSKULLEN OCH KYRKAN.

4

A. Grenander foto.

PARTI AF BORGMÄSTAREGÅRDEN.

SLOTTSKULLEN OCH KYRKAN.

Bild [3] gifver en utsikt öfver slottskullen med dess dubbla grafvar och söder därom den åt Sankt Olof helgade kyrkan (till höger därom prästens ladugård). Se texten s. XX—XXI.

Ett fantastiskt landskaps-sceneri, liksom komponeradt för första akten af Nils Holgerssons underbara resa.

BORGMÄSTAREGÅRDEN.

Bild [4] visar inkörseln till den s. k. Borgmästaregården. Se texten s. XXII.

Ett enkelt hus, adladt af en hedersvakt af kraftiga kastanjer med vridna stammar och rikt löfverk.

Axel Nilsson foto. 1908.

DIEDENSKA HUSET VID HÖRNET AF ÖSTERGATAN OCH HUMLEGATAN (ÖSTERGATAN 14 B).

DIEDENSKA HUSET VID HÖRNET AF ÖSTERGATAN OCH HUMLEGATAN, (ÖSTERGATAN 14 B).

Stadens bäst bevarade gamla köpmanshus i korsvirke från 1600-talet, med utskjutande öfvervåning uppburen af rikt snidade knektar och tätreglar. Aflägsnades den senare påslagna tjocka putsen så att den rika korsvirkesarkitekturen med sina delvis i vackra mönster murade tegelfack komme till sin rätt, skulle byggnaden blifva en prydnad för staden och en af dess förnämsta sevärdheter.

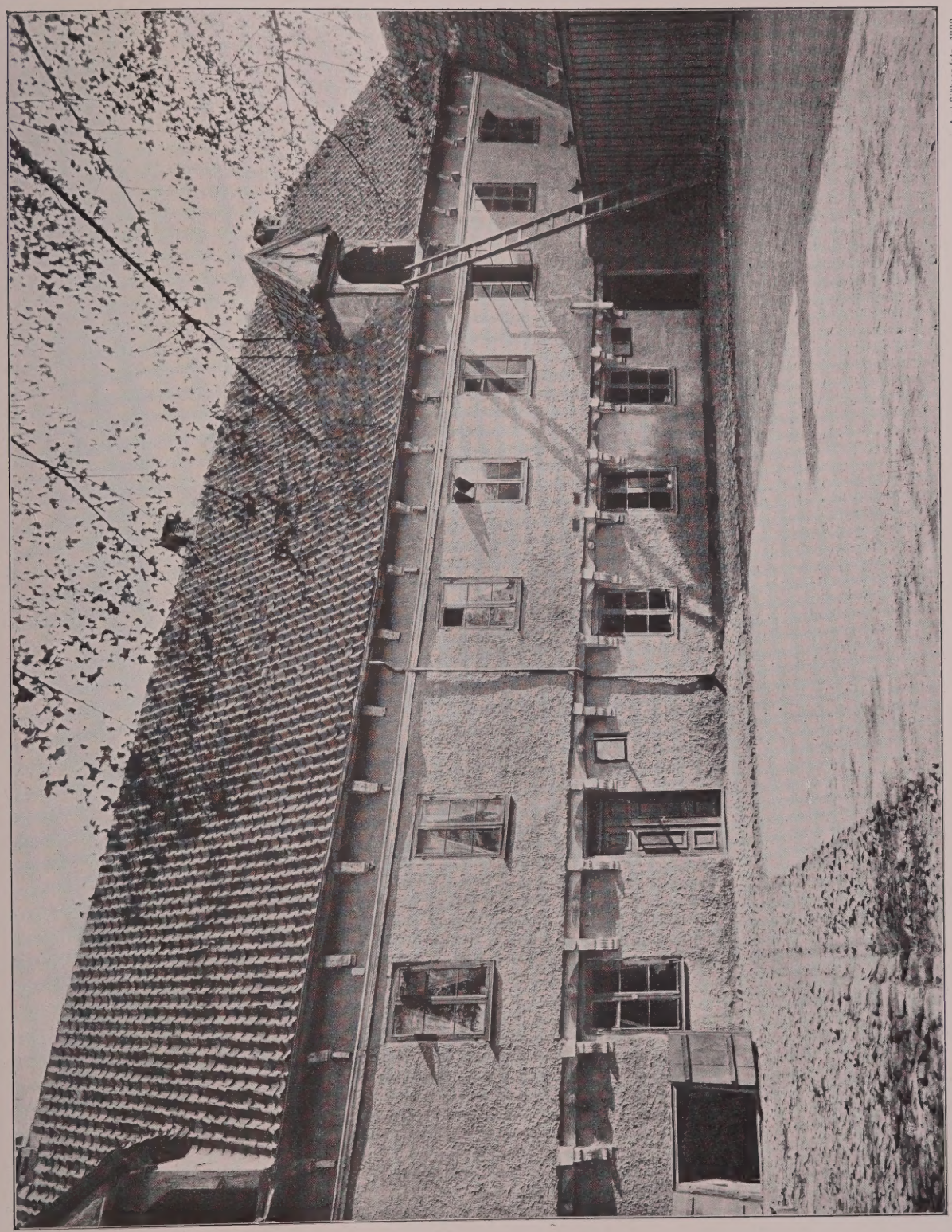

Axel Sjöberg foto. 1899.

BRYGGARELAGETS HUS.

BRYGGARELAGETS HUS.

Midtpartiet uppfördes 1598. Tillbyggnader i väster och öster — den senare ej synlig å bilden — gjordes 1684.

Användes som gilleshus af bryggarelaget intill 1683, då det öfverläts åt Kungl. Maj:t och inreddes till barnhus. Omändrades 1805 till spinnhus. Inköptes 1806 af Malmö stad och apterades till fattighus, hvartill det användes tills det 1899 nedrefs. Delar af huset förvaras i Malmö Museum.

3

Axel Sjöberg foto.

ISAK SLAKTAREGATAN.
Magasin och uthus till den gamla apoteksgården. 1600-talet.

4

Axel Nilsson foto. 1908.

MAGASINSBYGGNAD I KORSVIRKE
vid Mäster Johansgatan från tiden omkring 1700. Muren i förgrunden utgöres af en kvarstående vägg från ett yngre, nu raserat magasin.

5

Axel Nilsson foto. 1908.

GÅRDSINTERIÖR VID HÖRNET AF MÄSTER JOHANS- OCH LANDBYGATORNA.

6

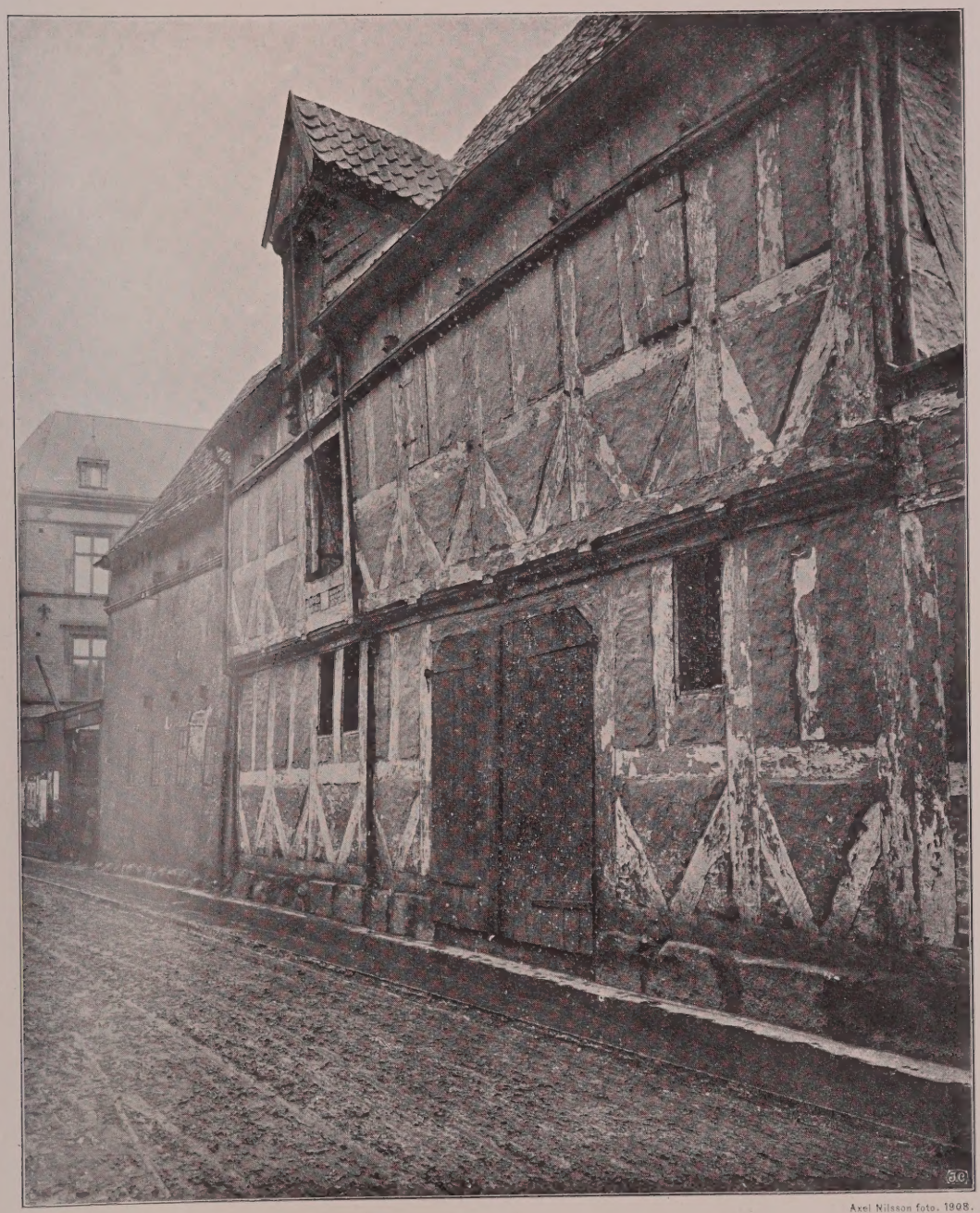

Axel Nilsson foto. 1908.

MAGASINSBYGGNAD VID MÄSTER-JOHANSGATAN.

MAGASINSBYGGNAD VID MÄSTER-JOHANSGATAN.

De här afbildade korsvirkeshusen ligga i kvarteret Lejonet. Det främre är en magasinsbyggnad från tiden omkring år 1700 och tillhör den gamla s. k. Nyströmska gården. Det längre bort belägna huset, hvars korsvirkeskonstruktion nästan helt döljes af puts, utgör en del af det gamla apoteket Lejonets intressanta korsvirkeskomplex. Hela detta för det gamla Malmö så typiska kvarter är emellertid dömdt att försvinna, och magasinsbyggnaden är redan rifven. I de gamla korsvirkeshusens ställe skola stora nybyggnader uppföras. Huruvida dessa med alla sina "nutida bekvämligheter" skola gifva staden verklig ersättning för den förlust af gammal byggnadskonst och stämning, som gifvetvis kommer att tillfogas densamma genom de gamla byggnadernas slopande, därom torde olika meningar kunna råda. Visserligen hafva de gamla byggnaderna blifvit skänkta till Malmö fornminnesförening, som öfverlåtit dem till Malmö museum för att återuppföras i museets närhet, såvida staden upplåter mark därtill. Sålunda skulle nästan hela kvarteret Lejonet återuppföras i den rymliga Slottsparken. Ehuru detta återuppförande är synnerligen lofvärdt, kan det dock på intet sätt uppväga förlusten af det gamla stadskvarteret. Ty endast såsom ett organiskt led i en stadsbild får ett sådant kvarter sin rätta valör, sina riktiga proportioner och den lämpliga bakgrunden.

De å bilden synliga husen äro mycket väl bevarade och hafva till sitt yttre aldrig varit utsatta för några genomgripande förändringar med undantag af, att fasaderna i senare tid öfverputsats, hvarigenom deras korsvirke, mönstermurningar och kritstensband blifvit dolda. — Se äfven Malmöbilden [4].

7

A. Roland foto. 1910.

HÖRNET AF TORFGATAN OCH LAROCHEGATAN.

8

Axel Nilsson foto. 1910.

HÖRNET AF HJULHAMNS- OCH PER-WEIJERSGATORNA.

HÖRNET AF TORFGATAN OCH LAROCHEGATAN.

Bilden visar ett litet, men karaktäristiskt köpmanshus af 1700-talets typ. Huset upptager hela tomten, och den för ett köpmanshus i gamla dagar oundgängliga stora gården, där bönderna fingo hålla till med sina skjutsar, ligger midt emot på andra sidan gatan och har f. ö. kvar större delen af de gamla korsvirkesåbyggnaderna, numera väl restaurerade och innehållande ägarnes, bröderna C. & L. Faxes, hufvudaffär och kontorslokaler. Det afbildade huset och den omtalade gårdstomten hafva, så långt man kan följa dem tillbaka, ständigt hört samman under gemensamma ägare, de nuvarande ägarnes förfäder.

Huset innehåller, såsom synes på bilden, i bottenvåningen en salubod, öfver hvilken ligga magasinsloft, delvis afsedda som spannmålsupplag. Högst upp på gafveln se vi den karaktäristiska hissbommen, hvarmed varorna hissades upp för att intagas i loftsvåningarna genom de stora luckorna på gafveln. Bottenvåningens fönster och dörrparti hafva på senaste tid moderniserats, men det är ej många år sedan den gamla dörren med järnbom och hänglås fanns kvar, och de gamla, små fönstren med små kraftiga järngaller gåfvo sparsamt tillfälle till både dagsljusets insläppande och varornas exponerande.

Med sina släta murytor, sina väl insatta fönster och sina goda proportioner gör byggnaden i all sin enkelhet ett godt och gammaldags solidt intryck.

HÖRNET AF HJULHAMNS- OCH PER-WEIJERSGATORNA.

Denna bild visar oss ett från arkitektonisk synpunkt kanske ej så intressant, men dock mycket typiskt parti af det mer och mer försvinnande gamla Malmö. Den afbildade husgruppen ligger midt i den gamla staden. Byggnaderna blifva större och förnämligare, ju närmare man kommer den gamla och ännu bevarade stora pulsådern Södergatan, i hvilken den till höger på bilden synliga Per-Weijersgatan utmynnar. Det stora, i fonden till höger synliga huset är en ståtlig magasinsbyggnad af gammaldags typ.

9

A. Roland foto. 1910.

N:O 13 ÖSTERGATAN.
Gårdsinteriör.

10

A. Roland foto. 1910.

N:O 13 ÖSTERGATAN.
Gårdsinteriör.

Otto Ohm, Malmö, foto. 1922.

ASYLEN VID RUNDELSGATAN. GÅRDEN MED DEN JÄTTESTORA KASTANJEN.

ASYLEN.

Malmö gamla gråbrödrakloster, beläget på den nuvarande Kungsparkens område, öfverlämnades genom kungligt bref af den 10 oktober 1528 till Malmö stad för att användas såsom hospital. Senare, då fästningsverken på 1660—1670-talen skulle utvidgas, återtog regeringen sin gåfva och lät rasera de gamla klosterhusen. Som vederlag inköpte staten år 1674 stadens gamla prästboställe vid Djäkne- och Rundelsgatorna för inrättandet af ett nytt hospital därstädes. På denna plats befinner sig inrättningen ännu alltjämt kvar.

Hospitalsfastigheten omfattade de gamla fastighetsnumren 177—180, 185 och 186. Här uppfördes å tomterna n:r 179 och 180 österut vid Rundelsgatan en kyrkolänga af korsvirke, hvari äfven var inredd bostad med stuga och kök för hospitalsföreståndaren. Västerut vid samma gata uppfördes den s. k. västra längan, innehållande bageri och bryggghus, logementer och sjukstuga för hospitalsmedlemmarna, m. m. Å tomterna n:r 185 och 186 åt Djäknegatan inrättades hästkvarn, bostad för mjölnaren, stall m. m. Öster om kyrkan vid Rundelsgatan och inåt kvarteret sträckte sig en stor frukthage, hvaraf en tredjedel, den vid hörnet af Djäkne- och Snapperupsgatorna belägna, år 1690 togs till kyrkogård, hvilken benämndes Nya hospitalskyrkogården till skillnad från den gamla hospitalskyrkogården i nuvarande Kungsparken. Hospitalets fastighet har sedermera tid efter annan utvidgats genom köp af angränsande tomter (tillkomna äro tomterna gamla numren 102—109 och 190—194).

Af de nuvarande byggnaderna ha flera tillkommit under 1700-talets senare del. En betydande nybyggnad företogs 1773 och fullbordades 1775. Då uppfördes de nuvarande en- och tvåvåningsbyggnaderna utmed Rundelsgatan af 71 alnars längd och 14 alnars bredd öster om och i samband med kyrkolängan. Äfven byggdes den nuvarande kökslängan inne på gården. Kyrkan vid gatan slopades och en kyrksal inreddes i köksbyggnaden. En minnestafla öfver dessa byggnadsarbeten finnes uppsatt öfver hospitalets hufvudingång åt gården. Inne på västra delen af gårdsplatsen byggdes tio år senare ännu en byggnad, kallad stora mansbyggnaden. Äfven denna bär en inskriptionstafla å hvilken byggnadsåret 1783 återfinnes. Den innehåller emellertid intressanta hvälfda källare med pelare, möjligen härstammande från medeltiden.

Den kringbyggda asylgårdens förnämsta prydnad är, som bild [11] visar, ett jättestort kastanjeträd, sällsynt frodigt och vackert vuxet. Under blomningstiden är denna kastanj en sevärdhet, och det är af stort intresse att här kunna anteckna, att detta ingått i medvetandet på ett sådant sätt, att det blivit en samhällelig institution att med regementsmusik fira kastanjeblomningen på asylens gård.

12

Otto Ohm, Malmö, foto. 1922.

ASYLEN VID RUNDELSGATAN, FRÅN ÖSTER.

13

Otto Ohm, Malmö, foto. 1922.

ASYLEN VID RUNDELSGATAN, FRÅN VÄSTER.

1

J. Mårtensson foto. 1896.

GATUBILD FRÅN PRENNEGATAN.

2

J. Mårtensson foto. 1898.

GÅRDSINTERIÖR FRÅN LILLA TVÄRGATAN N:O 18.

3

J. Mårtensson foto. 1898.

PARTI AF LABORATORIEGATAN.

4

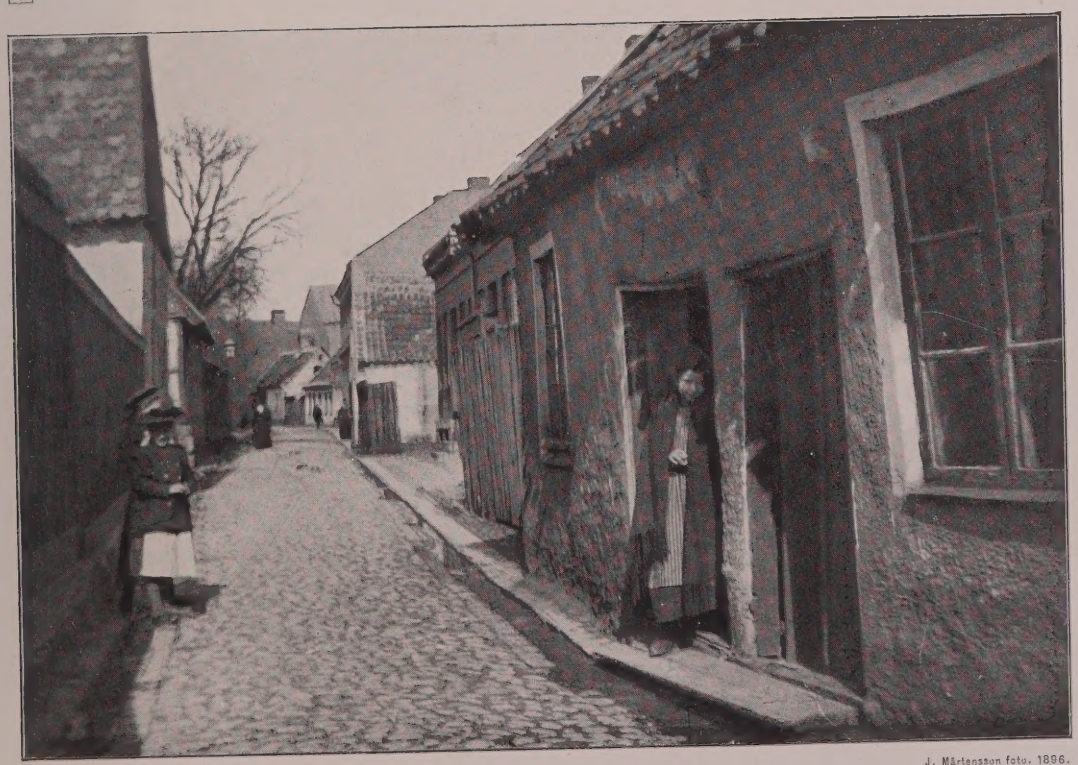

J. Mårtensson foto. 1896.

PARTI AF LILLA SÖDERGATAN.

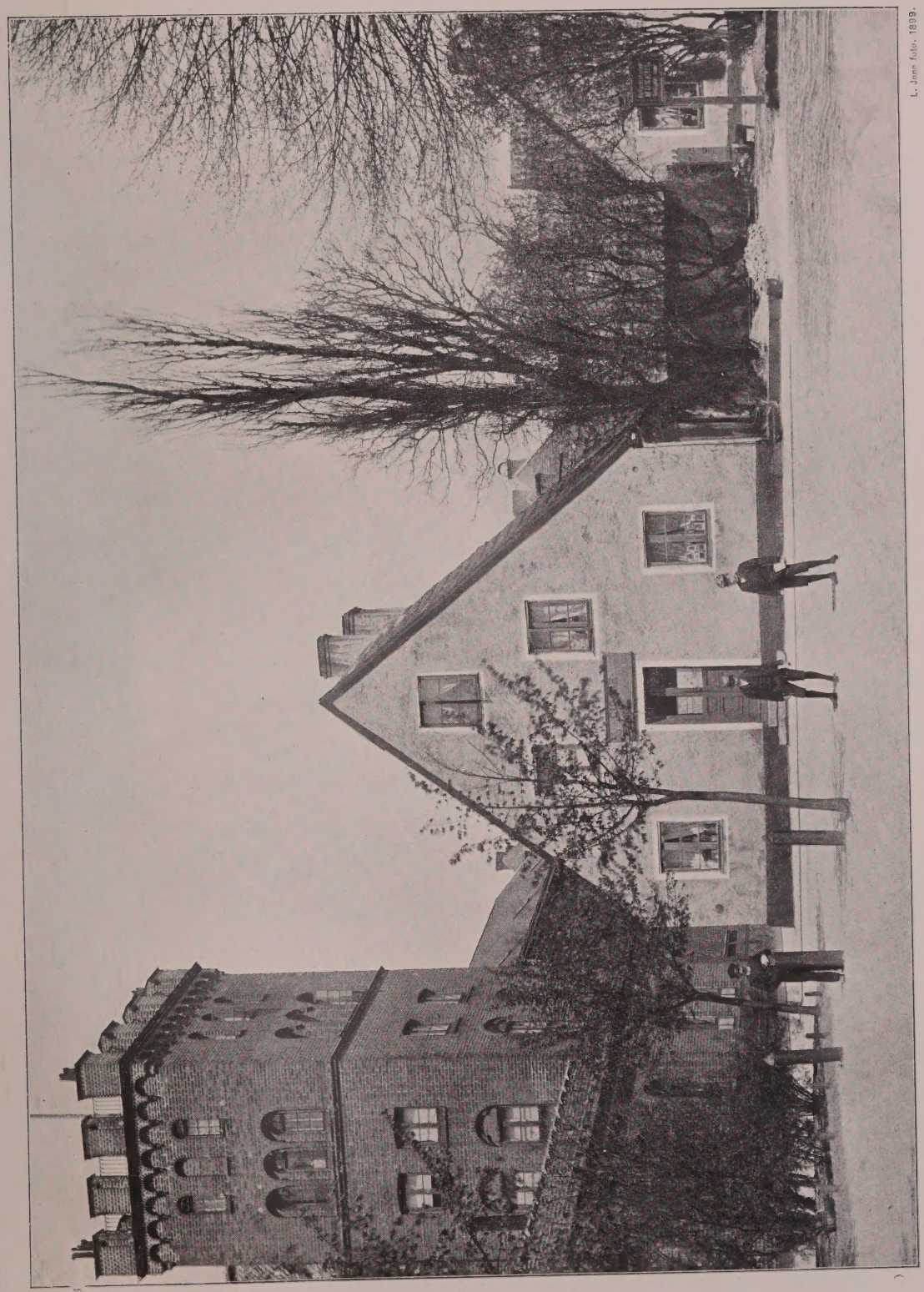

L. Jinn foto. 1899.

5

"LOCUS PECCATORUM".

"LOCUS PECCATORUM"

"Locus peccatorum" var en gammal studentkasern i hörnet af S:t Annæ- och Adelgatorna, uppförd af korsvirke, med rika mönster i murningen. Genom den senare påslagna putsen har emellertid såväl korsvirket som mönstermurningarna blifvit dolda. Numera är huset införlifvadt med Kulturhistoriska Museet i Lund och restaureradt. Namnet fick huset efter 1829, då en student här blef mördad af en kamrat. Det till vänster på bilden synliga tornet är en del af Akademiska Föreningens byggnad.

6

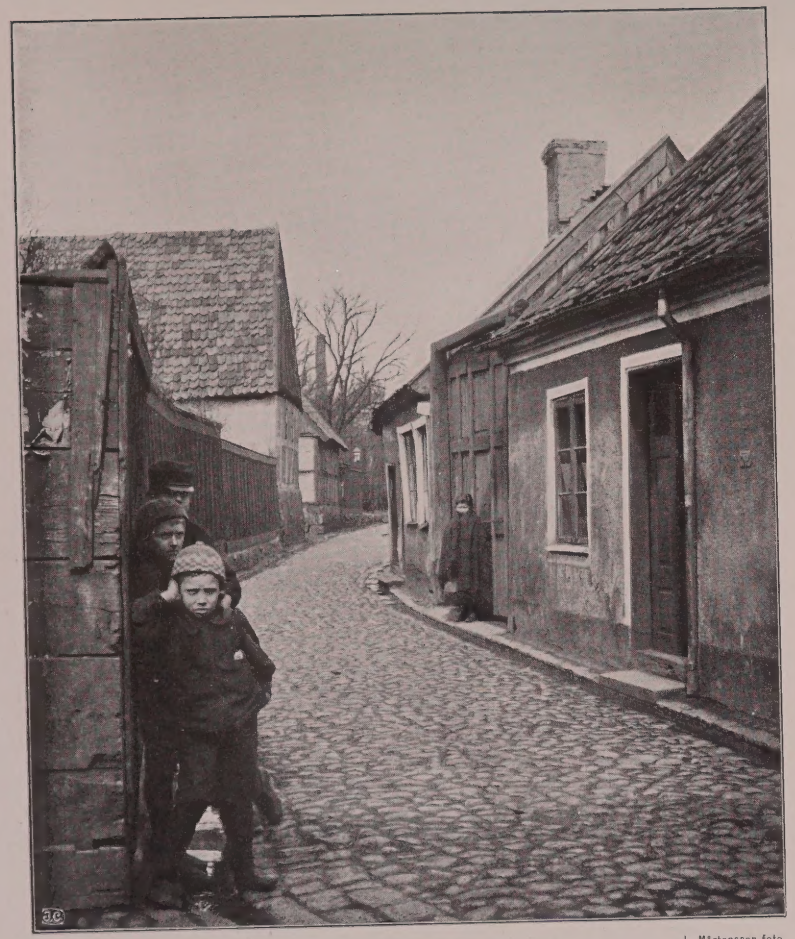

J. Mårtensson foto.

LILLA SÖDERGATAN.

7

J. Mårtensson foto.

LILLA SÖDERGATAN.

8

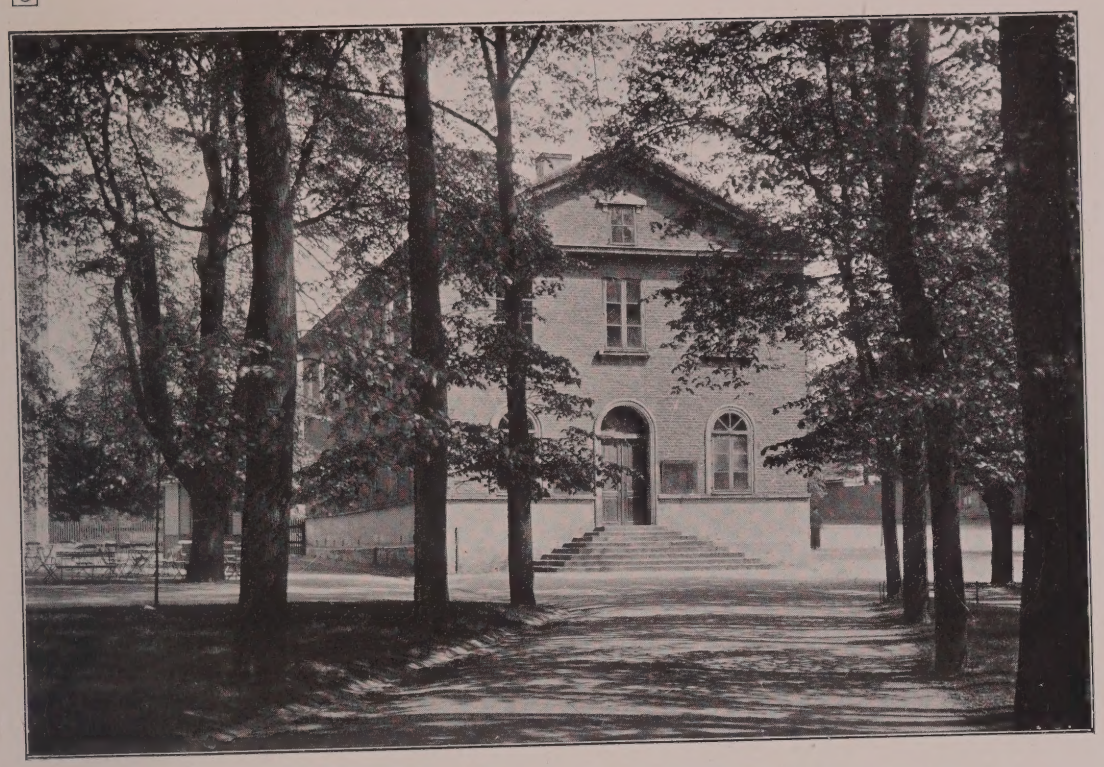

"KUGGIS".

9

STORA ALGATAN.

"KUGGIS."

Bild [8] visar Nya Akademien, sedermera kalladt Consistorie-huset. Dess enkla, nobla yttre var ett godt exempel på vår nyklassiska arkitektur, då den var som bäst: en viss sträf monumentalitet med godt sinne för proportioner samt få och rena detaljer. Huset uppfördes 1800—02 (för en kostnad af 13,750 r:dr specie) efter ritningar af C. F. Sundvall, af tegel med dörr- oeh fönsteromfattningar af huggen sandsten och med koppartak, 72 fot långt och 38 fot bredt. I bottenvåningen funnos: sessions-, kansli-, arkiv- och vaktmästarrum; i öfre våningen ett större och tre mindre föreläsningsrum. Det tjänstgjorde som universitetsbyggnad till 1882. Dess populära benämning var "Kuggis" på grund af dess användning som examenslokal.

Nya Akademien låg vid östra ändan af "Lundagård" — det gamla akademiehuset — och refs tyvärr år 1897 i anledning af en påtänkt tillbyggnad af nämnda "Lundagård", som då inrymde universitetsbiblioteket (nu inrymmes där seminarie-lokeler m. m.).

STORA ALGATAN.

Bild [9] visar Stora Algatan vid dess mynnande i Tegnérsplatsen. Hörnhuset till vänster, det s. k. Tollska huset, uppfördes omkring midten af 1800-talet, men har numera fått lämna plats för ett brandförsäkringsbolags hus. Till höger ligger den s. k. Bondpinans tomt. I fonden synes Tegnérsplatsen med Tegnérstatyn i midten, och längre bort skymtar Lundagård med Lundagårdshusets torn.

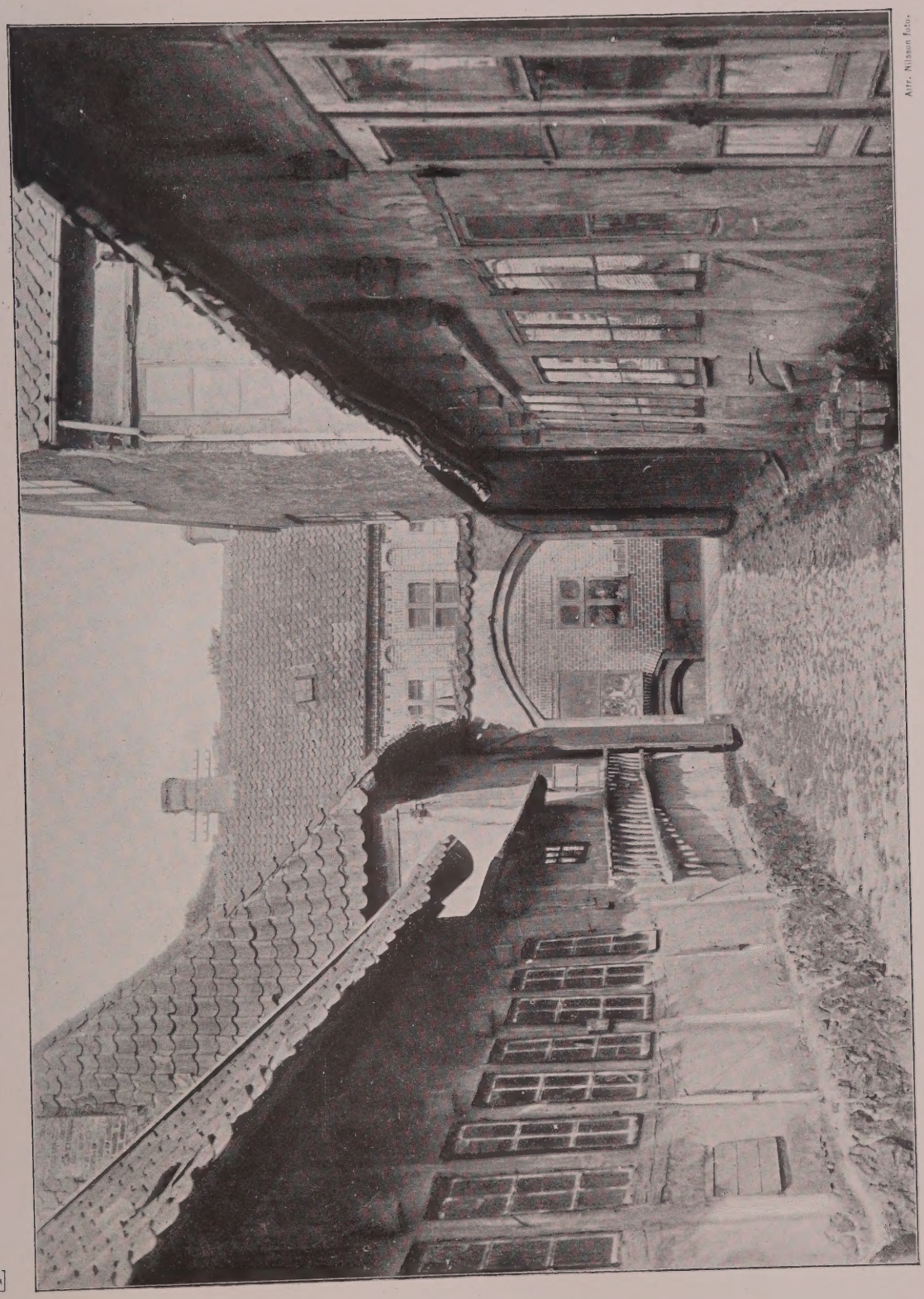

Alfr. Nilsson foto.

PORTGÅNG I KV. CARL XI VID SÖDRA STORGATAN.

1

2

Alfr. Nilson foto.

GÅRDSINTERIÖR FRÅN SÖDRA STORGATAN 30.
Byggnaden uppförd i slutet af 1700-talet, tillhörande en lerkärlsfabrik, anlagd af grefve Eric Ruuth.

3

Alfr. Nilson foto.

GÅRDSINTERIÖR FRÅN LÅNGVINKELSGATAN 31—33.

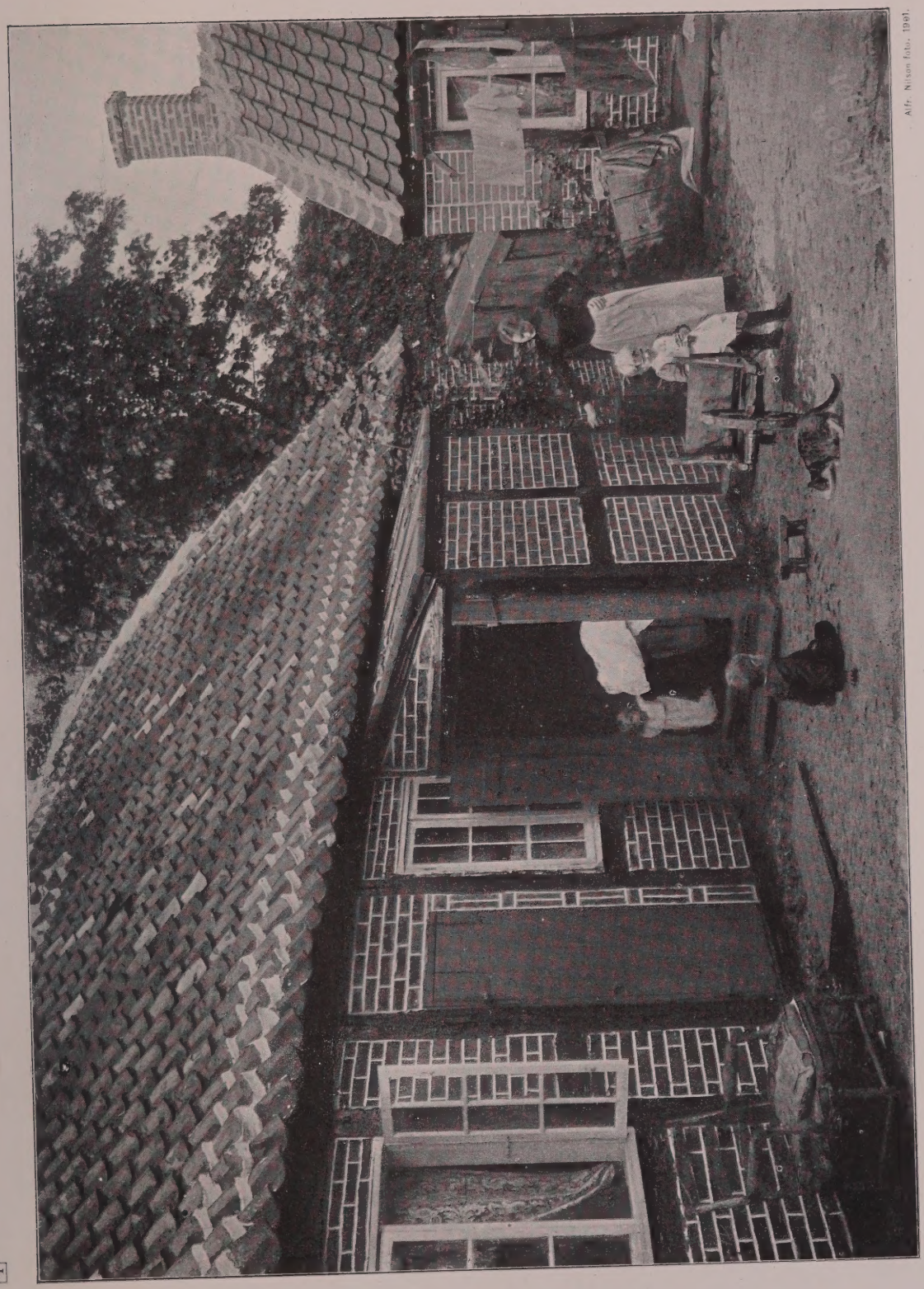

Alfr. Nilson fotogr. 1901.

GÅRDSINTERIÖR FRÅN KULLAGATAN 56.

4

5

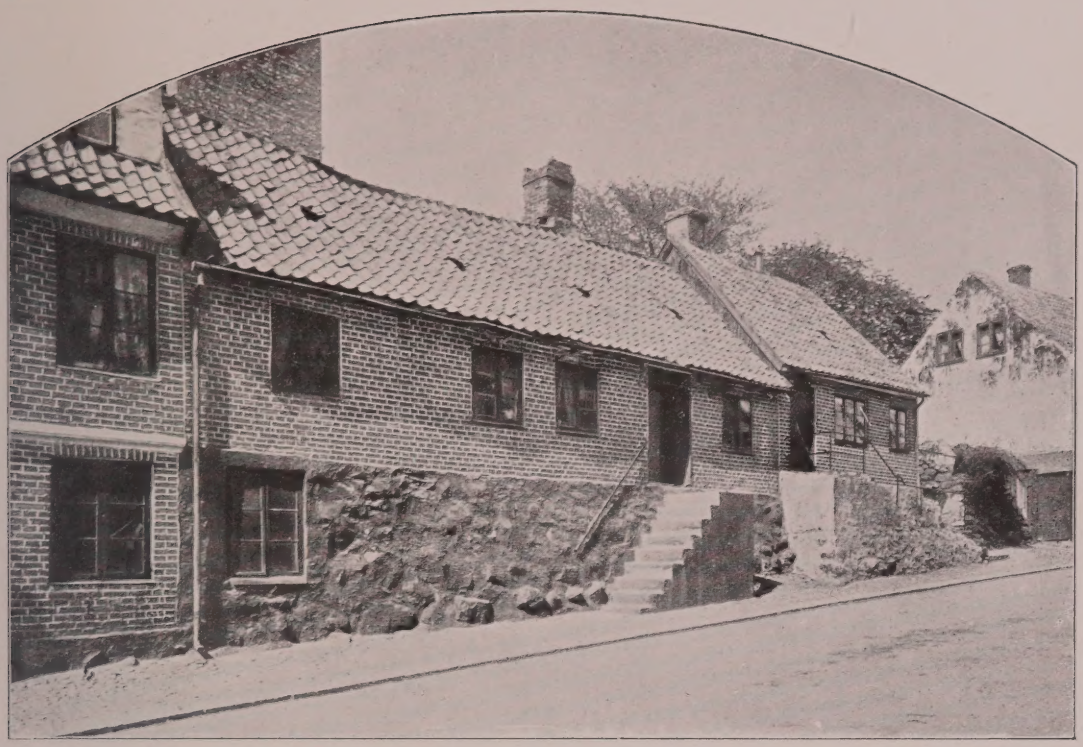

Alfr. Nilson foto.

LÅNGVINKELSGATAN 61—63.
Den höga grundmuren tillkommen vid gatans sänkning under förra århundradet.

6

Alfr. Nilson foto.

LÅNGVINKELSGATAN 61—63.

7

Alfred B. Nilsson foto.

GÅRDSINTERIÖR FRÅN N:O 8 STALLGATAN.
Nedrifvet 1901.

8

Alfred B. Nilsson foto.

GÅRDSINTERIÖR FRÅN SÖDRA STORGATAN.
Delvis nedrifvet.

9

Alfred B. Nilson foto.

MÖLLEGRÄNDEN 10.

10

Alfred B. Nilson foto.

NORRA STORGATAN 17.

MÖLLEGRÄNDEN 10.

Bild [9] visar en gårdsinteriör från Möllegränden 10. De ursprungliga korsvirkesväggarne ha i senare tid öfverputsats.

NORRA STORGATAN 17.

Bild [10] visar en gårdsinteriör från Norra Storgatan 17. Huset kan möjligen stamma från 1500-talet (se sirningen på den långa horisontala utkragade bjälken öfver den öppna dubbeldörren).

11

Alfred B. Nilson foto.

SPRINGPOSTGRÄNDEN 4.

SPRINGPOSTGRÄNDEN.

Bild [11] är tagen nere från Norra Storgatan uppåt Springpostgränden, där den väster om Stortorget kröker upp mot Långvinkelsgatan. Gränden hette förr i dagligt tal Snokaliden. Dess nuvarande namn härrör från "springposten" öfver den här frambrytande källan; öfverbyggnaden, synlig till höger på bilden, ersatte i början af 1900-talet en äldre af järn eller trä. Källan "meddelade staden", omtalar Hårleman (1749), "i hwar minut 43 kannor af et ganska kalt, klart och wälsmakande wattn, hwilket härifrån likasom det Bristolska ifrån Engeland til myckenhet afhämtas och utskeppas". Källan undgick naturligtvis ej heller Linnés intresse, som därom skref: "vattnet, som är mycket rent, klart och behageligt och kan i flera år bevaras oförändradt, föres här ifrån i bouteiller til Stockholm och andra orter, at drickas vid måltiderna. — Detta hälsosamma och friska vatten ger åt staden icke någon ringa förmån, som ej allenast härigenom kan få en hälsosam dryck, utan ock et godt menstruum til maten, ty af vatnet dependerar vår hälsa til största delen; utom dess är det ej ringa förmån för en stad vid åkommande vådeld at hafva vatten". Och E. Follin uppger senare i sin "Helsingborgs historia" (1798; tryckt 1851), att den "gifver det bästa vatten i Sverige och har tredje rummet bland alla källor i Europa".

Det å bilden synliga huset, Springpostgränden 4, uppfördes 1843 af dåvarande ägaren till Henckelska gården (Hälsingborg [16]), generaladjutant v. Platen. På trädgårdsplatsen till vänster reser sig nu en fabrik.

12

Alfred B. Nilson foto.

FÅGELSÅNGSGATAN 14.

13

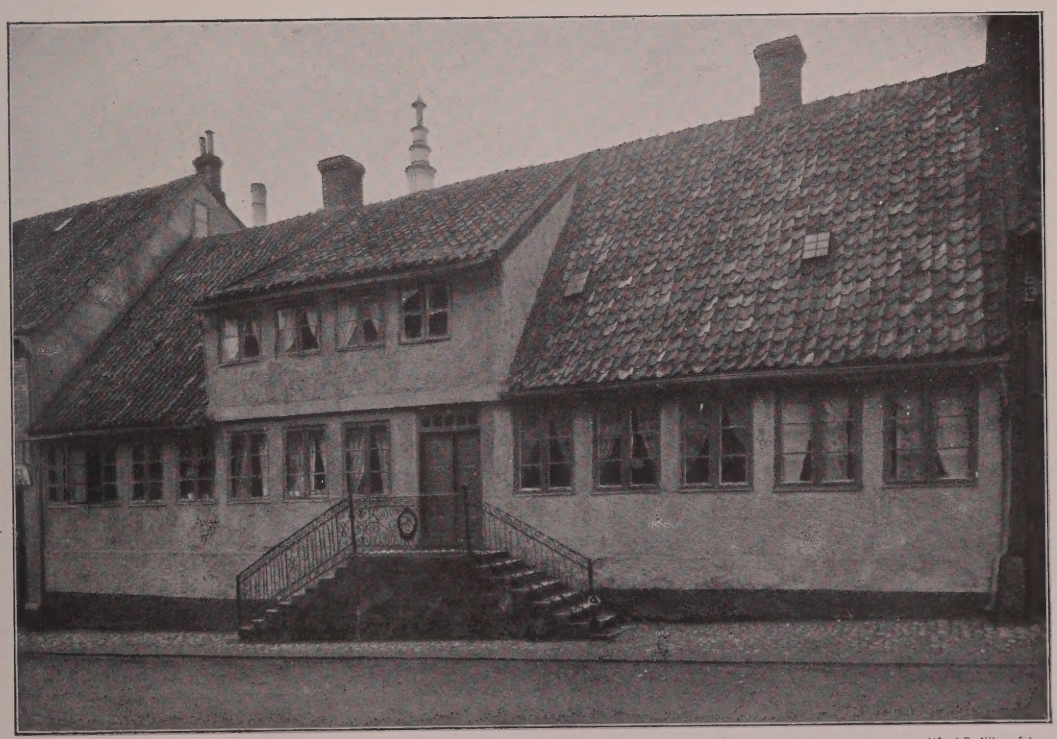

Alfred B. Nilson foto.

LÅNGVINKELSGATAN 31.

FÅGELSÅNGSGATAN 14.

Bild [12] är från Fågelsångsgatan 14. Små trädgårdstäppor och rikt öfvervuxna hus ligga där terrassformigt på backsluttningen.

LÅNGVINKELSGATAN 31.

Bild [13] visar Långvinkelsgatan 31 i dess osymmetriska skönhet. Det är en korsvirkesbyggnad med numera öfverputsad fasad. Den särskildt i ögonen fallande yttertrappan med dess vackra, smäckra järnsmide är skjuten ett stycke förbi husets midt, liksom för att hålla balansen i utförbacken. Många dylika yttertrappor ha funnits i Hälsingborg, i synnerhet vid de nedanför backen liggande husen, som utåt gatan haft en hög stenfot. De försvunno emellertid på 1870-talet — tyvärr, kan man i många fall tillägga.

Det här afbildade räcket bär årtalet 1791 i midtrosetten.

Gårdsinteriör se Hälsingborg [3].

14

Alfred B. Nilson foto.

LÅNGVINKELSGATAN 21.

LÅNGVINKELSGATAN 21.

Bild [14] visar Långvinkelsgatan 21; dess fasad ligger i gatans norra sida och är sedd från öster. En enkel och monumental tegelfasad med den stora inkörsporten öfverst i backen och med den typiska midtfrontonen afbrytande den kraftiga takgesimsen!

Vignetten här nedan (Alfred B. Nilson foto.) återger en portklapp från Norra Storgatan 9.

Torsten Mårtensson foto. 1918.

TEGELTÄCKTA BYGGNADER I KVARTERET VÄSTER OM MARIAKYRKAN.

MARIAKYRKANS OMGIFNING.

Platsen kring Hälsingborgs Mariakyrka får sin karaktär af god infattning till kyrkobyggnaden främst genom den slutenhet, hvarmed husraderna omgifva hela den öppna kyrkplanen. Det är anmärkningsvärdt att en så god helhetsverkan återstår trots det i stort sedt mycket litet lyckliga nybyggandet under senare årtionden af husen utmed platsens norra och södra långsidor. Kyrkans relativt låga resning gör den nämligen ytterst ömtålig för allt för höga grannar, och dess af endast sparsam dekoration lifvade mörknade tegelfasader tåla af den infattande omgifningen inga braskande effekter. Bäst betjänt är därför helhetsverkan af detta för Hälsingborgs stadsbild oskattbara parti af att kyrkoplatsen omkransas af anspråkslösa byggnader af måttlig storlek och af äkta och vederhäftigt borgerligt kynne, sådana som de, hvilka ännu ligga gent emot kyrkans västfasad.

Man må hoppas att ingen "modärn" reglering skall vidga de båda gatorna på sidorna om kvarteret mellan kyrkans västfasad och Drottninggatan eller ersätta de enkla gamla husen med nya pretentiösa byggnader, vare sig i modern stil eller i imitationer efter baltisk trappgafvelgotik, hvilhet en gång lär hafva varit ifrågasatt. Därmed skulle friden definitivt skrämmas bort ur denna goda miljö, och de inspelande vindarna från Sundet skulle väl ock bortsopa den sista resten af idyll, frukt- och grönsakshandeln under trädraderna kring kyrkan, hvilken ännu skänker platsen ett ej föraktligt plus i trefnad, påminnande om sydligare länder med deras benägenhet för att låta det dagliga lifvets arbete och köpenskap krypa ända tätt upp i skydd under domernas och stadskyrkornas murar.

De på bilden synliga byggnaderna ligga alla inom det väster om kyrkan belägna kvarteret Vikingen, och de närmaste husen tillhöra den s. k. Snellska gården. Bilden ger en föreställning om, huru dessa byggnaders enhetliga taktäckningsmaterial af enkelkupigt tegel på det förträffligaste sätt stämmer tillsammans med kyrkans fasader med deras vita blinderingar i de röda tegelytorna.

S. W.

16

Alfred B. Nilsson foto.

HENCKELSKA GÅRDEN.
Korsvirkeslänga utmed Springpostgränden.

17

Alfred B. Nilsson foto.

HENCKELSKA GÅRDEN.
Gårdssidan af ofvanstående länga.

HENCKELSKA GÅRDEN VID NORRA STORGATAN.

Bland de ännu bevarade borgargårdarna i de äldre delarna af Hälsingborg är den Henckelska gården vid Norra Storgatan en af de förnämligaste, och den tilldrar sig genom sin lilla fontänprydda planterade förgård lätt en smickrande uppmärksamhet i den ännu relativt oförstörda Norra Storgatans perspektiv. Bilderna [16] och [17] visa blott ett obetydligt hörn af den mot gatan brädklädda hufvudbyggnaden, belägen i hörnet af Storgatan och Springpostgränden med långsidan mot den förra. Däremot visa de båda bilderna de mer ålderdomligt utseende korsvirkeslängor, som sträcka sig utmed Springpostgränden, utgörande dels en boningshusflygel, dels ofvanför porten en uthuslänga. Gårdssidan af samma byggnader synes å bild [17] jämte den utåt gatan panelade hufvudbyggnadens gårdsfasad, som visar den synliga korsvirkeskonstruktionen.

Springpostgrändens fortsättning ofvan hvad bild [16] visar är framställd å bild [11].

18

Alfred. B. Nilson foto.

LÅNGVINKELSGATAN 19.

LÅNGVINKELSGATAN 19.

[18] En byggnad vid Långvinkelsgatan n:r 19. Angränsande byggnader till vänster [19], till höger [14]. Denna byggnad är ett intressant exempel på en sen korsvirkesfasad, som i sin arkitektur mera har karaktär af sten- än af korsvirkesbyggnad och som genom rappningen äfven fått stenbyggnadens fasadyta. Korsvirket är här endast ett konstruktivt system och har förlorat sin betydelse som estetisk faktor. Byggnadshistoriskt bör denna fasad sättas i sammanhang med de panelade fasader, hvilka äro avbildade å [27], [28] och [30], enär alla äro uttryck för samma tendens, nämligen att nå en med stenbyggnadernas arkitektur mera öfverensstämmande verkan å byggnader, uppförda af korsvirke. Samma sträfvan kan iakttagas i de städer, hvilka äldre byggnader äro uppförda af timmer. Såväl panelningen som reveteringen tjäna detta ändamål jämsides med det praktiska och de uppträda vid en tidpunkt, då korsvirkesfasaderna alltmera öfvergifvas.

I de gamla korsvirkeshusen ingingo själfva konstruktionens detaljer som en estetisk faktor. Fasadens regelbundna indelning genom stolpverket, snedsträfvornas symmetriska användning, de utskjutande bjälkhufvudena, den utkragande öfvervåningen, lister, remstycken, löshult och konsoler, allt understödt af en ofta öfverdådigt rik skulptural utsmyckning, samverka som dekorativa element (se [20]). Med tiden förenklas tekniken. Den utkragande öfvervåningen försvinner och finnes vid midten af 1700-talet kvar blott som en svag, rent dekorativ bjälkprofil. Vid 1700-talets slut har korsvirket helt förlorat sin dekorativa betydelse för de förnämare stadshusen. Under påverkan af stenarkitekturen kräfver tiden jämnare och helare ytor, lugnare fasader, hvilkas arkitektoniska verkan beror på hela fasadytans proportionerliga indelning. Korsvirket med sin af konstruktionen bestämda fasadindelning lämpade sig icke för denna smakriktning, det blir nu endast en teknisk väggkonstruktion, fasadens verkan vinnes med andra medel. Den hela yta, som fasaden kräfver, erhålles genom rappning eller panelning af korsvirkesmuren, där man ej från början byggde muren af sten. Ej blott nybyggnaderna visa prof härpå, samma tendens tager sig äfven uttryck däri, att många äldre korsvirkesfasader nu beklädas med tegel, panelas eller reveteras, ofta i samband med ändringar i fönstergrupperingen, samt i den öfvermålning eller öfverkalkning av korsvirket, genom hvilken man vann en mera enhetlig fasadyta, i hvilken konstruktionsdetaljerna icke så starkt kunde göra sig gällande. Byggnaderna [27] och [30] äro på detta sätt förändrade korsvirkesbyggnader medan [28] har ursprunglig brädbeklädnad öfver korsvirket. Å den här afbildade byggnaden har däremot den hela fasadyta, som arkitekturen påfordrar, vunnits genom revetering.

Byggnaden är uppförd 1802 och är mycket tidstypisk med sin frontespis och sitt svagt brutna tak och den kraftiga, af frontespisen afbrutna gesimsen. Intressant är jämförelsen med den bredvidliggande byggnaden [14], som är byggd 7 år senare, år 1809. I uppbyggnaden äro de båda fasaderna besläktade. Den senare är bredare, har kraftigare mansardtak och gesims och äfvenledes en kraftigare gafvellist på frontespisen. Här är steget taget fullt ut, i det att fasaden är grundmurad af ljust tegel medan gaflar och gårdsfasad fortfarande äro byggda af korsvirke. *T. M.*

19

Torsten Mårtensson foto. 1921.

LÅNGVINKELSGATAN 15—17.

20

Torsten Mårtensson foto. 1921.

NORRA STORGATANS AFSLUTNING MOT LÅNGVINKELSGATAN.

LÅNGVINKELSGATAN 15—17.

19 Bilden visar en bostadslänga, Långvinkelsgatan n:r 15—17, uppförd år 1854. Materialet är tegel med putsad, rusticerad sockel och putsade lisener, hvilka afskäras af en bred horisontallist.

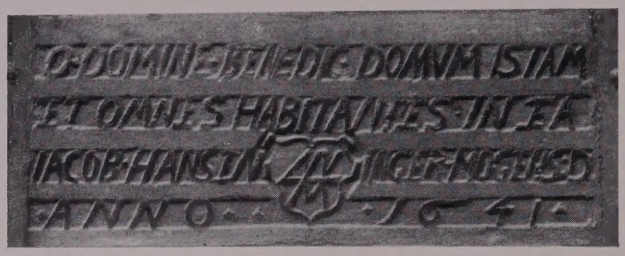

Inskrift öfver dörren till korsvirkeshuset Norra Storgatan 21.

NORRA STORGATANS AFSLUTNING VID LÅNGVINKELSGATAN.

20 Ett intressant gatuparti, bildande Norra Storgatans fond åt norr. Korsvirkeshuset till vänster är en af de få 1600-talsbyggnader, som ännu finnas i behåll. Fondbyggnaden är betydligt senare, i sitt nuvarande skick härrörande från en ombyggnad år 1853. Eljest är denna byggnad, hvars tvenne sidor äro byggda af ljust, gulaktigt tegel, medan gårdssidorna däremot uppförts i korsvirke, i sin stomme något äldre. Anmärkningsvärdt är huru väl den enkla och goda tegelbyggnaden går samman med den i en helt annan teknik byggda korsvirkeslängan, hvars kraftiga horisontallinjer i öfverkragning och taklist i mjukare form återklinga i fondbyggnadens arkitektur. Tillsammans bildar denna lyckliga sammankoppling af en äldre och en nyare byggnad en lugn och helgjuten afslutning på Norra Storgatan.

Korsvirkeslängan tillhör en gård, som staden inköpt för att kunna bevara byggnaden. Det är den enda äldre boningslänga af sådan typ, som i sitt i hufvudsak ursprungliga skick blifvit bevarad. Gården uppfördes år 1641 enligt inskriptionstaflan, afbildad här ofvan, hvars text lyder: O DOMINE BENEDIC DOMUM ISTAM ET OMNES HABITANTES IN EA IACOB HANSEN INGER MOGENS:D ANNO 1641. (O Herre välsigna detta hus och alla dess innebyggare. Jacob Hansen Inger Mogensdotter år 1641). Den utgöres af en lång och smal länga med på alla fyra sidorna kraftigt utskjutande öfvervåning. Byggnaden har gifvetvis varit föremål för åtskilliga ändringar, särskildt beträffande fönstren,

(Forts. å bilderna 21 och 22, baksidan.)

Norra Storgatan 21, fasad mot Långvinkelsgatan. Uppmätning af G. W. Widmark 1920.

21

Torsten Mårtensson foto. 1921

SÄDESMAGASIN KULLAGATAN 44.

22

Torsten Mårtensson foto. 1921.

MAGASIN VID NORRA STRANDGATAN.

MAGASIN VID NORRA STRANDGATAN.

[22] Parti av Norra Strandgatan vid hörnet af Hästmöllegränden, sedt från norr. De båda genom en tvärbyggnad sammanbundna gaflarna förete en ej ovanlig bild af baksidan till en köpmansgård, som sträcker sig tvärs genom ett kvarter. Gårdens hufvudlänga ligger åt Kullagatan. Till den ansluta långa sidolängor vid tomtens norra och södra gräns, hvilka gå tvärs genom tomten och åt den på andra sidan kvarteret löpande gatan afslutas med gaflar. Båda längorna äro af korsvirke, nu öfverputsadt. Ursprungligen var korsvirket synligt och gaflarna klädda med bräder, målade med tjära och brunrödt. De båda gafvellängorna torde tillhöra slutet af 1700-talet, midtbyggnaden är nyare. *T. M.*

SÄDESMAGASIN KULLAGATAN 44.

[21] Den höga gafveln, Kullagatan 44, tillhör ett sädesmagasin, uppfördt år 1866. Byggnaden är i ljust tegel på gråstensgrund. Med sina blinderingar och lisener och sin rundbågsfris har den dekorativa gafveln ett bestämdt släkttycke med den arkitektur, som vid midten af 1800-talet i Lund, Hälsingborg och andra städer lancerades af den kände konsthistorikern och kyrkorestauratören professor C. G. Brunius i Lund. *T. M.*

(Forts. från bild [20]).

dock är det konstruktiva systemet i stort sedt oskadadt. Fasaderna visa den för stadens äldre korsvirkesbyggnader vanliga typ, som är välkänd från öfriga skånska liksom danska städer, med hvarje stolpe stödd af tvenne snedsträfvor, skulpterade konsoler under de utskjutande bjälkhufvudena och skulpterade mellanstycken mellan de senare. En horisontallist följer hammarbandet öfver andra våningens fönster, däröfver äro i takfoten stolparna dubblerade, hvarannan med konsol.

Den låga länga, som på norra sidan ansluter till hufvudbyggnaden, är ganska sen. En liknande har legat i södra tomt- eller kvartersgränsen — gården omfattar nämligen hela kvarteret — och en likaledes låg länga i väster har inramat den rektangulära gårdsplanen. *T. M.*

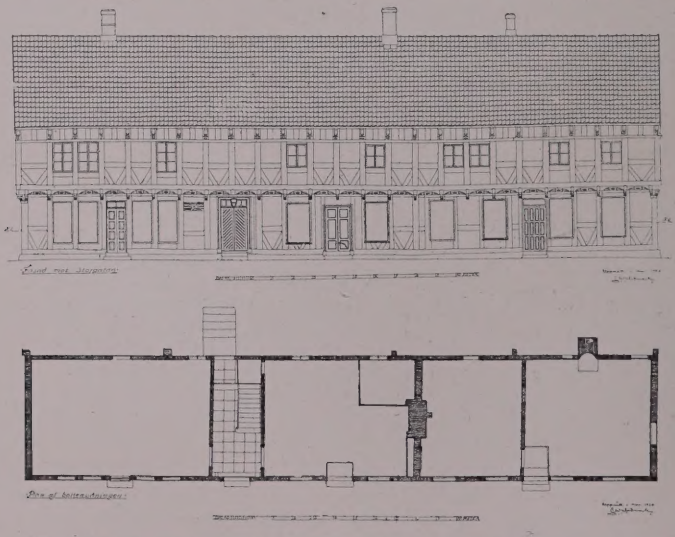

Norra Storgatan 21, fasad mot N. Storgatan och plan af bottenvåningen.
Uppmätning af G. W. Widmark 1920.

23

STORTORGET FRÅN HÖJDEN VID KÄRNAN.

24

GAMLA RÅDHUSET FRÅN SJÖSIDAN.

STORTORGET.

[23]—[26] Stortorget i Helsingborg är icke någon ursprunglig anläggning. Stadens medeltida torg låg öster om Mariakyrkan och det nuvarande Stortorget var då bebyggdt. Under krigen på 1600-talet blefvo emellertid flera gårdar raserade mellan fästningen och bryggan, och danskarna anlade här en kommunikationslinje, som förenade fästningen med bryggan. Senare — år 1693 — utstakades torget af generalguvernören Rutger von Ascheberg. Någon egentlig bebyggelse torde dock ha skett först med 1700-talets början.

Af de vid torget liggande byggnaderna märkas gamla rådhuset, som sluter torgplatsen mot väster. Det var uppfördt år 1795, med undervåningen af gråsten och öfvervåningen af tegel, lanterninen på taket är nyare. Byggnaden nedrefs då nya rådhuset uppfördes (1897).

Stortorget är numera öppet äfven åt öster, där en terassanläggning genombryter sandstensklippan, dragen från torget och snedt upp mot Kärnan. De både bilderna [25] och [26] visa torget sådant det tedde sig i sin gamla slutenhet. Öfver de låga tvåvåningshus, som då kantade torget, reste sig branten med den gamla, i sitt orestaurerade skick imponerande ruinen af Kärnan.

Af byggnaderna förtjänar det midt på torgets norra sida, bild [25], synliga tvåvåningshuset att uppmärksammas. Det är uppfördt år 1802, med fasaden åt torget af tegel, öfriga murar af korsvirke. Det tegeltäckta taket har en svag brytning. Den slätputsade fasaden åt torget är af intresse med sin rustikomramning kring mittfönstret, fortsättande i tvenne med blinderingar försedda lisener, hvilka ofvan taklisten krönas af knoppar, flankerande en rund vindskupa. Denna liksom knopparna voro kopparklädda. *T. M.*

25

STORTORGETS NORRA SIDA.

26

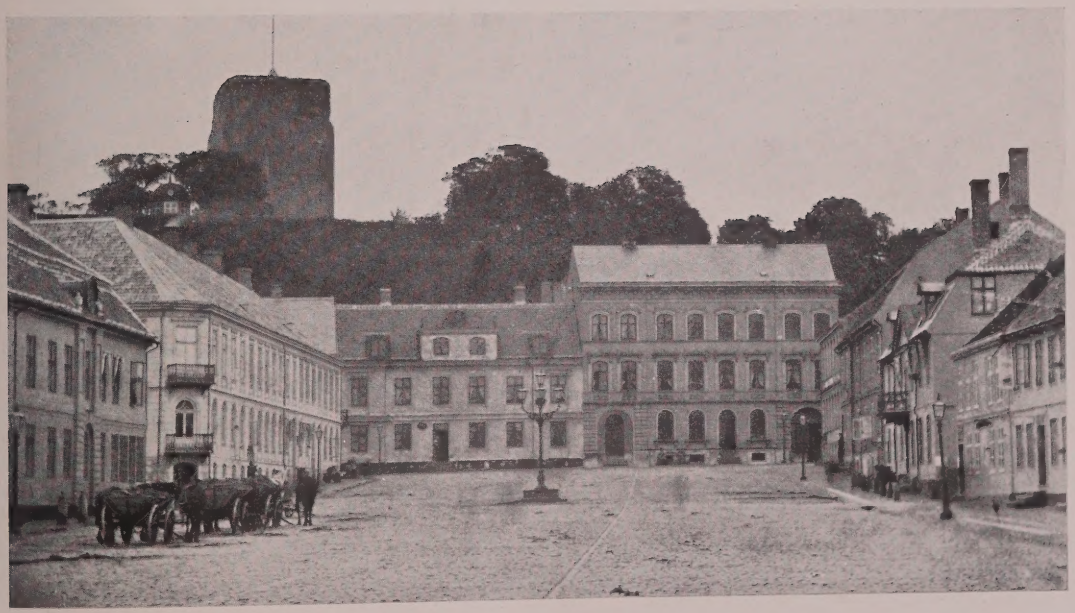

STORTORGETS ÖSTRA KORTSIDA.

Karta öfver Hälsingborg. De i Gamla Svenska Städer afbildade byggnaderna utmärkas med svart färg och bildens nummer inom cirkel.

27

Torsten Mårtensson foto. 1930.

NORRA STORGATAN 9.
Gårdsfasad.

HÄLSINGBORG.

NORRA STORGATAN 9.

Denna byggnad är en från midten af 1700-talet härrörande korsvirkeslänga, ett förnämt borgarhus, som beboddes och sannolikt är uppfört af en i stadens historia välkänd man, borgmästaren Petter Pihl († 1759), "helsingborgskungen" kallad. Korsvirkeskonstruktionen är af en typ, som vid denna tid synes ha varit rätt allmän. Den utskjutande öfvervåningen har här nästan helt försvunnit och den svaga utkragning, som finnes kvar, och som på gårdsidan markeras af brädpanelningens horisontala tudelning, är åstadkommen icke genom utstickande bjälkhufvuden, utan endast genom en svag profilering af det remstycke, som utgör syll för andra våningens stolpverk.

Åt gatan är korsvirket synligt, men med rätt stora ändringar i fönstergrupperingen, åt gården har hela fasaden fått brädpanel[1] så att huset åt gården framträder som en ståtlig empirefasad, till hvars goda verkan de trenne vindskuporna verksamt bidraga. Panelningen torde, här som på andra byggnader i staden, härröra från tiden för 1800-talets inbrott. Den omnämnes i en synehandling af år 1816. Vindskuporna synas vara något senare, de omnämnas först 1828.

Byggnaden utmärker sig för sina vackra rococoportaler. På porten åt gatan sitter den praktfulla portklapp, som är avbildad å baksidan till 14.

Nedra våningen delas af en tvärs genom byggnaden dragen korridor, hvars panel ännu är i behåll.

Till denna byggnad hör ursprungligen äfven den tvärs öfver gatan liggande trädgård, som nu ingår i Henckelska fastigheten, och som afbildas å bild 31. Den är anlagd symetrisk gent emot nu beskrifna byggnad så att en linje, dragen från fondbyggnadens gavelnisch, genom fontänstrålen och trappans midt råkar den senare precis midt i portöppningen. Bild 31 är tagen just från denna portal.

T. M.

[1] Korsvirket återställdt vid restaurering 1922.

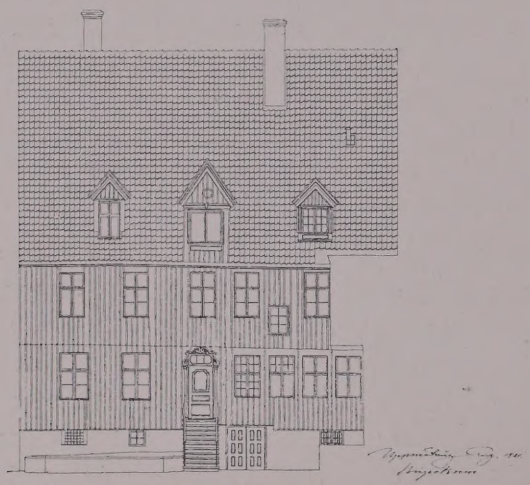

Fasad mot gården.

Sektion mot söder.

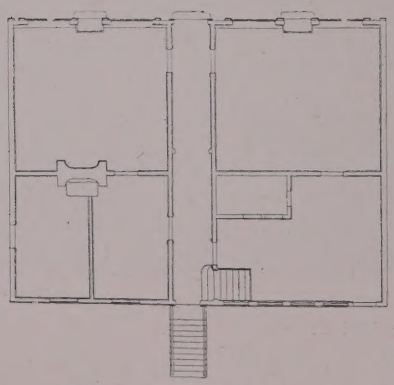

Plan af bottenvåningen.

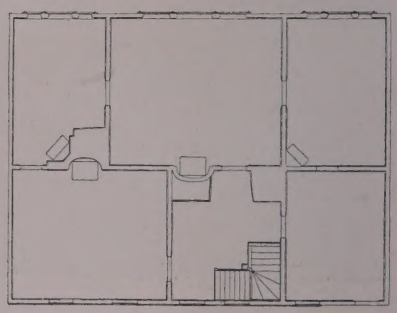

Plan af våningen 1 tr. upp.

Norra Storgatan 9. Uppmätning af B. Bresser 1921.

28

Alfred B. Nilsson foto.

TORNÉRHJELMSKA HUSET VID FÅGELSÅNGSGATAN.

29

Alfred B. Nilsson foto.

INTERIÖR FRÅN TORNÉRHJELMSKA HUSET.

Alfred B. Nilson foto.

Dekorationsdetalj från rummet bild 29.

TORNÉRHJELMSKA HUSET.

Byggnaden har sitt namn efter släkten Tornérhjelm, i hvars ägo den funnits från 1838—1891. Gården bestod förr af flera längor, grupperade kring en gårdsplan. Fågelsångsgatan, som nu är utdragen till den i senare tid anlagda Hälsovägen, gick då ej längre än till gårdsporten. Sedan staden inköpt egendomen blefvo gårdsbyggnaderna rifna och gatan förlängdes. Den vackra hufvudbyggnaden iståndsattes på ett pietetsfullt sätt och är nu upplåten som brunnslokal för hälsobrunnen Hälsan.

Den för sin tid synnerligen karaktäristiska byggnaden härrör i sitt nuvarande skick från år 1804, då landshöfding Nils Silfverskjöld ombyggde en förut befintlig länga och samtidigt påbyggde densamma med en öfvervåning. Materialet är som i alla äldre Hälsingborgshus korsvirke, nedre våningen af ek, öfre af furu, med fyllnad af tegel. Brädpanelningen, som förekommit flerstädes på korsvirkesbyggnader i Hälsingborg vid denna tid, är samtidig med uppförandet; den fanns ursprungligen blott på hufvudfasaden samt å de båda gaflarna. Till sin verkan har denna byggnad mera af stenhus än af korsvirkesbyggnad och de jämna och lugna ytor, som husets arkitektur kräfver, erhåller byggnaden på ett förträffligt sätt genom panelningen. Korsvirket, som här endast har konstruktiv betydelse, hade eljest måst döljas genom rappning. Till ingången ledde en dubbel trappa med räck af trä, den nuvarande trappan är flyttad från en annan Hälsingborgsbyggnad. Altanen hade en träbalustrad, af trä är likaledes gesimsen.

Byggnaden utmärker sig äfven för sina förträffliga rumsinteriörer i andra våningen med väggmålningar, hvilka liksom de väggfasta speglarna med sina sexdelade glas äro samtidiga med byggnaden och blott föga restaurerade. Väggarna i salen voro "klistrade med papper, målade med stänkfärg och 2:ne landsskapsstycken" medan de i 3:ne rum voro "klistrade med papper och en färgad målning med bårder och dörrstycken". Synnerligen karaktäristisk är äfven bröstpanelen med de ovala, refflade fälten.

Byggnaden är ett ståtligt exempel på en förnäm stadsboning från 1800-talets början. Under den tid gården innehades af öfverhofstallmästaren Rudolf Tornérhjelm, voro Carl XV och Fredrik VII av Danmark ofta gäster i denna byggnad och vid ett tillfälle voro trenne krönta hufvuden samtidigt samlade till gästabud i densamma. *T. M.*

30

Torsten Mårtensson foto. 1922.

HENCKELSKA GÅRDEN VID NORRA STORGATAN.
Hufvudbyggnadens gafvel sedd från trädgården vid gatan.

31

Torsten Mårtensson foto. 1922.

HENCKELSKA GÅRDEN.
Trädgården vid N. Storgatan sedd från förstugan till huset N. Storgatan 9.

HENCKELSKA GÅRDEN.

Henckelska gården är en af de märkligaste i staden. Dess anläggningstid är ännu icke med säkerhet känd. Enligt en inskription i sandstensklippan bakom gårdsbyggnaderna skall den vara byggd af Christian IV år 1629. Det synes dock sannolikt att gården är yngre.

Hufvudbyggnaden är i sitt ursprungliga skick en korsvirkeslänga af ektimmer med åt gatan ganska kraftigt utkragande öfvervåning, i sin arkitektur snarlik den korsvirkesbyggnad, som finnes avbildad å [20]. Utkragningen finnes kvar å norra gafveln samt åt gårdssidan, hvilken sistnämnda ännu har korsvirket synligt — något enklare här än å gatufasaderna i det att de dekorativa snedsträfvorna saknas. Till hufvudbyggnaden ansluter i norra tomtgränsen utmed Springpostgränden en sidolänga i korsvirke, äfven denna med svagt utskjutande öfvervåning [16], [17]. Svalgången åt gårdssidan härrör från 1800-talet. I södra delen af gården står den uthuslänga, hvars gafvel på ett så förträffligt sätt är använd som fondparti för trädgården åt Storgatan [31]. Ytterligare en gårdslänga har funnits i öster, så att gården varit helt kringbyggd.

Hufvudbyggnaden har varit underkastad åtskilliga förändringar. Nedervåningen åt Storgatan har påmurats med tegel och hela fasaden är därefter slätputsad medan gaflarna i norr och söder blifvit beklädda med brädpanel. Hela byggnaden har därigenom fått en yngre prägel som går väl samman med den senare trädgårdsanläggningen vid Norra Storgatan. Åtgärderna torde ha skett vid slutet af 1700-talet. (Jämför text till [18]).

Till byggnadens goda intryck bidrager i hög grad den sällsynt vackra och egenartade trädgården, som blifvit anlagd söder om hufvudbyggnaden, utmed Norra Storgatan. Här har gafvelsidan af en uthuslänga som ofvan nämnts blifvit utnyttjad som fondparti för trädgården, flankerad af låga, tegeltäckta murar. Gafvelpartiet har fått en mittnisch, rusticerade hörn och ett rundfönster på taket, prydt med en girland och en fackla. Framför midtpartiet ligger en svagt oval bassäng med en ständigt spelande fontän, som ursprungligen fick sitt vatten från de rika källflödena i den bakom liggande backen. Trädgården ligger en meter öfver gatans plan och har en stödjemur af gråsten. Järnräcket är nyare. Tillsammans med hufvudbyggnaden bildar denna lilla trädgård med sina avenbokträd och lindarna på gatan framför stödjemuren en gatubild af säregen skönhet. Öfvergången mellan byggnadens släta fasad och trädgårdens grofrappade fondmur förmedlas synnerligen lyckligt af den panelade gafveln.

Fontänen omtalas redan af Linné, som säger att borgmästare Pihl låtit leda vattnet till "en artig fontän" mitt för sitt fönster. Emellertid uppgifver Follin i sin klassiska "Helsingborgs historia" af 1798 att "afledne directeuren Cöster" anlagt fontänen. Troligen få dessa båda uppgifter tolkas så, att Cöster har fullbordat den Pihlska anläggningen.

Det har för staden Helsingborg länge varit ett önskemål att förvärfva Henckelska gården för att bevara den egenartade och vackra gatubilden, hvilken önskan dock icke kunnat realiseras. Gården inköptes år 1921 af kooperativa föreningen Svea i Helsingborg, som där ämnar inreda en filial för sin handelsverksamhet. Emellertid har denna förening till stadsfullmäktige öfverlämnat ett servitut, enligt hvilket vare sig trädgården eller de gamla byggnaderna, hvilka skola underkastas en pietetsfull iståndsättning, som lämnar den nuvarande karaktären oberörd, får underkastas förändringar utan stadsfullmäktiges hörande — en handling väl förtjänt af ett omnämnande i Gamla Svenska Städer. *T. M.*

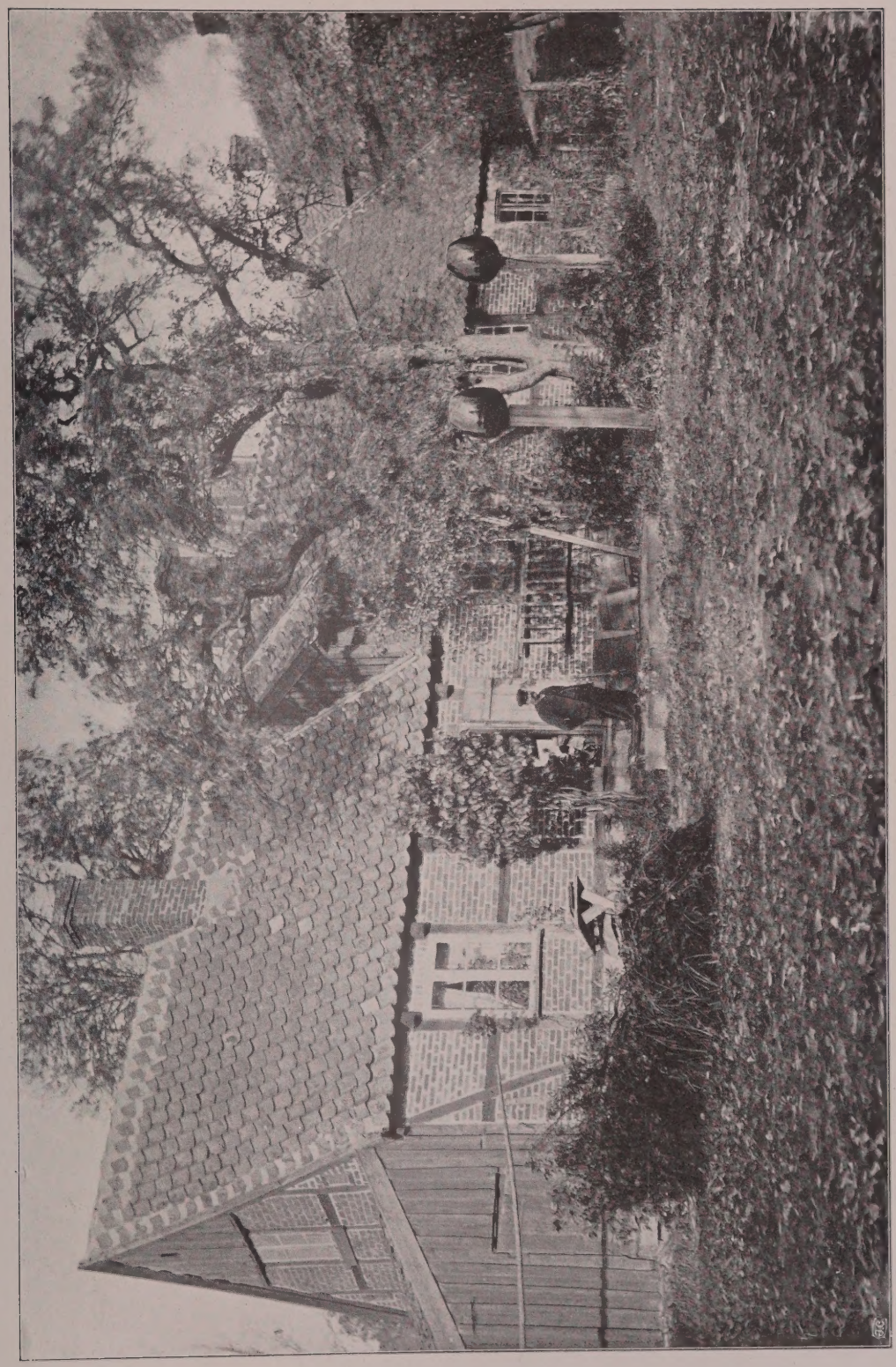

Sigfr. Gunnas foto. 1909.

GAMMALT KORSVIRKESHUS I KV. ÖRNEN VID RÖNNEÅN.

[1]

2

Sigfr. Gunnäs foto. 1909.

TINGSTORGET MED SMEDJEGATAN.

3

Sigfr. Gunnäs foto. 1909.

GÅRDSINTERIÖR VID RÖNNE Å.

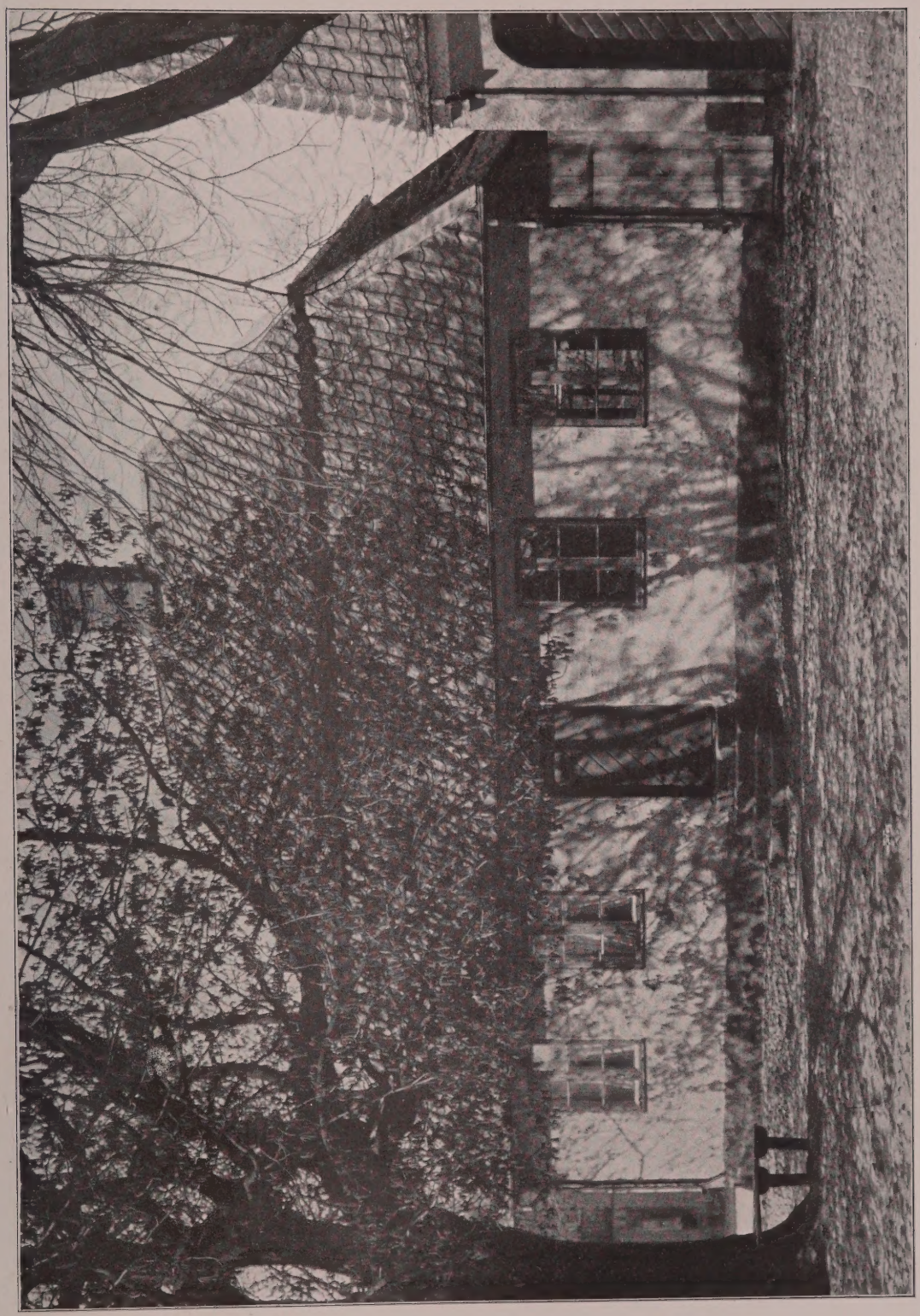

Th. Mathson foto.

DET GAMLA RÅDHUSET.

4

ÄNGELHOLM.

Ängelholm fick 1516 stadsprivilegier. Dessa upphäfdes dock 1547, då borgarne ålades att flytta till Landskrona. Den 14 dec. 1648 erhöll dock Ängelholm ånyo vissa privilegier, och på riksdagen i Uppsala 1675 hugnades "stadsfläcken" med egen byrätt (med byfogde under landstinget). "En liten nyligen åter utur askan upprättad Stad, och som delar Borgmästare samt Rådstufwu-Rätten med Helsingborg", upplyser Hårleman fyra år efter 1745 års stora brand. Först 1767 återfick staden egen jurisdiktion.

Bild [4] visar hufvudfasaden af stadens gamla rådhus med ett spelande mönster öfver sig af skuggor från åldriga träds grenar. Det ligger vid Stortorget i omedelbar närhet af kyrkan. Ur brandförsäkringsbrefvet af den 28 sept. 1829 må följande anföras:

"Huset är från början uppfördt af godt Eketimmer till fot och väggar samt Takresningen af stort moget furutimmer; hvarföre Huset är bibehållit; och sedan detsamma år 1828 blifvit försedt med en del nya Ekfotsträd, samt alla Innanväggarna och 2:ne yttre väggar nygjorde, så kan Huset nu mera anses till alla deler lika godt som ett nytt korsvirkeshus af lika storlek och Byggnadssätt — — —". Det är "uppfördt af Ekekorsvirke med brändt tegel inmuradt; med tak af Tegel, understrukit med kalk, gaflar af korsvirke med inmuradt brändt tegel. — Husets längd tjugo alnar; bredd 14 alnar; och höjd från fot till tak 4,94 alnar. Det är omkring 50 år gammalt samt nu i fullkomligt godt stånd".

På sin tid var helt säkert den lilla byggnaden, som bestod af en sessionssal och tre mindre rum afsedda för domstolens tjänstemän, fullt tillräcklig för sitt ändamål. Linné omtalar nämligen i sin Skånska resa, att staden då hade en enda gata, "men ljus och täck", och blott 70 à 80 borgare. Detta skrefs 1749, d. v. s. endast några årtionden före rådhusets uppförande. Som rådhus och samlingssal för stadens fullmäktige användes emellertid byggnaden till hösten 1896, sedan staden föregående år genom testamente fått besittningsrätt på en större byggnad, den Hjortska fastigheten, också i närheten af Stortorget. Sedan dess har sessionsrummet upplåtits till kommunal läsestuga (numera nedlagd), medan i andra afdelningen boningsrum inreddes för stadens engång ende lykttändare. Flera planer ha varit uppe dels att rifva huset och på den tillhörande tomten uppföra ett nytt rådhus, dels att åt privatpersoner försälja alltsammans — planer som dess bättre af olika anledningar strandat. Nu har i huset inrymts ett litet stadsmuseum, en för huset säkerligen mycket lycklig lösning, då man på detta sätt väl säkrast kan rädda det undan privat eller publik spekulation och för all framtid få glädjen att se rådhuset häfda en vacker plats i stadsbilden.

Staden har helt säkert ägt flera hus af liknande utseende. Ett, beläget något längre upp vid Storgatan, kvarstod till allra sista tiden, då det en vacker dag oförmodadt nedrefs, utan att veterligen dessförinnan ha blifvit fotograferadt. Där framträdde det vackra korsvirket, medan det på rådhuset sedan länge döljes af öfverrappning.

A. A-g.

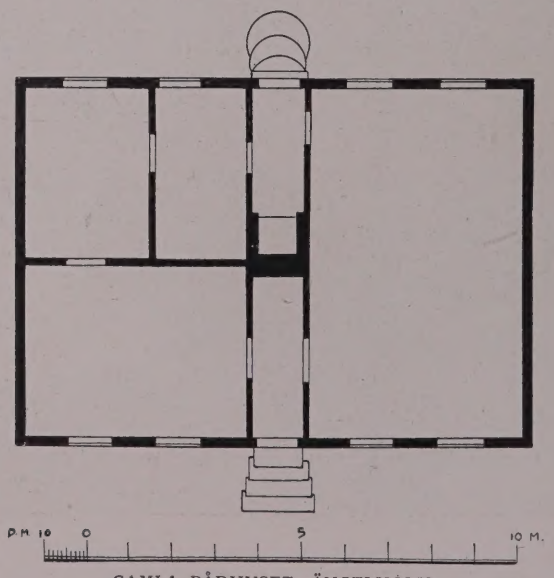

GAMLA RÅDHUSET. ÄNGELHOLM.
Uppmätning af T. Mårtensson 1912.

1

GÅRD MELLAN ÖSTRA STORGATAN OCH ÖSTRA SMALGATAN MED NUMMER 137, VID DEN SENARE 38.

Huset till höger har den för äldre garfverier karaktäristiska svalgången utan barriär, afsedd för torkning af hudar. I öfre våningen är numera inredd skomakeriverkstad, den undre användes fortfarande till magasin för hudar och läder.

1

William Anderson foto. 1915.

GÅRDSBILD FRÅN VÄSTRA STORGATAN.

GÅRDSBILD FRÅN VÄSTRA STORGATAN.

Det äldre Sölvesborg, stadens centrala del, som står på medeltida grund och i stort sett har bevarat den gamla stadsplanen oförändrad, visar också i byggnadssättet en traditionell sydskandinavisk karaktär. Hela stora gårdsanläggningar med enbart envåningshus uppförda i korsvirke eller tegel samt tegeltäckta finnas ännu bevarade i flera exempel. Bild [1] visar ett hörn af en sådan gård i närheten af stadskyrkan. Den å bilden synliga brunnen, som utgör ett så förträffligt komplement till gårdsmiljön, har sedan bilden togs fått skatta åt förgängelsen.

Stadskyrkans röda tegeltorn med hvita blinderingar, som synes ofvan den omgifvande grönskan är för hela stadsbilden af en afgörande betydelse. Tack vare det att bebyggelsen i stadens centrala del ännu alltjämt är låg, har det medeltida kyrktornet fått behålla sitt arkitektoniska välde öfver staden såsom dess samlade centrum.

2

J. A. Nilson, Sölvesborg, foto.

KYRKAN.

3

William Andersson foto. 1914.

VÄSTRA STORGATAN 87—88.
Gårdsinteriör.

KYRKAN.

Sölvesborg var under medeltiden en på kloster och andliga stiftelser rik stad. Ännu i den af danske konungens matematiker Johan Meijer utarbetade atlasen öfver Danmark och dess provinser från tiden 1655—1658 äro nämligen å stadsplanen öfver Sölvesborg angifna, utom nuvarande stadskyrkan, tre andra kyrkor eller kapell: S:t Ib (Jakob) i nordost, S:t Bartholomeus i sydost och S:t Andreas i söder. Dessutom synes utanför staden S:t Enibalds (Ewalds) gamla kyrka samt S:t Jörgen i stadens sydvästra del. Enligt urkunderna ha ytterligare tvänne kloster funnits i Sölvesborg. Redan 1445 omtalas ett till stiftelsetid och orden obekant vårfrukloster i staden. Troligen tillhörde detta någon af tiggarordnarna, sannolikt dominikanerna. Det nämnes ännu 1494 och 1503, och slutligen omtalas "Sölsborgs" munkar 1524. Af ett påfvebref från 1486 framgår vidare, att Sölvesborgs dåvarande sockenkyrka var vigd åt den helige Nikolaus. Kallet stod nu ledigt, och kung Hans, som hade patronatsrätten till kyrkan, hade skänkt denna till karmeliterna med villkor att de där skulle uppföra ett kloster.

Den nuvarande stadskyrkan är byggd af tegel. Dess äldsta delar äro kor och långhus, troligen uppförda kort efter hvarandra omkr. år 1300. Senare under 1300-talet tillkommo torn, kapell och vapenhus. Hvalfslagningen torde äfven skett under detta århundrade, och kyrkans målningar utfördes kort efter hvälfningen, troligen omkr. 1400. Att denna kyrka varit förbunden med någon annan anläggning framgår bl. a. af de fynd som gjordes på 1830-talet vid planering af kyrkogårdens norra del och de undersökningar som företogos på platsen sommaren 1920. Dessa inbjuda till antagandet att anläggningen tillhört den inom Danmark vanliga klostertypen för franciskaner eller dominikaner. Till den sannolikt fyrlängade anläggningen med kyrkan som hufvudbyggnad slöt sig antagligen nuvarande kyrkoherdeboställets trädgård såsom örtagård, och den där liggande af sekelgamla träd skuggade dammen, hvilken genom en liten bäck tillföres friskt vatten från Ryssbergets sluttningar, var väl munkarnas fiskdamm.

(Efter William Anderson, Sölvesborg, bidrag till stadens byggnadshistoria. Sölvesborg 1920.)

4

Sune Amorosiani foto. 1916.

VÄSTRA STORGATAN.

5

J. A. Nilson, Sölvesborg, foto.

NORREGATAN.

VÄSTRA STORGATAN.

Stadens förnämsta gata i äldre tid och den som nämnes tidigast under 1600-talet var Västergatan, som utgjorde utfartsväg till Skåne. Den ledde från Västertull till torget.

Ännu i början af 1670-talet saknade gatorna stenläggning; 1678 påbörjades stenläggning af torget. I några gator fanns en smal gångbana, de s. k. borgmästarstenarna, och rännstenarna voro förlagda till gatans mitt. Vid omsättning af gatorna 1815 beslutades att lägga en rännsten vid hvardera sidan af gatan. Östra Storgatan saknade trottoar så sent som 1899.

Det stora flertalet af stadens hus voro vid 1700-talets slut byggda af trä och täckta med rör. Efter den stora brand, som öfvergick staden år 1801, stadgades emellertid att vid alla nybyggen inom tullarna taktäckning med rör eller halm icke fick användas. Smedjorna skulle flyttas utom staden; ladugårdarna fingo kvarstå å tomterna, men tröskning vid ljus förbjöds. Ännu 1829 kvarstod dock ett och annat hus med rör- eller halmtak. Korsvirkeskonstruktionen, som varit i bruk i staden sedan 1600-talets slut, användes efter branden i ytterligare ett antal hus, af hvilka flera reveterades med lera, som slogs på flätverk. Taktäckningen bestod nu af tegel, plåt, papp, samt på en del byggnader af bräder. Dessa byggnader från 1800-talets förra hälft, till hvilka teglet delvis tagits från ruinen af Sölvesborgs slott, förläna ännu sin prägel åt staden, där de ligga i dess centrala delar, utefter Västra och Östra Storgatorna och kring torget.

(Efter William Anderson.)

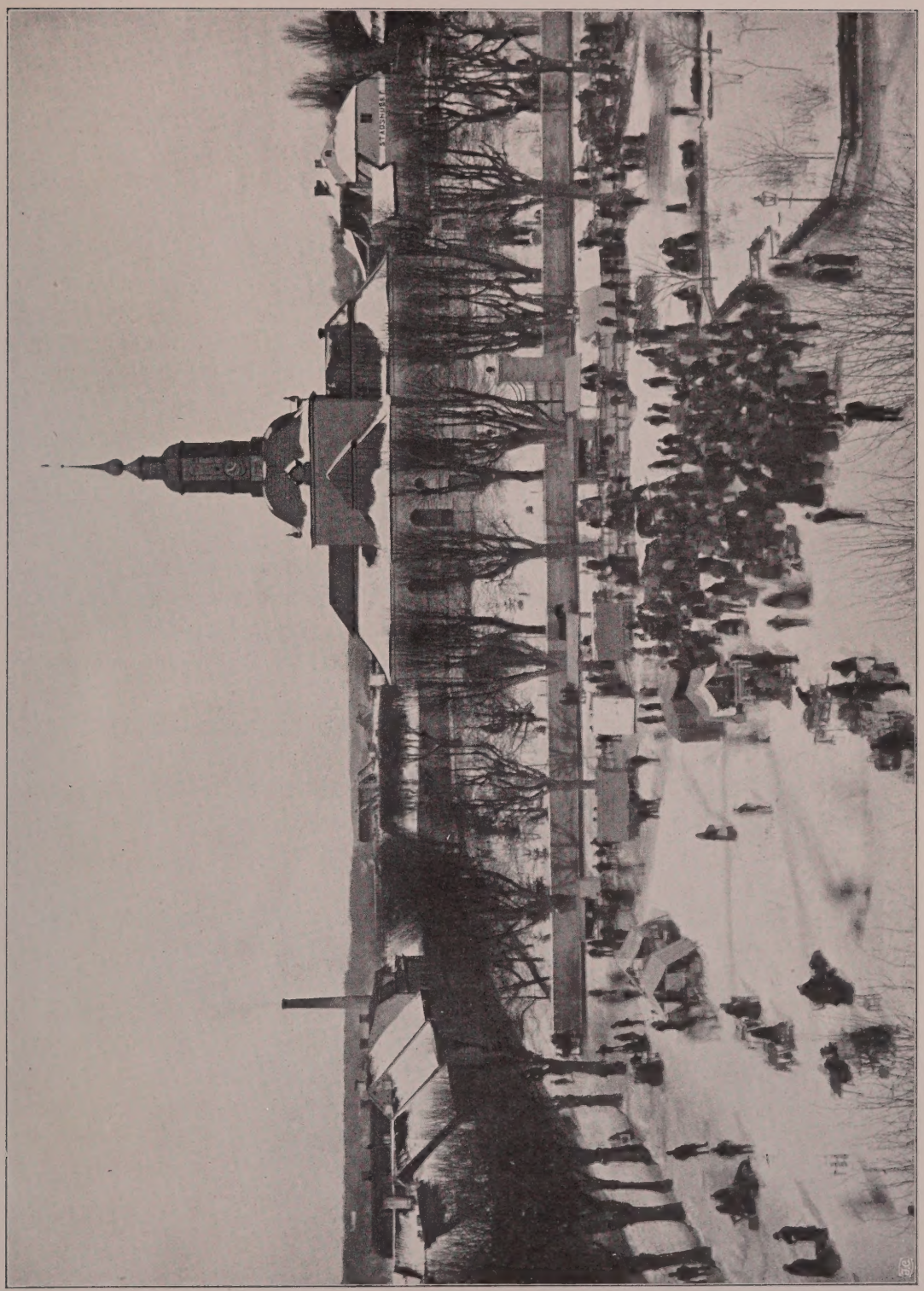

STORA TORGET MED KYRKAN I BAKGRUNDEN.

STORA TORGET MED KYRKAN I BAKGRUNDEN.

Bilden, som är tagen för åtskilliga år sedan, framställer norra delen af Stora torget med kyrkan och omgifvande kyrkogård. År 1680 lades första grundstenen till kyrkan, men brist på penningar förorsakade, att arbetet bedrefs långsamt intill 1693, hvilket år kyrkobyggmästaren Hising öfvertog ledningen af detsamma. 1695 uppsattes tornet, och 1702 invigdes kyrkan under namn af Carl Gustafs kyrka.

Byggnaden är en korskyrka, som håller 43 m. i längd och 42 m. i höjd från grunden till den år 1738 uppsatta kopparhanen. Den har åtskilliga gånger undergått reparationer och förändringar, hvaribland den märkligaste inträffade på 1830-talet, då ny predikstol uppsattes, altare och kor ombyggdes och försågos med målningar, hvarjemte ny sakristia med halfcirkelformig plan tillbyggdes. Det ursprungliga orgelverket, som tillkom 1709, ombyggdes i slutet af 1840-talet, dock till större skada än vinst.

Åren 1879—81 genomgick templet ånyo en genomgripande förändring — till det sämre. Det öfver kyrkans inre sedan gammalt befintliga trähvalfvet nedtogs och ersattes med pärlspontad(!) brädpanel på synliga takstolssparrar. Orgelläktaren ombyggdes och "moderniserades", nytt orgelverk anskaffades, och alla de gamla, i trä utförda bildhuggeriarbeten, som dittills smyckat dessa partier, slopades och förskingrades. Nya fönster med gjutjärnsbågar insattes. Kyrkans väggar omputsades och färgades, och därvid öfverkalkades äfven de å korets fondvägg befintliga målningarna från 1830-talet. Dessa, som voro dekorativt hållna med arkitektoniska motiv, framkallades ånyo och renoverades år 1902, då kyrkan i sin helhet ommålades.

I koret finnes uppställd en gammal präktig dopfunt, och i sakristian förvaras en samling porträtt i olja af stadens kyrkoherdar från äldre och nyare tid. Den nuvarande, värdefulla altartaflan, framställande Kristi begrafning, är målad af Fredrik Westin. Lyckligtvis har kyrkan hittills fått behålla sina gamla stilfulla, med dörrar försedda bänkar, som i sin mån bidraga att åt rummet förläna den prägel af lugn och värdighet, som är så utmärkande för våra gamla kyrkobyggnader.

Den kyrkan omgifvande kyrkogården är på tre sidor inhägnad med stenmur, genom hvilken leda tre portar med synnerligen präktiga, smidda järngrindar. På den fjärde, norra, sidan blef muren tyvärr för några år sedan utan rimlig anledning borttagen och ersatt med ett spinkigt järnstaket. Fara är, att samma öde inom kort drabbar den på de öfriga sidorna ännu kvarstående muren, hvilket dock vore att i högsta grad beklaga.

De öfriga på bilden synliga byggnaderna äro allesammans gamla trähus, nu delvis ombyggda. Stadshuset, till höger om kyrkan, är nu nedrifvet och på dess tomt ett modernt stadshotell af sten uppfördt.

2

STORA TORGET MOT NORDVÄST VID BÖRJAN AF 1880-TALET.

3

PARTI AF DROTTNINGGATAN PÅ 1870-TALET.

STORA TORGET MOT NORDVÄST.

Bilden framställer den nordvästliga delen af Stora torget vid 1880-talets början med den då kvarstående pumpen, sedermera flyttad till Kulturhistoriska Museet i Lund. Huset längst till vänster, hvartill grunden lades år 1682, är ett korsvirkeshus med öfverskjutande öfvervåning. Det var stadens andra rådhus och tjänstgjorde såsom sådant i 129 år eller till början af 1800-talet. Under huset finnas höga, hvälfda källare, som på den tiden användes till arrester och fängelse för förbrytare. Denna byggnad, som än i dag kvarstår förvandlad till ett köpmanshem, är en af Karlshamns äldsta byggnader. Stadens första rådhus, som var beläget i samma kvarter som den nuvarande kyrkan, brändes af danskarne år 1678.

Vignetten visar ett gångjärnsbeslag från Skottbergska huset, afbildadt på Karlshamnsbilderna [5] och [6].

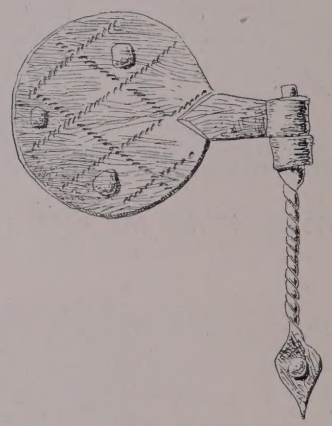

PARTI AF DROTTNINGGATAN.

Bilden framställer ett parti af Drottninggatan från 1870-talet. Till höger synes västra kyrkogårdsporten. De närmaste husen till vänster äro rifna och ersatta med nya byggnader. Hörnhuset till höger, som torde förskrifva sig från 1700-talet och för hundra år sedan inrymde stadens apotek, är numera ombyggdt och moderniseradt. De vackra, ursprungliga portarna och portomfattningen på fasaden mot Drottninggatan äro dock lyckligtvis bibehållna. — Husets yttre är i likhet med de flesta husen vid denna gata brädpaneladt och oljemåladt i ljusgrå färgton. — De å bilden synliga fotogenlyktorna användes för gatubelysningen ända till år 1900, då de utbyttes mot elektriska lampor.

4

Axel Nilsson foto. 1909.

GÅRDSINTERIÖR FRÅN WINBERGSKA GÅRDEN VID DROTTNINGGATAN.

WINBERGSKA GÅRDEN VID DROTTNINGGATAN.

Bilden framställer en gårdsinteriör från den s. k. Winbergska gården, Drottninggatan n:o 6 med juridiska numret 37. Den till vänster synliga hufvudbyggnaden tillkom under 1790-talet efter en större eldsvåda, som ödelade de fyra nordligaste kvarteren i staden, och var under mer än trefjärdedels sekel det ena af stadens två stenhus. Den ojämförligt intressantare, här afbildade gårdsbyggnaden kan möjligen vara af äldre datum och ditflyttad från annan plats å samma tomt. Huset är rödfärgadt utom svalgångsbarriär och fönsterfoder, hvilka äro hvitmålade. — Barriären synes vara den ursprungliga och är af samma konstruktion och utseende, som återfinnes på flera andra gamla gårdar i Karlshamn.

Vignetten visar ett gångjärnsbeslag från Skottsbergska huset, se Karlshamnsbilderna [5] och [6].

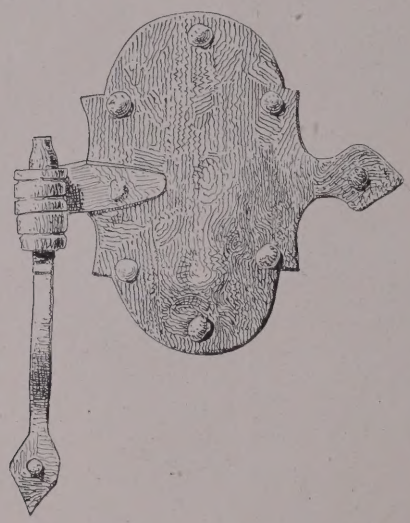

5

Axel Nilsson foto. 1909.

Gatufasad.

6

Axel Nilsson foto. 1909.

Gårdsfasad.

DET S. K. SKOTTSBERGSKA HUSET VID DROTTNINGGATAN.

DET S. K. SKOTTSBERGSKA HUSET.

Det s. k. Skottsbergska huset — Drottninggatan n:o 4, juridiska numret 38 — beläget vid stadens hufvudgata och gränsande intill det förut omtalade Winbergska huset — se bild [4] — är ovanligt väl bevarat, äfven invändigt, där gamla kakelugnar af tysk fabrikation, ovanligt vackra dörrlås och annan inredning bibehållits från tiden för husets byggande. Några prof därpå meddelas här i texten samtsåsom vignetter på baksidorna af Karlshamnsbilderna [2], [3] och [4]. Någon exakt uppgift på byggnadens ålder har man icke; men ett dörrlås till stora salen i nedre våningen bär årtalet 1766, hvilket torde tillnärmelsevis angifva rätta tiden för husets tillkomst. Detta stämmer äfven väl öfverens med byggnadens karaktär och detaljernas former. Under södra hälften af huset finnas höga källare med präktiga hvalf. Byggnaden är mot gård och gata oljemålad i en varm, gråaktig färgton. Den från gatan ledande, höga trappan har hittills lyckligt motstått tidens och vederbörandes alla anslag till hennes förfall och försvinnande.

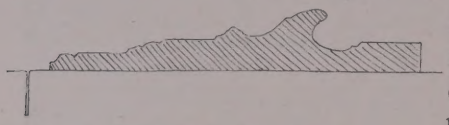

Dörrfoder. 1/4 skala.

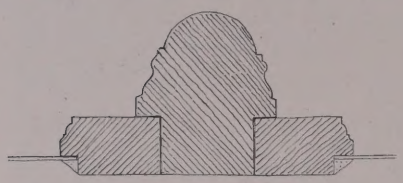

Fönsterpost. 1/4 skala.

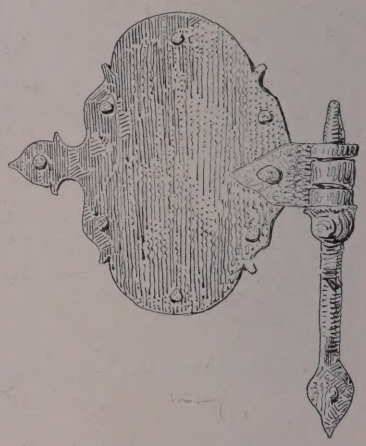

Gångjärn. 1/4 skala.

Vignetten här nedan visar en nyckelskylt i det Skottsbergska huset.

7

KYRKOGATAN.

8

ÖSTENSSONSKA GÅRDEN.
Gårdsinteriör.

KYRKOGATAN.

Bild [7] visar Kyrkogatan emellan Kungs- och Regeringsgatorna. Det närmaste huset bär numret 20 (fastighet n:r 129).

ÖSTENSSONSKA GÅRDEN.

Bild [8] visar gårdsinteriören från det Östenssonska huset vid Drottninggatan (n:r 20, fastighet n:r 24) emellan Södra och Norra Fogdelyckegatorna. Det är säkert ett af de äldsta större husen i staden, troligen från första början af 1700-talet, möjligen något äldre till stommen. Det är mest intressant åt gårdssidan, där svalen, såsom synes af bilden, med sina utskjutande bjälkar och stolpar uppbär den branta takresningen.

De äldre trähusen i Karlshamn ha säkerligen, såsom också i andra städer, vid en viss tidpunkt utvändigt brädfodrats och åt gatan delvis förlorat den stilkaraktär de haft. Frånsedt proportionerna i stort återstår så i allmänhet åt gatan af intresse blott en och annan portal. Däremot äro gårdsinteriörerna vida mer orörda och ofta af en tilltalande helhet.

Bilderna här nedan framställa till vänster portalen till Lindalska gården vid Drottninggatan (n:r 39, fastighet n:r 62) i hörnet till Kyrkogatan, till höger portalen till Rydströmska gården vid Drottningatan (n:r 38, fastighet n:r 11) emellan Kyrko- och Södra Fogdelyckegatorna. Båda typiska rokokoportaler försedda med portklappar.

Port å Lindalska gården.

Port å Rydströmska gården.

9

HÖRNHUS VID DROTTNING- OCH SÖDRA FOGDELYCKEGATORNA.

10

KLOCKTORNET.

KLOCKTORNET.

Klocktornet, som dominerar på bild [10], är beläget på en bergskulle invid Kungsgatan emellan Kyrko- och Södra Fogdelyckegatorna (Huset å bilden är Kungsgatan 41, fastighet n:r 130). På samma plats hade det klocktorn uppförts, som brann ned i aug. 1790, då dessutom en mängd gårdar på denna bergskulle förstördes. Uppförandet af det nuvarande klocktornet påbörjades de första åren på 1790-talet efter en ännu i kyrkan förvarad ritning, egenhändigt fastställd af Gustaf III (jämför Desprez' götiska torn vid Drottningholm!). Byggandet afslutades emellertid aldrig på grund af de stora uttaxeringar företaget kräfde. Det blef själva krönet som kom att saknas, och som ännu, om ej saknas, så dock felas. Den fastställda ritningen visar nämligen en imponerande, spetsig, 17 m. hög, kopparklädd tornspira ofvanför attikan (frågan om uppförandet af denna spira lär senare flera gånger ha varit på tal). Redan tidigt väckte det kritik. Linnerhjelm skrev 1803: "... man har uppfört ett åttakantigt klocktorn af sten på en berghäll, där dess grofva byggnad icke afbryter något vackert". Tornet användes fortfarande såsom klockstapel (lär äfven tjäna till sjömärke).

HÖRNHUS VID DROTTNING- OCH SÖDRA FOGDELYCKEGATORNA.

Bild [9] visar ett tvåvånings hörnhus vid korsningen af Drottning- och Södra Fogdelyckegatorna. Hörnhuset är Drottninggatan 18 (fastighet n:r 29).

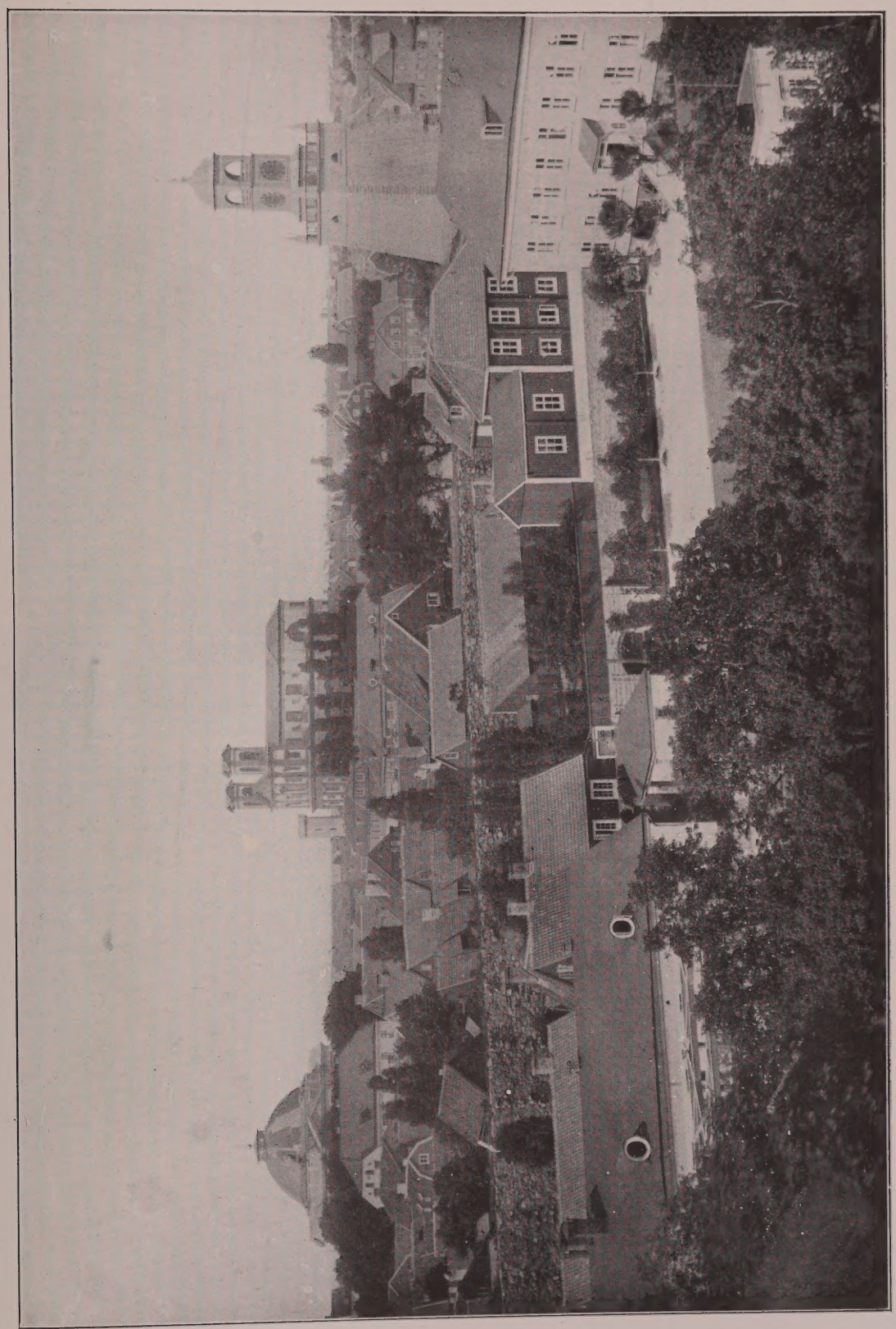

1

DEN INRE STADEN FRÅN SYDVÄST PÅ 1870-TALET.

DEN INRE STADEN FRÅN SYDVÄST PÅ 1870-TALET.

Sedan Karl XI 1679 resolverat, att en örlogshamn skulle anläggas vid Trossö i blekingska skärgården, ställdes arbetet sannolikt redan från början under Hans Wachtmeisters öfverledning. Dahlberg fick i uppdrag att utarbeta dessiner, hvarefter uppdrogs åt Stuart att under Wachtmeisters öfverbefäl handhafva den närmaste ledningen af hamn- och befästningsarbetena. Efter Dahlbergs utkast och anvisningar uppgjorde Stuart därpå en generaldessein till Karlskronas befästande, sedan den första kartan och situationsmätningarna voro utförda af S. Därpå verkställdes utstakningen af befästningarna, hvilka skulle påbörjas 1680 vid första vårdag. Den första angelägenheten var att få byggt en bro öfver till fastlandet. Redan den 19 febr. 1680 hade k. m:t tillskrifvit Stuart att härom taga besked af Wachtmeister, men ännu sommaren 1682 var den icke färdig. Den 20 febr. 1680 ålades Tessin d.y. att tillsammans med Dahlberg utarbeta desseiner öfver "publique huus, såsom Kiyrckior, Scholar, Arsenal och Rådhuus, samt flehre sådanne byggninger". (L. W:son Munthe: K. Fortifikationens historia, III, s. 233). Den Tessinska planen synes dock endast i mindre delar ha blivit följd, och även sin egen befästningsplan började Dahlberg 1682 att söka draga ihop, så att den fölle inom Trossö. Så är ock Dahlbergs plan af 1683 betydligt förenklad i den år 1694 stadfästade.

Trots de svåra terrängförhållandena lyckades man dock i det stora hela synnerligen väl i Karlskrona genomföra 1600-talets ideal för en stadsplan enligt schackrutsschemat: klarhet, ordning, följdriktighet, det är det förhärskande intrycket, men också enformighet. De små afvikelserna blefvo lika många trefliga idyller. 1700-talets naturdyrkan förde grönskan in i staden, och det är väl få gårdar i Karlskrona, som icke en gång haft en liten grön fläck och några susande träd. Huru grönskan ännu på 1870-talet var öfvervältigande äfven i det inre Karlkrona visar bild [1], tagen från sydväst ungefär från nuvarande Skeppsgossekårens exercishus. I förgrunden till höger synes den nuvarande sjöofficersmessen och i mellanplanet en del af den örlogsvarfvet avskiljande slutningsmuren. Man lägge märke till profanhusens lugna, underordnade linjer i förhållande till monumentalbyggnaderna: Trefaldighetskyrkan, Fredrikskyrkan, ännu ej skymd af 1880-talshus, och Amiralitetsklockstapeln. Karaktären af en enda enhetlig trästad framträder ännu tydligt. På några årtionden har emellertid det gamla vackra försvunnit för det fula moderna, bildningen för halfbildningen, det gedigna handtverket för industrien, pilasterprydda väggytor och tegeltak för brandgaflar och eternit-, papp- och plåttak!

2

LINDVALLSKA GÅRDEN.

3

Huffotograf K. Karlsson foto.

PORTALEN TILL BORGMÄSTAREGATAN 11.

LINDVALLSKA GÅRDEN.

Bild [2] visar Lindvallska gården vid borgmästarebron efter en tuschlavering (1912) af amiral J. Hägg.

PORTALEN TILL BORGMÄSTAREGATAN 11.

Porten på bild [3] är af en i gamla Karlskrona vanlig typ. I dess vackert smidda järngaller — en sällsynthet i staden — synes årtalet 1765 samt initialerna "I. B. K.", syftande på dåvarande ägaren, rådmannen och kämnärspræses Johan Berent Kleman.

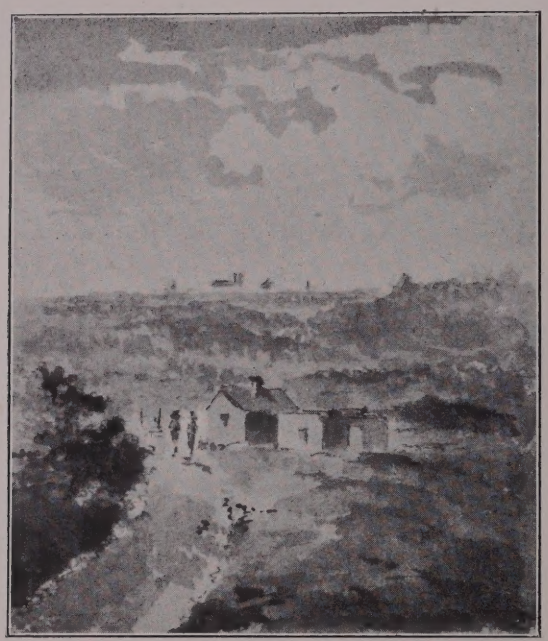

Ofvanstående akvarell visar infartsvägen till Karlskrona en sommardag omkring 1800. Man har redan hunnit öfver vallgrafven, som afskiljer Wämö från fasta landet, och nu slingrar sig vägen invid Näktergalsdalen, där Karl XIII, Skjöldebrand, Frankrikes landsflyktige konung Ludvig XVIII och många andra resenärer lustvandrat. Till höger synes Hvita Krog med dess vaktstuga, längre bort på samma sida ligger galgbacken. Öfver det gröna höjer sig tornen i Karlskrona, Tyska kyrkans kupol och Fredrikskyrkans tvillingtorn. Det är som en bit ur Bellman: "Hör, huru klockorna höras ifrån stan!"

Akvarellen är också lätt nedkastad af en hänförd Blekingetolkare i bild, amiralitetsbildhuggaren Johan Törnström (1743—1828), hvilken efterlämnat en del små delikata saker i ett manér, som har många gemensamma drag med bröderna Martin.

4

Hoffotograf K. Karlsson foto.

FRÅN BORGMÄSTAREGATAN.

5

Hoffotograf K. Karlsson foto.

WACHTMEISTERSKA PALATSET.

FRÅN BORGMÄSTAREGATAN.

Den gulmålade hörnbyggnaden på bild [4] med hufvudfasad åt Borgmästaregatan och fritrappa på gafveln uppfördes 1791 af glasmästare Erik Wallman.

Gårdsinteriören med de å backen ofvanför liggande, typiskt karlskronitiska småfolksstugorna och dess varma grönska är en mycket tilltalande och stämningsfull gammal karlskronaidyll från gångna tider.

WACHTMEISTERSKA PALATSET.

På Bild [5] dominerar det ståtliga s. k. Wachtmeisterska palatset, en af stadens få bevarade profanbyggnader från det karolinska tidevarfvet. Se texten sid. XLV och XLIII.

Ofvanstående bild från Hattholmen ger ett godt prov på naturen i Karlskronatrakten och hvilka svårigheter man haft att kämpa emot vid stadens anläggning på de bergiga holmarna. Den är tecknad i juli 1869 af sedermera professor Julius Kronberg, själf ett Karlskronabarn, och har ytterliggare intresse genom att den är en af dennes få bevarade ungdomsteckningar med motiv från hembygden. De stora stenblocken äro nu försvunna.

6

STADSKYRKAN ELLER FREDRIKSKYRKAN FRÅN NORDVÄST.

STADSKYRKAN ELLER FREDRIKSKYRKAN.

Redan i samband med första stadsplanen för Karlskrona hade Nicodemus Tessin d. y. uppgjort ritning till en stadskyrka, och denna hade äfven gillats af Karl XI. Provisoriskt användes en vid Drottninggatan uppförd liten träkyrka, till hvars prydande man hänsynslöst beröfvade Kristianopels kyrka dess gamla tornur, ett sägerverk, för hvars anskaffande denna stads borgare under Kristian IV offrat mycken möda och dryga pengar. Snart funno emellertid Karlskronaborna denna lilla kyrka alltför trång och anstalter vidtogos för det nya kyrkobygget. Församlingens medlemmar levererade frivilligt under år 1697 2,776 lass sten till grundmurarna. Krig och dålig ekonomi kommo dock emellan, hvarjämte församlingen först 1720 erhöll den Tessinska kyrkobyggnads-desseinen efter mycket parlamenterande med riksrådet. Den försvann vid den stora branden 1790, men med all sannolikhet är kyrkorådets sigill från 1720 (se nedan) en trogen afbildning af det Tessinska verket sådant mästaren tänkt sig det med tvänne västtorn samt smärre torn på tvärskeppets gaflar. Kyrkan består nu af ett enskeppigt långhus med tvärskepp och halfcirkelformigt kor i öster. Öfver västfasaden höja sig tvänne torn. Det inre täckes af tunnhvalf, koret af en halfkupol och korsmidten af ett krysshvalf. Kyrkan kommer dock alltid att verka ofullbordad genom frånvaron af den till stilen hörande kupolen öfver korsmidten.

Redan 1719 hade löjtnant Sivardt Arvidsson antagits till byggnadsentreprenör, och grundstenen lades den 9 september 1720. Vid 1733 års slut återstod ännu mycket arbete och för att kyrkan åtminstone skulle komma under tak, täcktes koret med koppar, skeppet med spån och öfver de endast till hälften uppförda tornen lades bräder. Så stod Fredrikskyrkan utan puts, hvalf och inredning ända till 1742, då arbetet påskyndades, så att den kunde invigas den 1 augusti 1744. Genom ett år 1756 anordnadt lotteri kunde man senare fullborda kyrkan så småningom, tornen påbyggdes 1758, klockor uppsattes och en orgel invigdes 1764. Ännu så sent som 1768 skrifver dock J. H. Lidén om kyrkan i sina dagboksanteckningar om Blekinge och Skåne: "Skada, att den ej ännu hunnit blifva alldeles färdig och att yttre anseendet ej svarar mot dess inre prakt. Man kan tänka hur taket såg ut, då en del däraf var täckt med bräder, en del med spån, en del med järnbleck, en annan del med tegel. Kyrkan är eljest byggd af Ölandssten. Dess underjordiska byggnad, till grafvar, skall vara konstigt och väl inrättad."

Vid branden 1790 förstördes tornkrönen och skeppets tak, norra tornets klockor smälte ned och den södra tornklockan nedstörtade, dock utan att taga större skada. Kyrkan har 1913—1915 undergått en grundlig inre restaurering under arkitekten Axel Lindegrens ledning, hvarvid bl. a. tillkommit ny altaruppsats enligt ark. Lindegrens ritning och med skulpturer af J. A. Wetterlund, väggarna ha affärgats, de öfversta läktarna i korsarmarna ha nedtagits, fönstren ha försetts med antikglas och i korfönstren ha insatts glasmålningar.

7

S. Curman foto. 1913.

RÅDHUSET FRÅN STORTORGET.

8

Hoffotograf K. Karlsson foto. 1913.

POLISHUSET FRÅN NORDVÄST.

RÅDHUSET VID STORTORGET.

I äldsta stadsplanens program ingick äfven ett rådhus, uppfördt på den nuvarande dominerande platsen vid torget. Detta kom emellertid icke till stånd; i stället byggdes 1735 i sydvästra hörnet af Kungs- och Ronnebygatorna ett rådhus af trä med ett tjugutal större och mindre rum. Efter dettas härjning vid den stora branden 1790 hölls en tid rådstuga hemma hos justitieborgmästaren Hjort. 1791 förordnades, att Stübingska huset på Vittus Anderssons forna tomt tills vidare skulle begagnas till rådhus. Några år därefter bestämdes, att de af tullinkomsterna till dem som ville bygga stenhus anslagna medlen, skulle användas för uppförandet af en ny rådstuga på Stortorget.

Ritningen utarbetades af Thure G. Wennberg, och konungen stadsfäste den den 10 mars 1795, hvarpå byggnaden uppfördes under de närmast följande åren. Materialet är tegel från Tromtö tegelbruk med putsade murytor. 1905 företogs en grundlig ombyggnad, hvarvid östra fasaden, åt Stortorget, försågs med kolonnad. Se bild [7]! Samtidigt försvann en på södra sidan löpande apperelj. Sedan polishuset (i tomtens nordvästra hörn) rifvits, har under 1914 en tillbyggnad verkställts, så att huset nu består af fyra sammanhängande längor, innesluta nde en mindre gård.

POLISHUSET.

Sedan en tillbyggnad af rådhuset beslutats, nedrefs 1913 det på bild [8] synliga polishuset, byggt af trä samt med loggia mot väster. Det är nu flyttadt till Lyckeby, där det på Lyckeby gilles bekostnad uppsatts på en dominerande höjd på östra sidan om ån.

Ursprungligen var den vackra, nyklassiska byggnaden icke afsedd till polisstation. Före rådhusets tillkomst 1795 stodo här på västra sidan af Stortorget en rad af slaktarbodar, hvari det på hvardagarna handlades och köpslogs. Efter rådhusbyggnadens tillkomst blev det icke plats för dessa, och kort därefter torde det afbildade polishuset ha tillkommit som ett slags kötthall, och som sådan gjorde det tjänst till inpå 1890-talet. Alla de många tillbommade rundbågeställningarna ha varit lika många öppna dörrar till försäljningsbutiker; uppför de höga stentrapporna har på torgdagarna rört sig en liflig folkström, och den ståtliga kollonnaden har en gång beklädts af får- och kalfkroppar — det hela en i landet troligen enastående anordning.

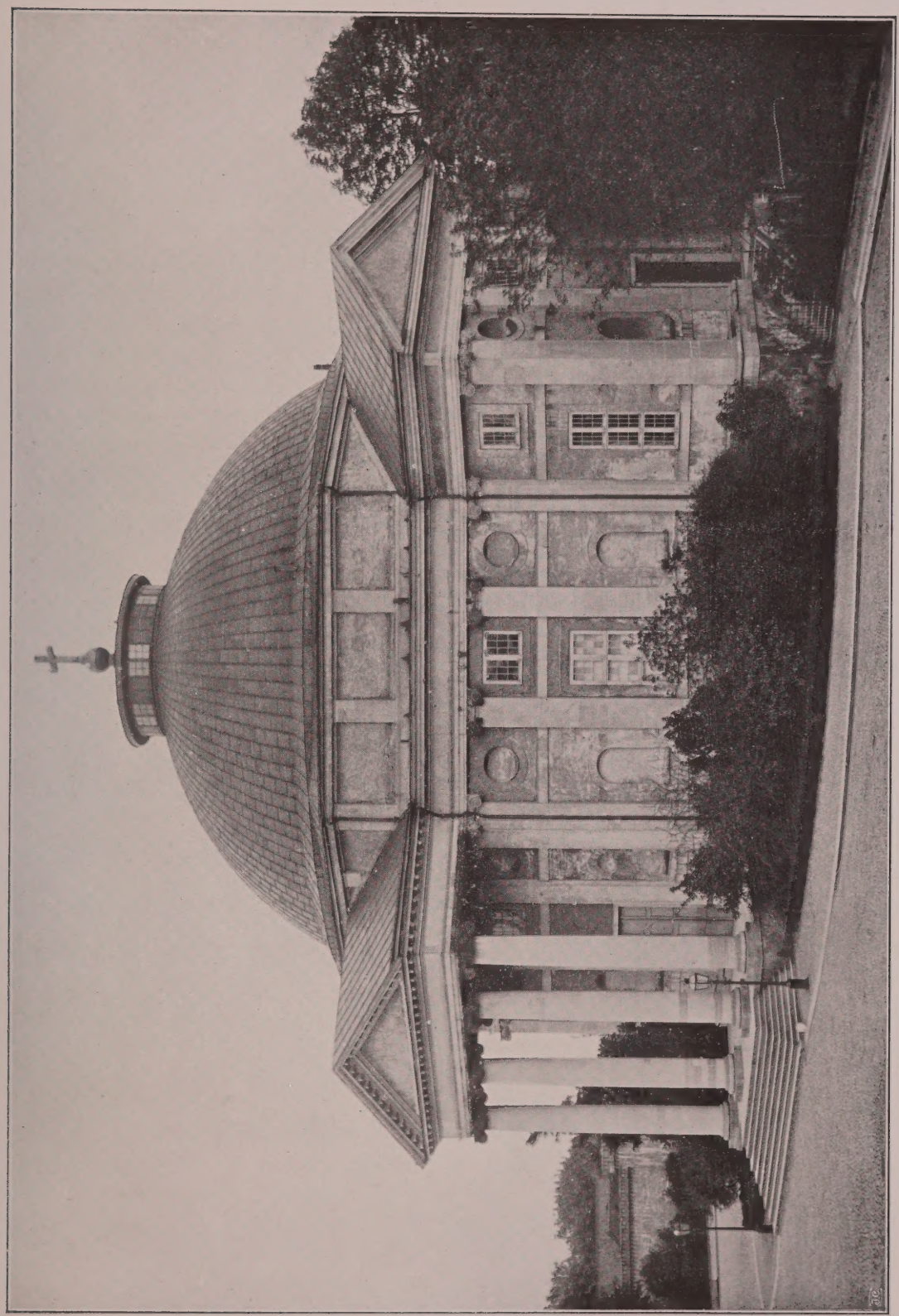

Hoffotograf K. Karlsson foto. 1913.

TREFALDIGHETSKYRKAN FRÅN NORDVÄST.

TREFALDIGHETSKYRKAN.

Till Trefaldighets- eller Tyska kyrkan lades grundstenen den 3 juni 1697 af generalamiral Hans Wachtmeister, och invigningen ägde rum den 27 juni 1709. Taktäckningen fullbordades dock först omkring 1750. Ritningen är uppgjord af N. Tessin d. y. Vid branden 1790 skadades kyrkan mycket, så att endast yttermurarna kvarstodo. Förut var kupolen krönt af en lanternin med en förgylld krona, men vid den restaurering, som kyrkan efter branden genomgick uppsattes i stället ett förgylldt kors, hvarjämte hela kyrkan blef genom kupolens minskning 14 alnar lägre än före branden. Ny invigning ägde rum den 12 december 1802. Den vackra portiken i norr tillkom först 1862.

Bild [9] återger kyrkan från nordväst.

Nedanför kyrkan på Ristorgsbacken uppmurades 1752 en klockstapel af sten, hvilken nedbrann 1790. Senare uppfördes den ånyo och refs först 1862 samtidigt med den kyrkogården omslutande gamla stenmuren. I dennas ställe uppsattes ett järnstaket — helt säkert en anordning till det sämre att döma af gamla bilder.

Vid Stockholms slottskyrkas ombyggnad på 1690-talet skänktes 8 par doriska, rödådriga marmorkolonner till den då under byggnad varande Trefaldighetskyrkan i Karlskrona. Då de icke passade till denna, återfordrades de 1695. Det är icke uteslutet, att dessa kolonner äro desamma, hvarom Tempelman skrifver i sitt restaureringsförslag 1791: "De fyra pelarne utanför ingången, två runda, två fyrkantiga, böra nu uppföras, då det mesta af kapitälerna och stycken af kolonnernas lif ligga nedre vid kyrkan, alldeles tillhuggna och färdiga. Församlingen äger i sitt förråd 14 st. ditskänkta marmorkolonner och därtill 9 st. kapitäler, lika många baser m. m., men hvilka i anseende till sin otillräckliga längd ej kan nyttjas på annat sätt, än att därmed framdeles dekorera alltaret och öppningarna till de stora nischer eller utbyggnaderna." De användes dock ej, och efter att länge ha legat på kyrkogården, transporterades de till Stockholm.

10

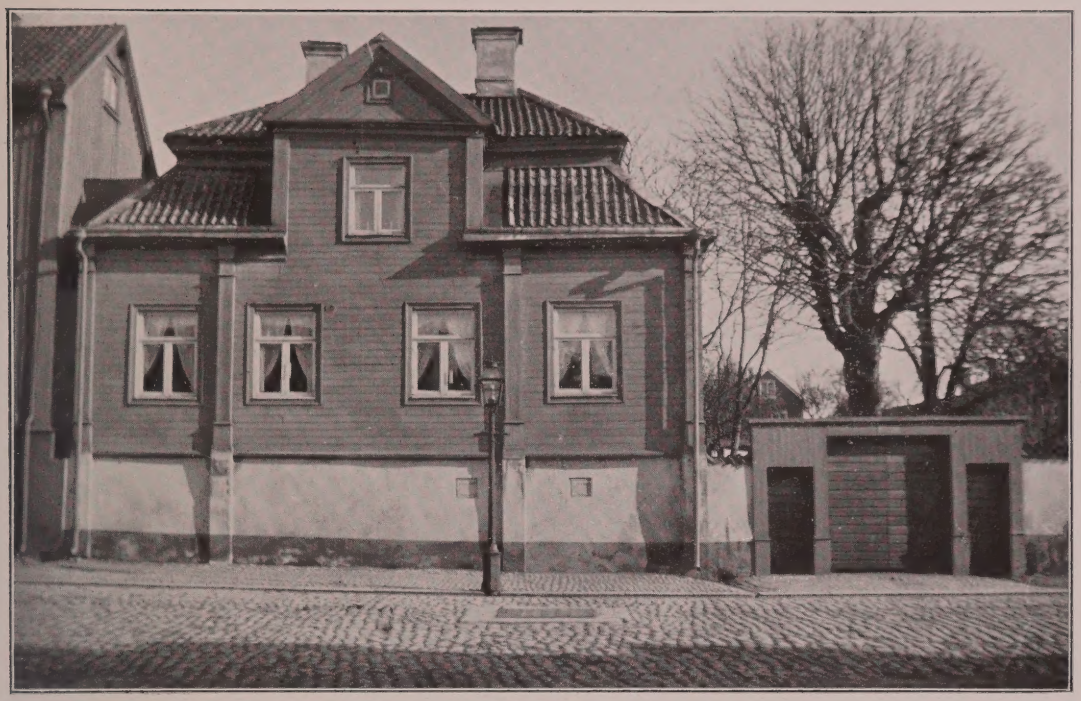

ROSENSVÄRDSKA HUSET.

11

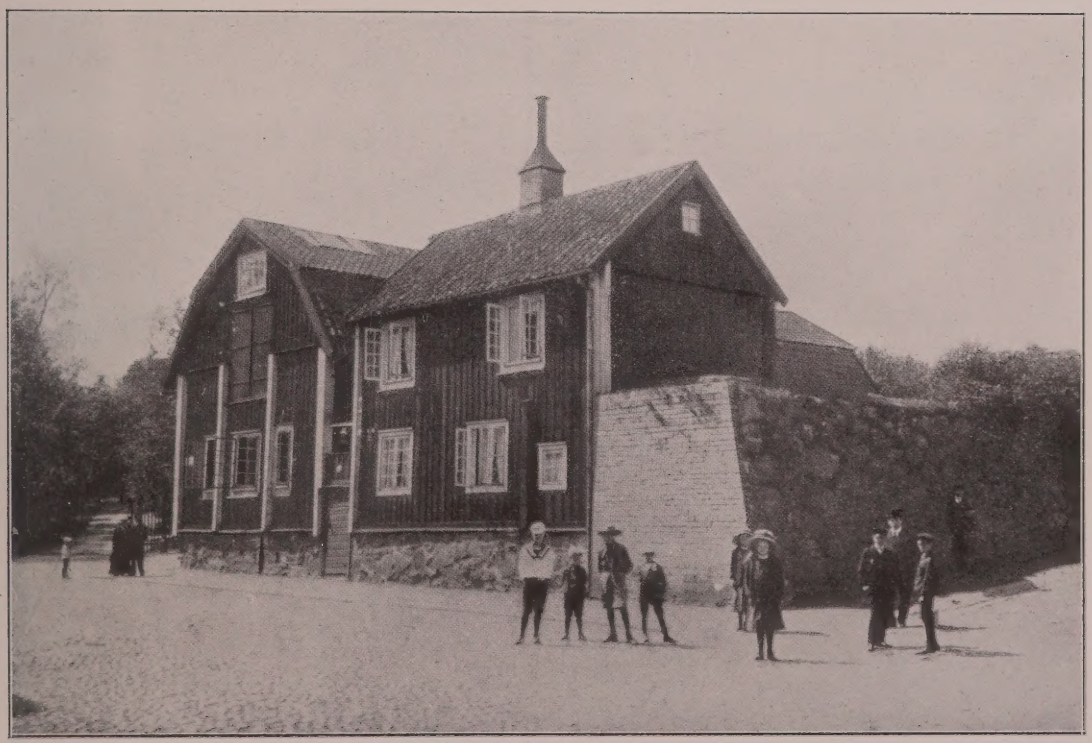

TVÅ TRÄHUS VID VARFSMUREN.

ROSENSVÄRDSKA HUSET.

Bild [10] visar det Rosensvärdska huset, Konstapelsgatan 4—6.

Den stora tomten — n:ris 10 och 11 i 16 kv. -- rymmer en vacker trädgård, beskuggad i söder af den höga varfsmuren, hvilken här fordom gick öfver gatan. De gamla vårdträden, den höga tegelklädda muren mot gatan och den stora porten bidraga alla till intrycket af en typisk, förnäm gård från det gamla Karlskrona.

TVÅ TRÄHUS VID VARFSMUREN.

Huset med rödfärgade väggar, hvita poster och tegeltak på bild [11] har fordom legat innanför varfsmuren, af hvilken en del är synlig till höger.

12

Lundin foto. 1907.

FRÅN ALARMGATAN.

13

S. Curman foto. 1913.

AMIRALITETS-STORGATAN 11.

FRÅN ALARMGATAN.

Bild [12] framställer ett stycke af Alarmgatan på Västra udden en blåsig höstdag.

AMIRALITETS-STORGATAN 11.

Bild [13] återger ett typiskt äldre Karlskronahus, Amiralitets-storgatan 11, med sina ganska spetsvinkliga gaflar.

14

F. D. TÖRNSTRÖMSKA GÅRDEN.

15

Hoffotograf K. Karlsson foto.

FEHRSKA GÅRDEN VID VÄSTRA PRINSGATAN.

F. D. TÖRNSTRÖMSKA GÅRDEN.

Den lilla idylliska stugan vid Västra Prinsgatan, som en gång lär bebodts af amiralitetsbildhuggaren Johan Törnström och sedan länge varit i hans släkts ägo, hade ännu för något årtionde tillbaka i behåll sin karaktäristiska yttre utstyrsel och sin gamla inredning. Från denna tid härrör sig omstående bild [14] af stugan. Född i Ekeby, nära Västerås, den 17 april 1743 kom Törnström tidigt i lära hos bildhuggaren G. J. Fast i Stockholm. 1781 kallades han till Karlskrona från Stockholm att där bestrida bildhuggaretjänsten, hvarmed han fortfor emot arfvode till 1791, då han erhöll årlig lön på stat (se också Karlskrona [24] och [25] med texter samt bilden på baksidan af [27] — [28]).

1803 kallades han till ledamot af Målare- och Bildhuggareakademien. Vid kronprinsens, sedermera Karl XIV Johans, besök i Karlskrona i maj 1813 erhöll han en gratifikation på 100 rdr. bco., hvilken sedan utgick årligen till hans död. I ett bref från 1815, sannolikt till dåvarande excellensen Johan af Puke, skrifver en Karlskronabo: "Ifrån den gamla hedersgubben Törnström, som ofta hvilar sig på aftnarna hos mig skall jag hjärtligen hälsa. Det var värdt önska, att denne, i sitt yrke sällsynte man, redan med ena foten i grafven, kunde lämna sin enka och många oförsörjde barn mera än 12 Rdr i gratial när han lämnar verlden."

I sin afskedsansökan skrifver han: "Känner mig i öfrigt nästan oförmögen att kunna med den drift som vederbör, bestrida de min tjenst åliggande göromål." Den 1 oktober 1825 erhöll han afsked och afled i Karlskrona den 20 februari 1828. Han ligger begrafven på Trefaldighetskyrkans kyrkogård.

Den då 85-åriga gamle galjonsbildhuggaren hade varit gift tre gånger. I första giftet hade han sonen Karl, äfven han bildhuggare och ritmästare. Han dog med löjtnants grad 1815 i torftiga villkor.

I andra giftet hade T. sonen Immanuel. Denne, född 1798, blef en skicklig tecknare och bildhuggare samt faderns efterträdare på örlogsvarfvet. Hans galjonsbilder till linjeskeppen Karl XIV Johan 1824 och Gustaf den store 1825 väckte samtidens men icke vår beundran.

FEHRSKA GÅRDEN VID VÄSTRA PRINSGATAN.

Bild [15] visar en af de få bevarade gårdarna vid Västra Prinsgatan, där tack vare det afskilda läget och den ringa trafiken sällsynta förutsättningar skapats för en stämning af gammaldags stadsidyll. Ett par välsnickrade dörrar leda till en portgång, som går under byggnaden ut på gården, hvarifrån uppgångar leda till våningarna. Här på gårdsfasaden finnes en liten af de nu i Karlskrona nästan försvunna svalgångarna.

16

SKOMAKAREGATAN 22.

17

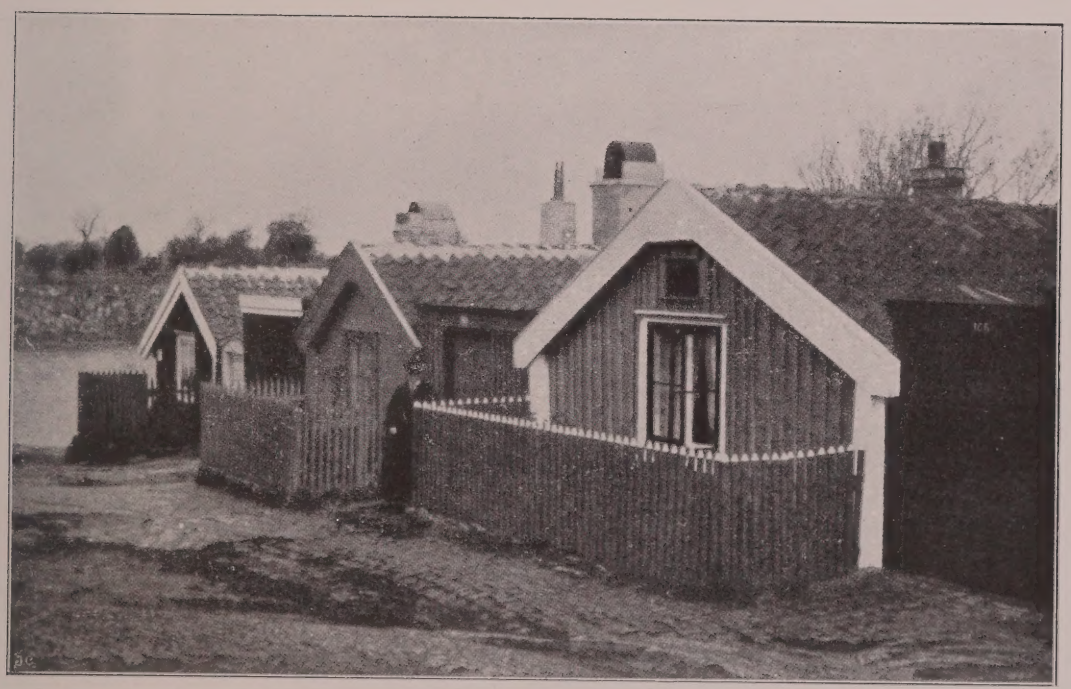

Hoffotograf K. Karlsson fotu. 1913.

FRÅN NORDENSKÖLDSGATAN.

SKOMAKAREGATAN 22.

I det knä, som Skomakaregatan bildar, ligger den gård — Skomakaregatan 22 eller n:r 27—28 i 12:te kvarteret — som ses å bild [16]. Den skonades vid den stora branden 1790. Med dess höga blåmålade stenfot med tjärade luckor, med dess rödfärgade väggar och tegeltak samt den stora trädgårgen med dess skuggiga ek är det en idyll, som snart torde försvinna.

NORDENSKÖLDSGATAN.

Bild [17] visar ett stycke af Nordensköldsgatan på stora Björkholmen.

De små husen äro låga och satta, alldeles som träd vana att piskas af storm. Gafvel efter gafvel vänder sina breda, oftast hvita vindskidor mot "gatan". Mot denna vända också de flesta hus sin lilla väl omhägnade förgård.

18

F. D. SVANBERGSKA GÅRDEN.

19

FRÅN BJÖRKHOLMSKANALEN.

F. D. SVANBERGSKA GÅRDEN.

Parken, som å bild [18] sticker fram med ett hörn, tillhör väl ej någon af Karlskronas vackraste, sandig som terrängen här är. Men så har det också för ej så många årtionden sedan här varit öppen sjö. Hörnhuset — under 1800-talets början den Svanbergska gården — med sin hvitmenade, höga stenfot, med sina rödfärgade, af hvita pilastrar och fönsterfoder upplifvade väggytor samt med sitt mossbelupna tegeltak är en typisk Karlskronabyggnad från äldre tider. Till höger å bilden synes en skymt af Björkholmsbacken, där det fordom var konstigt nog att taga sig fram en mörk höst- eller vinterkväll bland alla de hindersamma bergskammarna.

BJÖRKHOLMSKANALEN.

Bild [19] ger en god föreställning om Björkholmskanalens tidigare utseende med otaliga båtbryggor utefter stränderna. Kanalen är nu igenfylld.

20

FRÅN WACHTMEISTERGATAN.

21

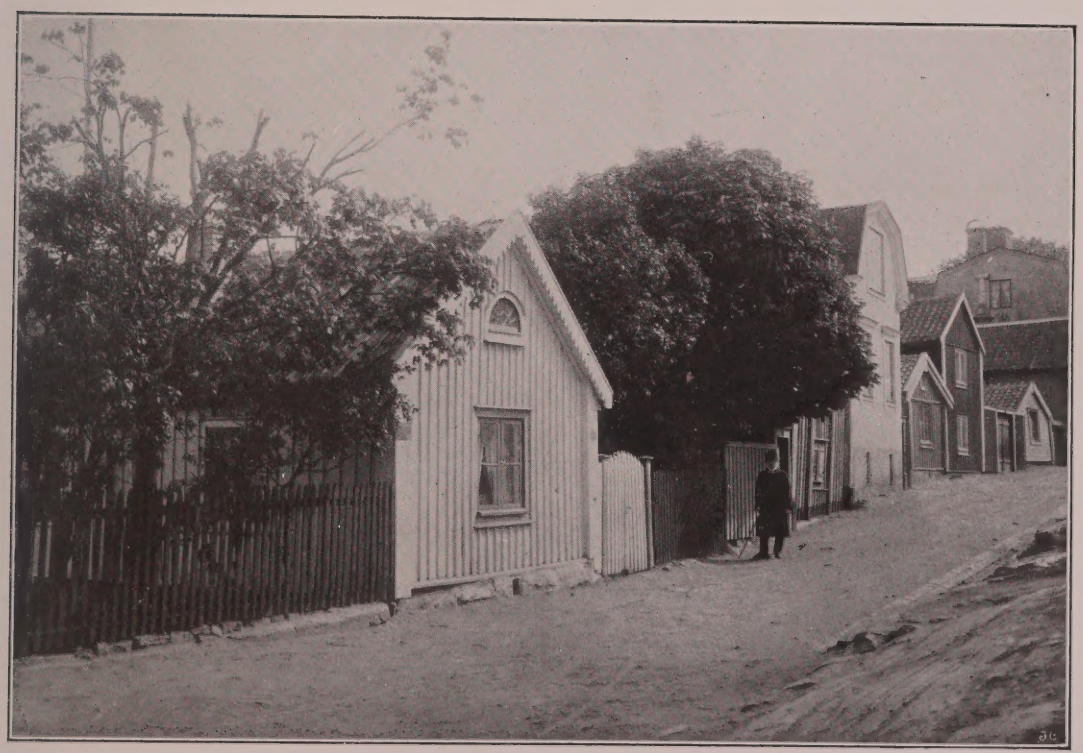

Hoffotograf K. Karlsson foto.

FRÅN KRISTER-HORNSGATAN.

KARLSKRONA.

WACHTMEISTERGATAN.

Bild [20] återger en 1912 gjord tuchlavering af J. Hägg: Wachtmeistergatan på Stora Björkholmen från omkring 1900. Direkt på Stenknallarna ligga de små tegeltäckta husen. Ett och annat träd har också tvingat sig till plats för sina rötter.

KRISTER-HORNSGATAN.

Bild [21] visar en typisk Björkholmsgata med små en- eller tvåvåningshus, oftast med gaflarna åt gatan; alltid prydligt målade och med små nätta trädgårdar innanför inhägnaderna. Från gatans motsatta sida sluttar brant ett berg ned mot de å bilden synliga husen. Gatan är emellertid under senare tid betydligt afplanad.

Det hvita huset till vänster är Krister-Hornsgatan 22 b.

22

MÖNSTERSLÄTTEN VID ÖRLOGSVARFVET.

23

Hoffotograf K. Karlsson foto.

ETT BASTIONS-HÖRN.

MÖNSTERSLÄTTEN.

Den öppna platsen på bild [22] kallades fordom Mönsterslätten; det var där garnisonen mönstrades och parader höllos. Till vänster synes flottans högvakt och ingången till Örlogsvarfvet, uppförd 1825-26 enligt ritning af J. W. Gerss 1817. Den långa byggnaden till höger därom är nu tyvärr försvunnen, likaså de tvänne träbyggnaderna: guvernementshuset och sjömilitiekontoret. På deras plats reser sig nu Skeppsgossekårens kasärn.

Bild [22] visar, hur platsen tedde sig på 1870-talet.

ETT BASTIONS-HÖRN.

Af de ursprungliga befästningarna inom själfva Karlskrona är icke mycket bevaradt. Bild [23] visar en af resterna, bastionen Aurora, som i öster afslutar den tvärs öfver staden gående slutningsmuren. Platsen vid bastionens fot var mycket bergig, och vattnet gick långt in, att döma af gamla 1700-talsbilder; nu är den utfylld till en vacker och omtyckt promenadplats. Den höga af fukten grönaktigt mossbelupna muren med de kvaderskodda hörnen gör sig förträffligt mot grönskan. Hörnkarnapen är också lyckad: den helt kopparklädda lanterninen med dess krönande flöjel (se slutvignetten till texten, s. XLIX) bidrager till att ge detta Karlskronahörn en säregen stämning.

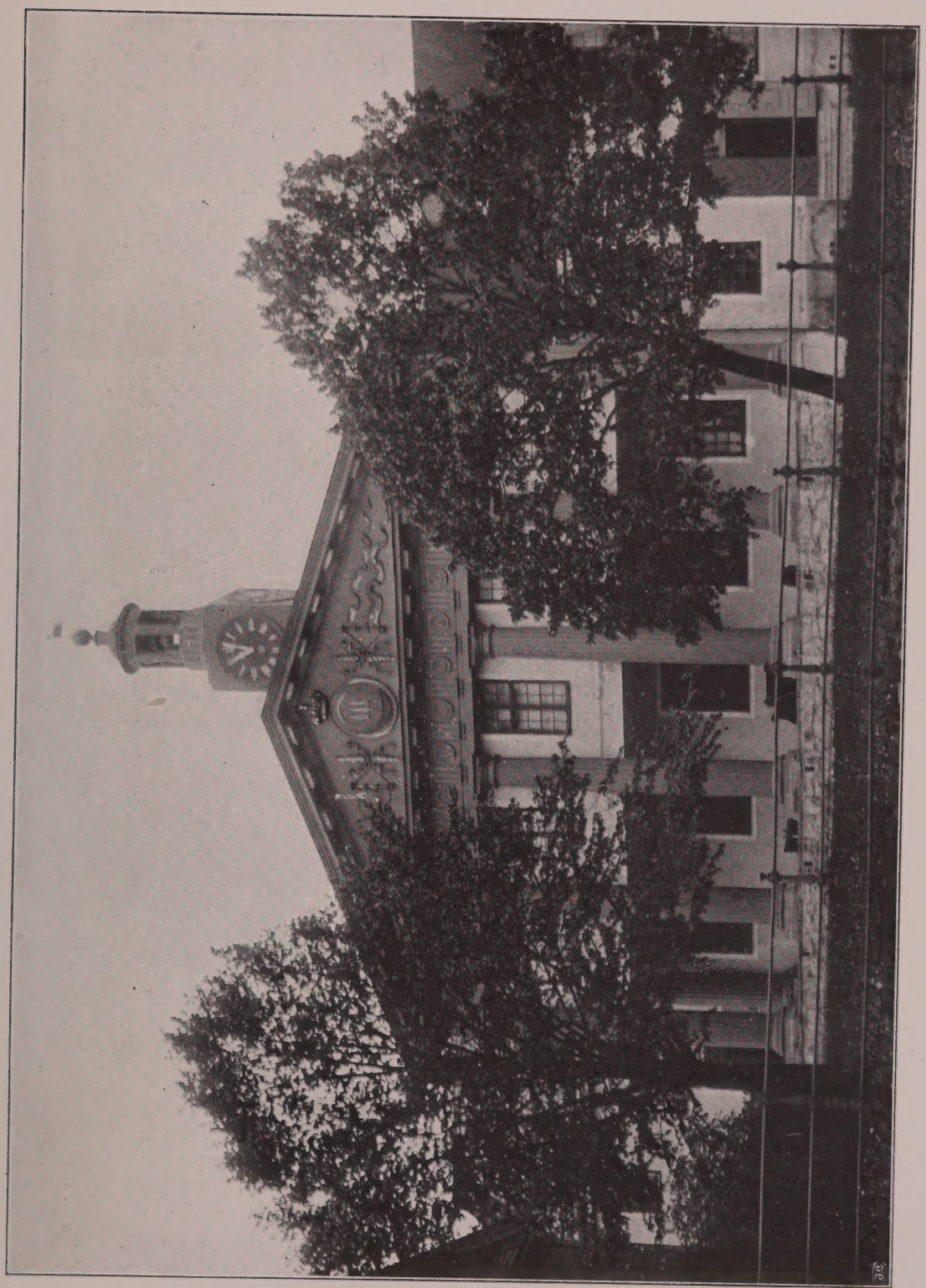

Hoffotograf K. Karlsson fotot.

MÖNSTER- OCH MODELLSALENS HUFVUDFASAD.

MÖNSTER- OCH MODELLSALEN.

Mönster- och modellsalen på Örlogsvarfvet uppfördes 1782-86. Fasaden med de doriska träkolonnerna och frontonfältets skulpterade ornering af Törnström — bild [24] — är i stort sedt af en imponerande verkan. Att kolonnerna till sin öfre hälft engagerats vid en framspringande öfvervåning, stör dock i viss grad intrycket genom att bryta sönder logiken i den genomgående ordningen.

Mönstersalens intressanta samling af skeppsmodeller m. m. är delvis flyttad till Flottans museum i Stockholm.

S. Curman foto. 1913.

Husfasaderna härofvan äro enkla och bra, hvar och en i sitt slag. Priset tar dock mönster- och modellsalens baksida: den med små medel pompösa inkörsporten, den stora, orädda väggytan med blott 2 fönster en tr. upp, den utskjutande öfvervåningen, som, på ett arkitektoniskt sundare sätt än på framfasaden, direkt hvilar på 6 pelarstöttor, så kärft tillskurna som möjligt. Uppe på nock-korset reser sig en fyrsidig ur-lanternin, upptill afslutad med ett litet genombrutet rundtempel, liksom för att skänka någon liten flykt åt all den doriska kubismen.

25

Hoffotograf K. Karlsson foto.

BILDHUGGAREKAMMAREN FRÅN NORDOST.

26

Hoffotograf K. Karlsson foto.

CHAPMANS-PORTEN.

BILDHUGGAREKAMMAREN.

De svenska örlogsskeppen fingo under 1600-talets senare del en alltmera dekorativ och konstnärlig yttre utsmyckning. Orneringen, som i äldre tider vanligen torde inskränkt sig till ett ur framstammen uppstigande lejon, började nu att omfatta afbildningar af personifierade krigiska egenskaper eller verkliga personer, emblem och vapensköldar, medan akterkastellen i prunk och elegans ofta kunna jämföras med tidens praktfulla altarprydnader. Vältaliga minnen härom äro de bevarade modellerna till 50-kanonskeppet Amaranth, bygdt 1653-54, samt förskeppet till 90-kanonskeppet Carolus Rex, bygdt omkring 1680.

De första årtiondena efter det örlogsflottan 1680 flyttats till Karlskrona, uppehöllos de goda traditionerna, och stationens sannolikt förste bildhuggare Henrik Schütz omtalas såsom en "konstrik mästare", särskildt i förfärdigande af galjonsbilder. I och med frihetstiden sjönk emellertid bildhuggarekonstens nivå vid flottan alltmer, mest på grund af alltmer minskad aflöning, för att slutligen vid slutet af Adolf Fredriks regering urarta till ett groft handtverk.

Bildhuggarens förtjänst under ofredsåren 1757—1761 var oskäligt liten, för hvart år omkring 291 dlr. 30 4/5 smt., och allt efter som dyrtiden växte, desto sämre bildhuggare stodo vederbörande till buds. Också befann sig 1771 den dåvarande bildhuggaren, mäster Ekekrantz, i ett "ganska slätt och tarfligt tillstånd, både till skickelighet och utkomst"; en verkställighet af projektet att indraga den ordinarie lönen skulle för honom betyda, att han finge taga till tiggarestafven. Öfverskeppsbyggmästare Sohlberg tviflar också på att någon annan skulle vilja slå sig ned i staden som borgare och bildhuggare; funnes det likväl någon, som vågade detta försök, trodde han säkert att "det är en stor fuskare".

Ett ytterliga bevis på bildhuggarekonstens förfall vid Karlskronastationen under denna tid är en episod från ett af Gustaf III:s besök. Linjeskeppet Gustaf III skulle prydas med konungens bild i helfigur till galjon, men bildhuggaren lyckades icke åstadkomma den minsta likhet. Då konungen fick se den oformliga träkolossen, enligt tidens sed öfverstruken med ljusröd oljefärg, blev han i hög grad förvånad samt utropade: "Skall detta vara jag?" samt vände konstverket hastigt ryggen.

Det var väl närmast med anledning af denna lägervall som det stadgades i den k. förordningen af 31 juli 1776, att inga andra konstnärer "vid de ornaments och målningars exeqvererande, hvarmed örlogsfartyg dekoreras", fingo antagas än de, som voro ledamöter af k. Målare- och Bildhuggare-Akademien eller åtminstone af denna agréerade och godkända.

Det dröjde emellertid ännu några år, innan en ny tingens ordning gjorde sig gällande, men slutligen 1781 skedde omdaningen, i det man då tillkallade från Stockholm bildhuggaren Johan Törnström, som då blev amiralitetsbildhuggare på örlogsvarfvet.

Den nye mannens första uppgift blef att skaffa sig en ateljé. Visserligen hade det redan förut funnits en bildhuggarekammare, redan 1760 nämnes en sådan, men denna måtte ha varit alltför obetydlig, ty 1783 skrifver varfsamiral F. H. af Chapman till generalamiralen, att "nya bilthuggare-wärckstaden är äfven förlidit år alldeles vorden förfärdigad" samt att nämnda byggnad "medför för Cronan en högst nödvändig nytta och förmån i anseende till nybyggnadernas forcerande, hälst som någon särskild wärckstad för biltwärcken å skieppen förut icke varit inrättad." Ännu i midten af 1870-talet användes byggnaden till sitt ursprungliga ändamål, men togs 1884 i anspråk för andra saker.

Bild [25] visar bildhuggareverkstadens yttre från nordost. Hufvudfasadens skärm är uppdelad i en pilasterordning med en trämask insatt i frontonen — det hela liksom en förminskad teaterfasad. I denna arbetskammare ha flera af Törnströms galjonsbilder sett dagen. Sannolikt har just östra gaveln med sin enkla dekor utförts under hans tid.

CHAPMANS-PORTEN.

Porten på bild [26] leder från Örlogsvarfvet ut till varfschefens boställe, uppfördt 1781 för varfsamiralen F. H. af Chapmans räkning. Den är vackert inramad i grönska; frontonen med ett skulpteradt och måladt vapen — en vase — måste dock ha verkat vida starkare förut, då murtaket vid sidorna om porten uppbars af kolonner.

27

GAMLA MASTKRANEN PÅ ÖRLOGSVARFVET.

28

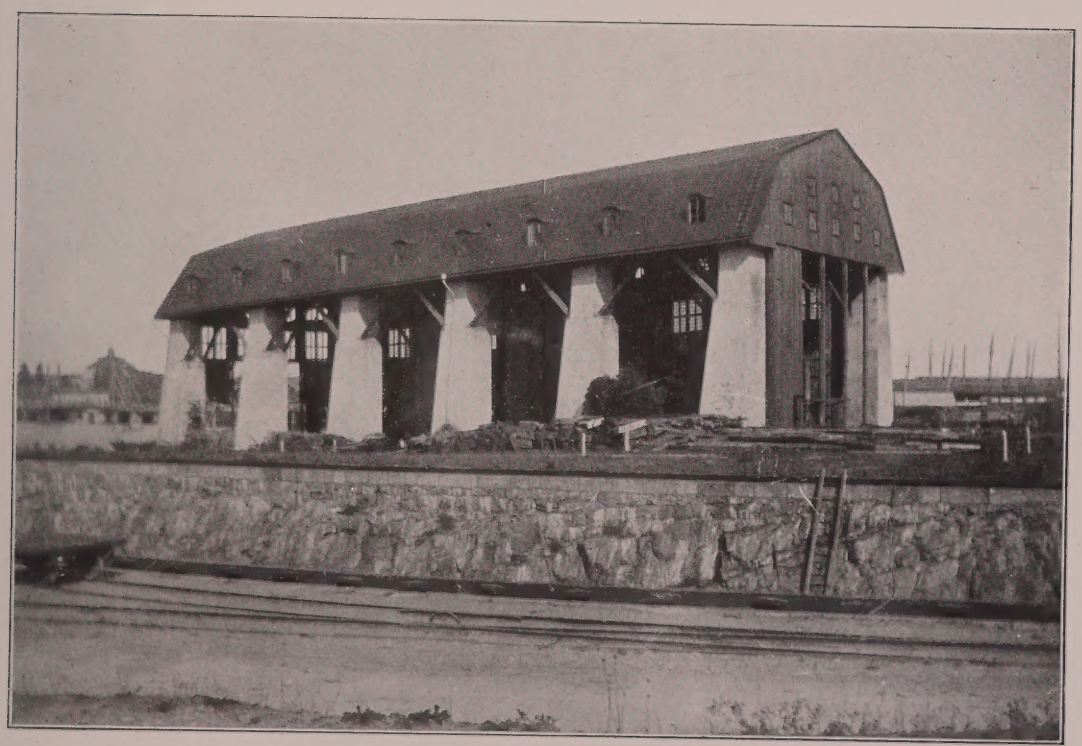

DET S. K. VASASKJULET.

GAMLA MASTKRANEN PÅ ÖRLOGSVARFVET.

Gamla mastkranens silhuett, bild [27], stigande upp öfver slutningsmuren är en välkänd syn för alla dem, som bo i Karlskronas västra del. Den tillhör en af de bilder, som etsa sig fast i minnet, och som man minnes äfven när man är långt fjärran från örlogsstaden. Gamla mastkranen uppfördes 1804 af sten, men användes icke numera — sedan 1874 är den ersatt med en fulare och modärnare.

DET S. K. VASASKJULET.

Vasaskjulet, bild [28] som i djärft monumentala linier reser sig mot himlen, är en bland de första byggnader främlingen får ögonen på, då han träder in på örlogsvarfvet. Ingen kan undgå att se de hvita, kraftiga pelarna, hvilka meddela ett intryck nästan som af ett tempel, där de torna upp sig vid dockans brant. Se texten sid. XLVI.

Slutbilden här nedan visar den vackra minnesvård, som 1793 restes i Mönstersalen öfver varfsamiralen F. H. af Chapman. Marmormedaljongen är af Sergel; träsfinxen och klippan af Johan Törnström. "Af Törnström", skref Linnerhielm 1803, "är på modellsalen en klippa under Herr Amiral Chapmans bröstbild. Man tror den hafva fallit ur Verlds Skaparens egen hand. Men huru är det? sade jag; denna stenen är icke kall. Nej, den är bara af träd. Så har Törnström narrat ej allenast ögat, utan ock känslan, tills den saknat klippans kyla."

4

S. Wallin foto. 1921.

STORTORGET MED RÅDHUSET.

5

S. Wallin foto. 1921.

STORTORGETS VÄSTRA SIDA, NORR OM RÅDHUSET.

STORTORGET.

Laholms stortorg utgöres af en stor rektangel, hvars ena fjärdedel är utfylld med ett kvarter, så att själfva torgrummet blir vinkelformat (jämför 1700-talskartan Laholm [2], baksidan). Från detta inbygda kvarter skjuter rådhuset ytterligare in mot torgets midt, där det ligger i fil med husraden vid det nämnda kvarterets långsida. Det fria läget framhäfver verksamt rådhuset framför de kring torget radade privathusen. En del af sitt 1700-talsutseende har byggnaden fått så sent som år 1905. Dess byggnadsår uppges emellertid vara 1794.

Torgets västra sida, på ömse sidor om rådhuset, visar de bäst bevarade profven på äldre bebyggelse, särskildt den husrad som fortsätter i flykt med rådhusfasaden norrut. Bild [5], som utgör omedelbar fortsättning åt höger af bild [4], visar den sammanhängande raden af enkla envåningsfasader under höga tegeltak. Vid en eldsvåda, som 1796 gick öfver en stor del af staden, afbrändes bl. a. detta kvarter. Enligt A. Brandbergs regleringskarta af år 1797 (Landtmäteristyrelsens arkiv) ägdes kvarterets fyra tomter då af följande personer: "N:o 70 (närmast rådhuset). Herr Apothekaren Scharenberg. N:o 71 a. Hanskmakaren S. G. Lang. N:o 71 b. Hanskmakaren Joh: Winstedt. N:o 72 (nordligast). Sämskmakaren Lagerbergs enka." Husens yttre utesluter ej att åtminstone ett par af dem kunna till sin stomme vara desamma som dessa ägare uppförde efter branden.

Den trefna karaktär de låga, hederligt enkla husen ge åt detta torgparti, förhöjes på ett verksamt sätt af trädgruppen. De två träden, som flankera "hanskmakare Langs" port och bilda en gemensam rund krona, ge åt torget en karaktär af betydligt större värde än en mångfald symmetriskt utplanterade träd eller lindalléer, som paradera på andra småstäders stortorg. *S. W.*

1

Charles Widen foto.

VY FRÅN "GAMLEBY".

LAHOLM.

VY FRÅN "GAMLEBY".

Laholm har en lång historia. Redan på 1200-talet omnämnes det som köpstad. Af den staden återstår dock nu endast det förkortade namnet. Lagaholm kallades det fäste, som här bevakade öfvergången öfver Lagan, och staden bredvid bar samma namn.

Laholm har ofta härjats af fiender och eld. Den sista stora förödelsen öfvergick det 1811, då större delen af staden lades i aska. Den norr om kyrkan och närmast ån belägna del, som nu kallas Gamleby, torde vid nämnda vådeld ha sluppit lindrigast undan. Gränsen mellan Gamleby och den öfriga staden går vid den närstående kartans prickade linje.

Men äfven i Gamleby söker man förgäfves kvarlefvor, äldre än denna brand. De låga, af korsvirke och med råsten, tegel eller t. o. m. "klineväggar" uppförda envåningshusen, ha

Laholms stadsplan.
Siffrorna inom cirklarna utvisa ståndpunkterna för respektive bilder.

alla kommit till under 1800-talets förra del eller senare. De hvitmenade väggarna ha i senare tid erhållit brädbeklädnad, eller också har klineväggen ersatts med tegel; och halmtaken ha fått lämna plats för sådana af spån, tegel eller papp. Med sina små trädgårdstäppor, de smala, slingrande gatorna och de ännu smalare gränder, som här och där smyga sig ned till ån, har dock Gamleby in i det sista gjort ett oberördt intryck. I denna landtby med stadsnamn ha handtverkare, jordbrukare och annat småfolk lefvat sitt lugna lif. Härifrån ha de hvarje sommarmorgon drifvit sina kor ut till de långsmala åkerlapparna sydväst om staden, och hvarje afton ha de åter fört dem in till deras trånga, men lugna bås.

Med trottoarer och tuktad gatsten har emellertid den nya tiden gjort sitt inträde i Gamleby. Folket därnere arrenderar bort eller säljer sina åkerlappar, och båsen stå tomma. Förr höjde sig kyrkan med sitt renässanstorn allenarådande öfver de små låga husen; nu har en och annan tvåvåningsbyggnad växt upp och söker dra uppmärksamheten till sig. Idyllen är störd. En ganska orörd bild från Gamleby visas af omstående bild. Den i fonden synliga, för stads- och landsförsamlingen gemensamma kyrkan stammar i sin nuvarande gestalt från 1808 utom tornet, som är från 1600-talets förra hälft. (Forts. å bild [2]).

2

Sigfr. Gunnäs foto. 1909.

GRÄND I GAMLEBY.
I bakgrunden Lagan. Öfverputsadt korsvirkeshus från omkr. 1840.

3

Sigfr. Gunnäs foto. 1909.

AHLGRENSKA HUSET VID ÖSTERTULLSGATAN.

Forts. från bild [1].

Den moderna delen af staden grupperar sig kring Stortorget. Äfven denna öfre del af staden bär emellertid i stort sedt en oförfalskad småstadsprägel. Visserligen ha några tvåvåningshus skaffat sig plats vid torget, och rådhuset drog vid en restaurering för några år sedan på sig en förnämligare dräkt; med de flesta husen såväl kring torget som utmed hufvudgatorna — Storgatan och Ryssgatan — äro envåningshus från 1800-talets midt. Bild [3] visar ett af de få äldre tvåvåningshusen, beläget vid hörnet af Östertulls- och Trädgårdsgatorna. Knap-

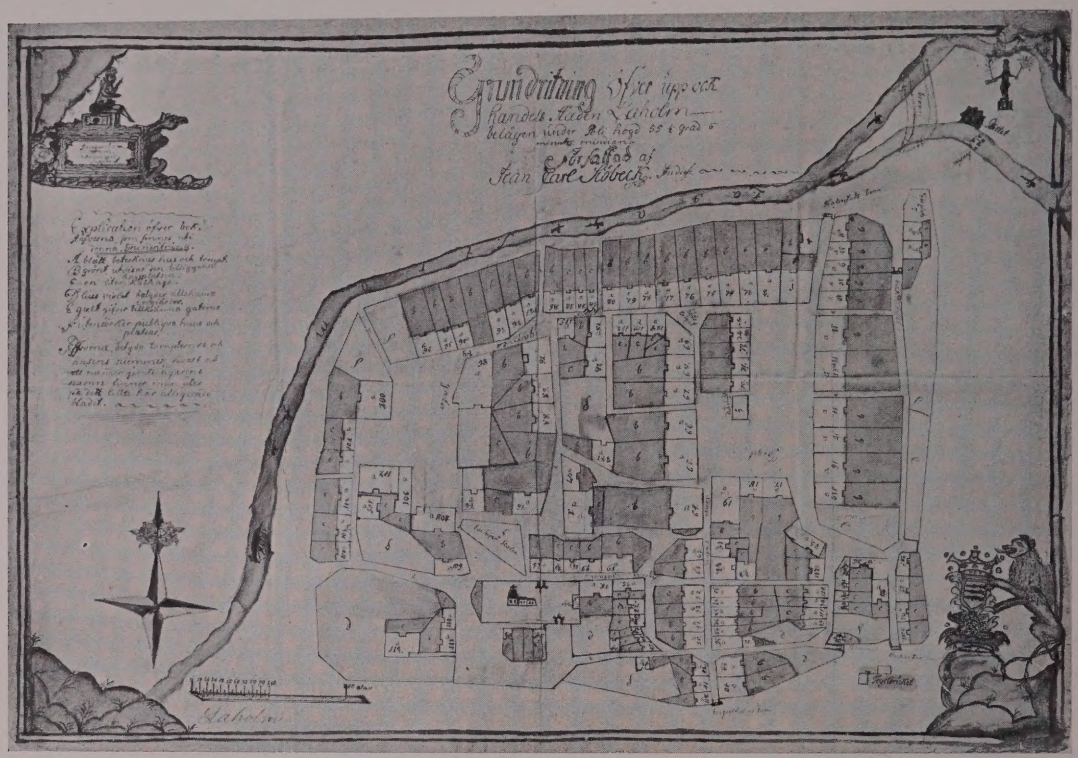

Plan öfver Laholm från midten af 1700-talet.
Original i K. Byggnadsstyrelsens arkiv.

past något hus torde sakna en större eller mindre trädgård, och därför ter sig staden sommartiden, vare sig man nalkas den på järnväg eller man kommer landsvägen norrifrån, som den täckaste idyll. Jämför den här meddelade 1700-tals planen. De mörkare tomtpartierna äro på originalet gröna och beteckna trädgårdar.

Söder om staden ligger en långsträckt parkanläggning, hvars anspråkslösa skönhet stadens invånare knappast rätt uppskatta. Norrut går landsvägen öfver Laggan och "Skansen", där obetydliga ruiner efter det sista fästet ännu finnas kvar. Lagan bildar här vackra forsar. En bråkdel af sin kraft lämnar ån åt en kvarn och en kettingssmedja och köper sig därmed rätt till ödsel skönhet.

Sigfrid P. Gunnäs.

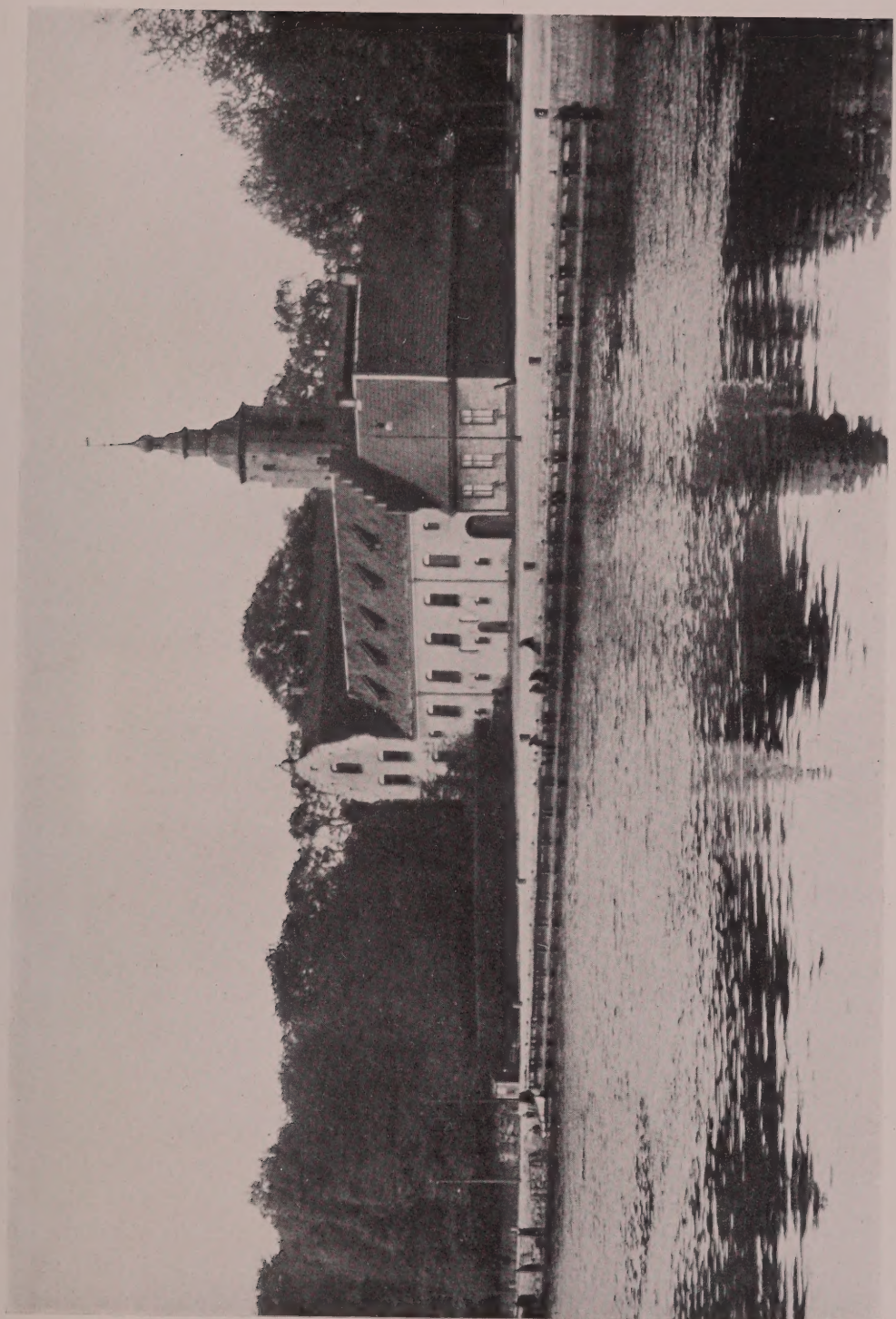

Hallbergs fotografateljer, Halmstad, foto.

SLOTTET, SEDT ÖFVER NISSAN FRÅN NORDVÄST.

[1]

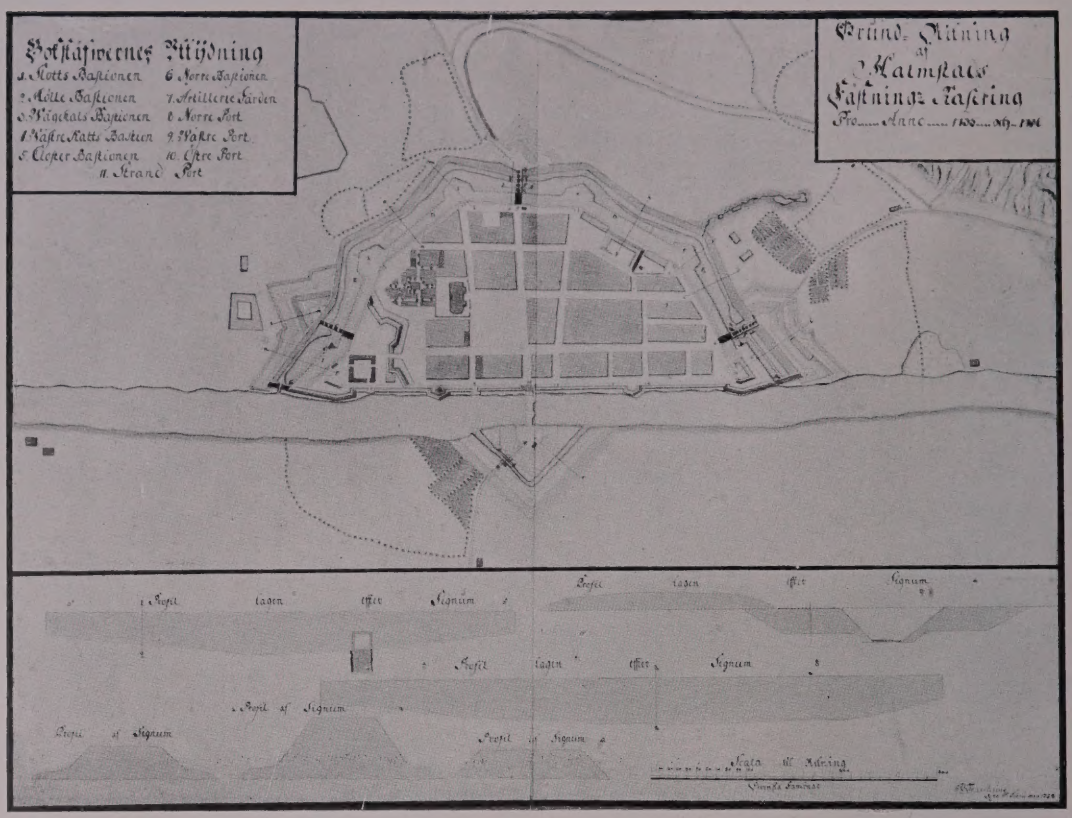

Grund-Ritning af Halmstads Fästningz Rasering Pro Anno 1735 och 1736 af I. Faschung d. 20 Febru. ano 1738. (Krigsarkivet.)
Bokstäfwernes Uttydning: 1. Slotts-Bastionen. — 2. Mölle-Bastionen. — 3. Wågehals-Bastionen. — 4. Wästre-Katts-Bastion. — 5. Closter-Bastionen. — 6. Norre Bastionen. — 7. Artillerie Gården. — 8. Norre Port. — 9. Wästre Port. — 10. Östre Port. — 11. Strand Port.

SLOTTET.

Halmstads slott är — som professor A. Hahr framhåller i "Svenska slott och herresäten" — ännu relativt obekant som historisk monumentalbyggnad, och någon grundlig utredning af dess byggnadshistoria har ännu ej sett dagen. Slottet ingår i stadens befästning och bildar centrum i den sydligaste af dess bastioner, belägen intill ån närmast nedåt dennas mynning. Från staden afskildes dock slottet genom en vall och graf och fungerade därigenom som ett självständigt citadell.

Själfva slottsbyggnaden består af fyra längor, lagda kring en sluten borggård. Huvudbyggnaden, den södra längan, är försedd med ett högt smalt torn, beläget inåt borggården. Af flygellängorna är den västra högre, den östra, belägen mot ån och synlig å bild [1], lägre och ursprungligen blott så hög som den sammanbindande norra längan. Genom denna går infarten under ett i längan inbyggdt porttorn. Denna renässansanläggning härstammar från 1600-talets början men är säkerligen byggd på den medeltida slottsplatsen, och med all sannolikhet ingå äldre byggnadsdelar i renässansslottets längor.

(Forts. å bilderna [2] och [3], baksidan.)

2

S. Wallin foto. 1921.

SLOTTETS NORRA LÄNGA MED INKÖRSPORTEN,
SEDD FRÅN KAJEN VID ÅN.

3

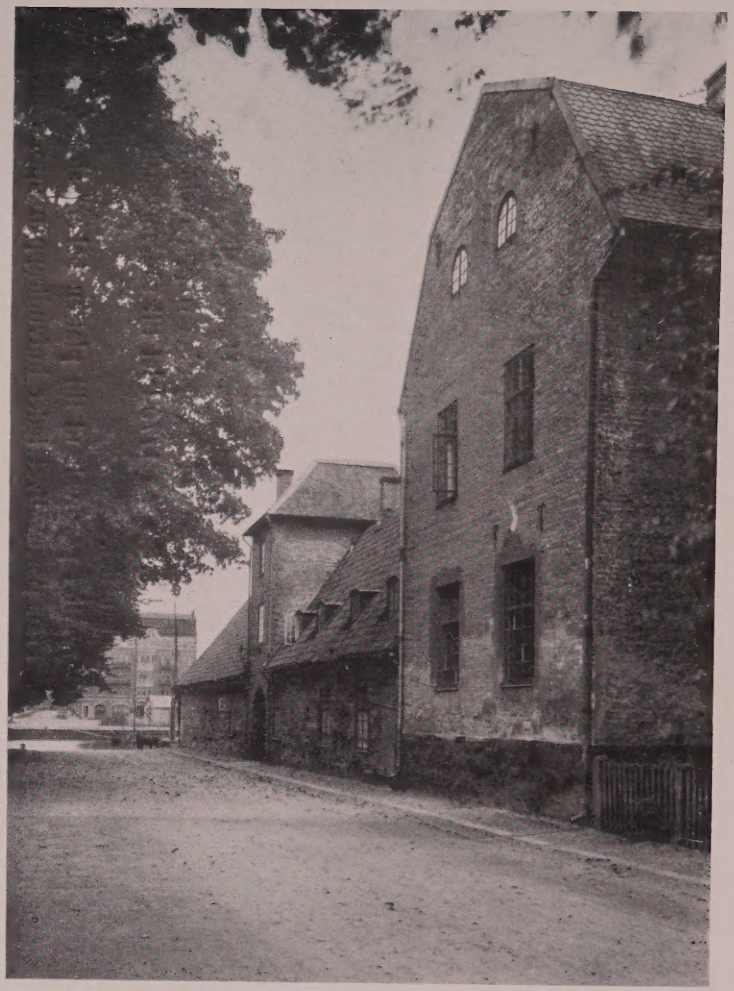

S. Wallin foto. 1921.

SLOTTETS NORRA LÄNGA MED VÄSTRA FLYGELNS
GAFVEL NÄRMAST, I FONDEN ÅN.

(Forts. från bild 1.)

Den berömde kunglige danske byggmästaren Hans van Stenwinkel d. ä. ledde, enligt inskriften på grafstenen i Halmstads kyrka, förnyelsen af Halmstads befästning, till hvilken första stenen lades den 2 juni 1598. Vid hans död 1601 anses intet ännu ha åtgjorts åt slottets nybyggnad, utan hans lärjunge och efterträdare Villum Cornelissen torde ha ledt detta bygge under sin byggmästartid i Halmstad (1602—1625) och efter honom Villum van Stenwinkel (1625—1630). Genom dessa män kvarlefde den äldre Stenwinkels traditioner, hvarom byggnaden själf också bär vittne i sin med andra danska renässansslott från Christian IV:s tid nära samhöriga karaktär.

Byggnadsmaterialet är dels natursten, dels tegel, med putsade fasader under tegel- och skiffertak. Åtskilliga förändringar ha följt af restaureringar under 1700-talet, i exteriören särskildt synliga å några längors takformer. Åren 1774—1776 skedde en större restaurering med både yttre och inre omdaningar. I modern tid ha äfven restaureringsarbeten företagits, begynta år 1919 under ledning af arkitekten Th. Wåhlin. Den östra flygeln, den s. k. kyrkflygeln, har därvid omdanats. Ursprungligen hade hela längan samma lägre takås som portflygelns. Den å bild 1 synliga trappgafveln å den förhöjda delen är modern. Slottskyrkan förändrades på 1770-talet till sädesmagasin och dess utrymme användes numera för landskansliet.

Genom stora tornet går ett rymligt porthvalf ut till platsen bakom slottet, den forna slottsbastionen, nu slottsparken. Från porthvalfvet leder hufvudtrappan upp. Hufvudbyggnadens och den höga västra flygelns utrymmen tjänstgöra nu som landshöfdingebostad. (Ofvanstående uppgifter äro hämtade ur professor Hahrs ofvan citerade uppsats.)

Bilderna 2—3 visa norra slottslängan med infarten till borggården genom det i längans midt belägna porttornet, hvars valmtak höjer sig öfver den envåniga längans takås. Den betydligt högre västra flygelns gafvel synes närmast å bild 3. Planen framför slottet och det närmaste området däromkring utgör platsen för den å de gamla kartorna synliga förskansningen, som afskar förbindelsen mellan slottet och staden. Denna, det s. k. "Afsnittet", anlades efter den svenska eröfringen under ledning af generalkvartermästaren Johan Wärnschöld år 1647. Spåren däraf äro numera helt och hållet utslätade.

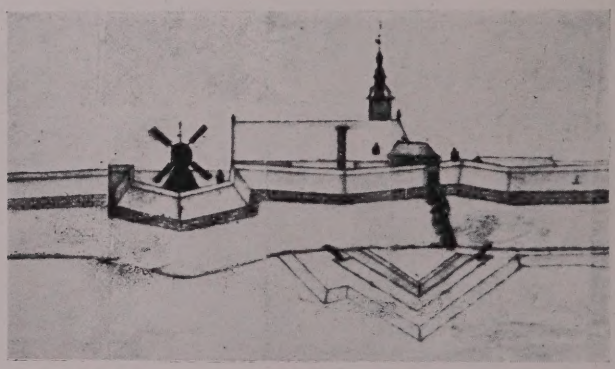

Slottet från väster med Möllebastionen och Söderport i förgrunden.
Detalj ur "Prospect af staden Halmstadh, huru han sigh præsenterar emoot Swenska sijdan, Halmstadh den 21 Maij Anno 1698".
(Halmstads magistrats arkiv.)

4

Hallbergs fotografiateljer, Halmstad, foto.

NORREPORT, SEDD INIFRÅN STADSSIDAN.

NORREPORT.

Af stadsbefästningarna kring Halmstad finnes numera, slottet oberäknadt, endast Norreport kvar i helt skick samt på ett par ställen smärre ruinrester. Den ståtliga portbyggnaden tjänar fortfarande sitt gamla ändamål; genom densamma går alltjämt hela den norrifrån kommande infartsvägens trafik in på den fordom befästa stadens storgata. De genom Stortorget korsande hufvudgatorna passerade alla stadens befästningsgördel genom dylika portar, en i hvart af de fyra väderstrecken och benämnd efter detta. Störst tycks den vid Nissan belägna Österport ha varit: "Den Östra porten war wackrast, utgjorde fordom en prydnad för staden, och bestod af tre wåningar. Den blef för omkring 20 år sedan nedrifwen" (*Bexell,* Hallands Historia, 1818). De öfriga portarna ha varit närmast lika Norreport. Årtalet 1605, som står å den utåt landet riktade gafveln å Norreport, återfanns äfven å Västerport; det torde beteckna afslutandet af den genomgripande modärnisering af Halmstads befästning, som Kristian IV lät Stenwinkel utföra. Från denna period härstammar hela det fästningsverk, hvarom vi äga kännedom dels genom de bevarade byggnadsresterna och spåren i stadsplanen, dels genom kartmaterialet från 1600- och 1700-talen (jämför planen från 1735, bild [I], baksidan).

Norreport är en till omfånget ganska betydande byggnad, uppförd af tegel med dekorering i sandsten. Hela bottenvåningen upptas af den vackert krysshvälfda portgången. Däröfver finnes en rymlig öfvervåning, till hvilken en ingång leder från vallen på östra sidan. Vid fästningsverkens rasering och försäljning inköptes Norreport på auktion 1737 af handlanden Berndt Liedberg för 5 daler 16 öre silfvermynt. Den var sedan i privat ägo till 1780-talet, då staden kom i besittning af densamma, hvarefter den användes till olika ändamål. År 1883 uthyrdes den till kronan på 10 år till förrådsmagasin för beväringsmanskapets persedlar vid Hallands bataljon, och senare har staden däri haft upplag för hvarjehanda tillhörigheter. År 1887 upplåts porten till Hallands Museiförening som lokal för dess kulturhistoriska samlingar. Byggnaden befann sig då i förfallet skick och reparerades af Museiföreningen, hvarvid allt trävirke, tak, bjälkar och golf, ersattes med nytt och ny trappuppgång, fönster och dörrar insattes. Hallands Museums rikhaltiga samlingar stå fortfarande uppställda i de sålunda inredda, i två våningar fördelade utrymmena i portbyggnaden. (Vägledning af *Axel Nilsson* 1902).

5

S. Wallin foto. 1921

VALLGATAN VID KORSNINGEN MED KYRKOGATAN.

6

S. Wallin foto. 1921.

VALLGATAN MELLAN HANDTVERKSGATAN OCH KYRKOGATAN.

VALLGATAN.

Stadsplanen å området inom de forna befästningarna har i allt väsentligt bibehållit sig från 1600-talets början. Från år 1736, då fästningens rasering beslöts, ha befästningarna efter hand försvunnit och spåren efter dem alltmer utplånats. Af hela muren utmed ån och dess förstärkningar finnes intet spår kvar. Men af den norra bastionen med sin kavaljer, Norre Katt, samt utanverken synes åtskilligt i det nuvarande Tivoliområdets terräng, i hvars västra gräns Norreport är belägen. Större delen af den östra befästningsbågens sträckning kan alltjämt spåras i stadsplanen, ehuru mycket få byggnadsrester finnas ofvan jord. Vallgrafvens plats intages af den breda, jämförelsevis nyanlagda Karl XI:s väg. I sin forna sträckning strax inom vallen löper ännu den smala Vallgatan ända från Möllebastionens ruinkulle till Västra bastionens plats. På platsen för den raserade vallen ligger nu en rad smala långsträckta tomter, synliga till vänster å omstående bilder, som visa partier af gatan sedda mot norr. Tomterna äro ej djupare än boningshusens bredd. Låga hus och små trädgårdstäppor följa därför växelvis den idylliska gränsens sträckning.

Bild [5] visar korsningen mellan Vallgatan och den från Stora torg kommande Kyrkogatan, som här går ut rakt igenom den forna Våghalsbastionen. Af denna stå ännu ofvan jord ett par murrester, visserligen i ett starkt ruineradt skick men numera det bäst bevarade synliga minnet af stadsbefästningens hela östra sträckning.

Om fästningsverkens öde strax efter slopandet berättar Bexell: "På Riksdagen 1736 utdömas fästningsverken. Handlanderne Berndt Liedberg och Lars Gabrielsson söka nu att för sine Tobaksfabriker af Kronan få inköpa husen och platsarne. Konungen bifaller genom bref till General Majoren och Landshöfdingen Bennet den 10 Mars 1737, att auktion på både byggnaderne och platsarne skulle hållas, men att med deras försäljning skulle förenas det willkor, att de både nu och framdeles borde till Tobaksfabriker och plantager begagnas, och att de i annat fall genast borde åter tillfalla Kronan. På auktionen inropades desse goda jordegendomar, för 357 daler af förenämnde General Major samt af de tvenne Handlanderne och af Bagaren H. Tillqwist."

Af de äldre kartorna som visa Halmstads fästning är den från 1696 oftast återgifven i reproduktion. Ett par därmed sammanhörande perspektivbilder från 1698 äro kända i flera exemplar; tvänne detaljer ur dessa finnas här återgifna (bild [2]–[3] och [7]–[8], baksidorna). Planen från raseringsåret (bild [1], baksidan) visar fästningen i allt väsentligt i samma skick som 1696. Den kompletteras af bevakningsskissen bild [9], baksidan, och kan jämföras med skissen af den nuvarande stadsplanen bild, [15]–[16], baksidan. *S. W.*

[7]

STORA TORG, SÖDRA SIDAN.
Efter en sepiateckning af J. T. James 1813—14.

[8]

S. Wallin foto. 1921.

STORA TORG, SÖDRA SIDAN.

STORA TORG.

Stora torg i Halmstad utmärker sig för sin väldiga vidd och för långa jämna husrader utan större arkitektoniskt intresse, på senare tid brutna af ett par nybyggnader på östra sidan. Vid torgets sydsida ligga dess historiska byggnader, kyrkan och ett stort korsvirkeshus, fordom hospital.

Bild [7] visar denna sida af torget, tecknad af en engelsk resande, J. T. James, som åren 1813—14 besökte vårt land, och från hvilken härrör en samling skissboksblad, som nyligen förvärfvats till Sverige. Halmstads Museum är ägare till den här återgifna bilden (inv. n:r 7849). Bild [8] visar samma stadsparti i nuvarande skick.

Om Halmstads stadskyrka, helgad åt S:t Nicolaus, skrifver den härofvan ofta citerade Bexell (Hallands historia, II, 1818), nära nog samma år som J. T. James gjorde sin teckning, några notiser ägnade att belysa denna: "Efter den stora wådelden 1619, som äfwen öfwergick Kyrkan, lärer hon wäl egenteligen hafwa erhållit sitt närwarande skick. År 1742 stod hon under betydlig reparation. Efter denna tid utdömdes det medlersta Stenhwalfwet i taket, som likwäl war så starkt att det med största möda nedbröts. Derefter byggdes ett hwalf af träd. Kyrkan har nyligen undergått en betydlig reparation. Både denna kyrkas innre och yttre structur är wördnadsbjudande. — Taket är af bly. — Hela tempelbyggnaden är grundmurad af tegel. — Chorhwalfwet hwilar på sex pelare. Choret stort och rymligt, upplyses af sex öfverst i Chorhwalfven warande fenster."

Kyrktornets äldre trappgafvelkrön synes bl. a. å nedanstående utsnitt ur befästningbilden från 1698. Utvecklingen därifrån öfver den om Hårlemans stil erinrande 1700-talshufven (bild [7]) till den i våra dagar påsatta spiran i plump gotikefterbildning (bild [8]) är typisk för mången svensk kyrkas öde. Samtidigt med tornet ombyggdes äfven interiören med nya tegelhvalf.

Det stora korsvirkeshuset närmast kyrkan tillhör numera staden och användes för flera offentliga ändamål. Tidigare har det inrymt hospital, hvarom Bexell skrifver: "Både Hospitalet och Lazarettet äro i ett stort af korsswirke uppbygdt twåwåningshus wid torget. Ifrån dem bägge, belägne nära kyrkogården, äger man till förlossningens minneswårdar en fri utsigt."

Tegelhuset i hörnet af Storgatan (längst till vänster å bild [8]) med sin konditoriskylt har efterträdt det gamla Corps de garde (bild [9], baksidan), och torghandlarnas dragkärror intaga vaktkanonernas plats. *S. W.*

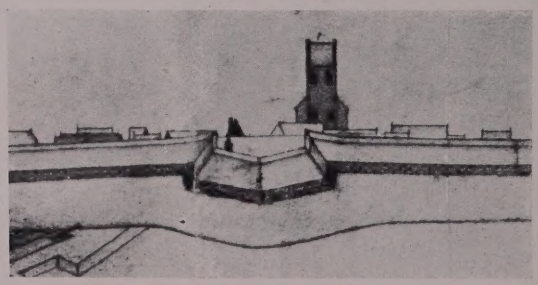

Kyrkan med Våghalsbastionen i förgrunden.
Detalj ur prospektet från svenska sidan (väster) 1698.

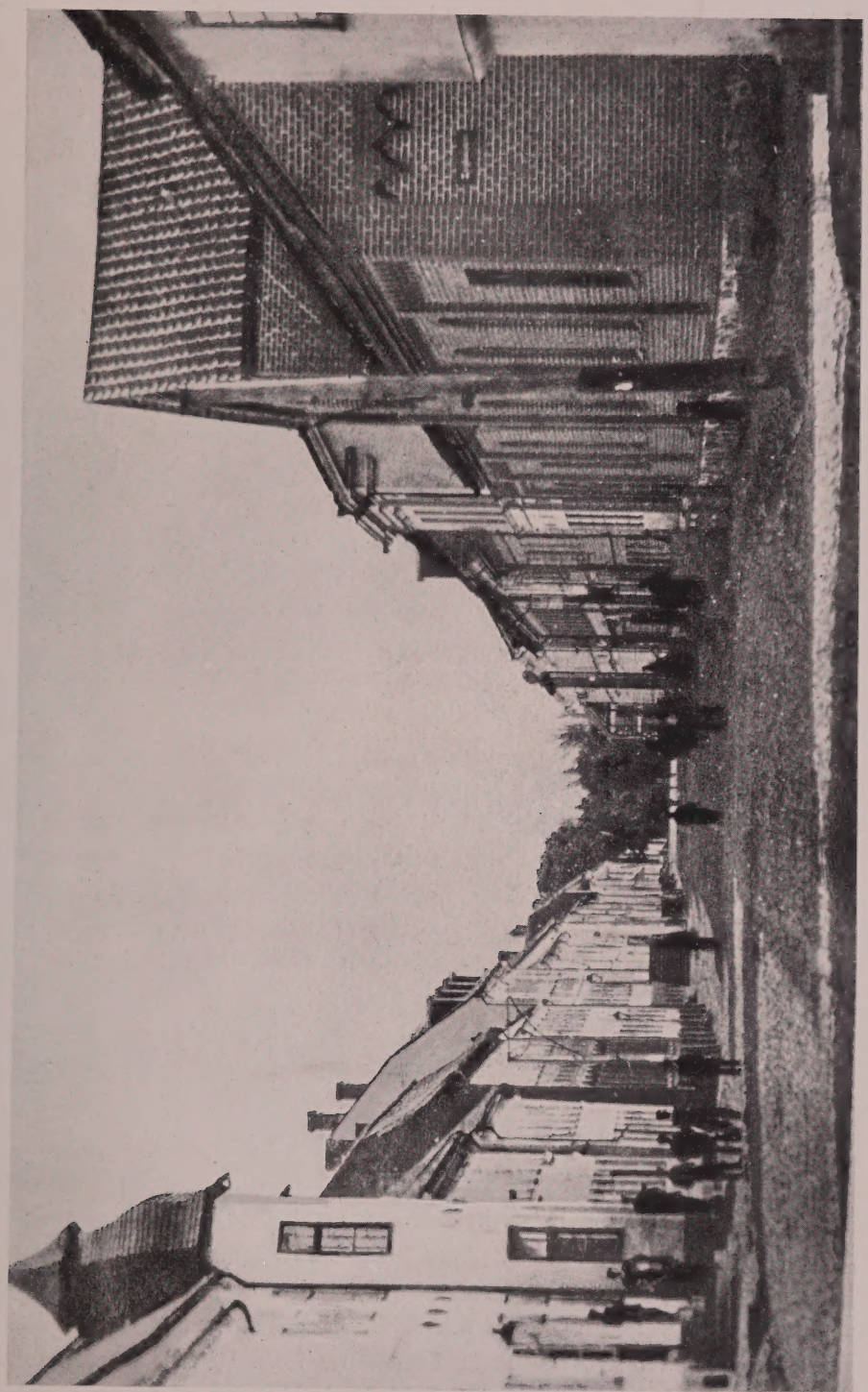

Axel Holst, Halmstad, foto.

STORGATAN FRÅN NORR PÅ 1860-TALET.

9

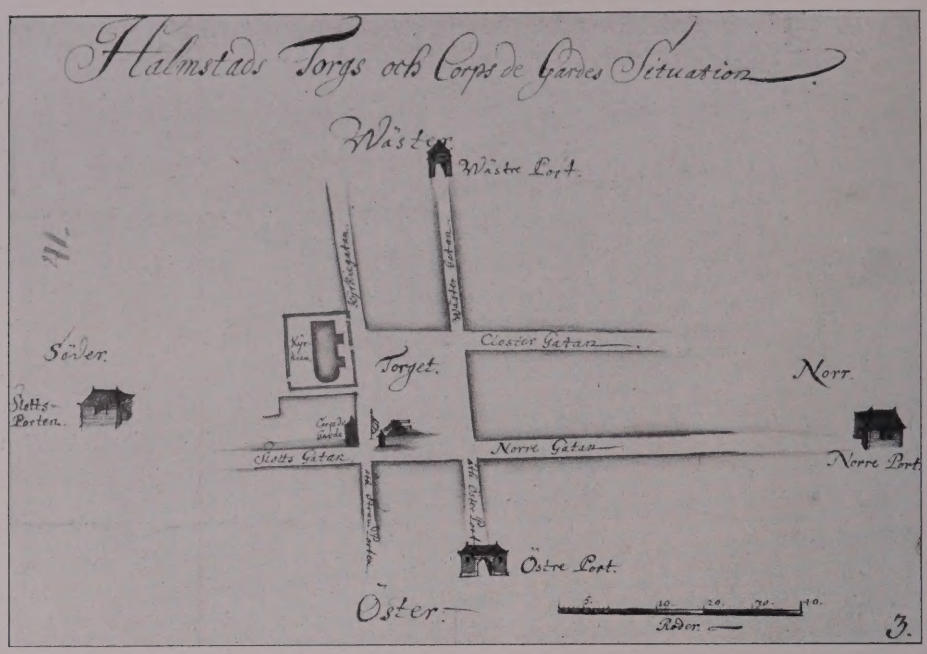

Skematisk bild af vakten på Stora torg och stadens fyra portar.
Troligen omkr. 1700. (Fortifikationsarkivet IV. Y. 40.)

STORGATAN.

Storgatan genomlöper den gamla staden i riktning norr-söder från Norreport till Slottet passerande Stortorgets östra sida. Tidigare har gatan kallats Österlånggatan och Norra gatan, delen söder om torget Slottsgatan. Bild [9] visar gatans utseende på 1860-talet, då den var bebyggd med nästan enbart tvåvåningshus. Sedan dess ha flera af dessa utbytts mot åtskilligt högre hus, så att gatubilden för närvarande är betydligt mindre enhetlig. Husen hade förr tämligen allmänt yttertrappor, som sköto ut på gatan.

Det närmaste huset till höger är ett numera rifvet folkskolehus, hvars tegelfasader ha sin karaktär från den af professor C. G. Brunius vid 1800-talets midt införda medeltidsinspirerade arkitekturen.

Till vänster synes närmast ett hus med framskjutande trapptorn, Storgatan 38, ett af gatans äldsta hus, hvilket återfinnes å bild [11].

Tre hus längre bort synes det s. k. Falckska huset, Storgatan 32, visande en mörk gafvel mot den smala gränden. Huset gäller traditionelt för att vara byggdt af Kristian IV, och öfver en från gränden ledande körport invid gatuhusets gafvel i en äldre flygelbyggnad satt fordom en bjälke med inskrift och årtalet 1620 (nu i museet). Gatuhuset befinner sig nu i ett starkt modärniseradt skick med stora nya fönster i hela fasaden o. s. v. Den gamla byggnaden är på senare tid inköpt af Hallands Museum, som afser att använda den för delar af sina samlingar. *S. W.*

10

S Wallin foto. 1921.

KORSVIRKESLÄNGA I BANKGATAN.

11

S. Wallin foto. 1921.

STORGATAN 38.

STORGATAN 38.

Exteriören af detta hus anger dess ursprung till 1600-talet. Fasadens prydliga ankarslutar vittna därom liksom det åttkantiga trapptornet med sin lökformiga barockhuf. Taket torde få tänkas ursprungligen ha varit högre och brantare, hvarpå också ankarslutarnas placering uppe i gafvelröstena tyder. Det nuvarande brutna taket torde få räknas till 1700-talet. Byggnadens yttre har nyligen undergått en renovering, hvarvid fasaden renhöggs och den äldre dörr- och portplaceringen återställdes med ledning af spåren i murverket. Tegelfasaden står nu lätt slammad. Tornhatten har tidigare varit klädd med spån, hvars goda effekt skymtar å bild [9].

Af inredningen är framför allt att lägga märke till ett stucktak i öfvervåningens sal från år 1769 med en flott rokokoornering. Takets fyra hörn prydas af lätta rokokokartuscher med symboler för de fyra årstiderna, under det att en stor midtkartusch — afbildad härnedan — visar en bild af huset självt, intressant att jämföra med den nuvarande gatufasaden.

Huset tillhör numera staden och användes som lokal för spritbolaget. *S. W.*

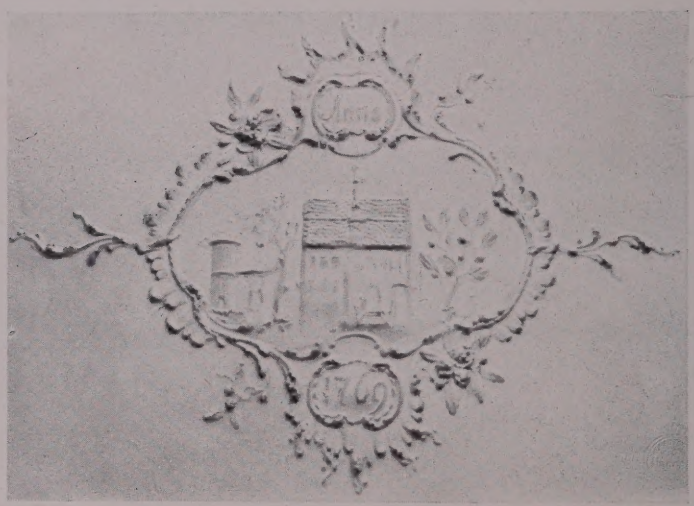

A. J. Hagnell, Halmstad, foto.

Storgatan 38.

Midtkartuschen i ett stucktak i öfre våningen med en bild af husets gatufasad, daterad 1769.

12

Hallbergs fotografiatelier, Halmstad, foto.

HANDTVERKSGATAN 7.

13

Hallbergs fotografiatelier, Halmstad, foto.

KORSVIRKESLÄNGA I HOTELLGRÄNDEN.

HANDTVERKSGATAN 7.

Denna af envånings tegeltäckta korsvirkeslängor kringbyggda gård med stensatt gårdsplan är typisk för den äldre bebyggelsen i de västra kvarteren utåt Vallgatan till. I den mån tomtutrymmet medger det utbilda sig dessa gårdar på ett sätt som är ganska besläktadt med de sydsvenska bondgårdarna. Ett mindre jordbruk har också oftast tillhört en gård af denna typ.

HOTELLGRÄNDEN.

I kvarteren mellan Storgatan och Hamngatan är det typiskt för de stora köpmansgårdarna med deras genomgående tomter, att stora huset ligger uppe vid Storgatan, medan ett flera våningar högt magasin i korsvirke intar platsen vid Hamngatan nere utmed Nissan. Bild [13] illustrerar det förra genom att öfverst i Hotellgrändens mynning i Storgatan visa gafveln af den Lindlöfska gårdens gatuhus. Å bild [10] ser man en närgränsande gränd med gafveln af ett trevåningars magasin med högt tak liggande utmed Hamngatan och ån. I bägge fallen täckes hela sträckningen utmed gränden af en korsvirkeslänga i två våningar. Dessa klart rödhvita längor lysa upp de smala gränderna och göra en festlig effekt, särskildt när det gamla tegeltaket fått vara kvar (bild [10]) och ej utbytts mot ett intetsägande plåttak (bild [13]).

14

KYRKOGATAN 10 PÅ 1880-TALET.

KYRKOGATAN 10.

Denna lilla byggnad, som här återges efter en fotografi från 1880-talet, har sedan den tiden undergått åtskillig förändring hvad fasadens utseende beträffar. Allt korsvirket har nämligen dolts af ett tjockt putslager, så att fasaden ser ganska slät ut och huset öfver hufvud verkar obetydligt. Den å bilden synliga fasaden finnes emellertid kvar bakom putsen, och sedan huset för ett par år sedan inköpts af Hallands Museum, torde dess framtid vara tryggad. När ett omsorgsfullt återställande genomförts, kommer detta hus att stå som ett synnerligen godt prof på korsvirkeskonstruktion i den rikaste och vackraste form, som Halmstad kan uppvisa. De rikt profilerade bjälkarna och de rika konstruktionerna för öfrigt ge huset ett försteg framför sina grannar. Trots de små måtten rymmer fasaden påfallande mycket, bottenvåningen ej mindre än en inkörsport, en dörr med fritrappa och tre fönster. Den slutna symmetriska fönsterplaceringen i öfvervåningen skänker en viss monumentalitet åt den lilla fasaden, hvars bevarande i gatubilden är en synnerligen välbetänkt handling af god fornminnesvård.

Hallands Museum har på ett praktiskt sätt visat sin omsorg om Halmstads byggnadsminnen, vid början af sin verksamhet genom restaureringen af Norreport och på senare åren genom inköpen af det Falckska huset vid Storgatan och detta korsvirkeshus. Museet har dessutom efter hand förvärfvat en mycket instruktiv samling bilder från staden, rymmande bl. a. åtskilligt af dess äldre bebyggelse, som numera ej längre finnes kvar. Denna samling har beredvilligt ställts till Gamla Svenska Städers tjänst. *S. W.*

15

S. Wallin foto. 1921.

STORGATAN 5

16

Hallbergs fotografiatelier, Halmstad, foto.

GAMLA SPRUTHUSET.

GAMLA SPRUTHUSET.

I hörnet af Hamngatan och Kyrkogatan låg det här afbildade gamla spruthuset. Å samma tomt, uppe vid Stora torg låg stadens rådhus alltifrån branden 1619 till år 1826. Modärna bankbyggnader ha nu intagit denna plats.

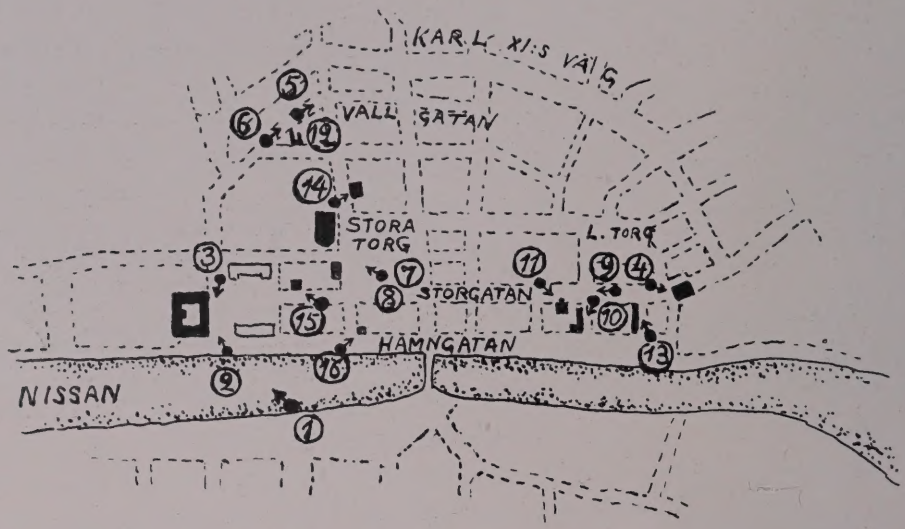

Skiss af Halmstads centrum, gamla staden.
De i Gamla Svenska Städer afbildade byggnaderna äro betecknade med svart färg och bildens nummer inom cirkel.

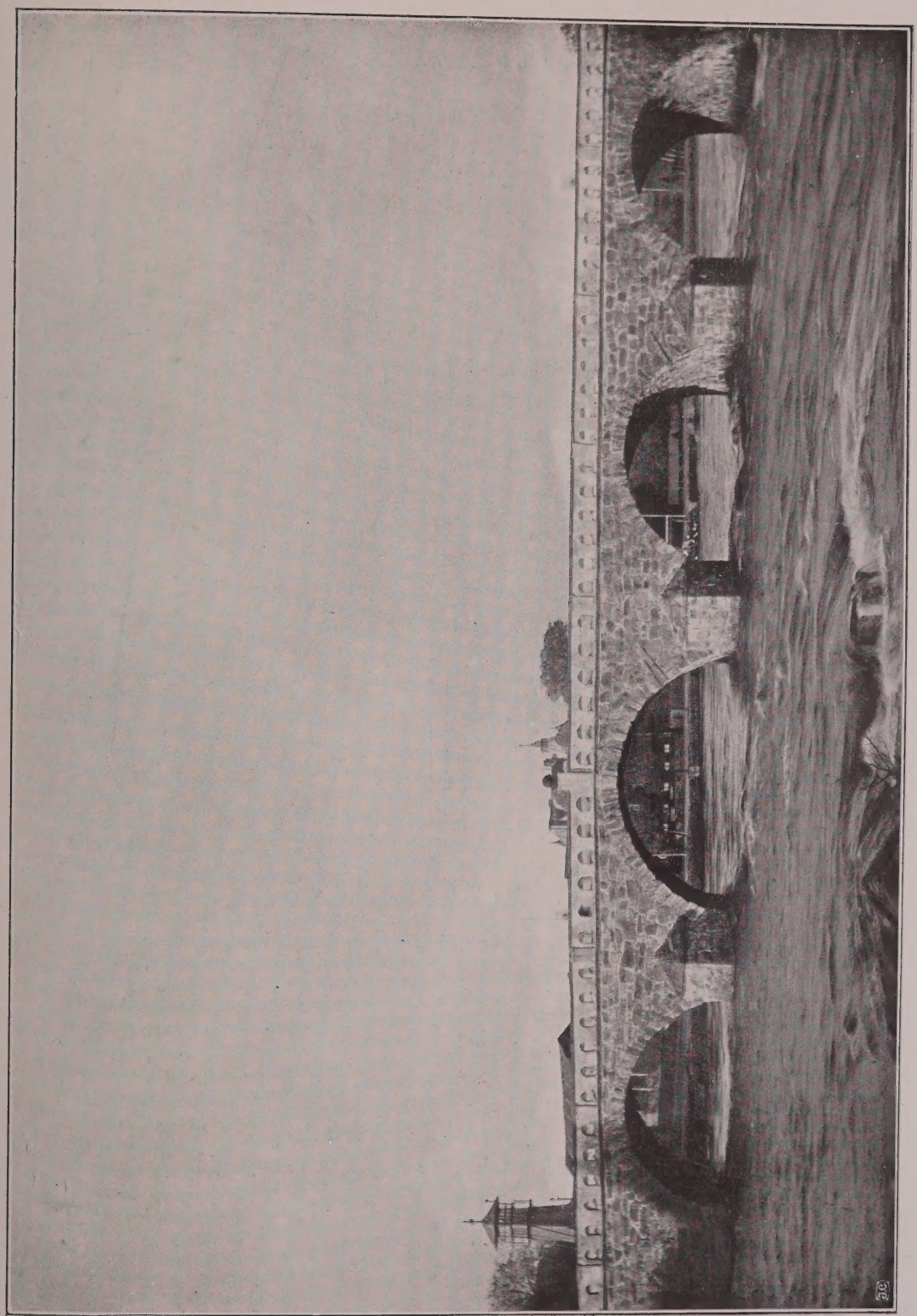

Sigfr. Gunnas foto.

TULLBRON ÖFVER ÄTRAN.

TULLBRON ÖFVER ÄTRAN.

Bild [1] visar den gamla präktiga Tullbron, förbindelsen mellan staden på västra sidan (till vänster) och det numera inkorporerade Hertingområdet på östra sidan (till höger).

Då Hårleman 1749 gjorde en resa "igenom åtskillige Rikets Landskaper", fann han öfver Ätran "den stora och nog farliga träbron, som leder till Staden"; men när Linnerhjelm 54 år senare reste samma väg, iakttog han "en bro af fem ansenliga hvalf — tätt invid bron landa stadens skutor". Falkenberg hade i mellantiden fått sin ståtliga bro. 1754 förordnades nämligen, att en bro af sten skulle för kronans räkning uppbyggas i stället för träbron, hvars underhåll blifvit allmogen kostsamt. 1761 fullbordades denna nya bro, och brotullen, efter fastställd taxa, bortarrenderades (enligt A. F. Möller: Falkenbergs historia, 1891). På södra broräcket finnas 2 stentaflor. Den mot körbanan vettande är prydd med Hallands vapen öfver en kort latinsk inskription. På den mot ån vettande taflan läses:

"När Adolph Friderich, Sweriges kung
På siette året regerat
Då riddaren Hans Hummelhielm
Bestyrde Hallands läen
Då wett och nyttig snillebragd
I Norden sig formerat
Då tog man på at nyttia sten
Och der med spara træn
Då lade - - (tyvärr oläsligt)
Architecten Friederich August Rex
År siuttonhundradefemtiosex".

C. G. Brunius beskrifver på sitt vanliga korta och koncisa språk denna bro sålunda: "Denna byggnad hvilar på bergbotten och består af fem ganska höga temligen breda rundhvalf af gråsten. Bröstningarne utgöras af små jemte hvarandra framlöpande spetsbågar af tegelsten, hvilka betäckas med huggen kalksten". Hvalfvens höjd tilltalade dock ej Brunius: "Man hade enligt vår öfvertygelse kunnat med all säkerhet göra denna bro liksom många andra sådana lägre utan att äfventyra någon öfversvämning".

En större reparation öfvergick bron 1876. En dylik lär inom närmaste framtiden åter vara påtänkt. Det är att hoppas, att någon omdaning sker endast där den är absolut nödvändig, och att den därstädes genomföres med verklig pietet för denna i vårt land sällsynt monumentala brobyggnad.

På bilden synas tyvärr icke landfästena. På södra sidan finnes emellertid en tullbom, och där är äfven det gamla "Brohuset" beläget, hvarest bropengarna upptagas.

2

S. Wallin foto. 1921.

GAMLA KYRKAN OCH FÄRGAREGATAN FRÅN SÖDER.

3

S. Wallin foto. 1921.

FÄRGAREGATAN FRÅN NORR.

GAMLA KYRKAN.

Den gamla bebyggelsen i Falkenberg sträcker sig utmed den genom staden gående landsvägen, Storgatan, i en båge i norr-söder följande riktningen af Ätran. I denna långsträckta stad återfinnes torget med rådhuset i den norra delen och kyrkan i den södra. Kyrkans plats i stadsbilden är både karaktäristisk och synnerligen vacker, i synnerhet som hela dess infattning förvånande väl bevarat sin gamla trefna karaktär och proportioner som väl stämma med kyrkans storlek. Som nedanstående karta från 1754 visar, ligger kyrkan vinkelrätt mot Storgatan med tornet och västra ingången mot denna, södra ingången mot den åt söder utsträckta kyrkogården, hvilken numera, beröfvad sin omfattningsmur, omedelbart fortsätter som öppen plantering ända till grenpunkten mellan Storgatan och den öster om kyrkan löpande Färgaregatan. Å bild [2] synes till vänster kyrkans låga, hvita sydfasad, och båda bilderna visa Färgaregatans enkla gammaldags träbebyggelse. Bild [3] är sedd från hörnet af Tullgatan. Kyrktornets trappgafvelkrön, som synes å kartan, har senare utbytts mot en tornhuf, hvars kraftiga, satta profil gör den bästa effekt i Storgatans perspektiv och från den stora tullbron (bild [1]). — Går man in i den gamla kyrkan bryts emellertid idyllen. Dess inre är gymnastiksal med ribbstolar, linor och stegar! Staden har fått en ny stor kyrka i grof schablongotik i närheten af järnvägsstationen. *S. W.*

Detalj ur stadsplan från 1754 af Johan Söderling.
(K. Byggnadsstyrelsens arkiv.)

1

Sigfr. Gunnäs foto. 1909.

PARTI AF DROTTNINGGATAN.

2

Sigfr. Gunnäs foto. 1909.

HOLMBERGSKA HUSET I HÖRNET AF NORRA VALL- OCH ÖSTRA LÅNGGATAN.

PARTI AF DROTTNINGGATAN.

Huset med murgrönan är byggdt på 1770-talet; det lägre, ofvanför belägna är troligen äldre. Båda äro uppförda af ektimmer, sedermera brädfodrade.

Här, liksom å bild [2], ser man ett af dessa typiska småstadspartier, hvilkas egentliga förtjänst ligger i det enkla, flärdlösa lugn, som hvilar öfver dem. Ty hvarken husens eller stadsplanens gestaltning erbjuder något utöfver det alldagliga. Hvad som däremot förlänar en särskild charme åt den öfre bilden är vegetationen, som genom trädens grenverk gifver inramning åt stadsbilden och genom de yppiga murgrönsslingorna i förening med den rustika stenmuren mot gatan skänker det närmaste huset dess stämningsvärde.

Anna Winell foto. 1908.

TOMTEN N:O 114 VID LILLA TORGET.
Huset byggdt 1666 af fortifikationskaptenen Anders Olofsson Bergh. I hörnet en milstolpe från 1737.
I det inre finnes i ett par rum figurala plafondmålningar.

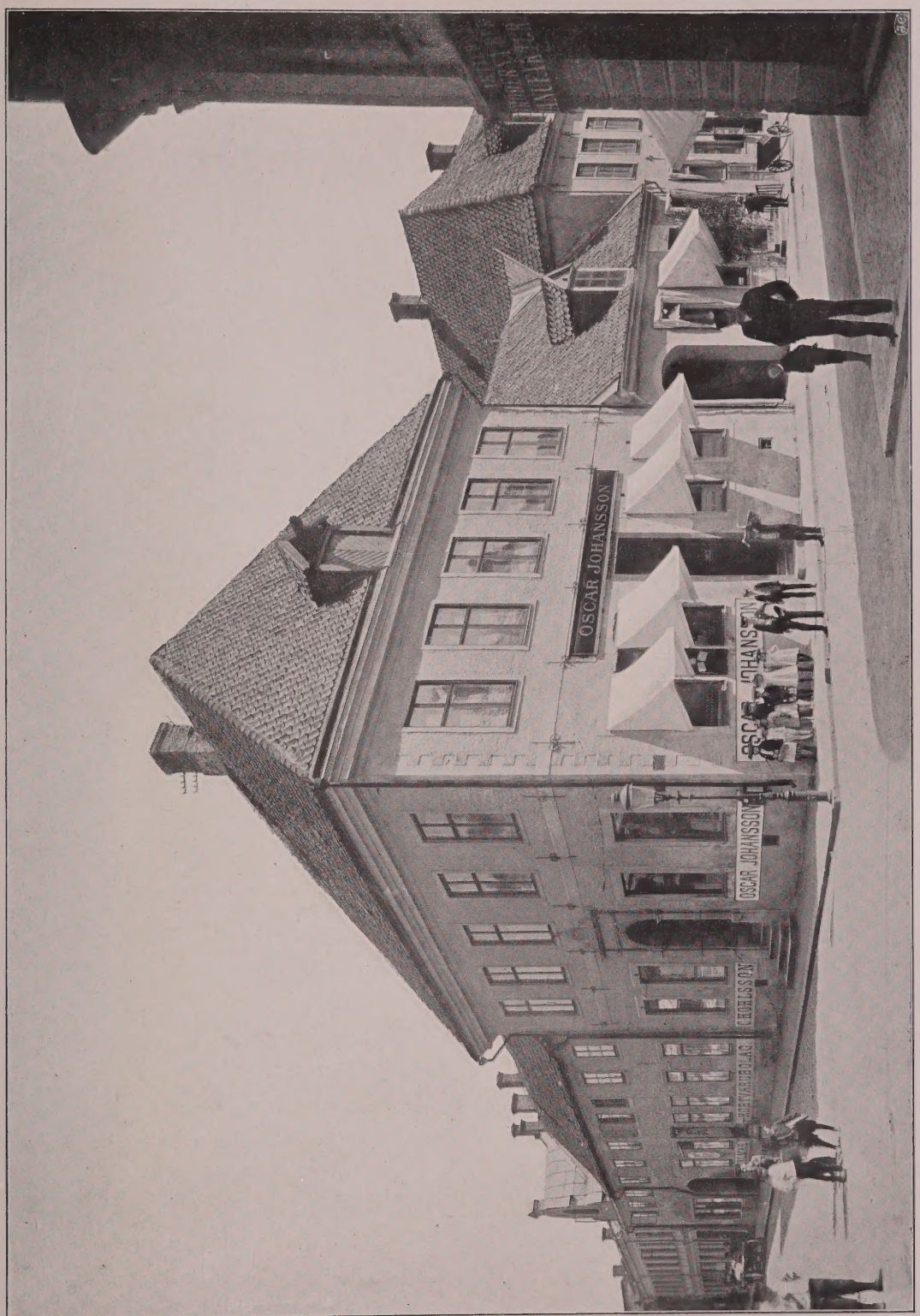

TOMTEN N:O 52. HÖRNET AF KAGGENSGATAN OCH SÖDRA LÅNGGATAN.
Huset byggdt 1659 af handlanden och rådmannen Carl Jönsson, stamfader för den friherrliga ätten Cederström.

3

Anna Winell foto. 1908.

PORTAL Å HUSET N:O 114 VID LILLA TORGET.

4

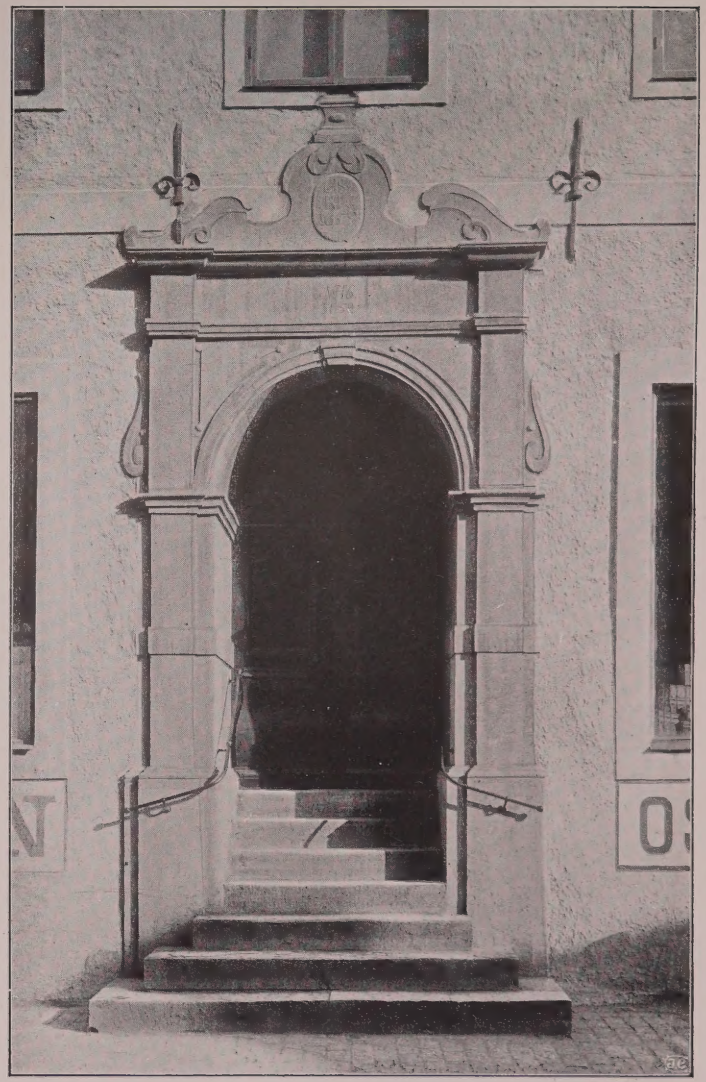

Anna Winell foto. 1908.

PORTAL Å HUSET N:O 52,
hörnet af Kaggens- och Södra Långgatorna.

PORTAL Å HUSET N:O 52, HÖRNET AF KAGGENS- OCH SÖDRA LÅNGGATORNA.

Utförd af röd Ölandskalksten. Den förut befintliga yttertrappan borttogs på 1870-talet. I kartuschen läsas byggherrens och hans hustrus initialer: C. I. S. (Carl Jöns Son) K. V. G. (Katharina von Glaen) samt årtalet 1659.

Se Kalmar [2]

PORTAL Å HUSET N:O 114 VID LILLA TORGET.

Utförd af kalksten, som målats i rödbrun oljefärg. Inskriptionstafla och kulor svarta. Taflans inskription lyder: TU LEDER MIGH EFTER TITT RÅD OCH UPTAGER MIGH PÅ ÄNDALYCHTENE MEDH ÄHRO. PSAL. LXXIII. V. XVIV.

A O S B G D
B S
ANNO 1666

Se Kalmar [1]

5

Anna Winell foto. 1908.

PORTALEN Å RÅDHUSET,
byggdt 1684—1690 troligen efter ritningar af arkitekten Abraham Svansköld.

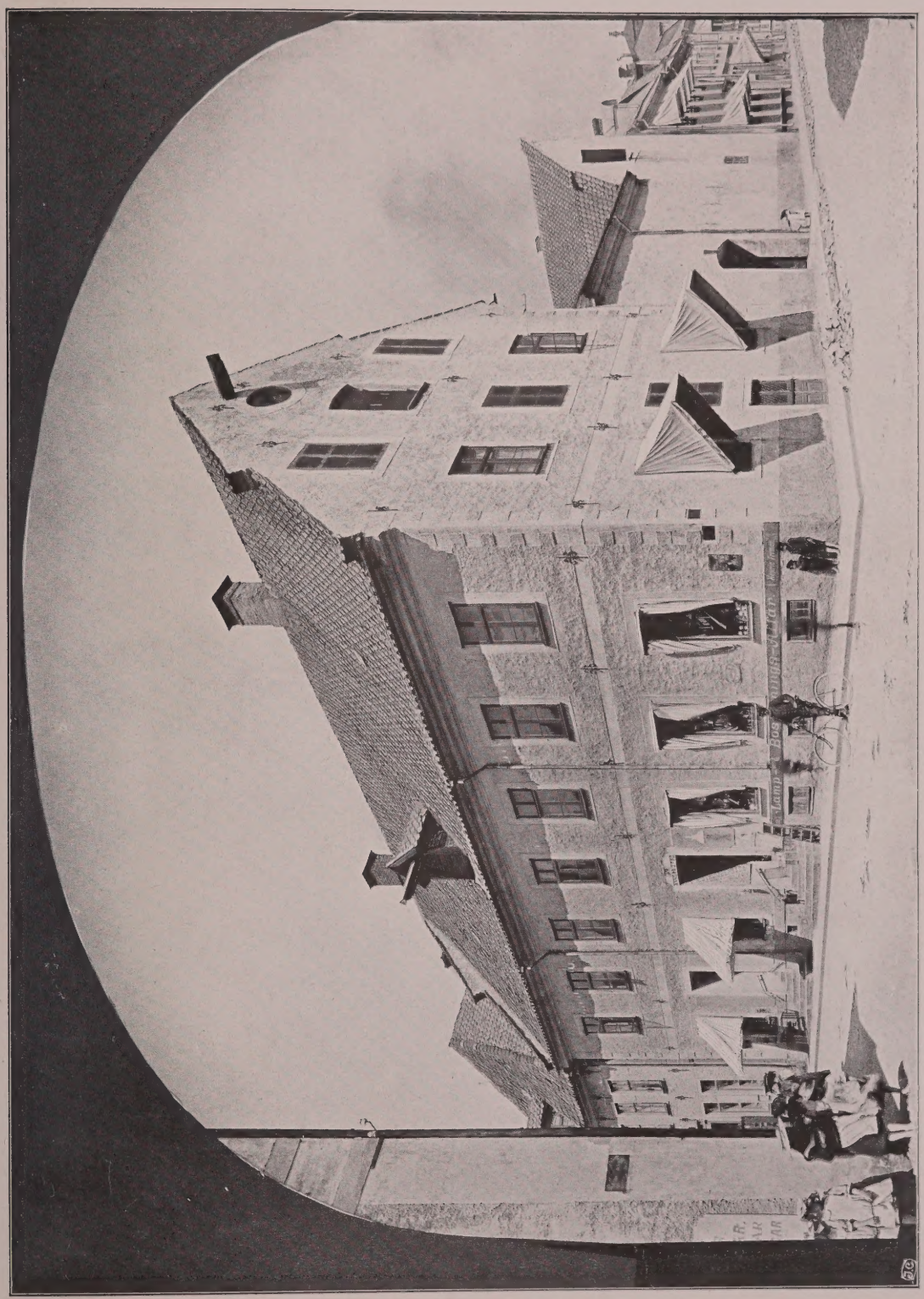

Anna Winell foto. 1908.

TOMTEN N:O 55—56.
Hörnet af Kaggens- och Ölandsgatorna.

TOMTEN N:O 55—56.

Hörnet af Kaggens- och Ölandsgatorna. Huset är byggdt på 1650-talet af handlanden och rådmannen Folke Månsson och har en gårdsportal från samma tid. Portalen åt gatan visar årtalet 1750, då huset ombyggdes af dåvarande ägaren, handlanden Sven Dahlsten.

7

A. Winell foto.

HUS PÅ TOMTEN 109 VID SÖDRA LÅNGGATAN.

8

A. Winell foto.

HUS I HÖRNET AF KAGGENS- OCH ÖLANDSGATORNA.

HUS PÅ TOMTEN 109 VID SÖDRA LÅNGGATAN.

Byggdt 1654—58 af borgmästaren Johan Eriksson Rosenlund. Det första privathuset på Kvarnholmen. Murarna äro cirka 80 cm. tjocka, taket är täckt med svartglaceradt tegel. Porten har en vacker portklapp, som afbildas här nedan. Huset har haft många ägare, bland andra Nic. Tessin d. y., som år 1712 sålde detsamma till handl. C. H. Mett. Det var 1802—1835 lokal för stadens lärdomsskola.

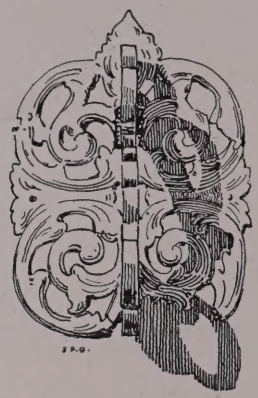

HUS I HÖRNET AF KAGGENS- OCH ÖLANDSGATORNA.

Uppfördt af stadspresidenten Erik Ehrenclo, som 1658 fick åt sig upplåten tomten. Huset, som förr mot Kaggensgatan hade en märklig fritrappa med hvälfd passage under trapplanet, blef skadadt vid 1765 års brand, men redan följande år restaureradt och tillbyggdt samt invändigt försedt med målade tapeter (sjöstycken, blommor etc.), hvilka ännu delvis finnas kvar. Man torde äfven observera de öfver vindskupornas öppningar utstickande hissbommarna, som voro afsedda för uppfordrande af varor till förrådsrummen på vinden. Sådana finnas äfven på andra gamla hus i Kalmar och äro karaktäristiska för äldre köpstadshus i allmänhet.

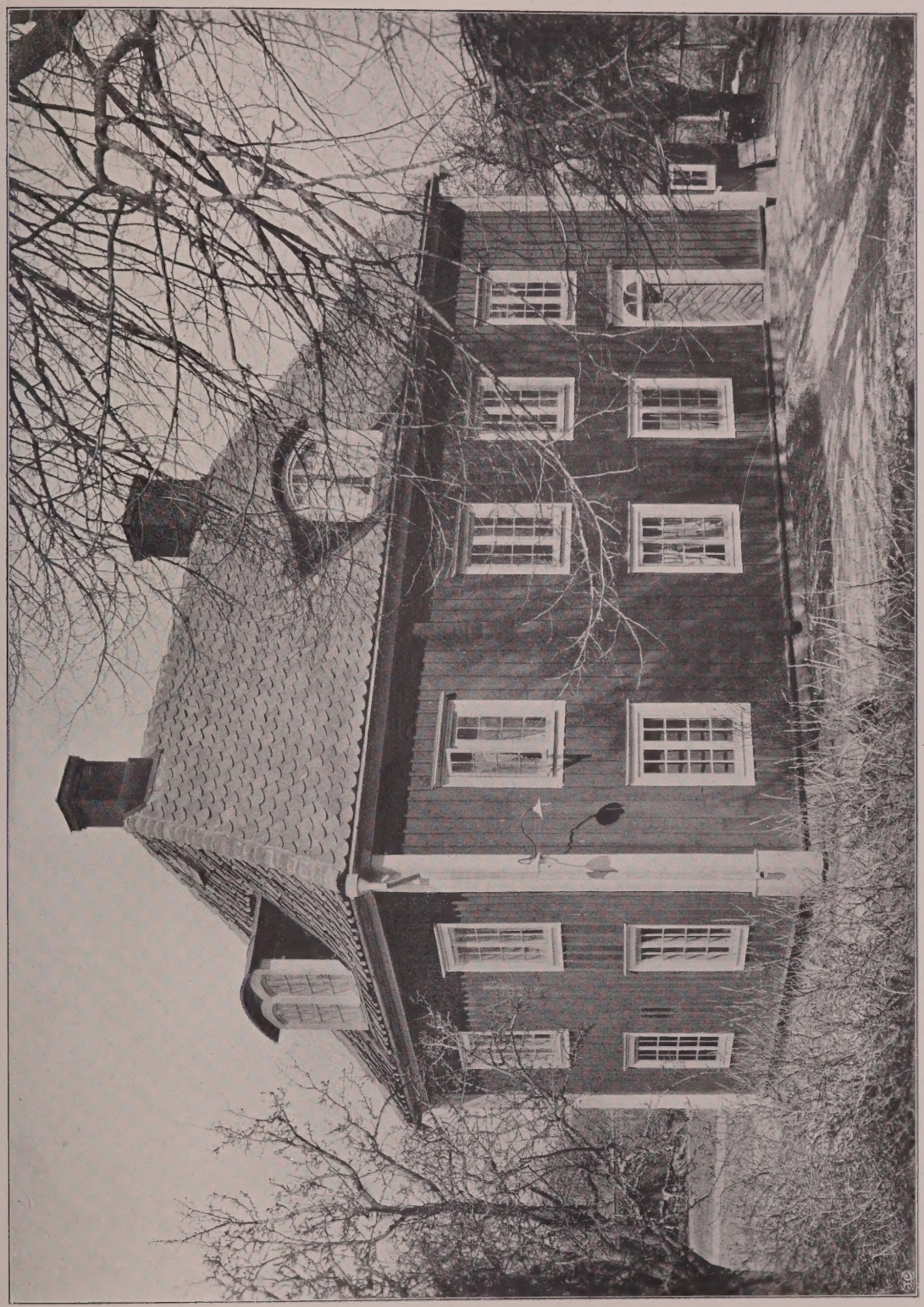

A. Wirell foto.

ROSÉNSKA HUSET.

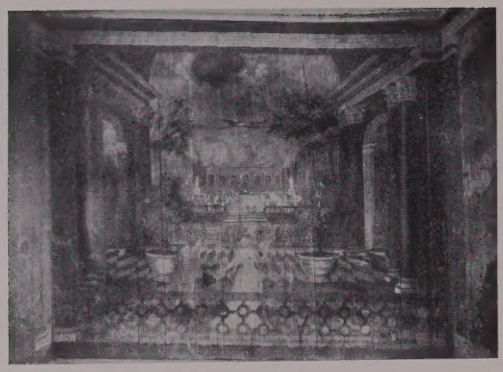

Väggmålning i lusthuset.

Takmålning i lusthuset.

ROSÉNSKA HUSET.

Huset, af trä, rödmåladt, med hvita knutar och foder, troligen byggdt i midten af 1700-talet, ligger i en stor trädgård och användes till sommarnöje. De burgna handlandena i Kalmar ägde alltid förutom sitt hus i staden äfven en "trädgård" å "Malmen" eller i "Gamla staden", till hvilken familjen utflyttade om somrarna.

"Trädgårdarna" voro i allmänhet ganska väl bebyggda, och omstående utgör ett godt exempel därpå. Takkuporna äro från senare tid, eljest är huset till det yttre orubbadt.

I trädgården ligger äfven ett litet vackert lusthus, äfvenledes från 1700-talet, med ganska väl bibehållna tak- och väggmålningar. Af detta lusthus och dess målningar meddelas här några smärre bilder. Observera den kulissartade afslutningen å takkrönet. Lusthuset har med anledning af gatureglering, genom stadens försorg flyttats till Stadsparken.

Lusthuset i Rosénska trädgården.

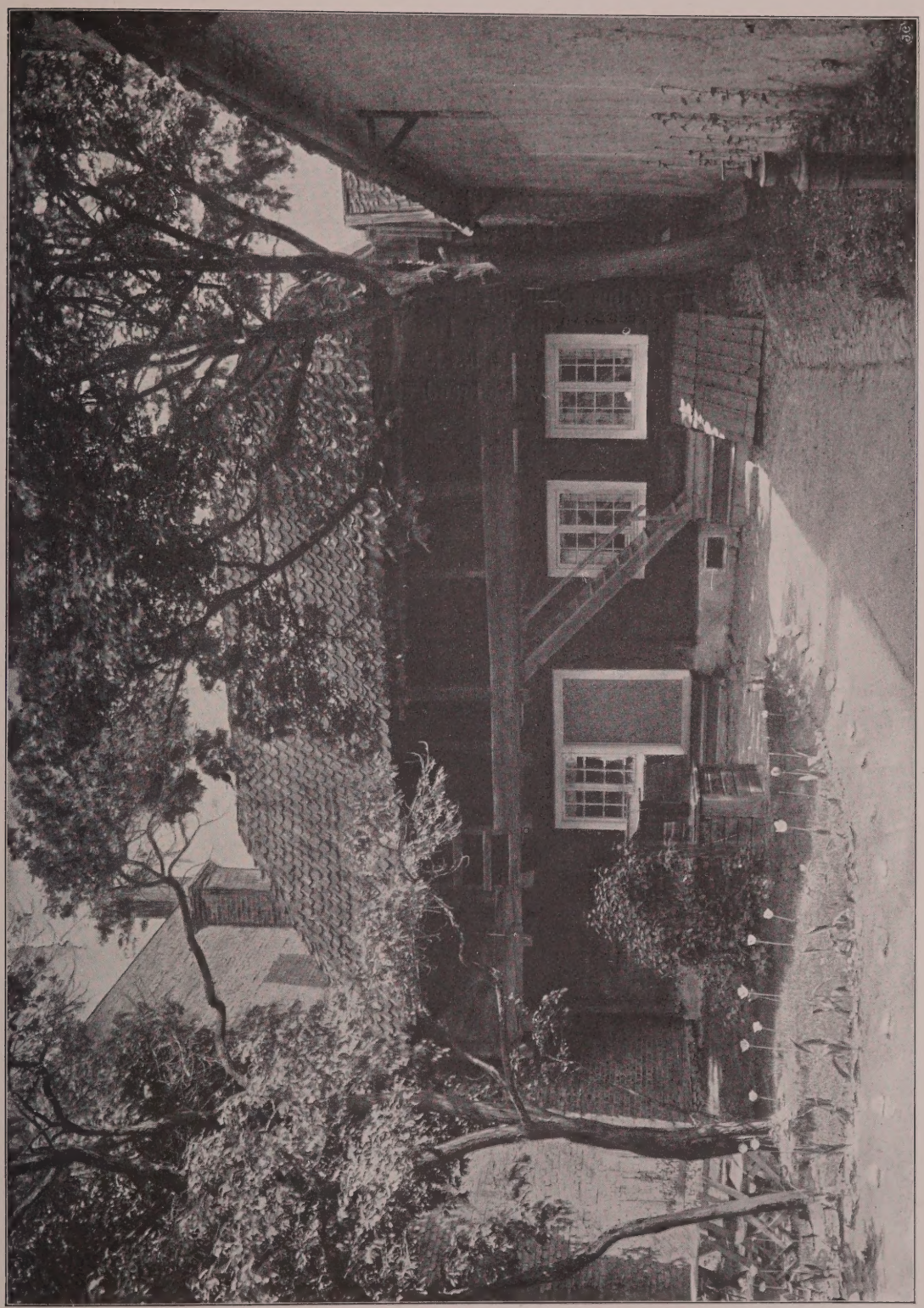

A. Wiedl foto.

FRÅN STADSARKITEKTENS GÅRD.

10

KALMAR.

FRÅN STADSARKITEKTENS GÅRD.

Gårdshus inne på tomten n:o 115, byggdt af timmer med delvis öppen svalgång, (huset åt gatan n:o 4 V. Sjögatan har äfven svalgång, men sluten). Öfre våningen har användts till förrådsrum.

Nedre våningen utgöres af brygghus till vänster med stor bakugn och ett boningsrum, detta dock senare inredt. Husets ålder är ej bekant, men det är otvifvelaktigt ett af de äldsta trähusen på Kvarnholmen.

Vår bild visar, hvilka förtjusande idyller kunna skapas inne i en stad, om blott möjligheterna på ett pietetsfullt och klokt sätt utnyttjas Hvad som måhända för de flesta endast var ett gammalt "ruckel" och några onyttiga träd, har här under vårdsamma händer blifvit en idyll af rent betagande tjusning, trots omgifvande brandgaflar o. dyl.

11

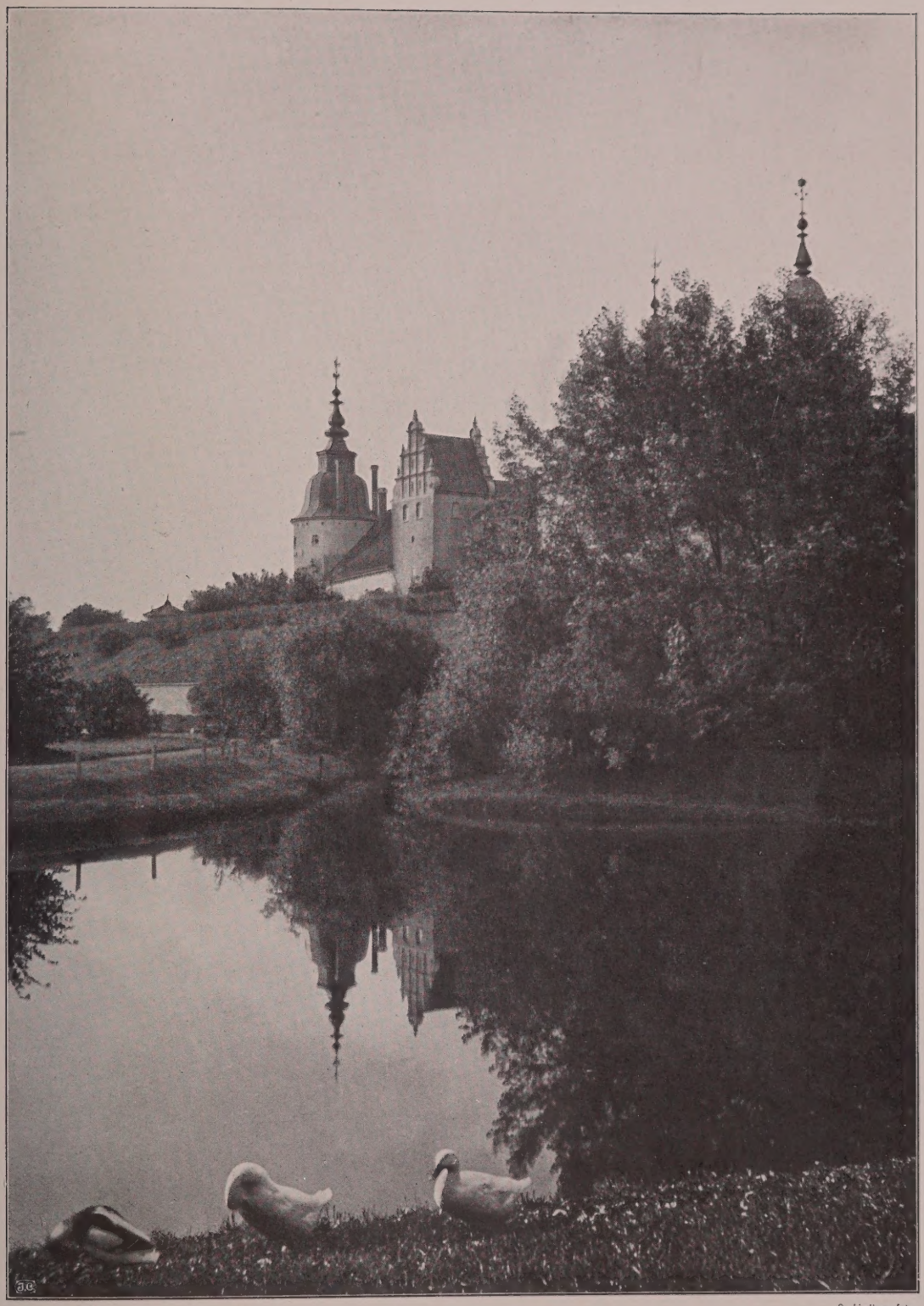

O. Lindberg foto.

SLOTTET FRÅN STADSPARKEN.

SLOTTET FRÅN STADSPARKEN.
Nordöstra sidan.

Kalmar slott är troligen anlagdt i slutet af 1100-talet. Det förstorades och ombyggdes af konung Magnus Eriksson år 1337.

Konung Gustaf Vasa uppförde eller ombyggde flyglarna mellan tornen till deras nuvarande höjd samt byggde den stora vallen med de 4 hörntornen, hvilken går rundt slottet. Erik XIV och Johan III fortsatte arbetet och gjorde Kalmar slott till det praktfullaste i Sverige. Byggmästare voro då bröderna Johan Baptista och Dominicus Pahr. De vackra stenhuggeriarbetena från slutet af 1500-talet utfördes af Roland Mackle och Håkan Stenhuggare. Slottet restaurerades på 1880-talet.

Slottets historia skall utförligare behandlas i annat sammanhang. Omstående bild är hufvudsakligen ämnad att visa, hvilka utomordentliga skönhetsvärden, som stå att vinna genom en intim samverkan mellan natur och arkitektur. På ifrågavarande stadsbild spela ju grönskan och vattnet hufvudrollen, arkitekturen är här blott staffage, men ett nödvändigt sådant. Det finnes ofta i våra gamla städer partier, där en sådan samverkan mellan natur och arkitektur åstadkommer utmärkt vackra resultat, som skulle gå totalt förlorade, om endera af de samverkande faktorerna undanröjdes. Hvar gång ett lummigt träd i en stad fälles, en kanal eller en damm fylles, kan också en vacker arkitekturbild förstöras.

Cederquists Graf. A.-B., Sthlm

FRÅN GAMLESTADEN.
Efter oljemålning af Ragnar Swan.

13

A. Winell foto.

NORRA LÅNGGATAN.

14

A. Winell foto.

SÖDRA LÅNGGATAN.

NORRA LÅNGGATAN.

Bild [13] återger en del af den s. k. Kattrumpan. Det är Norra Långgatan, sedd från öster, med dess små och större trähus i livlig omväxling.

SÖDRA LÅNGGATAN.

Bild [14] visar ett trähus från Södra Långgatan. Butikerna med sina dörrar i bottenvåningen äro från nyare tid.

Hur mycket noblare och äfven gedignare verkar ej ett sådant hus med sin enkla, men ärliga fasad och sitt äkta matrial mot t. ex. grannen till höger (från åskådaren räknadt), hvars fasadskärm skrytsamt uppvisar diverse stilelement i diverse material. Det förra har, hvad det senare i sin skenbara rikedom saknar: goda propotioner samt riktigt förhållande mellan innehåll och form.

Om Kalmars trähus se texten s. IX.

15

A. Winell foto.

HUS VID ÖLANDSGATAN.

16

A. Winell foto.

FRÅN NORRA MALMGATAN.

HUS VID ÖLANDSGATAN.

Bild [15] visar hus vid Ölandsgatan. Man lägger märke till den för sjö- och handelstaden karaktäristiska vindskupan med den utspringande hissbommen. Inne på gården finnes en länga med täckt svalgång.

FRÅN NORRA MALMGATAN.

Bild [16] återger det s. k. Torpadieska huset vid Norra Malmgatan. Så när som på staketet närmast till höger — som för resten är ett relativt hyggligt spjälstaket — se vi framför oss en gata omgifven af plank med all en sådan gatas hemlighetsfulla trefnad. Ens väg blir så trygg och samlad, och det står en fritt att gissa hvad som växer och sker bakom plankväggarna. En och annan buske hänger tungt löfverk öfver kanterna.

17

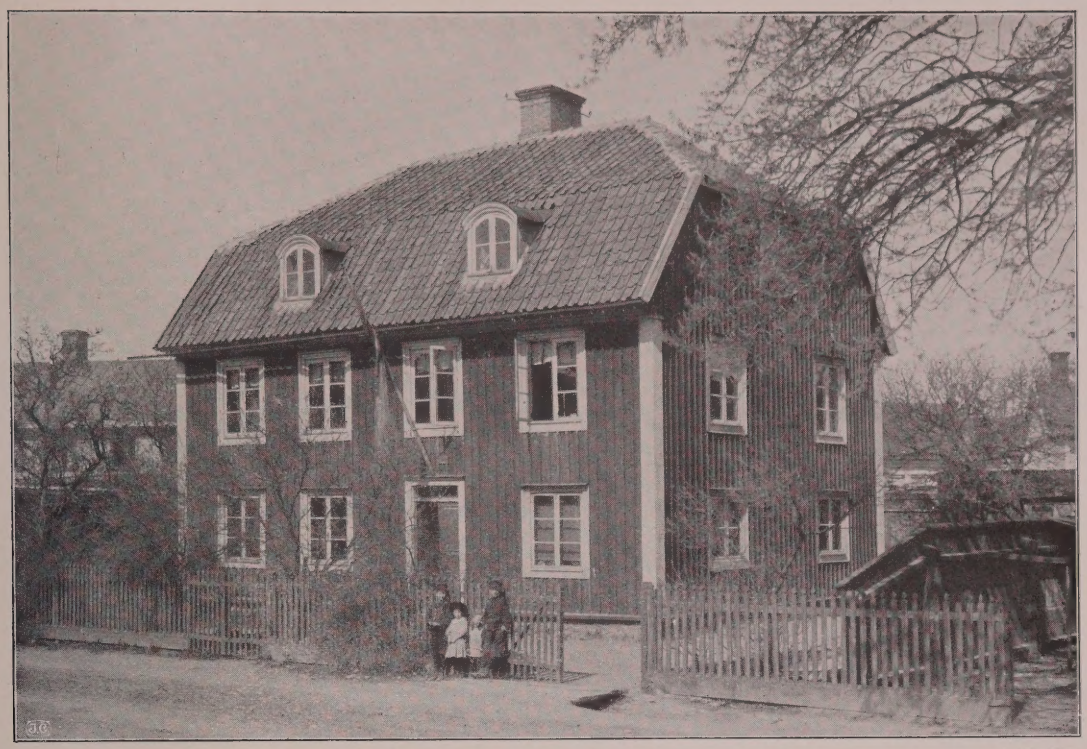

A. Winell foto.

LANDSTINGS-SEMINARIET.

18

A. Winell foto.

KRUSENSTJERNSKA HUSET.

LANDSTINGS-SEMINARIET.

Bild [17] visar ett gammalt hus vid Norra vägen. Det har förut varit epidemisjukhus, men användes nu till lokaler för landstingets småskolelärarinneseminarium.

KRUSENSTJERNSKA HUSET.

Bild [18] återger det Krusenstjernska huset vid Stora Dammgatan. Märk bl. a. den vackra gafveln! Med sin stora trädgård på cirka 3 tunnland är det ett bland de få kvarvarande exemplen på, hvilka solida sommarboställen de förmögna Kalmarborgarne förr bestodo sig med (jämför Kalmar [9]). "Utom staden äro flera Landbyggnader för Stadsboernes vidlyftiga åkerbruk, hvilka äga vacker utsigt och med sina Trädgårdar angenämt bryta den kalhet man eljest åt denna trakten tyckes bereda" (Linnerhjelm 1796).

A. Winell foto.

HUS VID VÄSTRA SJÖGATAN.

19

HUS VID VÄSTRA SJÖGATAN.

Det första huset till höger på bild 19, Västra Sjögatan 4, är ett af de äldsta trähusen på Kvarnholmen. Det är byggdt af timmer och med sluten svalgång (se texten till Kalmar 10).

Takresningen är synnerligen karaktäristisk för de äldre Kalmarhusen. Takkupan är, liksom på stenhusen, af korsvirke, trots att huset för öfrigt är af trä. Hissinrättningen å vinden finnes ännu kvar i orubbat skick.

Det bredvidliggande huset, Västra Sjögatan 6, är ej så väl bibehållet som det förra, men af en något yngre och förnämare typ.

20

A. Winell foto.

PORTAL Å RESIDENSET.

21

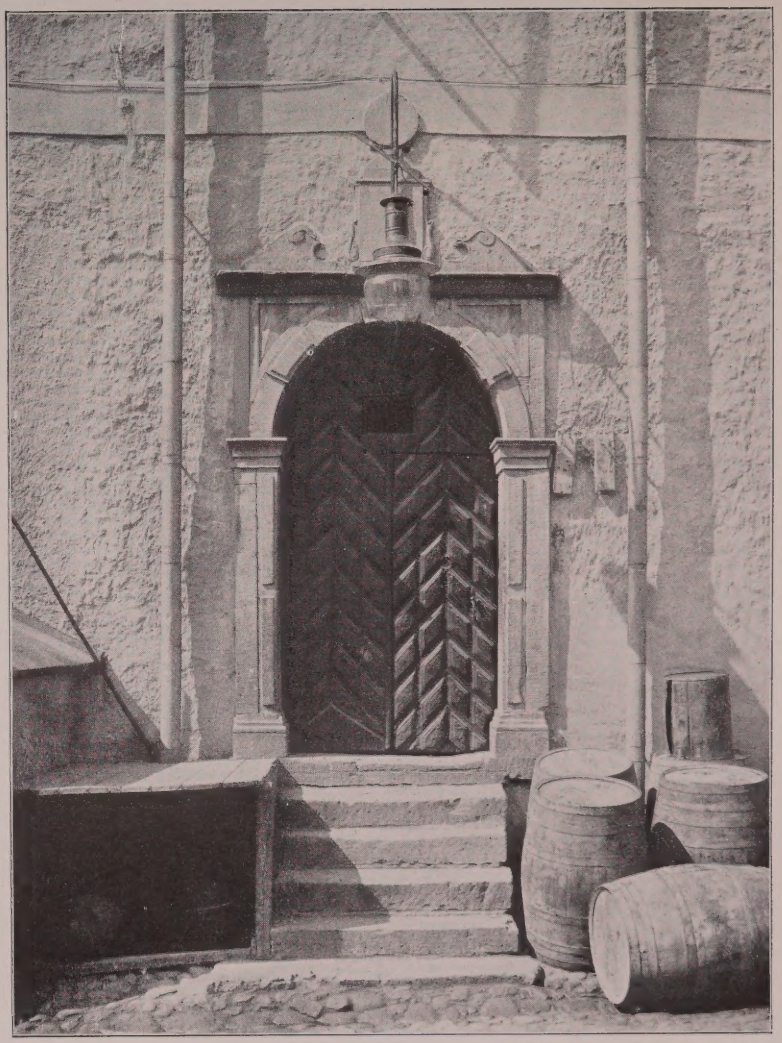

A. Winell foto.

GÅRDSPORTAL, KAGGENSGATAN 4.

GÅRDSPORTAL, KAGGENSGATAN 4.

Bild [21] visar gårdsportalen å Kaggensgatan 4 (tomten n:r 55-56). Den är från 1650-talet. Se Kalmar [6] bild och text!

PORTAL Å RESIDENSET.

Ståthållarna på Kalmar slott, som i regel också voro landshöfdingar öfver länet, bodde tidigast på slottet. Sedan staden flyttats, uppfördes på 1670-talet ett residens vid Ölandsgatan, sedermera utvidgadt.

Den på bild [20] återgifna portalen, som finnes å komplexets äldsta del mot Ölandsgatan är utförd af kalksten, och krönes af svenska riksvapnet med den pfalziska ättens hjärtsköld; därunder läses C. R. S. XI = Carolus Rex Sueciæ XI.

22

A. Winell foto.

STORGATAN 20.

23

A. Winell foto.

KAGGENSGATAN 1.

KAGGENSGATAN 1.

Bild [23] återger en gårdsinteriör från Kaggensgatan 1. Mer egendomlig än egentligen vacker är den stora hvalfbågen.

STORGATAN 20.

Bild [22] visar Storgatan [20] (tomten n:r 5), byggdt 1667. Å den vackra portalens kartusch läses i förgyllda bokstäfver: "Christian Cerstens Anna Hermansdotter Anno 1667". Byggherren var sadelmakare Chr. Carstens, gift med A. Hermansdotter (Ståhle). Namnet Carstens, äfven skrifvet Castens, har i inskriften af stenhuggaren förvanskats i enlighet med Kalmar-uttalet. Under 1860- och 70-talen kallades huset det Appeltoftska.

Angående den höga trappgafveln se texten s. VIII! Butiksfönstren i bottenvåningen äro naturligtvis i sen tid upptagna. De ha ryckt påträngande nära portalen och verka öfver hufvud ganska brutala i den säkert komponerade gafvelfasaden.

24

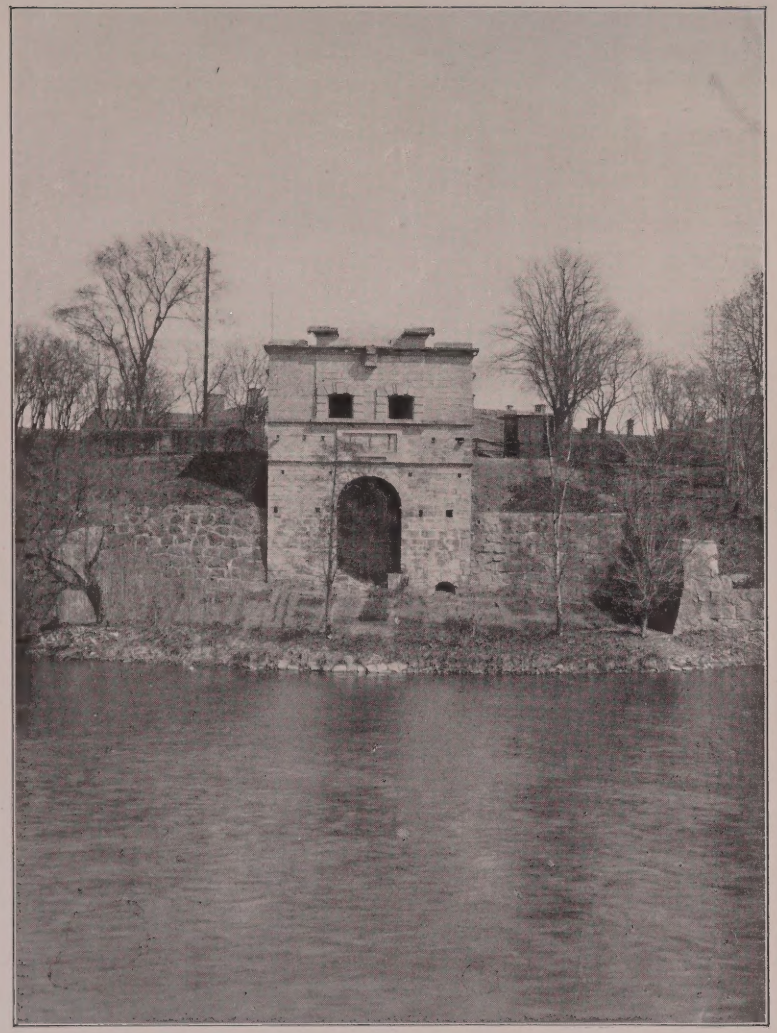

A. Winell foto.

CELLVIKEN MED VÄSTERPORT.

25

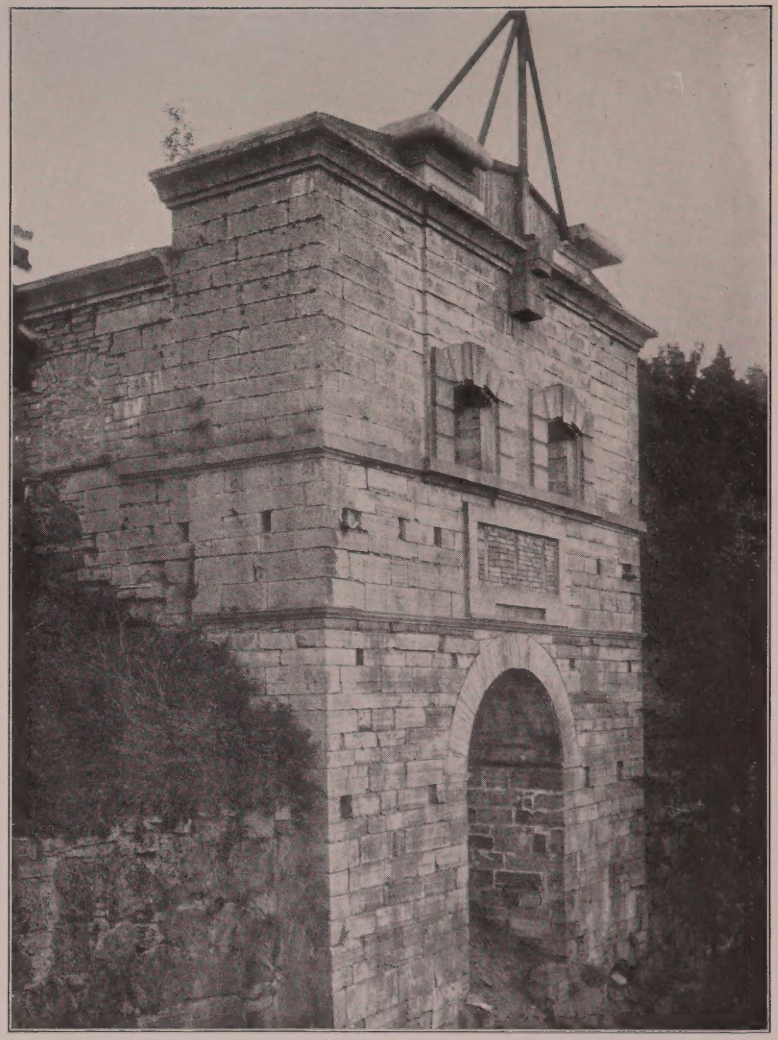

O. Lindberg foto.

VÄSTERPORT.

VÄSTERPORT.

Bilderna [24] och [25] visa båda den gamla stadsporten åt landsidan. Den kallas Västerport eller Högvakten. Man ser dess fasad mot Cellviken (eller som detta vatten så mycket vackrare förr hette: Systerströmmen) — det är stadens ofullbordade hufvudentré. Intressant är den lilla utfallsporten bredvid till höger. Från porten utgick ännu i slutet af 1860-talet en träbro öfver vallgrafven till det forna brohufvudet (ravelinen Prins Carl), där cellfängelset ligger. Spår efter vindbryggan finnas ännu. Själfva porten, som går i vinkel, är försedd med ränna för fällgaller och snedt anbragta skyttegluggar i takhvalfvet. Från annat håll tagna kapitäl och baser jämte andra arkitektoniska detaljer finnas inmurade i väggarna. Å båda sidor om porten finns ett tiotal kassematter. Anläggningen i sin helhet utgör ett af de bäst bevarade och intressantaste minnen från 1600-talets befästningskonst. Kassematterna äro för närvarande använda af stadens köpmän såsom fotogén- och sillupplagsplatser, men fråga är väckt, huruvida de ej skulle kunna befrias härifrån och i stället varsamt konserveras för att ännu länge kunna kvarstå som ett för Sverige enastående minne af 1600-talets fortifikationskonst.

26

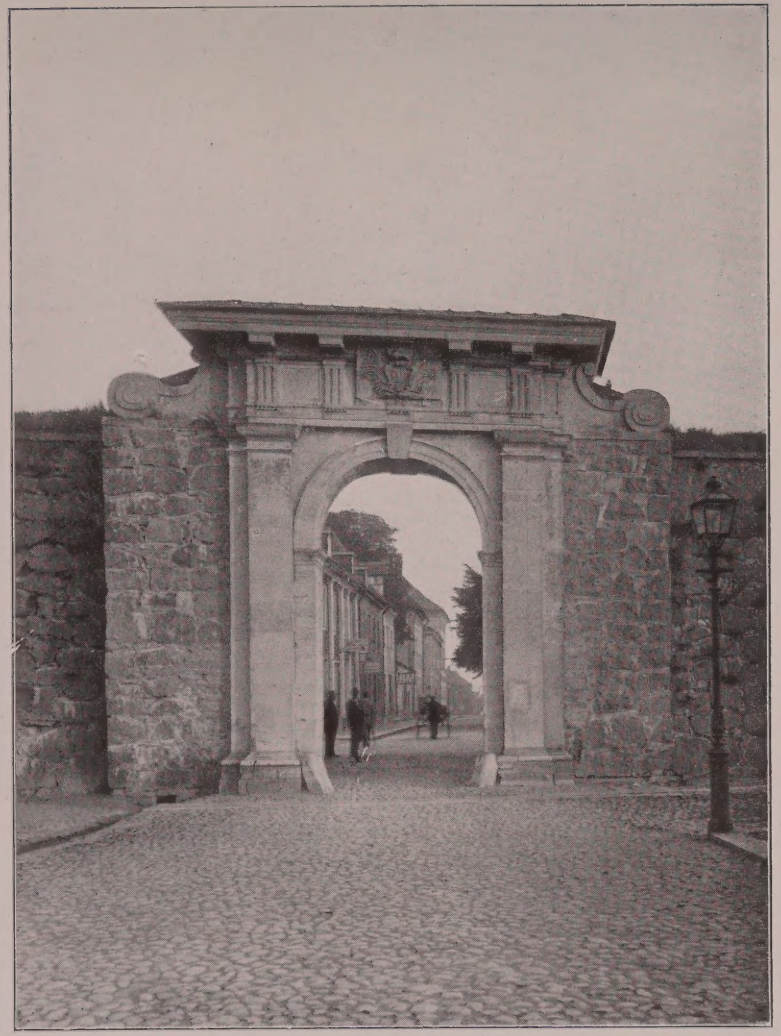

O. Lindberg foto.

"KAVALJEREN".

27

A. Winell foto.

GRAFKAPELL.

GRAFKAPELL.

Bild [27] framställer ett grafkapell (det Stagnellska) på Gamla kyrkogården. På denna kyrkogård stod den gamla stadskyrkan, som 1678 af strategiska skäl blef sprängd af Karl XI.

"KAVALJEREN."

Bild [26] visar den gamla stadsporten åt hamnen, mot skeppsbron. Porten är ej byggd vinkelrätt mot vallen; resp. hörn bli således spets- och trubbvinkliga. Den kallas Storbroporten eller Kavaljeren och är byggd 1697 af fortifikationskapten Schmidt. I kartuschen synes Karl XI:s namnskiffer. Genom detaljernas allvar och de väl afvägda proportionerna ligger det något romerskt öfver denna port, eller närmare något tessinskt.

Man kan väl ta för gifvet, att Kalmar-boarne äro stolta öfver att äga också detta förnäma arkitekturstycke midt ibland sig.

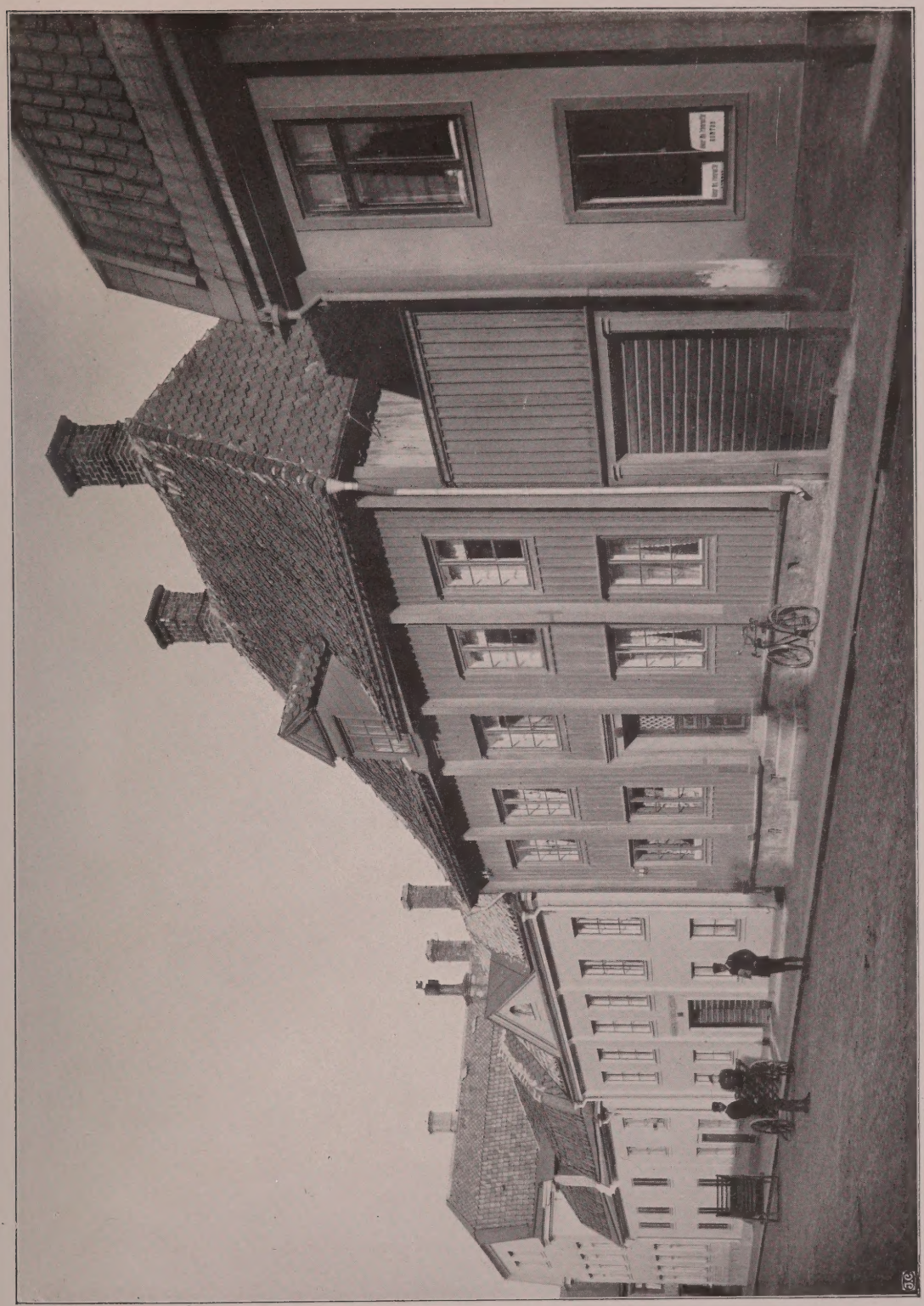

A. Winell fotogr.

PARTI AF ÖLANDSGATAN.

A. Winell foto.

HUS VID STORTORGET.

29

HUS VID STORTORGET.

Bild [29] visar en rad trähus vid Stortorget. De äro alla olika, men hur lyckligt gå de ej ändå rytmiskt ihop i en praktfull ensemble! Längst till vänster syns (till hälften) stadsvågen, och däröfver skymtar rådhusets takfall.

A. Wineli foto.

PARTI AV PROVIANTGATAN.

PARTI AF PROVIANTGATAN.

Bild [30] visar ett stycke af Proviantgatan ifrån hörnet af Storgatan ner mot hamnen. Proviantgatan erhöll detta namn, emedan man tänkte vid denna bygga magasin och proviant-hus för garnisionen.

A. Wineli foto.

DOMPROSTGÅRDEN.

31

DOMPROSTGÅRDEN.

Bild [31] visar Domprostgården, sedd från Lilla torget mot Södra Vallgatan (strax innanför "Kavaljeren"). Husets byggnadsår är obekant, men det tyckes härstamma från tiden omkring 1700. I motsats till de äldsta husen, som äro byggda af kalksten med tjocka murar, är detta af tegel och med tunna murar.

Angående byggnadssättet af Kalmar-stenhusen i allmänhet kan här tilläggas följande:

Byggnadsmaterialet är i grund- och källarmurar blandad kalksten och kullersten lagda i bruk. Källrarna täckas med väldiga tunnhvalf slagna af kalksten. Murarna äro i de äldre husen vanligen af samma blandade material, dock ofta med tegel i vissa partier; tjockleken varierar, men är i allmänhet 80—90 cm. (dock äro t. ex. i Domprostgården murarna i boningshuset helt och hållet af tegel och blott: $1^1/_2$ sten tjocka).

Tegelmåttet är ganska variabelt: längd 25—28 cm., bredd 13 cm., höjd 7—8 cm., fogtjocklek 2—2,5 cm. Huggen sten förekommer som portalomfattningar, på hus med trappgafvel såsom bekröning och täckplattor samt endast på ett hus som listverk (taklist å tomt n:r 109). Taken äro täckta med tegelpannor på läkt.

Såsom egendomligt kan påpekas, att takkupor med hissinrättning på såväl sten- som trähus äro af korsvirke med de mellanliggande ytorna af fogstruket tegel äfven om husen för öfrigt äro putsade (se t. ex. Kalmar [19]).

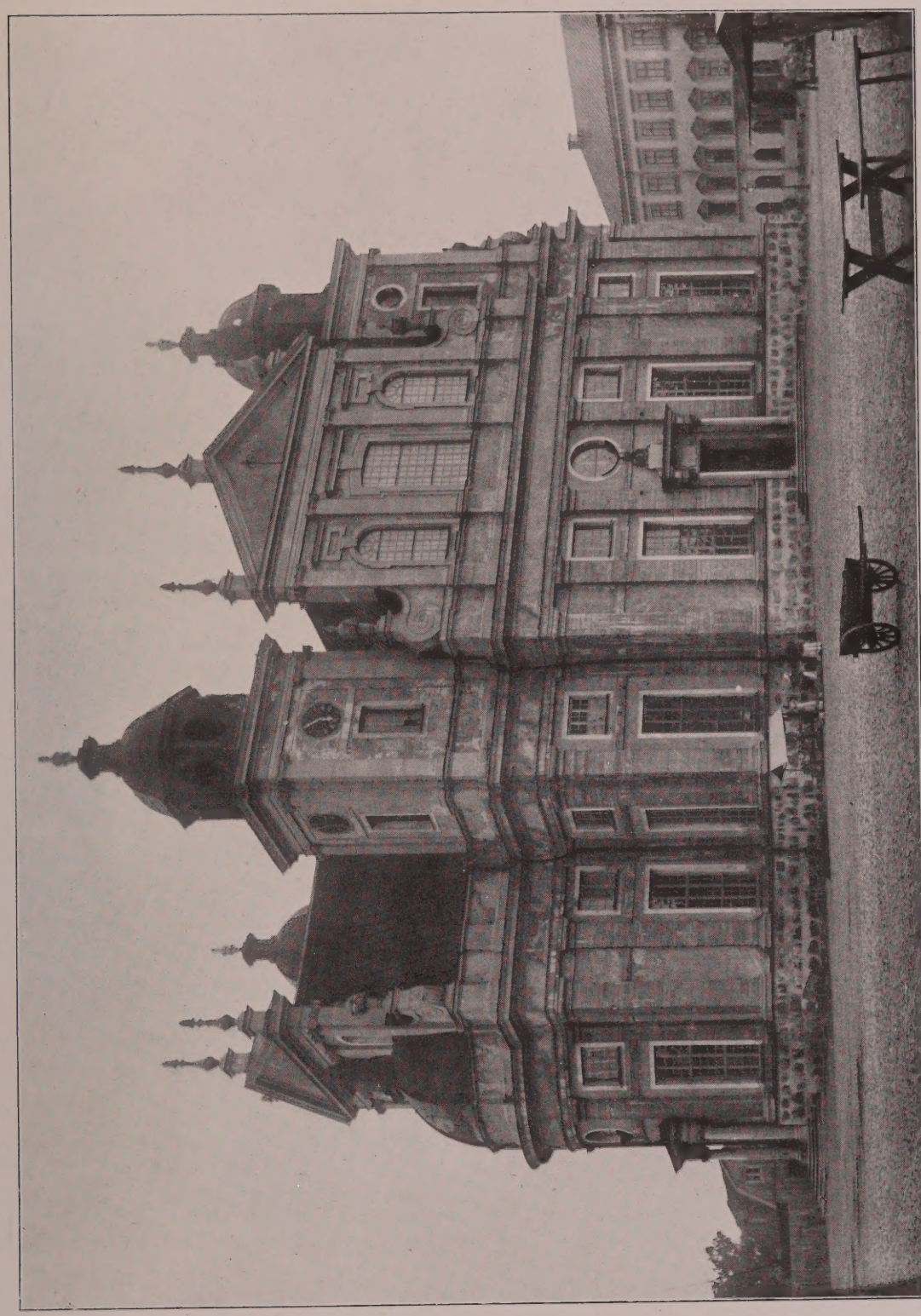

A. Winell foto.

DOMKYRKAN FRÅN SYDVÄST.

DOMKYRKAN.

Domkyrkan, bild [32], grundlades efter Nikodemus Tessin d. ä:s ritningar år 1660, invigdes till kyrka 1682, men blef ej fullt färdig förrän år1704 (se texten s. IX). Under den senare byggnadsperioden leddes byggnadsarbetet af Tessins styfson Abraham Svansköld.

Kyrkan är byggd af kalksten med densamma synlig och huggen i alla listverk, pilastrar och ornament; de mellanliggande ytorna äro spritputsade i gulaktig färgton. Sockeln är af kilad granit skolad med kalksten. Taken ha täckts med koppar efter den senaste reparationen (ledd af stadsarkitekten J. Fredr. Olson). Bilden visar kyrkan före denna reparation.

Efter vidsträckta studieresor, främst i Italien, gaf oss Tessin i Kalmar domkyrka vår förnämsta kyrkliga byggnad i ren romersk anda. Man skulle kunna kalla den för Sveriges St. Peter. Än mer skulle den gjort sig förtjänt af detta kräfvande smeknamn, om den planerade midtkupolen kommit till stånd; men den saknas ännu i dag. Grundplanen med dess logiskt genomförda kombination af långkyrka (basilika) och centralkyrka samt interiören i dess hufvuddrag ha båda ett utprägladt drag af italiensk, särskildt romersk barock. Detta gäller i än högre grad exteriören med dess fyra gafvelfasader, tvänne absider och fyra torn i vinklarna. Fasadindelningen är helt efter schemat för den romerska 1600-talskyrkan: två våningar med rytmiskt fördelade pilasterordningar, nederst en dorisk med ett högt och starkt springande entablement, däröfver en jonisk och öfverst frontoner med tre smärta pots à feu. Den öfre våningen flankeras af liggande, kraftigt rullade voluter krönta med urnor. Ljusintagen ha måst bli flera i Kalmar än i södern: en hel del försänkta fyllningar och nischer ha sålunda här tagits upp till fönster.

Huset till höger på bilden faller godt in i Roma-stämningen, stryker nästan under den. Det är som en blygsam nordisk syster till pal. Farnese eller Ruspoli. Ett exempel (bland få Svenska) på lyckligt samarbete i och för enhetlighet i en stadsbild, i och för obruten stämning genom underordnande — utan självuppgifvelse — under det på platsen tongifvande, dominerande!

33

A. Winell foto.

DOMKYRKANS SÖDRA PORTAL.

DOMKYRKANS SÖDRA PORTAL.

Bild 33 återger domkyrkans södra portal. En äkta barock-portal; som sådan trångt insatt men ändå svällande: med sitt par af slanka korintiska kolonner på tre låga trappsteg tränger den sig genom kyrkans sockel, med sin öfverskuggande gesims-profilering tränger den sig in i midjan på undervåningens pilastrar och med sitt palmomvirade och krönta kungamonogram tränger den sig upp öfver den genomgående bandlisten ända upp på rundfönstrets foderstycken.

Dörrens omramning med sina hak ("öron") och sin tomma tafla och taflan under monogrammet med sina öron och små voluter äro karaktäristiska detaljer.

31

O. Lindberg foto.

DOMKYRKANS VÄSTRA PORTAL.

DOMKYRKANS VÄSTRA PORTAL.

Bild 34 visar domkyrkans västra portal, hufvudportalen. Den är mera fristående än den södra genom att väggen bakom här är tillbakavikande (absidvägg). Den är också betydligt rikare: de flankerande kolonnerna stå på 5 låga trappsteg, på de ståtliga romerska komposita-kapitälen hvilar ett svällande förkroppadt entablement med konsolfris och kraftig gesims och däremellan koncentrerar sig utsmyckningen i en stor konkav mussla och i några voluter omkring inskriftstaflan öfver portalöppningen.

I bakgrunden ser man en skymt af rådhuset på Stortorgets södra sida (se texten s. IX).

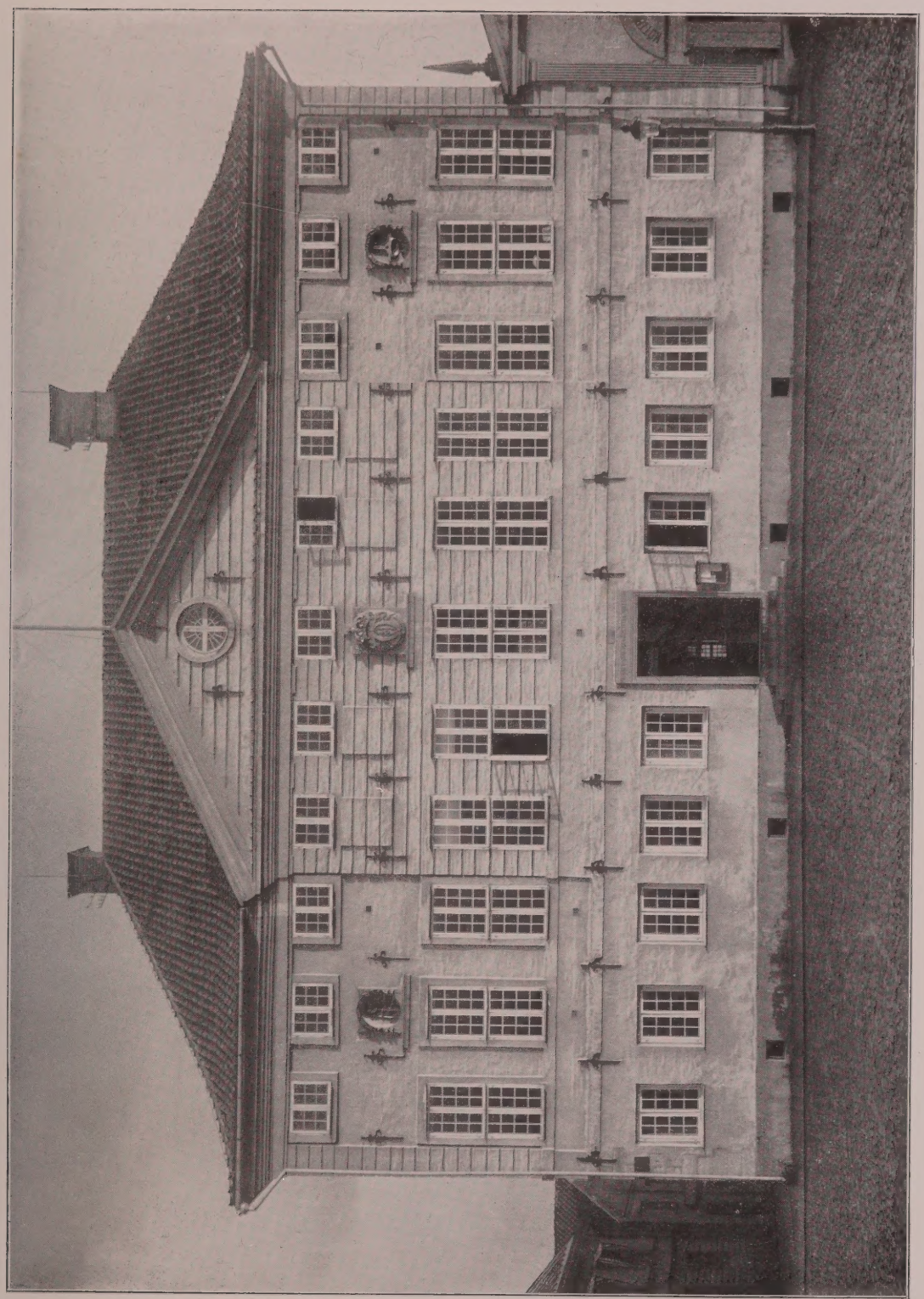

Axel Nilsson foto. 1911.

RÅDHUSETS HUFVUDFASAD.

RÅDHUSETS HUFVUDFASAD.

Vid Stortorgets södra sida ligger Kalmar stads enkelt monumentala rådhus, hvars torgfasad ses på bild 35. Hufvudbyggnaden, uppförd ungefär mellan 1680 och 1691, antagligen efter ritningar af Abraham Svansköld, Tessin d. ä:s styfson, nedbrann 1731; endast yttermuren emot torget kvarstod. 1737 återuppbyggdes huset, dock utan sina ursprungliga torn, men undergick 1824 en genomgripande ombyggning, som sedermera följts af en del smärre förändringar. Fasaderna härröra utan tvifvel från 1824.

Torgfasadens förnämsta verkningsmedel är det väl afvägda förhållandet mellan fönsterna: på bottenvåningens kvadratiska, en smula allvarligt indragna följa, ställda på ett horisontalt genomgående listverk, hufvudvåningens festligt höga fönster, öfver dessa en rad mezzaninfönster tätt under taklisten och öfverst midtgafvelns rundfönster. Under denna midtgafvel sammanhållas de 5 mellersta fönsteraxlarna, särskildt betonade genom en rustikbehandling med originella detaljer.

Tegelmaterialet är putsadt. På valda ställen äro insatta sandstensdetaljer: portomfattningen, bottenvåningens hörnkedjor och de 3 skulpterade smyckena öfver huvudvåningens fönster: Karl XI:s krönta namnschiffer i midten och de med inskrifter försedda nischerna på sidorna. De tre sistnämnda lysa i svart, grönt och guld. Om därtill lägges, att ankarslutarne mellan alla fönstren äro svarta, och att det resliga taket ståtar med tegel, måste medges att arkitekturen i denna intressanta fasad ej heller saknar sin färgverkan.

1 LANDSHÖFDINGERESIDENSET.

Fasad mot torget.

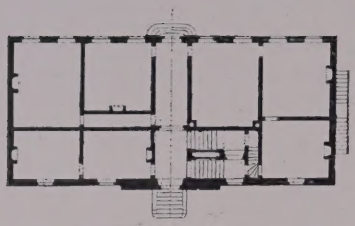

Plan af bottenvåningen.

Fasad mot trädgården.

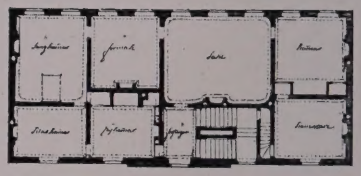

Plan af öfre våningen.

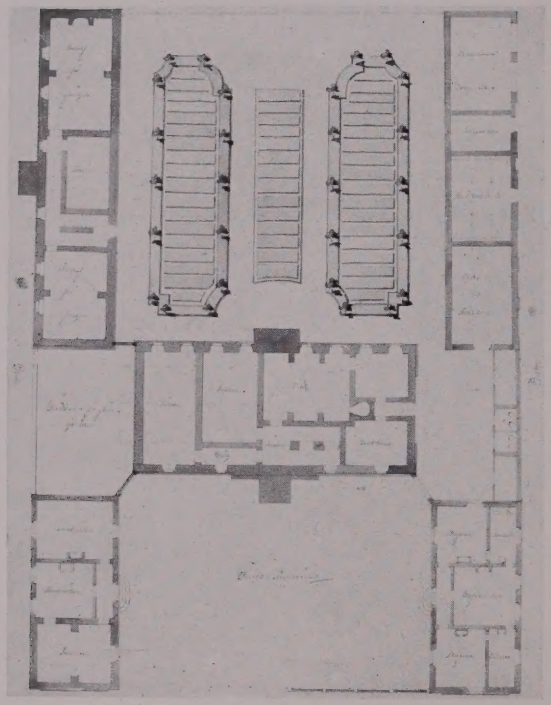

Öfversiktsplan.

Stall, fasad mot gatan.

Fängelse, fasad mot gatan.

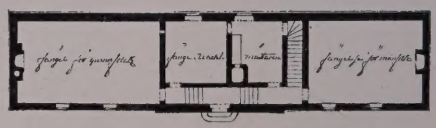

Fängelse, plan af öfre våningen.

Landskansli och ränteri, fasader mot gården.

Karl Hårlemans ritningar till residens 1750.
(K. Byggnadsstyrelsens arkiv.)

LANDSHÖFDINGERESIDENSET.

Den 14 febr. 1750 approberades i rådet ett af öfverintendenten Karl Hårleman upprättadt förslag till länsresidens vid stora torget i Växjö (se härovan). Residenset bestod af

(Forts. å bild [2], baksidan.)

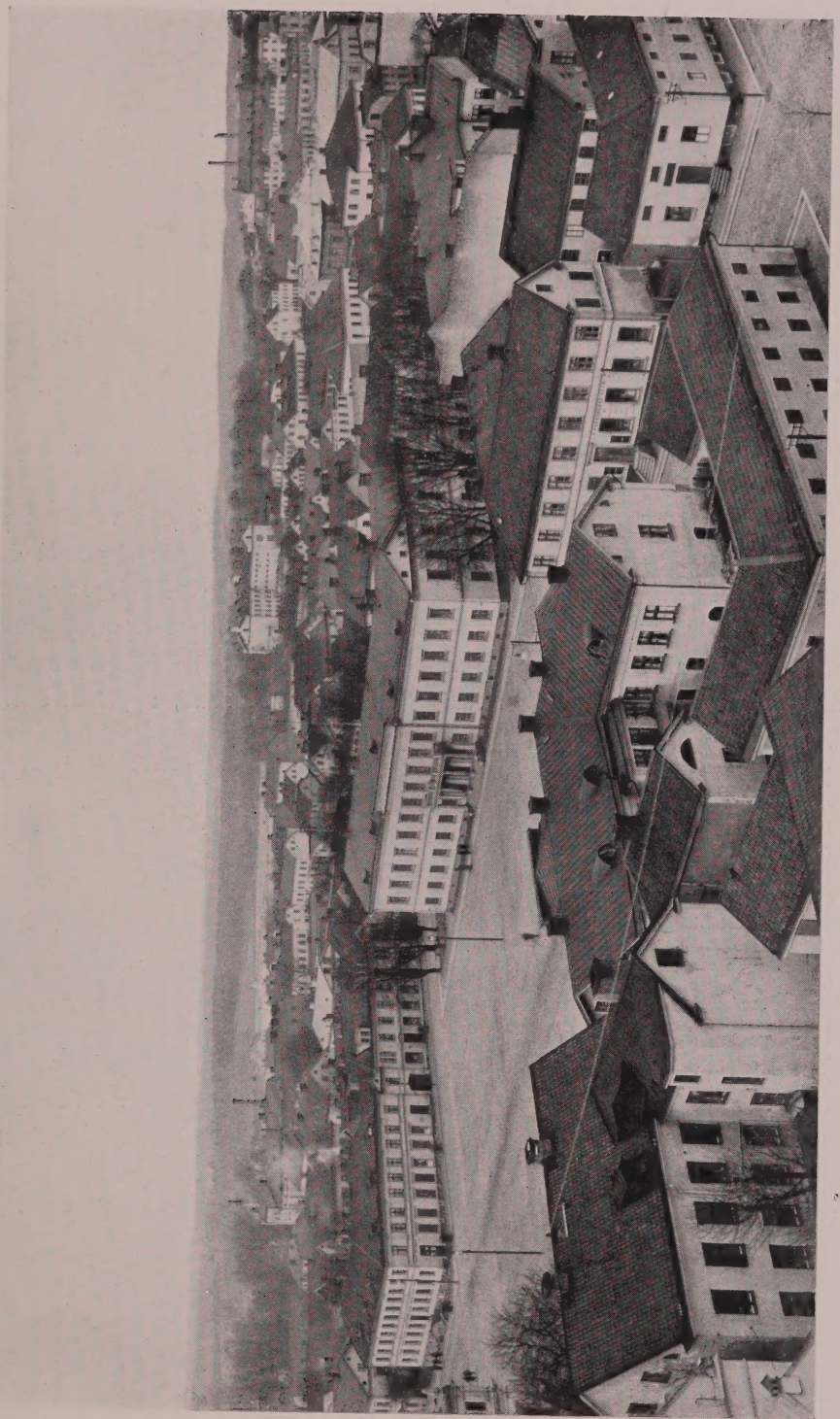

STORTORGET MED LANDSHÖFDINGERESIDENSET.
Utsikt från domkyrkotornet.

[2]

C. G. Blom Carlsons ritning till residens 1844. Fasad mot torget.

(Forts. från bild 1.)

ett helt komplex af byggnader. I midten hufvudbyggnaden, ett tvåvåningshus under brutet tak innehållande hufvudsakligen bostad för landshöfdingen. Denna byggnad flankerades af två envåningsflyglar, hvilka begränsade en förgård, som på den fjärde sidan med ett smidt järnstaket afskildes från torget. Dessa flyglar inrymde ämbetslokaler för landsstaten. Bakom huset fanns en mindre trädgård, på sidorna begränsad af två långa, låga, mot trädgården så godt som fönsterlösa längor, af hvilka den ena innehöll stall och vagnbod m. m. och den andra fängelse. Dessa byggnader hade fönster och alla ingångar förlagda åt sidogatorna, så att längorna från trädgården sedt endast gjorde intryck af omfattningsmurar. Detta på en gång praktiska och verkningsfulla sätt att använda uthus- och ekonomibyggnaderna brukades med stor förkärlek af 1700-talsarkitekterna. Den konstnärligt kanske främsta anläggningen af detta slag i vårt land är Tistads slott i Södermanland, uppfördt efter ritningar af F. W. Hoppe.

Under förra hälften af 1800-talet härjades Växjö ett par gånger, nämligen åren 1838 och 1843, af stora eldsvådor. Vid den förra af dessa eldsvådor nedbrann länsresidenset. Ritningar till nytt residens utarbetades 1843, samma år som den senare branden, af arkitekten C. G. Blom C:son (bild 3, baksidan). Det är af intresse att jämföra massgrupperingarna i detta förslag och det Hårlemanska. I stället för att som Hårleman använda ekonomibyggnaderna för att arkitektoniskt inrama hufvudbyggnaden och trädgården, delar Blom C:son upp tomten i två ungefär lika delar, af hvilka den mot torget belägna upptages af ett i plan L-formigt corps de logis och en liten trädgård vid sidogatan. På den andra delen läggas ekonomibyggnaderna rundt en särskild gård. Fasaden mot torget har ett midtparti med 4 joniska pilastrar; i öfrigt ha fasaderna den vanliga empirekaraktären. Förslaget kom icke till utförande.

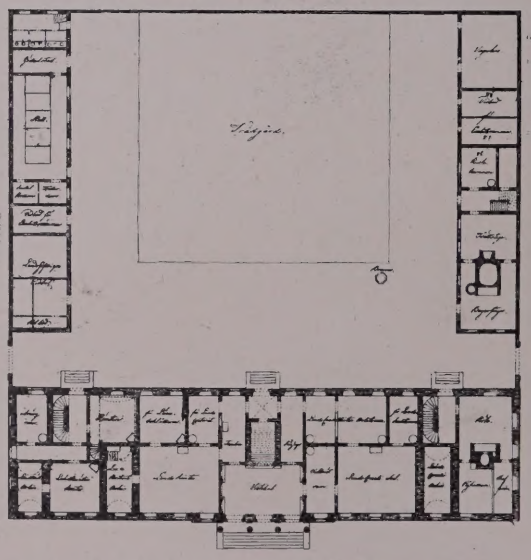

C. G. Blom Carlsons ritning till residens 1844.
Plan af bottenvåningen och uthusen.

(Forts. å bild 3, baksidan.)

GAMLA GYMNASIEHUSET.

GAMLA GYMNASIEHUSET.

På 1690-talet började uppförandet af denna byggnad som ersättning för ett äldre gymnasiehus af trä. Den ligger strax norr om domkyrkan. Sten till murarna hämtades från Kronobergs slottsruin. År 1791 undergick huset en större reparation, och det nuvarande yttertaket har tillkommit i början af 1800-talet. Ursprungligen fanns på taket en lanternin med urverk. Huset inrymmer numera stifts- och gymnasiebiblioteket.

(Forts. från bild [2].)

Samma arkitekt utarbetade nästföljande år 1844 nya ritningar (bild [2] baksidan), efter hvilka det nuvarande huset är uppfördt. De visa en långt utdragen tvåvånings hufvudbyggnad liggande på en betydligt breddad tomt. Fasaderna äro starkt horisontalbetonade. Åt hufvudbyggnadens baksida finnas två envånings ekonomibyggnader utefter sidogatorna och mellan dessa låga längor en trädgård. Detta förslag betecknar alltså i hufvudsak ett återvändande till den Hårlemanska massgrupperingen, men i motsats mot Hårleman förlägger Blom C:son alla ekonomibyggnadernas fönster och dörrar mot trädgården, som således också får tjänstgöra som ekonomigård, medan däremot gatufasaderna helt sakna murhål. Det nya länsresidenset blev färdigt 1848. *M. O.*

C. G. Blom Carlsons förslagsritning till residens 1843.
Fasad mot torget.

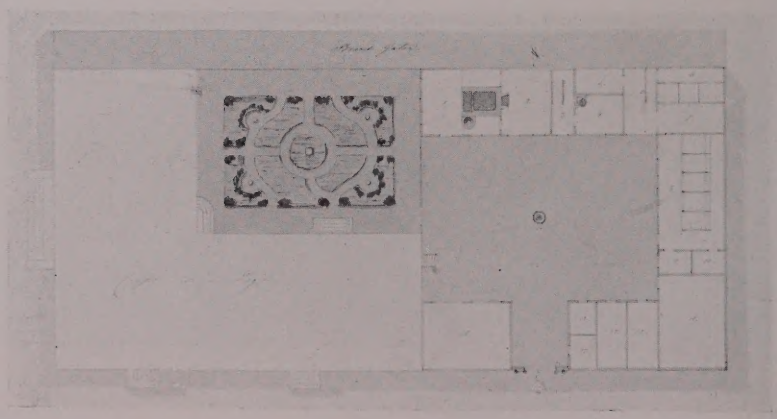

Öfversiktsplan till 1843 års residensförslag.

1

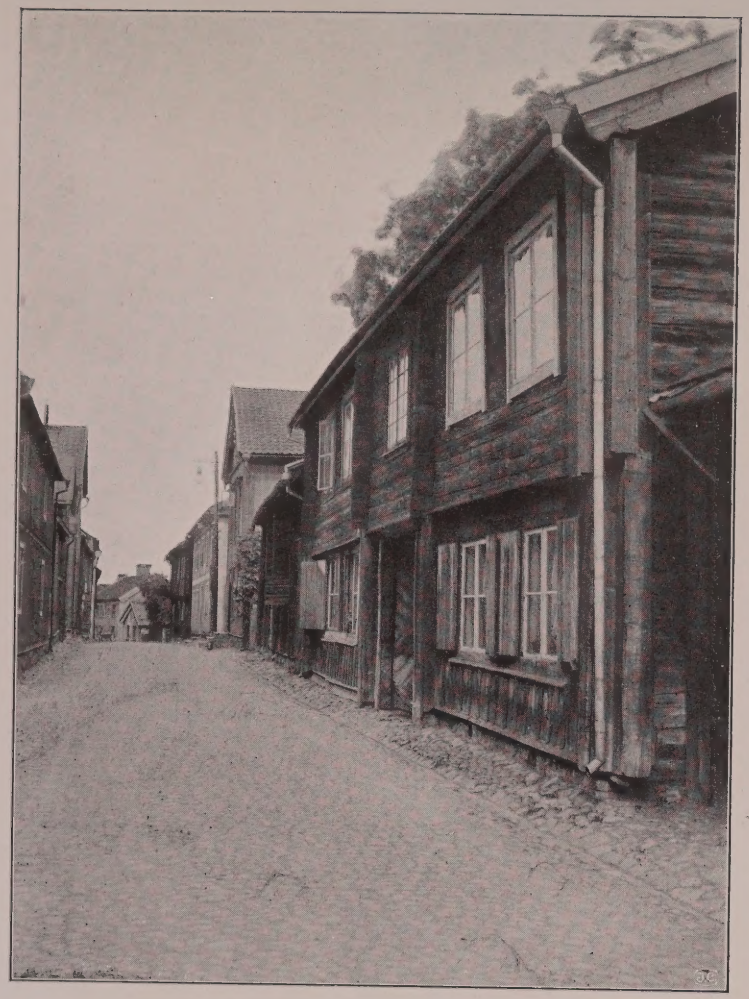

O. Rylander foto.

NORRA KYRKOGATAN 4.
Vaxblekaregården.

2

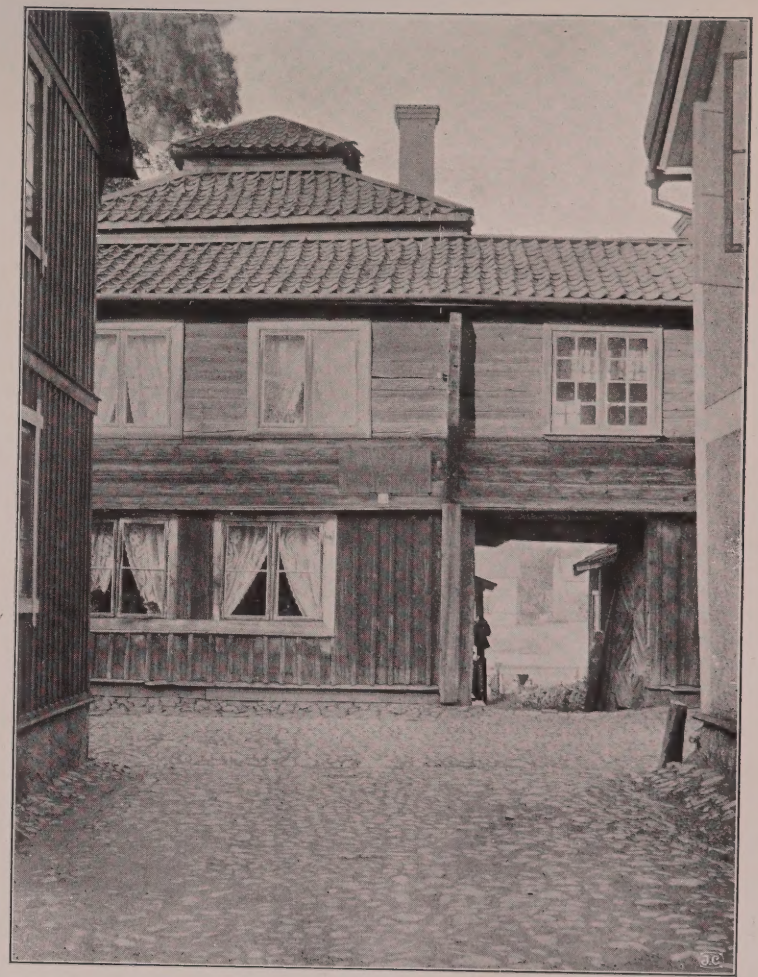

O. Rylander foto.

NORRA KYRKOGATAN 4.
Vaxblekaregården.

VAXBLEKAREGÅRDEN.

På bilderna [1] och [2] ses en och samma husfasad dels i profil, dels en face. Det är gården n:r 30 i andra kvarteret med adressnummer Norra Kyrkogatan 4. Gården kallas "vaxblekaregården" efter en numera upphörd näring och är, eller rättare var, den intressantaste af Eksjö gamla profanbyggnader. En föregående ägare (den nuvarande är bagarmästare Fr. Pettersson) har emellertid "resturerat" den och delvis lyckats förstöra dess ursprungliga karaktär, särskildt inomhus. Bl. a. fördärfvade han en sirlig och vacker svalgång åt gårdssidan. Vid ombyggandet fanns i ett rum ett måladt tak, indeladt i fält; detta tillvaratogs emellertid och skänktes till stadens fornminnesförening.

Ett bevis på, hur just det karaktäristiska i gatubilderna varit underskattadt af äldre tiders smakriktningar, är den eljest i mycket konstförståndige Linnerhjelms ord (1796) om Eksjöhusen: "Många Hus havfa öfra våningen utstigande öfver den nedra, hvilket slags Architecture lyckligtvis icke vunnit andre orters efterföljd". Och C. G. Brunius klagar öfver att gatorna äro "alltför trånga" — för en trafik, som väl inte gärna kan hafva varit alltför enorm!

Vignetten här nedan återger efter ett stamp-aftryck stadens sigill 1688.

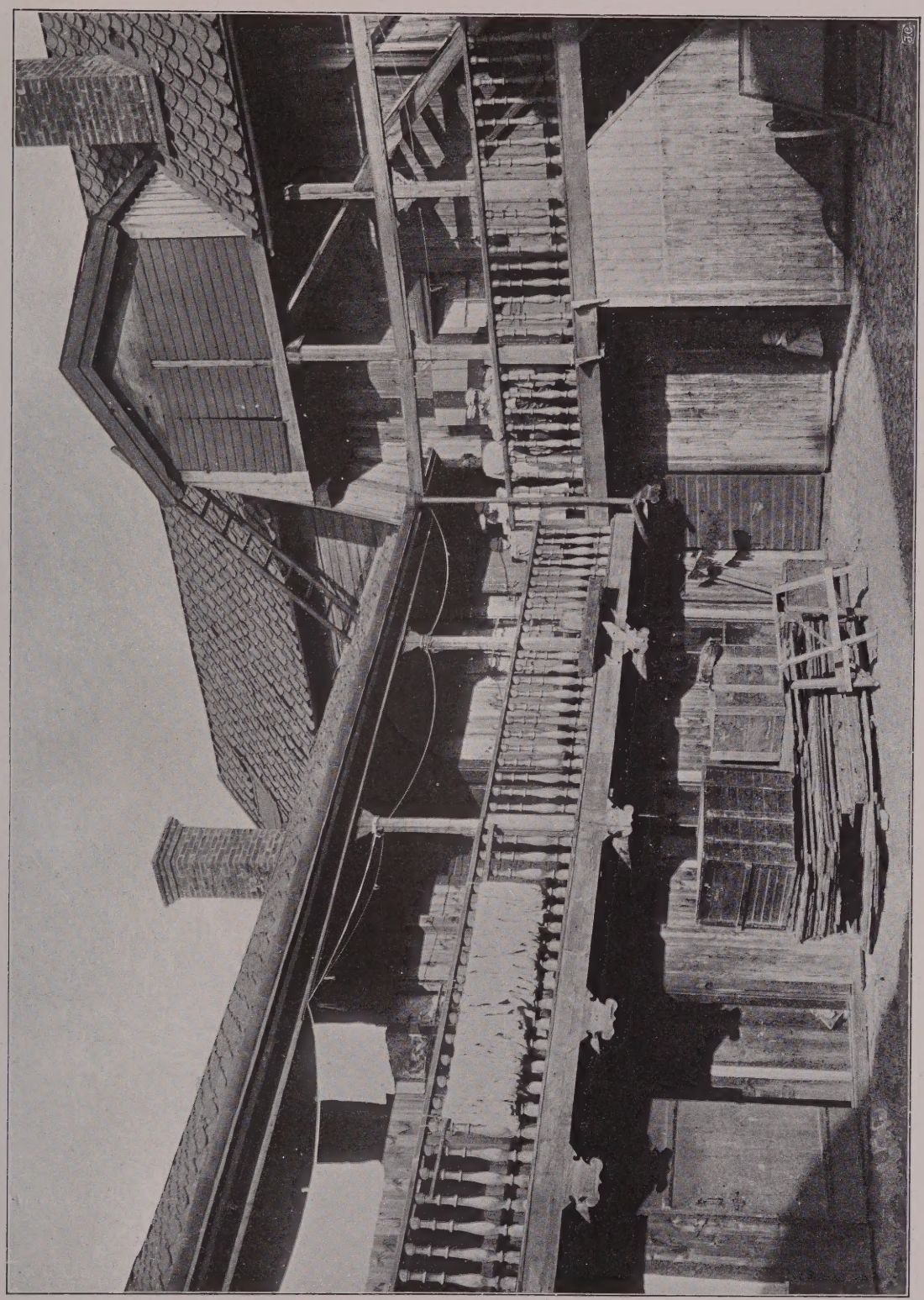

O. Rylander foto.

NORRA STORGATAN 26.

NORRA STORGATAN 26.

Gårdsinteriören [3] är hämtad från gården n:r 7 och 8 i andra kvarteret, adressnummer Norra Storgatan 26 (nuvarande ägare: möss-skräddare Ax. Forssell). Den har säkerligen varit använd till garfveri: dels vittna de öppna svalgångarna därom, dels ligger en viss bekräftelse af denna förmodan i den omständigheten, att gården i förra delen af 1800-talet tillhörde den gamla Eksjö-släkten Aschan, som i flera generationer bedrifvit garfvar-yrket.

Husens ålder kan ej bestämdt uppgifvas. De ha dock uppförts efter 1569, då Johan III medgaf, att "Ekesiö", som af Rantzau 1568 nedbränts, finge flyttas till "bekvämligare" (nuvarande) plats. Sannolikt äro de från 1600-talet.

Som stadens rådhus med arkiv förstördes vid den eldsvåda, som 1856 ödelade södra hälften af staden, äro de lokala källorna för stadens äldre förhållanden tyvärr synnerligen torftiga.

Vignetten återger stadens äldsta i behåll varande sigill.

4

A. Roland foto. 1911.

NORRA KYRKOGATAN 4, VAXBLEKAREGÅRDEN.
Gårdshusets baksida.

VAXBLEKAREGÅRDEN.

Från samma gård som bilderna [1] och [2], Norra Kyrkogatan 4, återges här en byggnad, som är belägen inne på gården i vinkel mot gatuhuset. Kortändan af dess brutna tak tornar upp sig öfver gatuhusets takfall till vänster å bild [2].

GÖTA HOFRÄTTS BYGGNAD.

1

GÖTA HOFRÄTTS BYGGNAD.

Byggnaden, som är helt af sandsten, började uppföras år 1639, hvilket år kontraktet med stenhuggarne är dateradt. Det uppfördes efter ritningar af den tyske fästningsbyggmästaren Heinrich Gottwaldt, som 1636 från Kalmar kallats till befästningsarbetena på Jönköpings slott, där han vistades till 1656. Huset var ursprungligen afsedt att blifva 3 våningar högt, men på grund af bristande medel måste den öfversta våningen afprutas. Såsom ekonomisk förvaltare och byggnadskontrollant fungerade den i Jönköpings historia märkelige borgaren Peder Gudmundsson († 1655). Bygget skred långsamt framåt under ideliga penningebekymmer. 1650 kunde emellertid hofrätten där hålla sin första session. Under tak kom hela byggnaden först 1652, och icke förrän 1665 var byggnaden och dess inredning helt färdig, hvarom den med änglahufvud och kronor ornerade stenen med årtal på yttertrappan påminner. Trappans smidesjärnsräcke är från 1730. Till detta hade järnet skänkts af bruksägarne vid Tabergs bergslag.

Till höger på bilden synes en del af rådhuset.

2

RÅDHUSET.

3

JOHAN III:S HOSPITAL.

JÖNKÖPING.

RÅDHUSET.

Ritningarne uppgjordes 1692 af Erik Dahlberg. Grundstenen lades 1696, och i början på 1700-talet var byggnaden färdig. Den bestod af hufvudbyggnad och tvänne låga flyglar (se Dahlbergs Svecia antiqua et hodierna). 1785 härjades byggnaden af en eldsvåda, hvarvid flyglarne och det kopparklädda taket med sin takryttare nedbrunno. Efter eldsvådan iståndsattes endast hufvudbyggnaden.

JOHAN III:S HOSPITAL.

Johan III:s hospital eller det s. k. "gamla lasarettet" är Jönköpings äldsta profana stenbyggnad och uppfördes i enlighet med bref från konung Johan af den 3 jan. 1570 på den så kallade "själagårdstomten". Sedermera tjänstgjorde den som läkarebostad till "gamla lasarettet" och är numera boningshus.

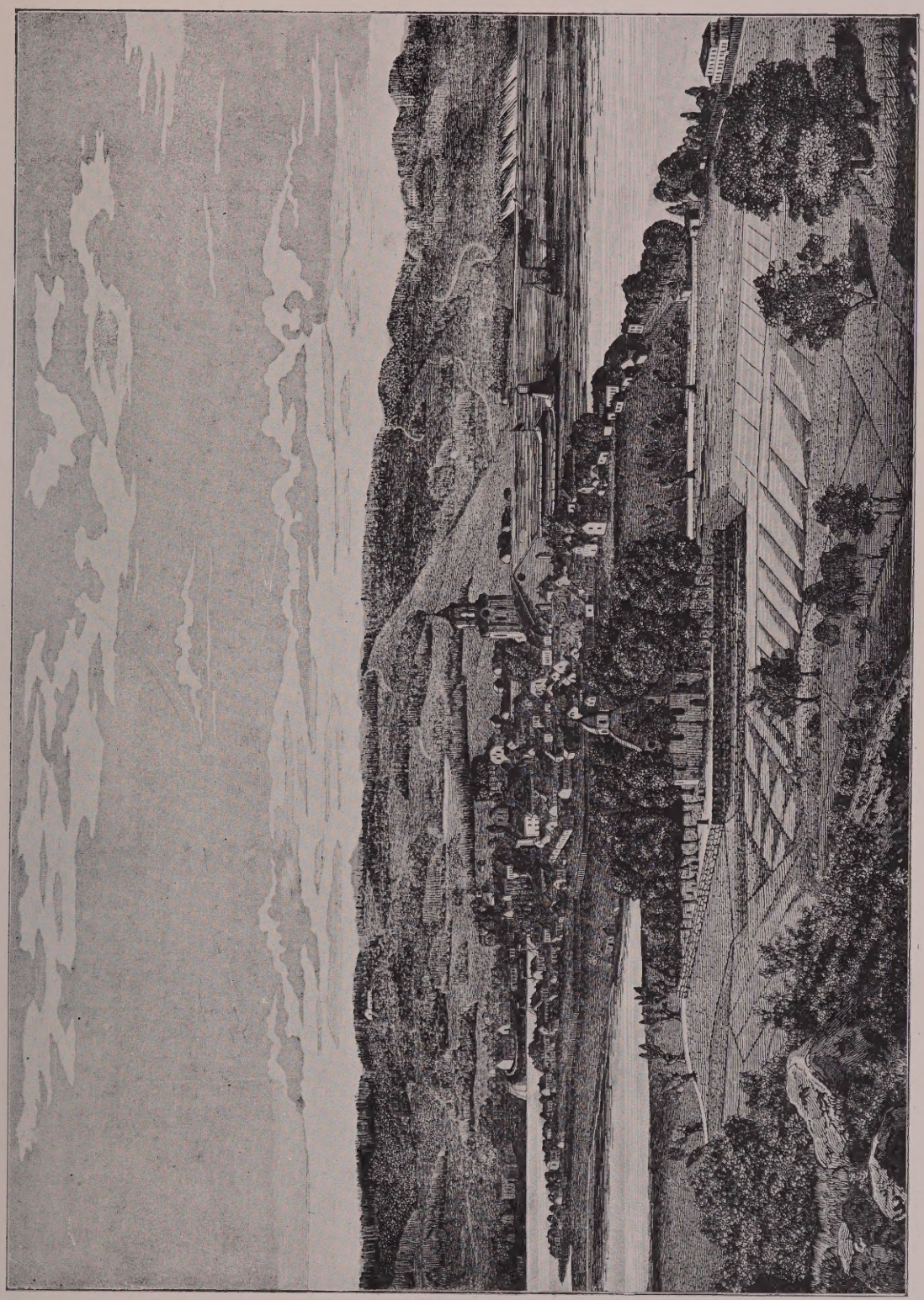

JÖNKÖPING FRÅN ÖSTER ÅR 1853.
Efter träsnitt af L. de Vylder.

JÖNKÖPING FRÅN ÖSTER ÅR 1853.

Bilden visar tydligt stadens vattenomflutna belägenhet, till höger Vättern, till vänster Rocksjön och Munksjön. Närmast i fonden synes östra kyrkogården med det af Erik Dahlberg uppförda kapellet (se bild [20]). Där bakom ligger staden, omgärdad med ett staket (för stadstullen). Längst till höger vid sjön ligger det forna Liljeholmen, som i slutet af 1700- och början af 1800-talet var utvärdshus. På höjden bortom staden synes till höger Björnebergs herregård.

Originalet till denna bild är ett träsnitt af L. de Vylder, tillägnadt hans excellens presidenten friherre L. H. Gyllenhaal. Planschen, tryckt hos J. A. Björk i Jönköping, publicerades 1853 jämte ett poem af Johan Nybom "Hälsning till Jönköping . Den officin, från hvilken detta träsnitt utgått, har spelat en viss roll i vår kulturhistoria och äger gamla anor. Före Björk innehades tryckeriet af J. P. Lundström, som från detsamma utgifvit en stor mängd träsnitt, isynnerhet de kända kolorerade skillingstrycken, af hvilka "kistebrefven" voro de mest spridda. Lundström åter hade 1806 inköpt det Marquardska tryckeriet, som räknade sekelgamla anor, ty det härstammade direkt från det af Pehr Brahe d. y. å Visingsborg anlagda, från hvilket t. o. m. en del stockar till de Lundströmska träsnitten sägas härstamma.

En stor del af stockarna till dessa träsnitt förvaras nu i Nordiska Museet. Vignetterna å denna sida och å textsidan till bilderna [7]—[8] utgöra prof däraf.

5

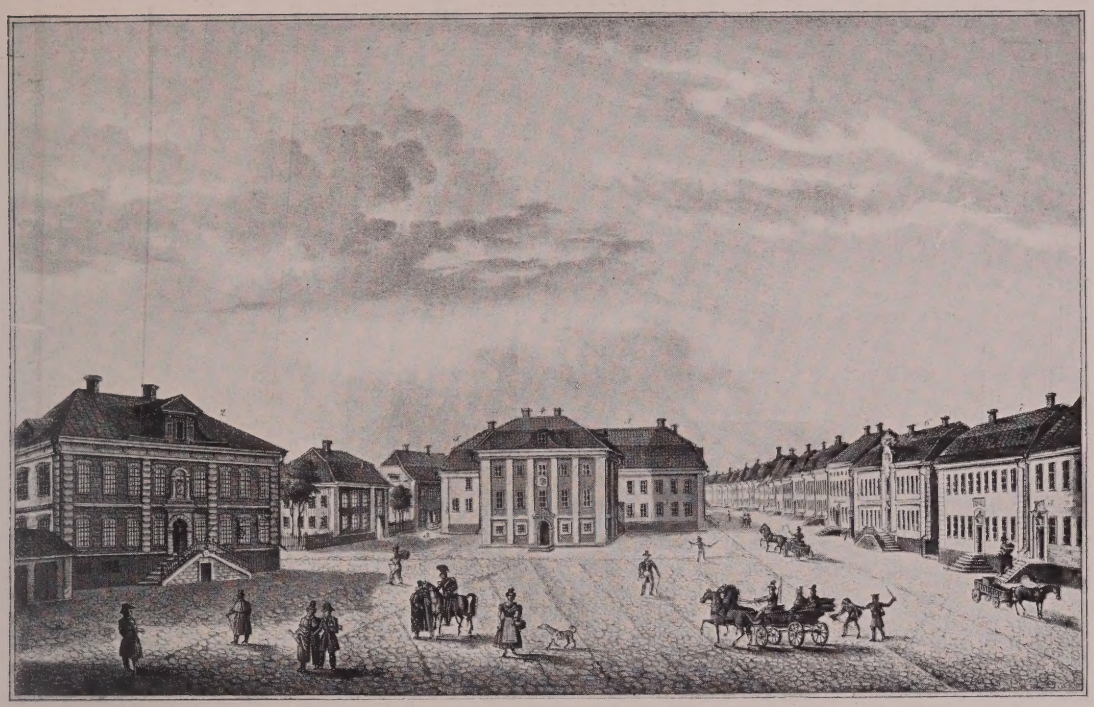

VÄSTRA SIDAN AF HOFRÄTTSTORGET MED STORGATAN VÄSTERUT ÅR 1838.
Efter litografi af E. F. Martin.

6

VÄSTRA SIDAN AF HOFRÄTTSTORGET MED STORGATAN VÄSTERUT.
1860-TALET.

JÖNKÖPING.

VÄSTRA SIDAN AF HOFRÄTTSTORGET OCH STORGATAN VÄSTERUT.

De båda bilderna visa ungefär samma parti, den öfre från förra, den undre från senare hälften af 1800-talet. Olikheterna äro obetydliga. Det ligger en typisk 1700-talskaraktär öfver stadsbilden. Släta, hvitputsade 2-våningshus med branta, ofta brutna tegeltak. Höga yttertrappor med smidda räcken föra upp från gatan till ingångsdörrarna och bidraga att förläna gatan något visst gemytligt.

Å den öfre bilden synes i fonden rådhuset, bakom detsamma "Stadshuset". Till höger därom Storgatan, till vänster mynningen af Smedjegatan. Angående rådhuset hänvisas till bild [2]. Här ofvan meddelas Erik Dahlbergs originalritning till detsamma, nu i Fortifikationsarkivet. "Stadshuset" uppfördes på 1700-talet. Till en början beboddes det af landshöfdingen, då länsresidenset 1785 brunnit. 1818 inköptes det af ett bolag och anordnades till societetshus och var en längre tid stadens finaste festlokal. 1863, då Stora Hotellet öppnades, var dess glanstid förbi, och det såldes till enskild person.

Det stora huset längst till vänster är Hofrättshuset (se därom bild [1]) med stadens sprut-hus på ena sidan och Hofrättsgränd på den andra. Huset längst till höger å bilden, endast delvis synligt, är postkontoret. Där bredvid ligger presidenthuset. Byggnaden näst intill med den höga, af järnräck kantade dubbeltrappan stammar från 1700-talet och inköptes 1826 af frimurarlogen M. P., som 1860 sålde det till enskild person. Länge inrymdes där apoteket Lejonet, hvarför gränden, som skönjes där bredvid, ännu kallas Apotekaregränd (se bild [18]).

Den undre bilden, efter fotografi, visar alldeles samma hus som den öfre bildens högra hälft. På torget pågå förberedelser till marknad med träställ o. s. v.. I senaste tid har Hofrättstorget förlorat sin gamla karaktär af *torg* genom ett missriktadt planteringsnit. I stället för att förr hafva varit ett lagom stort, väl proportioneradt torg med bestämd karaktär har det nu blifvit en mycket medelmåttig liten plantering, hvars runda cementbassäng ännu mer bidrager att göra den främmande för dess gamla gedigna omgifning.

7

ÖSTRA SIDAN AF HOFRÄTTSTORGET MED STORGATAN ÖSTERUT ÅR 1838.
Efter litografi af E. F. Martin.

8

H. Holm foto. 1902.

STORGATAN UTMED HOFRÄTTSTORGET OCH VIDARE ÖSTERUT.

ÖSTRA SIDAN AF HOFRÄTTSTORGET OCH STORGATAN ÖSTERUT.

Omstående bilder utgöra ett komplement till bilderna [5] och [6]. Vi se äfven här samma gemytliga 1700-talskaraktär öfver den svagt böjda Storgatans byggnader med sina brutna tegeltak och höga yttertrappor, som sticka ut på den trottoarlösa gatan. Endast den stora byggnaden i fonden, "Theatern", sticker af och visar ett annat kynne. Den uppfördes efter ritningar af konduktören vid Öfverintendentsämbetet C. G. Blom-Carlsson och invigdes 2 mars 1825. Sista representationen hölls den 12 maj 1903, hvarefter byggnaden refs. Den var ett typiskt exempel på den nyklassiska stil, som härskade här i landet under Karl Johans tid och hvars byggnader hafva en fasthet och hållning, som mången gång saknas hos de mera pretentiösa byggnadsverk, som efterträdt dem.

Längst till höger på den öfre bilden synes rådhusets nodöstra hörn. Huset längst till vänster är posthuset. Längre bort på samma sida af gatan antydes kyrkoplanteringen. Huset invid denna är det gamla läroverkshuset (se bild [16]). Öfver husen höjer sig Kristinekyrkans torn. Sin nuvarande form fick tornhufven vid återuppförandet efter 1790 års brand.

Den undre bilden visar i hufvudsak samma byggnader. Gatan har emellertid nu fått trottoar och de gamla yttertrapporna hafva indragits, hvarigenom äfven husen förlorat åtskilligt af sin forna karaktär.

Vignetten här nedan efter träsnitt från Lundströmska tryckeriet. Stocken förvaras i Nordiska Museet.

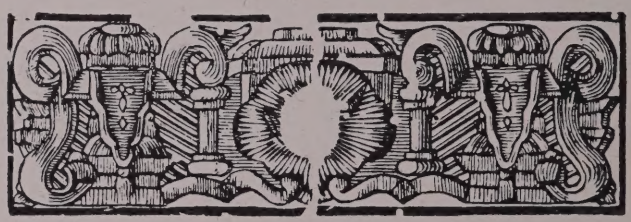

9

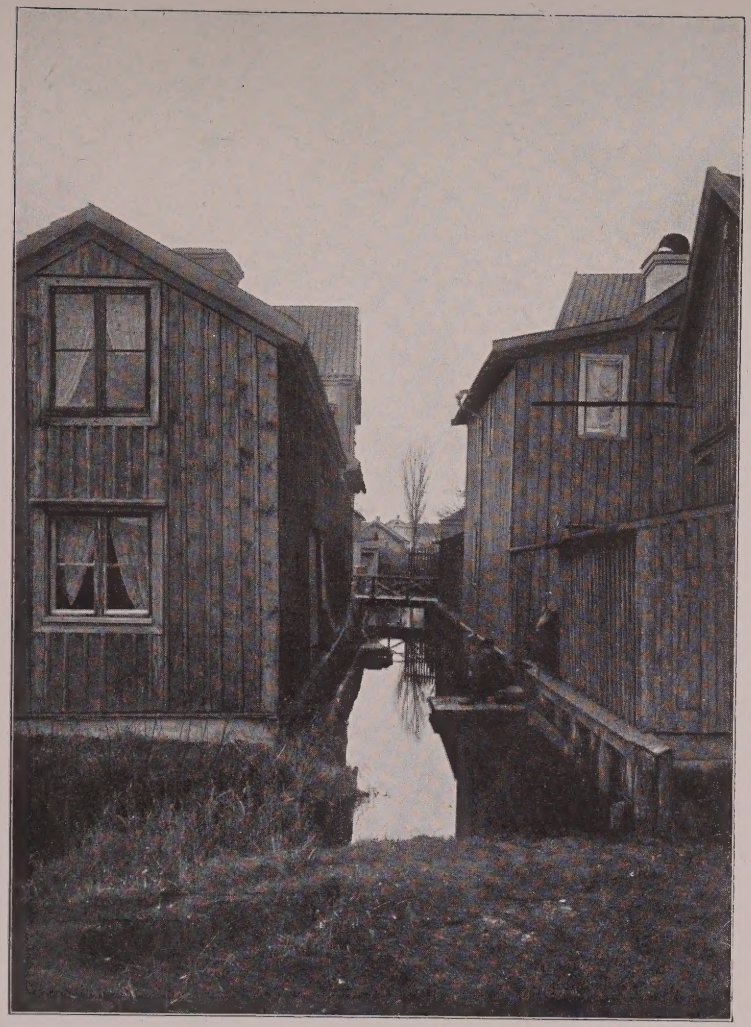

A. Friberg foto. 1903.

VID DEN ÄNNU EJ UTLAGDA TULLPORTSGATAN.

10

B. Carlsson foto. 1901.

MELLAN ÖSTRA GRÄND OCH ÖSTRA HOLMGATAN.

Kanalen mellan Munksjön och Rocksjön.

11

A. Friberg foto. 1903.

GÅRDSINTERIÖR FRÅN KANALGATAN 49 OCH ÖSTRA STORGATAN 90.

12

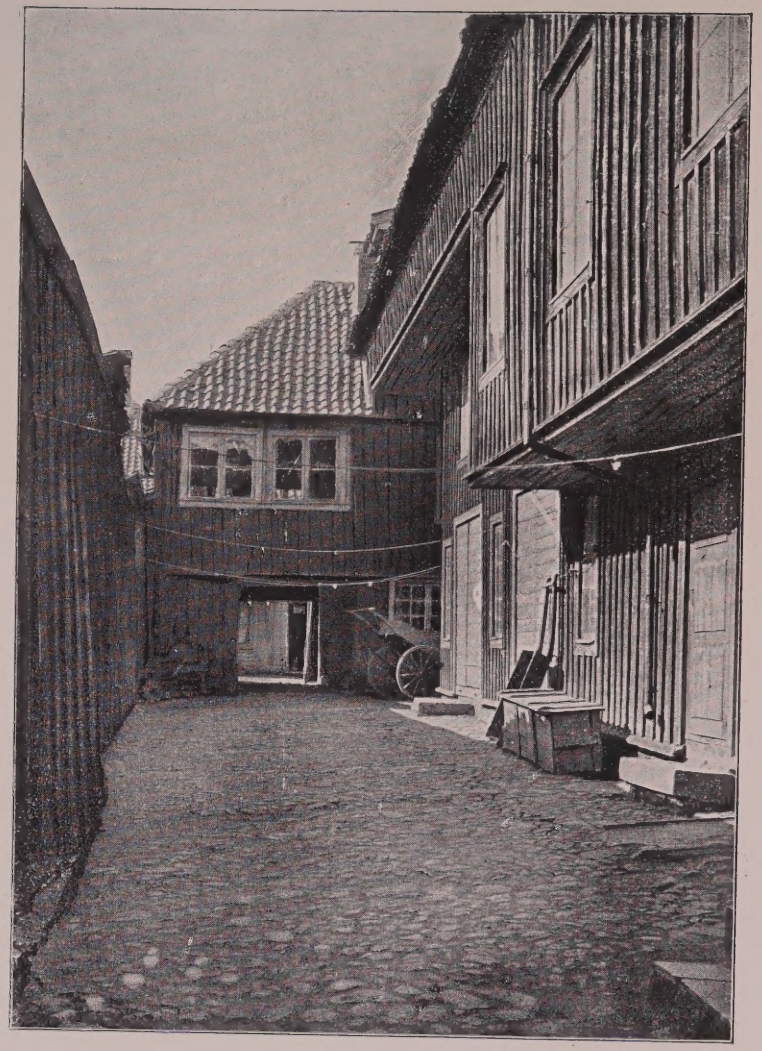

A. Friberg foto. 1904.

GÅRDSINTERIÖR FRÅN NORRA STRANDGATAN 54 OCH ÖSTRA STORGATAN 55.

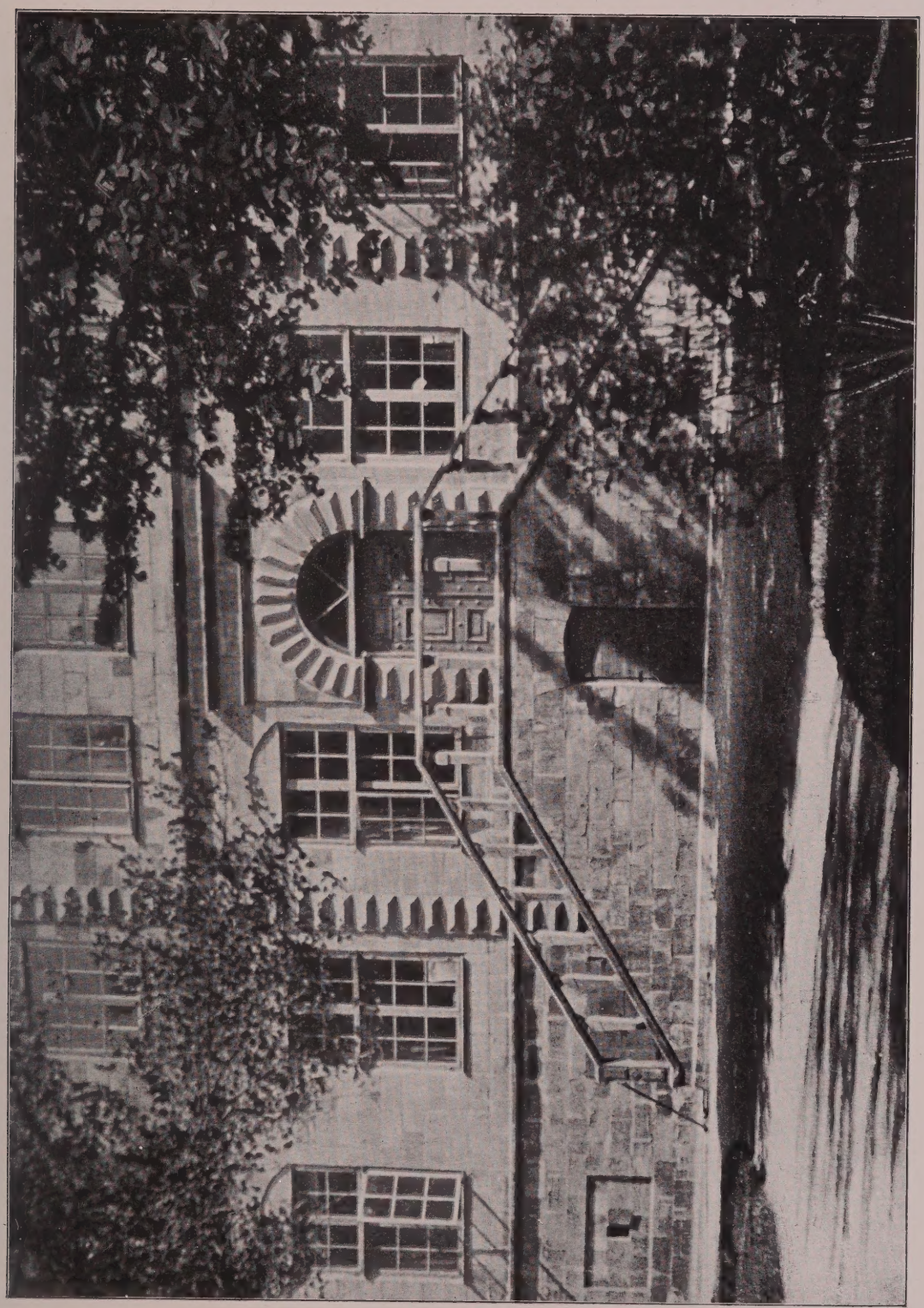

A. Friberg foto. 1903.

GÖTA HOFRÄTTS BYGGNAD ÅT PARKSIDAN.

13

HOFRÄTTSHUSET.

Angående Hofrättshusets byggnadshistoria hänvisas till texten å Jönköpingsbilden [1]. En utförlig historik af R. Björkman finnes införd i Meddelanden från Norra Smålands Fornminnesförening, I, 1907.

14

A. Friberg foto. 1904.

NYA TORGET, NORRA SIDAN.

15

A. F. Lindheborg foto. 1893.

MUNKSJÖRADEN ("LILLSJÖRADEN").

NYA TORGET, NORRA SIDAN.

Utefter torgets norra sida löper en kanal mellan Rocksjön och Munksjön (se bilderna [9] och [10]). Kanalskoningarne skönjas svagt å bilden såsom två ljusa ränder. Området söder om denna kanal utgjorde i början af 1800-talet en vattenfylld illaluktande sumpmark, som hängde samman med den då mycket bredare kanalen. Det var den igenslammade återstoden af den på Gustaf Adolfs tid anlagda s. k. fyrkantiga hamnen. Allt detta var naturligtvis mycket ohälsosamt och utgjorde den hufvudsakliga anledningen till att denna trakt endast blifvit bebyggd med obetydliga hus. Träsket fylldes emellertid 1828—29, hvarvid till fyllnadsämne användes med Kgl. Maj:ts medgifvande "gamla fästningsvallen, som ligger mellan landsvägen och sjön Vättern". Sålunda uppstod det nuvarande Nya Torget. Kanalen förändrades sedermera till större delen från en bredare sådan med skoning af trä, till en betydligt smalare med både sidor och botten af sten, hvilket betydligt befordrat sundheten.

Utefter torgets norra sida löper den smala Kanalgatan. Från den å bilden synliga lyktan går Stjängränden upp till Kristinekyrkan, hvars torn synes öfver hustaken.

Planket begränsar den s. k. Lundströmska tomten, sedan husen mot Kanalgatan nedbrunnit sommaren 1903. Där bakom synes en del af det gamla Lundströmska tryckeriet, hvarom talats å bild [4]. Vignetten här nedan återgifver en af dess ornamentstockar, nu i Nordiska Museet.

MUNKSJÖRADEN. ("LILLSJÖRADEN").

Bilden visar den s. k. Munksjöraden, sådan den tedde sig, innan den nuvarande Södra Strandgatan anlades. Med sina rödmålade, tegeltäckta magasinsbyggnader af trä, sina sjöbryggor och strandtäppor gjorde den ett mycket pittoreskt intryck. Den har naturligtvis i senaste tid blifvit ersatt af en "ordentlig" strandväg med en lika ordentlig stenkaj.

16

H. Holm foto. 1908.

GAMLA SKOLAN.

17

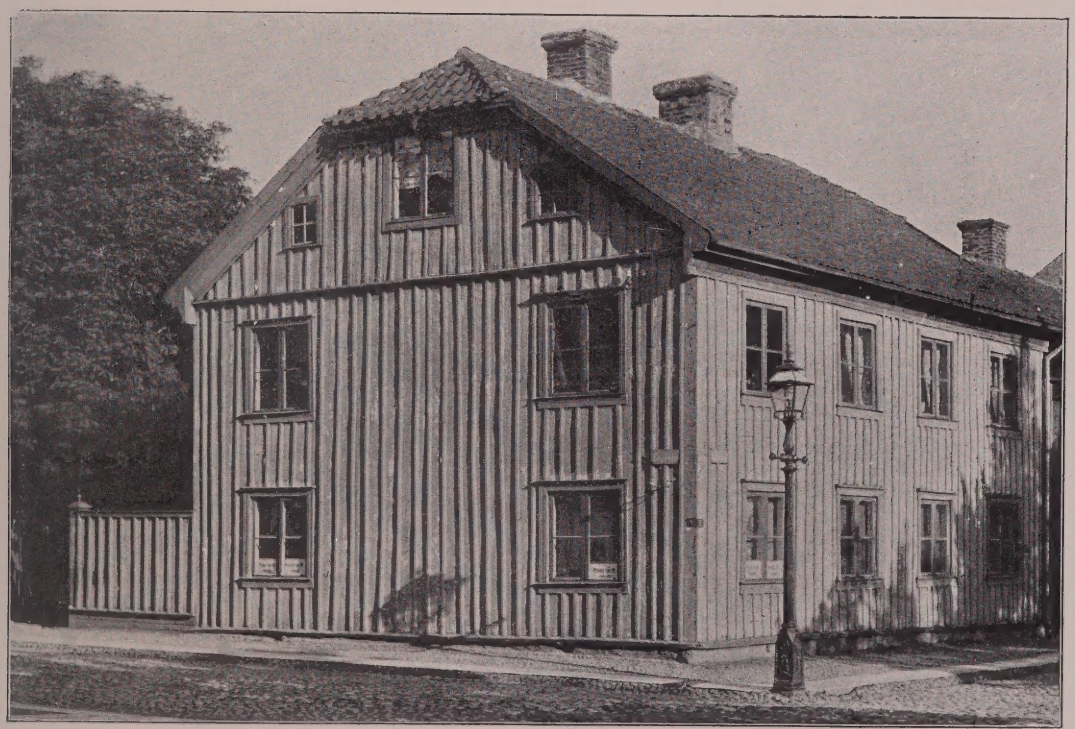

J. G. Wetterholm foto. 1904.

KYRKOGATAN 30. "VASSLÖSAGÅRDEN".

GAMLA SKOLAN.

Det forna läroverkshuset är beläget vid Storgatan alldeles intill Kristinekyrkan. Det är ett tvåvånings putsadt stenhus, hvars släta fasader uppdelas af genomgående, breda lisener. Taket täckt med tegel. Öfver byggnaden hvilar en viss enkel värdighet. Hufvudbyggnaden utmed Storgatan uppfördes 1744 och mätte då 37 alnar i längd, 16 alnar i bredd, 22 i höjd. Flygeln tillbyggdes 1845 för att kunna motsvara realskolans behof. Sedan Visingsö skola dit öfverflyttats 1811, pryddes byggnaden öfver hufvudingången med Brahevapnet, två svarta örnevingar. År 1867 invigdes det nya läroverkshuset, uppfördt på vallområdet, hvarefter den gamla skolbyggnaden disponerats för kommunala ändamål.

KYRKOGATAN 30. "VASSLÖSAGÅRDEN".

"Vasslösagården" ligger i hörnet af Kyrkogatan och Brunnsgatan. Det är ett ljusmåladt, tegeltäckt tvåvånings trähus af den enkla, solida typ, som under det gångna århundradet var den vanliga för de mera burgna borgarhusen i våra småstäder, intill dess den olyckliga snickerifabriksvillan och "storstadshuset" fingo makt öfver sinnena till stor skada icke blott för den enskilda byggnadens utseende, utan än mer för gatubilden som helhet betraktad.

I det här afbildade huset dog d. 17 juli 1888 J. E. Lundström, uppfinnaren af säkerhetständstickorna, hvilka haft en så stor betydelse för Jönköpings senare utveckling.

18

H. Helm foto. 1908.

APOTEKAREGRÄNDEN FRÅN NORRA STRANDGATAN.
I fonden ett hörn af rådhuset.

19

H. Helm foto. 1908.

PORTGÅNG TILL HUSET N:O 51 KANALGATAN.

20

ÖSTRA KAPELLET.

21

J. Holm foto. 1891.

VÄSTRA KAPELLET.

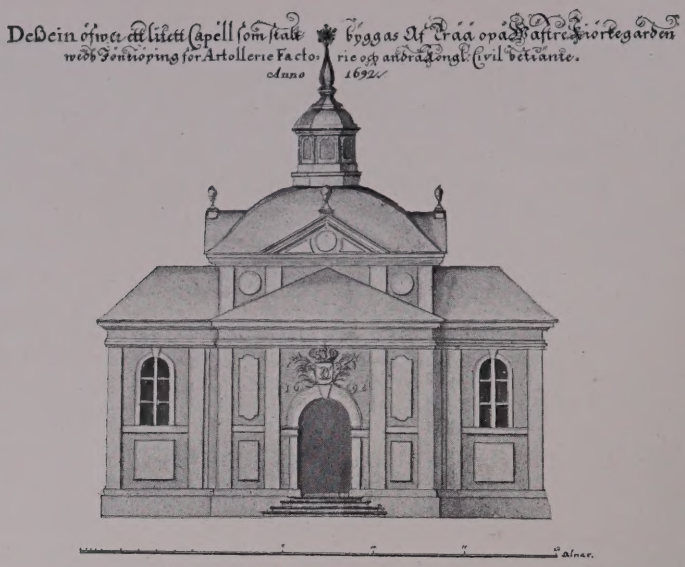

ÖSTRA OCH VÄSTRA KAPELLEN.

Båda kapellen äro uppförda på 1690-talet efter ritningar af den mångfrestande och om vår arkitektur så högt förtjänte Erik Dahlberg under den tid han var landshöfding i Jönköping. En del originalritningar därtill finnas ännu bevarade i Fortifikationsarkivet. En af dessa meddelas här ofvan i afbildning.

Kapellen äro uppförda af trä och hafva den för tiden karaktäristiska korsformiga planen med kupol öfver korsningen. Kupolen krönes af en lanternin, försedd med en af dessa svängda spirbärande hufvar, som äro så bekanta just från Dahlbergs Svecia antiqua. Trots all den enkelhet och torftighet i utförandet, som nödvändiggjordes både af materialet och de små resurserna, utgöra dock dessa båda små kapell beaktansvärda minnen från vår storhetstid, som förtjäna vårdas och äras.

Kring det östra kapellet lät Dahlberg också anlägga begrafningsplats, till en början hufvudsakligen för fattiga, men sedermera har den blifvit hela östra församlingens kyrkogård. I kapellet predikades fordom aftonsång tre gånger om året: Kristi Himmelfärdsdag — i Jönköping en särskild högtidsdag — Johannes Döparens och Jungfru Mariæ Besökelses dagar.

Det västra kapellet uppfördes på den plats, där fordom S:t Peders kapell varit beläget före 1567 års brand. Det var Slottsförsamlingens och sedermera Västra församlingens kyrka, intill dess denna på 1880-talet fick en ny, Sofiakyrkan, efter ritning af F. G. A. Dahl.

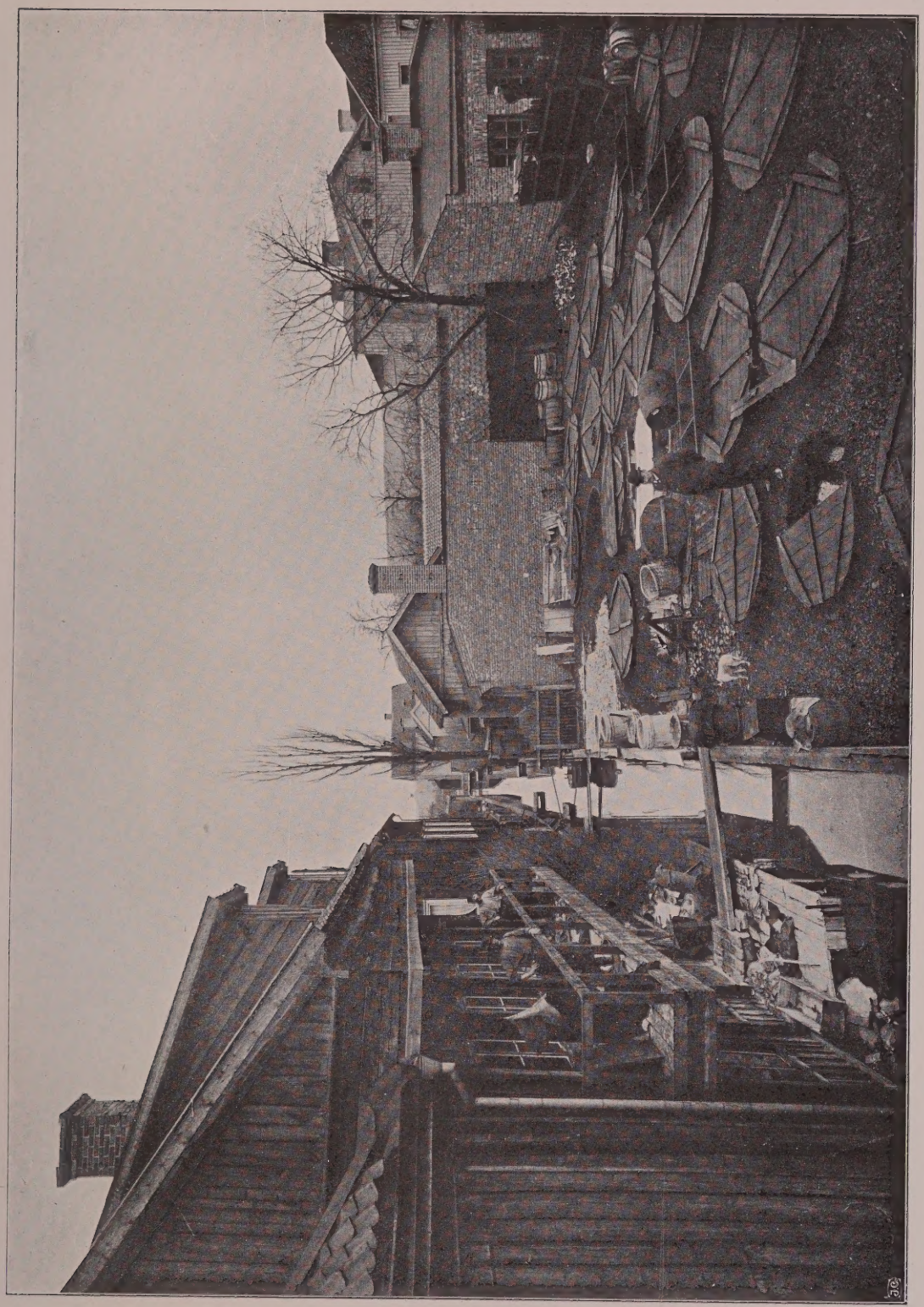

H. Holm foto. 1908.

PETRÉSKA GARFVERIET MED KANALEN MOT SÖDER.

22

PETRÉSKA GARFVERIET.

Petréska garfveriet, Kanalgatan 38, genomlöpes af den kanal, som vid stadens flyttning efter 1612 års brand anlades genom densamma i syfte att förbinda sjöarna Munksjön och Rocksjön och torrlägga kärren (se Jönköping [9] och [10]). Kanalen, som från hofrättsbyggnaden går i rak linie från väster till öster, gör vid garfveriet en krökning mot söder för att närma sig Rocksjön. Den utgör här tillika gränsen mellan två kvarter, så att den s. k. Karbacken (till höger på bilden) ligger på "Svenska maden" och den öfriga delen af garfveriet i "Östra kvarteret". Den till vänster på bilden synliga byggnaden har den för äldre garfverier karaktäristiska arten af svalgång, afsedd för torkning af hudar. På 1802 års karta är området i fråga ännu ängsmark samt äges af spegelfabrikören Reding. När garfveriet anlades, är icke bekant.

23

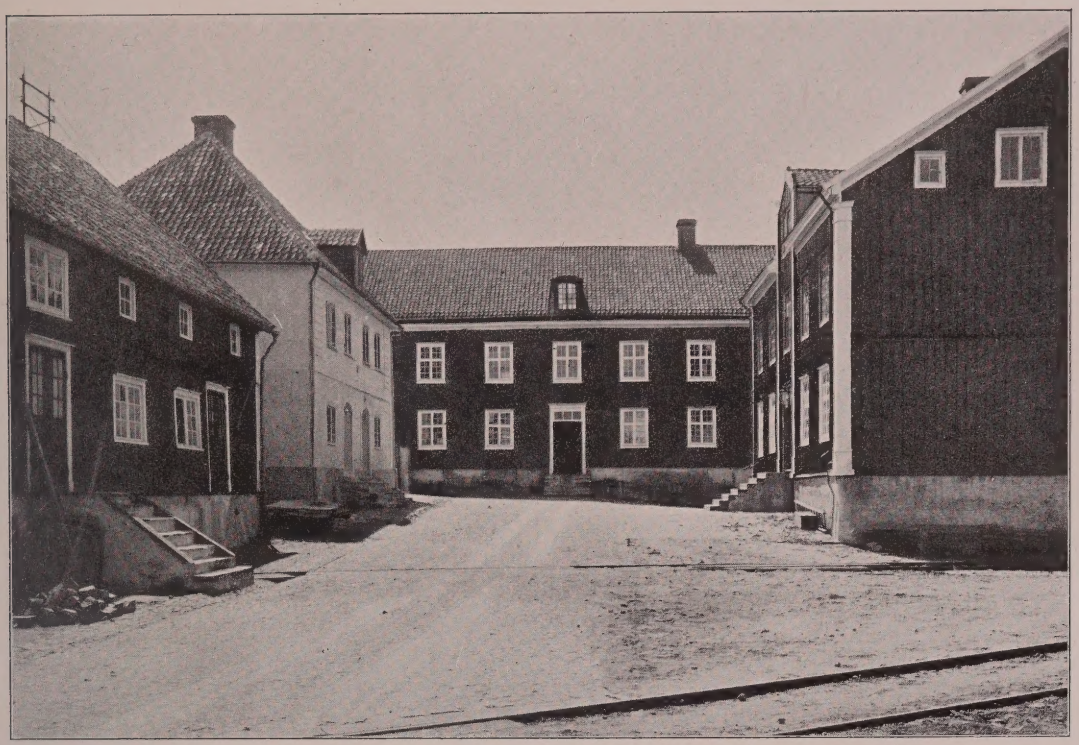

H. Holm foto. 1908.

GAMLA LÄNSLASARETTET.

24

H. Holm foto. 1908.

ASPHOLMEN.

GAMLA LÄNSLASARETTET.

Sedan Helgeandshuset uppbränts 1567, befallde Johan III 1570, att på Själagårdstomten invid Junebäck, där förut ett härbärge legat, skulle uppföras ett hospital. Denna byggnad nedrefs 1785, hvarefter uppfördes en ny af sten i två våningar (den hvita byggnaden). Då länshospitalet 1826 förenades med det i Vadstena, inköptes hospitalsområdet med byggnaden för länslasarettet. Stenbyggnaden inreddes för hospitalssysslomannen och sedermera för lasarettsläkaren. Träbyggnaderna äro uppförda vid olika tider.

Se Jönköpingsbilden [3].

ASPHOLMEN.

Aspholmen är en gammal byggnad på det forna Kålgårdsområdet. I stenfoten finnas liknande stenhuggarmärken som på hofrättshuset. Skorstenen tillhör Framnäs snickerifabrik. Aspholmen var en tid i början af 1800-talet utvärdshus. Strax därbredvid vidtogo de s. k. "spängerna", på hvilka man kunde öfver kärren och holmarna gå till Ljungarumsskogen och Västerbrunns hälsokälla.

25

SKILLNADSGRÄND 6.

26

TEGELBRUKSGÅRDEN.

SKILLNADSGRÄND 6.

Bild [25] visar ett tvåvånings trähus vid Skillnadsgränd n:r 6 inom det gamla kvarteret "Tyska Maden" i den äldre östra stadsdelen. Af gårdens förre ägare, målarmästare Alb. Wetterling, refs huset 1903 för att lämna plats för en nybyggnad. Vid husets rifning upptäcktes följande fyra saker, som under resp. nummer förvaras i Norra Smålands Fornminnesförenings samlingar (Jönköping): 5340, ornerad spiseldetalj i sandsten; 5341 a) en timmervägg med målningar i limfärg föreställande profeterna Micha och Habakuk, b) en stock ur en annan vägg bemålad med: Wijtestadt 1692: 5342, måladt innertak af bräder med en Kristusbild i midten, omgifven af ornament. Högst sannolikt byggdes huset alltså 1692.

TEGELBRUKSGÅRDEN.

Bild [26] visar Tegelbruksgården å stadsägan Litt. H n:r 8, ej långt från Rosenlunds herrgård vid landsvägen öster om den bebyggda östra stadsdelen. År 1819 ägdes gården af ålderman Nordström och kallades då "Åkerlycka". Torde vara byggd i början af 1800-talet och möjligen af nämnde Nordström.

1

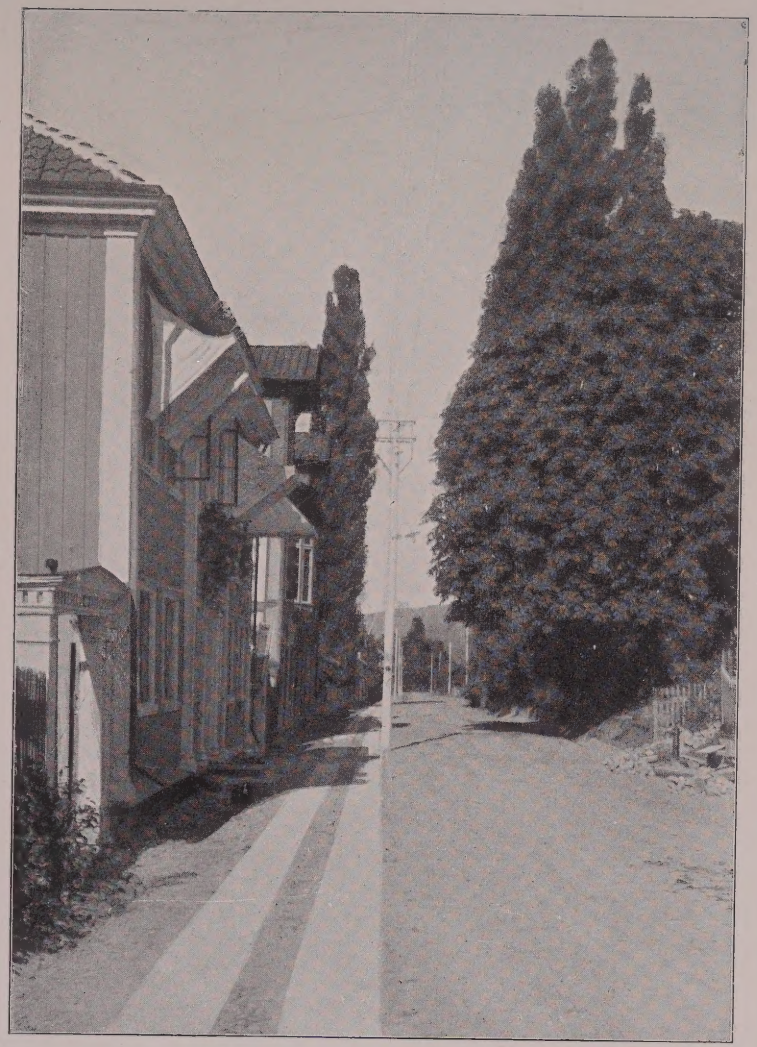

C. Sundbäck foto. 1908.

BRAHEGATAN NORRUT.

2

C. Sundbäck foto. 1908.

BRAHEGATAN SÖDERUT.

BRAHEGATAN.

Namnet Grenna är gammalt, liksom bygden är en af våra äldsta kulturbygder. Från urminnes tider strök den stora stråkvägen genom Götaland utmed Vätterns östra strand. Hvar konung, som red sin Eriksgata, måste fara förbi Grenna kyrka, och den kringliggande byns namn, Husaby, tyder på att där funnits en gård för den ambulerande konungen att öfvernatta i. Ett pergamentbref från år 1348, undertecknadt af kung Magnus Eriksson, är dateradt Grenna.

Stadens år 1889 nedbrunna kyrka hade nog i tidernas lopp undergått många förändringar, men koret var säkert icke byggdt senare än i början af 1200-talet, antagligen åtskilligt tidigare.

Samhället hade alltså länge funnits till, när Per Brahe begåfvade det med jord och stadsprivilegier Men uppenbarligen har han trott, att en lysande framtid väntade byn, som han upphöjt och till hvars namn han i och med detsamma häktat sitt eget lysande ättenamn.

Tre århundraden, som med brak och gny och dån rullat hän öfver hans graf, ha bl. a. medfört den erfarenheten, att storsamhällen hellre växa fram där de bästa naturliga betingelserna förefinnas. Brahe-Grenna har åter krympt samman till Grenna, och endast Brahegatan vittnar ännu i dag om sin gifvares storvulenhet.

Den gamla landsvägen är på den tiondedels mil, som kallas Grenna, utvidgad till dubbel bredd. På ömse sidor om denna framtidsstadens — särskildt ur 1600-talssynpunkt väldiga — pulsåder äro husen byggda. Men som halfva bredden i början befanns tillräcklig för samfärdseln, fingo husen åt öster tillsvidare hvar sin trädgårdstäppa, och som den efterhand befanns mer än tillräcklig, ha husen än i dag sina täppor i behåll. Af dem har Per Brahes drömda storstad sin idylliska småstadskaraktär.

Ett tiotal väldiga popplar ge höjd och djup åt perspektivet. — De sägas, liksom de äldsta rödpäronträden, härstamma från Per Brahes tid. Visst är att hela Brahegatan för femtio år sedan var en allé af jättepopplar, som föllo för en vrångvis borgmästares ukas.

Bild [1] visar gatuperspektivet norrut. Popplarna skymmas delvis af ett kastanjeträds krona. Huset till vänster lär vara från slutet af 1700-talet.

Bild [2] visar samma gatubit sedd norrifrån. Här synas trädgårdstäpporna framför husen till vänster. Det närmaste, i enklare herrgårdsstil, är nu folkskola. — Vignetten här nedan är en portklapp i Grenna.

C. Sundbeck foto. 1908.

BORGMÄSTAREGÅRDEN.

BORGMÄSTAREGÅRDEN.

Bilden visar nuvarande borgmästaregården, belägen vid torgets östra sida. Huset är byggdt i slutet af 1700-talet af en öfverste Fahnehjelm. 2 små flyglar — kopior i mycket förminskad skala af hufvudbyggnaden — begränsa gårdsplatsen, och bakom dem sträcker sig trädgården ända in till foten af det här nästan tvärbranta berget. Bilden gifver en god föreställning om den yppiga växtligheten i den lilla idylliska staden.

4

G. Sundbeck foto. 1908.

STUGA VID BRAHEGATAN.
Grenna-karamellerna "Polkagrisar" tillverkas därinom.

5

G. Sundbeck foto. 1908.

FÖRSTUKVIST TILL TÄNGQVISTSKA, F. D. LINDBERGSKA GÅRDEN.

6

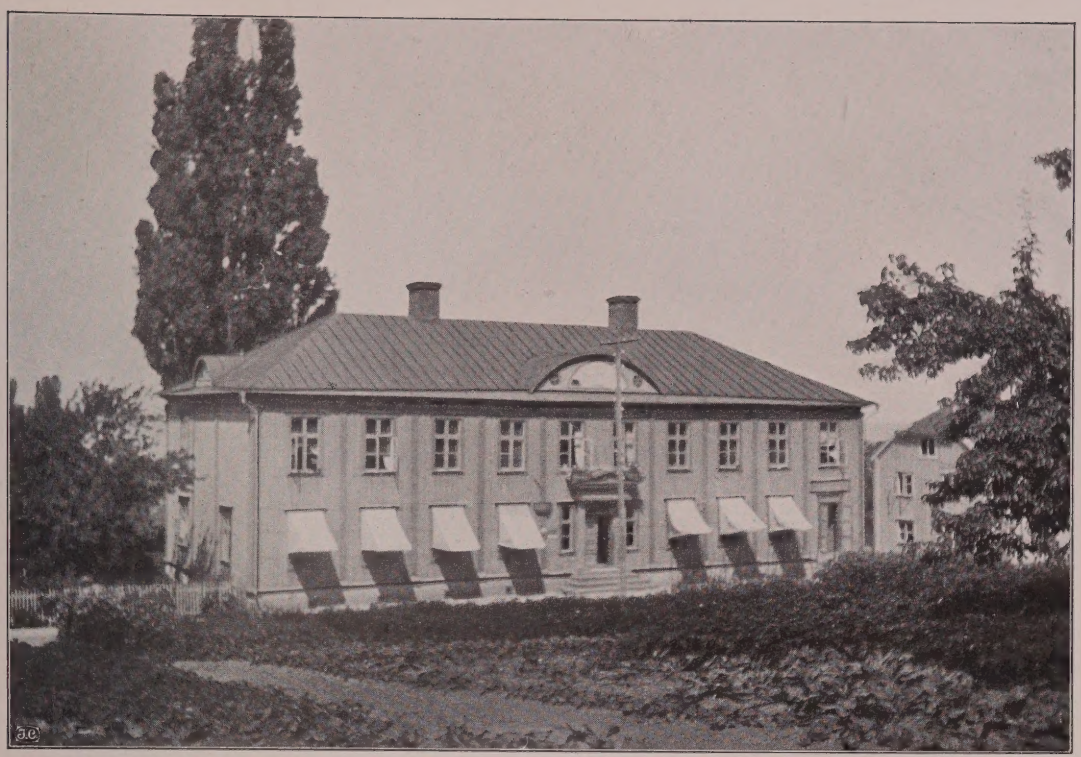

G. Sundbeck foto. 1908.

HALLSKA HUSET.
Byggdt 1835—1836 af löjtnant G. E. Hall.

7

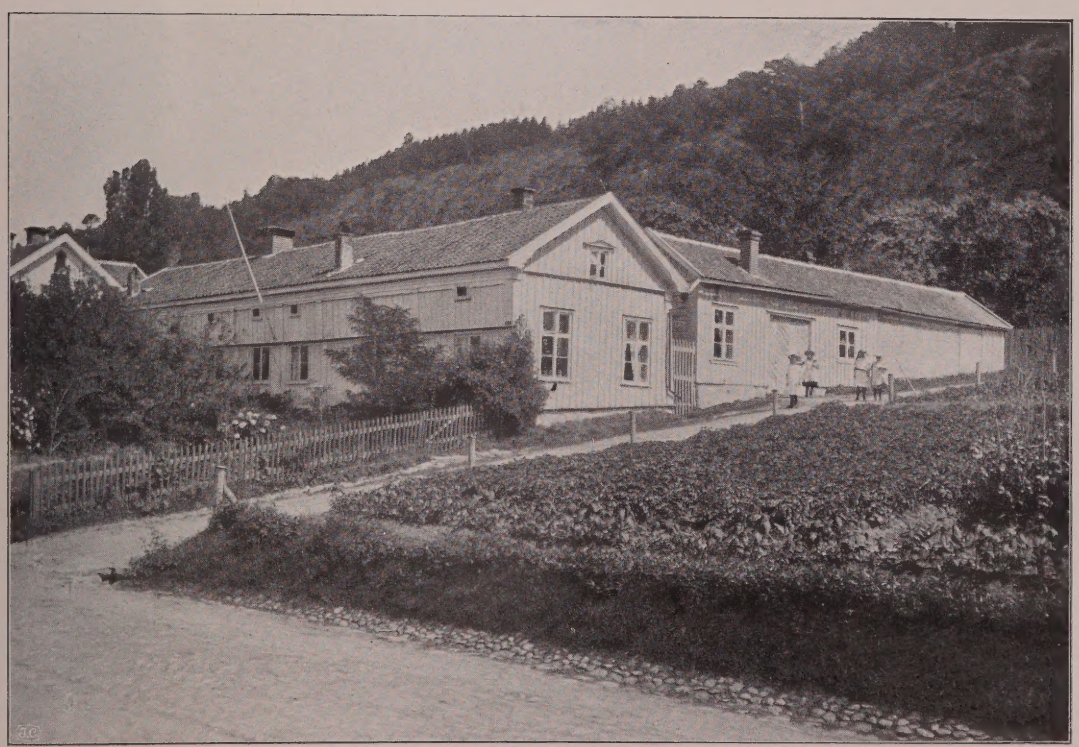

G. Sundbeck foto. 1908.

FRÖKEN V. FRANCKS GÅRD.
I flera led tillhörig släkten Barck. Huset förskrifver sig från början af 1700-talet.

8

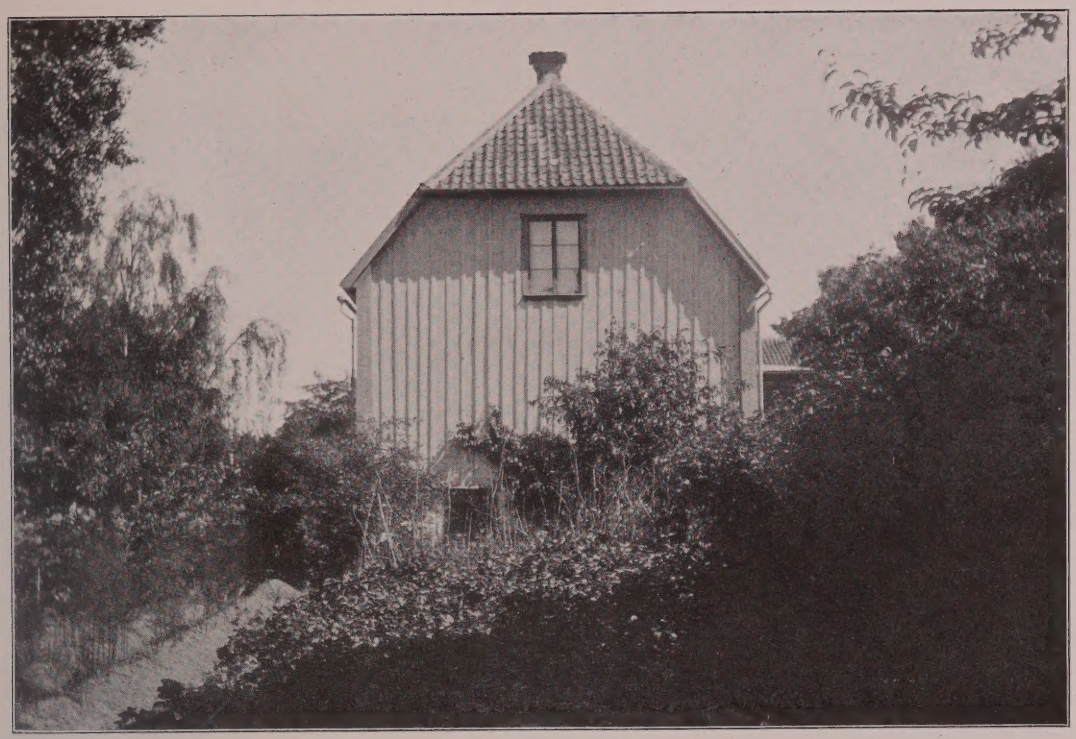

BORGMÄSTAREGÅRDENS GAFVEL.

9

BORGMÄSTAREGÅRDENS FLYGLAR.

BORGMÄSTAREGÅRDEN.

Bild [8] visar borgmästaregårdens hufvudbyggnad: dess gafvel med nedgång till källaren. Se Gränna [3] med text. Numera är dock huset påbyggdt.

Bild [9] visar borgmästaregårdens flyglar eller annex. De stamma troligen, liksom hufvudbyggnaden, från slutet af 1700-talet.

Vignetten återger stadens sigill.

I

C. Curman foto. 1883.

FRÅN NORREPORT NEDÅT STADEN MED S:T NIKOLAI RUIN I FONDEN.

2

G. Morssing foto. 1908.

STRANDGATAN MED HÄGGSKA HUSET.
Byggdt omkr. år 1800. I fonden Liljeholmska huset från medeltiden och till höger borgmästare Eens trädgård, i hvilken finnas medeltida byggnadsrester.

3

G. Morssing foto. 1908.

NORRA ÄNDAN AF MELLANGATAN.
Huset längst bort till vänster är byggdt omkr. år 1750 och användes för närvarande till läroverk för flickor. I bakgrunden synes Späcksrum.

4

G. Mörssing foto. 1906.

TRANHUSGATANS SÖDRA ÄNDA.
Husen n:ris 1, 3, 5 och 7.

5

G. Mörssing foto. 1906.

S. KATARINAGATAN, SEDD FRÅN STORA TORGET.

S. KATARINAGATAN.

S. Katarinagatan är prof på en af de små nyckfulla gatubildningar, hvaraf så många finnas i Visby och som genom sina pittoreska vyer i så hög grad fröjda ögat. S. Katarinagatan är helt kort och böjer sig nästan i rät vinkel mellan Stora Torget och S. Hansgatan. Ena "vinkelbenets" sida utgöres af västra gafveln till S. Karins kyrkoruin, hvaraf ett hörn synes på bildens vänstra sida. Inne på gården i fonden finnas några gamla byggnader, som med all sannolikhet äro lämningar af det gamla franciskanerklostret, som legat här på södra sidan af den dit hörande S:ta Karins eller S:ta Katarinas kyrka. I muren, som finnes på bilden, sitter längre in i hörnet en liten port, som är kvar från klostrets dagar. Porten är mest bekant genom en på densamma anbragt inskrift med medeltidsbokstäfver, som ännu icke kunnat tolkas.

Gården i fonden har n:r 16 i S:t Hansrotens 2. kvarter och ägdes 1696 af Michel Kanngjutare. *K. B.*

TRANHUSGATAN.

I Visby ligga några af de förnämsta och längsta gatorna parallella med stranden, men på grund af terrängförhållandena på olika höjd öfver hafvet. En af de viktigaste gatorna är S. Hansgatan, som i stadens norra del öfvergår i Tranhusgatan. S. Hansgatan är en stenlagd, medeltida gata. Tranhusgatan är en nyare gata, till största delen icke stenlagd, och kantad med trädgårdstäppor och små stugor. Omstående bild visar Tranhusgatans södra del, husen n:ris 1, 3, 5 och 7. S. Hansgatans stenläggning fortsätter en bit in på gatan, såsom synes, men slutar snart och öfvergår i den primitivare landsvägsformationen. På bilden synes en af de yttertrappor, som i Visby finnas kvar i stort antal, under det att byggnadsordningarna i andra städer sopat bort dem. Trottoar finnes ofta icke på de smala Visbygatorna, utan har ersatts af en rad släta kalkstenshällar. *K. B.*

6

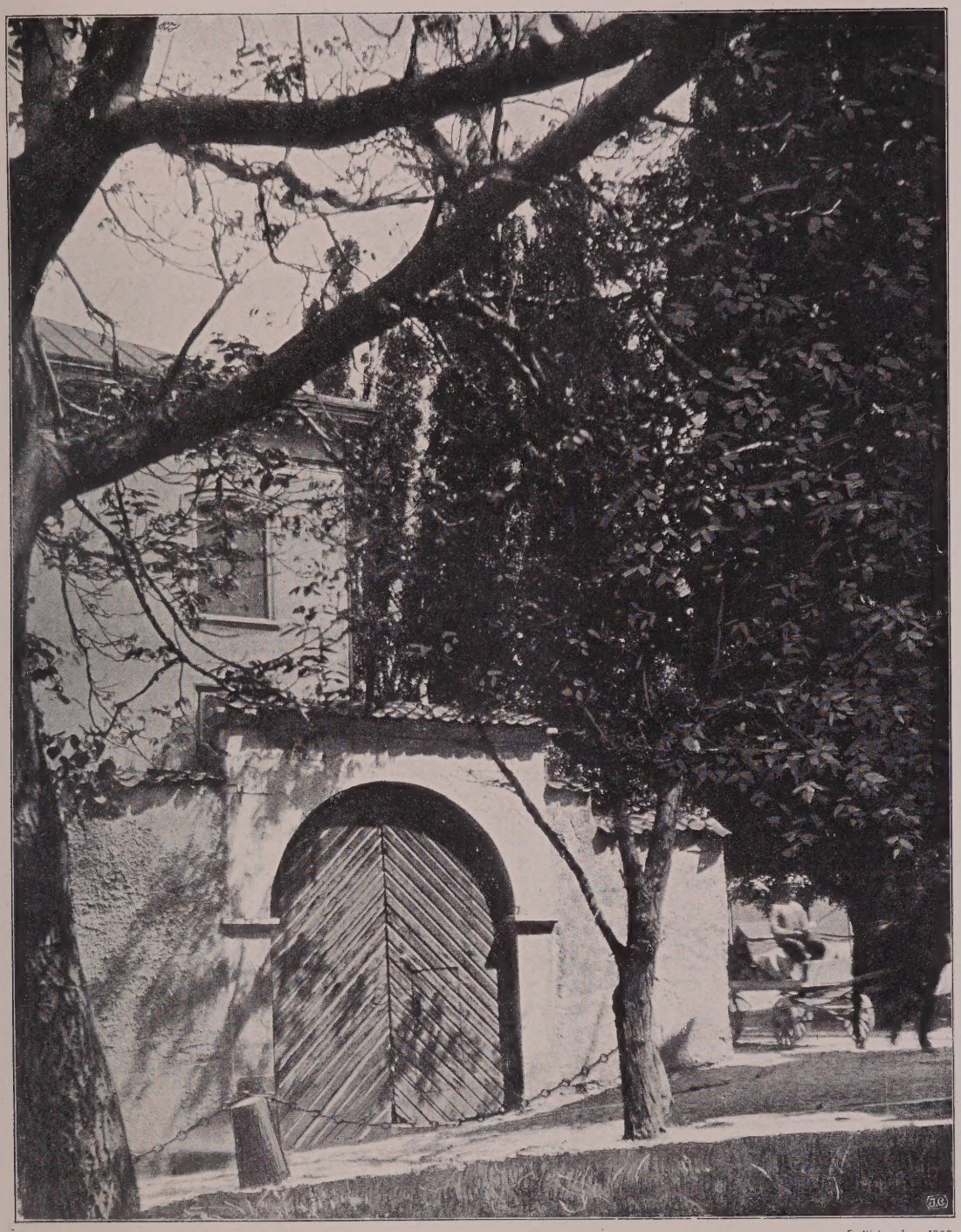

E. Nielsen foto. 1908.

PORT VID BREMERGRÄND INVID HÖRNET AF S:T HANSGATAN.

PORT VID BREMERGRÄND INVID HÖRNET AF S:T HANSGATAN.

I Visby har man sedan gammalt omslutit sina gårdar med murar och plank, hvilket ofta är orsaken till att en del trefliga gatumotiv eller gårdsinteriörer uppstått. Genom sin breda, lugna yta gör planket eller muren ett för ögat mera tilltalande intryck än det oroliga, i småde-taljer sönderplottrade staketet. Nu äro stenmurar och plank ur modet. Städernas byggnadsord-ningar föreskrifva t. o. m. ofta, fullständigt omotiveradt, att stängslet skall vara genombrutet. Omstående bild visar en gårdsmur med port, s. k. köpmansport, såsom de byggdes mot slutet af 1700-talet. Materialet till mur och port är naturligtvis det i Visby vanliga, kalksten, muren är putsad, den öfre betäckningen består af tegelpannor. Portomfattningen är förutom en list vid hvalfbågens fot samt en öfre krönande list, ornerad med rustikkedjor. En sådan följer port-posterna ända upp till krönlisten, en annan böjer sig efter hvalfbågen. På bilden synes detta bäst på nedre delen af den vänstra portposten.

För att man icke skulle ständigt behöfva öppna de tunga träportarna, är i den ena af dessa en mindre lucka utskuren, för persontrafiken. Portöppningens bredd är 3 m., dess höjd upp till hvalfhjässan 3,75 m.

Gården, till hvilken porten leder, har n:r 7 i S:t Hansrotens 1. kvarter. Den tillhörde 1696 rådmannen Hans Riper. Nuvarande hufvudbyggnad uppfördes och beboddes af köpman nen och öfverdykerikommissarien, rådmannen Lars Fåhræus (f. 1717, † 1786). Sannolikt stam-mar porten från samma tid. Gården upplåts 1839 till artillerikasern, var senare fattighus och tillhör sedan midten af 1880-talet Visby högre allmänna läroverk, som där har sitt bibliotek och vissa samlingar.

— Vignetten här nedan är ett dörrbeslag på gården till Säveska huset vid Läroverksplan. —

K. B.

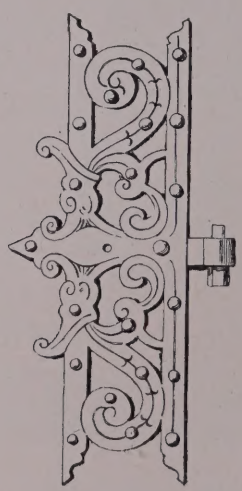

7

O. Lindberg foto.

LÜBSKA GRÄND FRÅN S:T HANSGATAN.

LÜBSKA GRÄND FRÅN S:T HANSGATAN.

Den i förgrunden belägna, skärande gatan är Mellangatan. I bakgrunden synes det gamla Apoteket, en af de äldsta och bäst bibehållna medeltidsbyggnaderna i Visby, numera inköpt af staten. Byggnaden till höger är nyligen rifven.

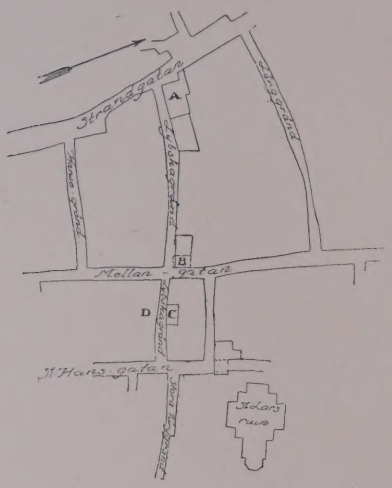

Den här meddelade planskissen afser att lämna närmare orientering beträffande det afbildade stadspartiet. *A* är det gamla Apoteket. Tomten längre österut närmare Mellangatan ägdes enligt 1696—97 års karta af Christian Ertman, som äfven rådde om en tomt på andra sidan gränden, hvilken också ännu på en karta från 1848 kallas "Ertmans gränd". Huset *B* synes icke på bilden. Det är ett gammalt pittoreskt trähus med utskjutande öfvervåning på gafvelsidan och angifves å 1696—97 års karta såsom Jöran Finnes. Det med *C* betecknade huset nedrefs 1905. Det ägdes 1696—97 af Jochum Skräddare. Den midt emot belägna tomten *D* tillhörde Casper Höijer. Vid 1700-talets midt innehades den förra tomten af sekreteraren Schröder, hvarför gränden såväl då som på 1848 års karta kallades "Schröders gränd". Det ålderdomligt klingande namnet "Lübska gränd" är sålunda af mycket färskt datum. Samma är förhållandet med den närbelägna Hansegränd, som förr och ännu 1848 kallades "Compagniebacken". Mellangatan (synlig på bilden) hette i slutet af 1600-talet (1683 och 1697) "Compagniegatan". I hörnet af Strandgatan och Compagniebacken låg ännu 1750 "Compagniehuset". "Det Gullandske Compagniet" var ett sällskap köpmän i Hälsingborg och Hälsingör, hvilket enligt uppgift 1597 erhållit monopol på handeln med Gottland. Det upphäfdes 1625.

8

TVÅ HUS VID SÖDERTORG.

9

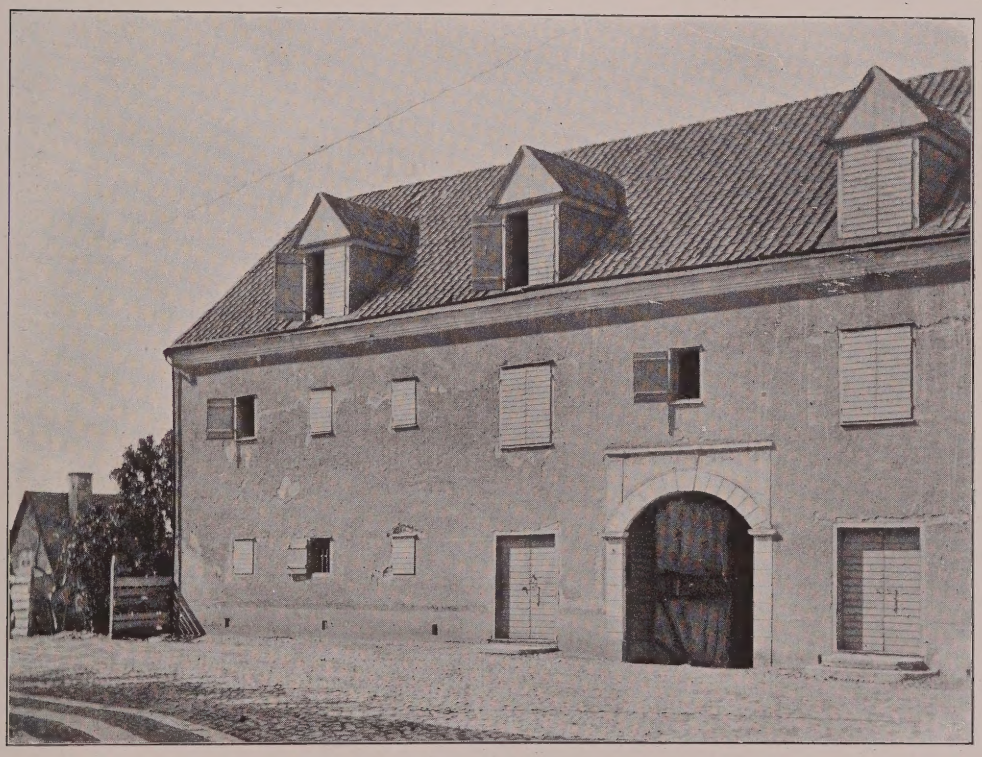

HAMNGATAN 5.

VID SÖDERTORG.

Bild [8] visar tvänne hus vid Södertorg.

Det närmaste kallas det Kahl'ska.

Det bortre, tvåvåningshuset med det höga taket (Södertorg 10), planerades af handelsmannen Hieronymus Gottschalk Sæfve (Säve), född i Lübeck 1683, död i Visby i slutet af 1730-talet, men kom ej till uppförande förr än flera år efter hans död. J. Wallin skrifver därom i sina "Gothländska samlingar" (1747) på tal om kyrkan St. Michael: "Jag sade: fordom stått ty nu synes ej mera af henne, än en stor Grus-hög. Dock äro icke många år sedan som framledne Handelsmannen Säve, utan twifvel med någons tilstånd, lät bryta Murarna neder och föra Stenen utan för sin tomt på stora platsen, der han ännu ligger, i tanka at bygga sig deraf et Stenhus. År 1745 begynte efwen Huset byggas".

Balkongen tillkom på 1890-talet, då samtidigt den gamla portomfattningen borttogs och porten vidgades, hvarjämte de prydliga ankarjärnen öfverrappades med murbruk och lister uppströkos kring fönstren. I huset hade ända till den tidpunkten oafbrutet varit handelsbod; den siste och näst siste innehafvaren af handelsrörelsen hette Hedström, hvarför huset ofta kallas det Hedströmska.

HAMNGATAN 5.

Bild [9] visar det gamla Donnerska magasinet, Hamngatan 5. Det refs omkring 1906 då konsul Carl Emil Ekman där i stället för egen räkning lät uppföra ett hus. Porten är en s. k. köpmansport, af hvilka ännu finnas flera i behåll i Visby. Den Donnerska hufvudgården är för ett decennium sedan ombyggd till riksbankshus.

Viggnetten återger en flöjel från Burmeisterska gården.

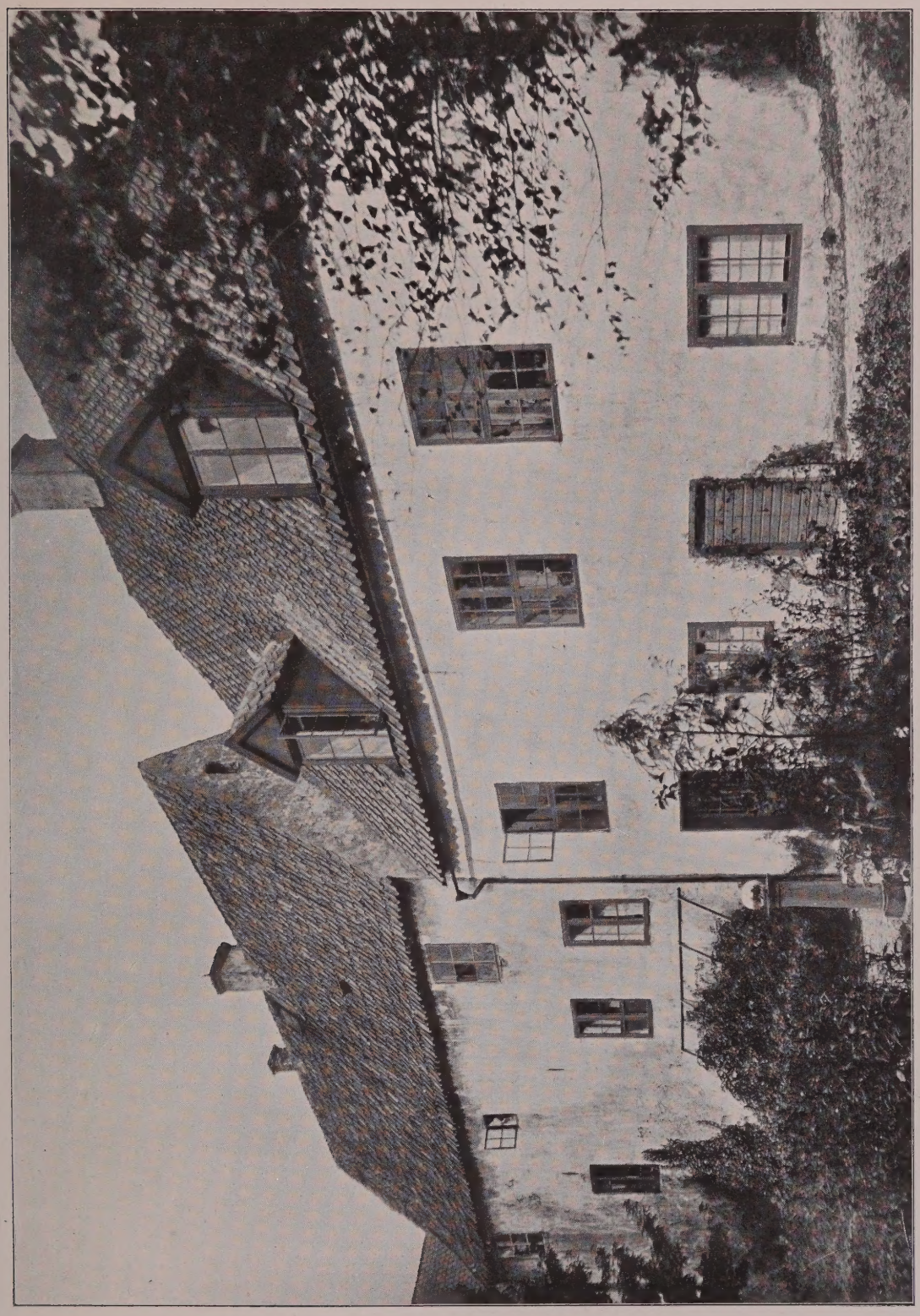

S. Curman foto. 1908.

MELLANGATAN 7.

MELLANGATAN 7.

Bild [10] visar de södra fasaderna af byggnaderna å gården Mellangatan 7. Tomten är belägen något söder om Donnersplats mellan Kilgränd och Mellangatan. Se situationsplanen härnedan, där cirkeln och pilen anger den ungefärliga platsen och riktningen för bildens tagande. Tomten tillhörde 1696 rådmannen Bertel Eisenberg. Utefter båda de å bilden synliga fasaderna gick då en gränd i fortsättning af nuvarande Trappgränd. Den kom från S:t Hansgatan (se text och plan till Visby [7]) och skar Mellangatan (då Compagniegatan) och Kilgränd (1750 Kellergränd). Eisenberg var ägare äfven till tomten på andra (södra) sidan om gränden. Gränden fanns kvar åtminstone 1750.

Det närmaste huset stammar med all säkerhet från tiden omkring 1700. Vindskuporna tillkommo 200 år senare. Den bortre byggnaden är däremot från medeltiden. Den har en ståtlig (ehuru upptill skadad) gafvel åt Kilgränd.

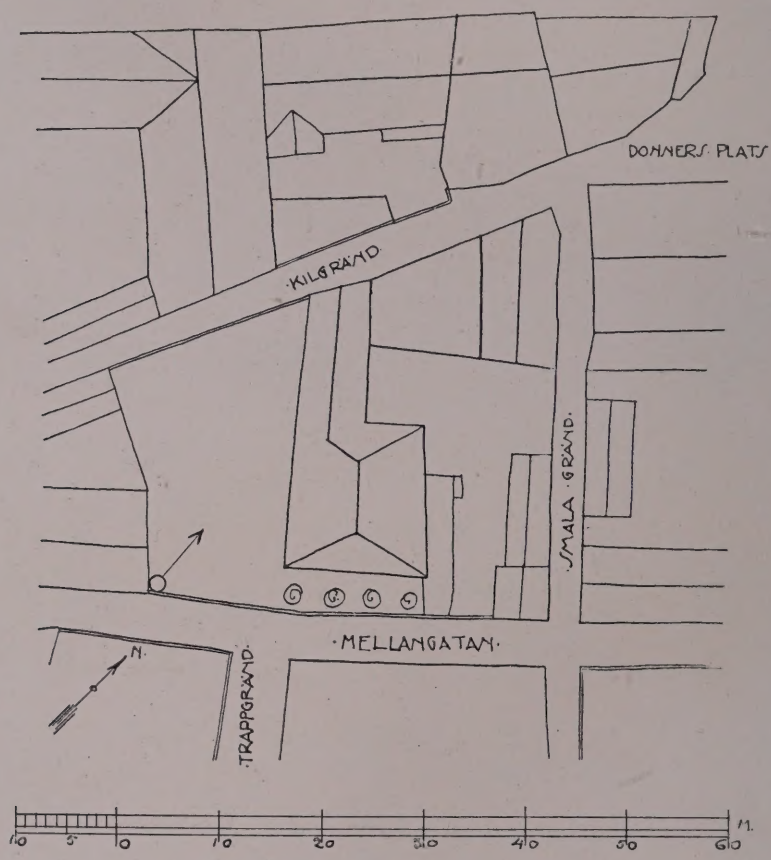

Situationsplan.

11

NORRA MURGATAN MED "DALMANSKA TORNET".
Efter akvarell af A. T. Gellerstedt.

Då ingeniör A. T. Gellerstedt 1873 byggde fyrtorn i Kalmarsund, besökte han äfven Gotland — såsom akvarellist. Bild [11] återger en af hans Visby-akvareller. Vi se Norra Murgatans små låga, innanför ringmuren hopgyttrade hus, öfver hvilka det Dalmanska tornet monumentalt höjer sig mot en tung junihimmel. En bild full af äkta och stark medeltidsstämning!

P. A. Säve förtäljer om detta högtorn mellan Öster- och Norderport, att styrelsen, då det 1784 åter blef stor nöd i Visby, inredde detsamma till förrådshus för säd. På en stor fyrkantig kalkhäll, som är infattad på midten af västra sidomuren midt öfver ingången, läses också än i dag: "Detta. För-råds Hus. skall. Till. Efterverlden. Förvara. Tacksamt. Minne. Af. Kongl. Maj:ts. Tro-man. Vice. Landshöfdingen. Majoren. Och Riddaren. Herr. Lars. Reinhold. Dalmans. Prisvärda. Omvårdnad. För. Gothlands. Nödställde. Invånare. År. 1784. Då. Svår. Spannmåls-Brist. Tryckte. Landet". Det är från den tiden, som tegeltaket med sitt fall åt söder och norr och spannmålskranen förskrifva sig. Af inskriften "inhemtas", säger C. G. Brunius (1864-66), "att ifrågavarande torn 1784 blifvit förändradt till magasin, hvartill det ännu begagnas. Att på dylikt sätt vanställa ett urgammalt konstverk måste högeligen beklagas. Alltså är den hedern, att samma torn fått benämning af det Dalmanska ingalunda afundsvärd". Om ändå alla våra mer eller mindre "urgamla konstverk" blifvit så relativt lindrigt våldfördt som detta torn! Då hade C. G. Brunius haft skäl att utbyta sitt beklagande mot en resignerande tacksamhet.

12

NORDERPORT.

Karta öfver Visby, norra delen.

Streckningen betecknar medeltida hus, prickningen medeltida gatläggning.

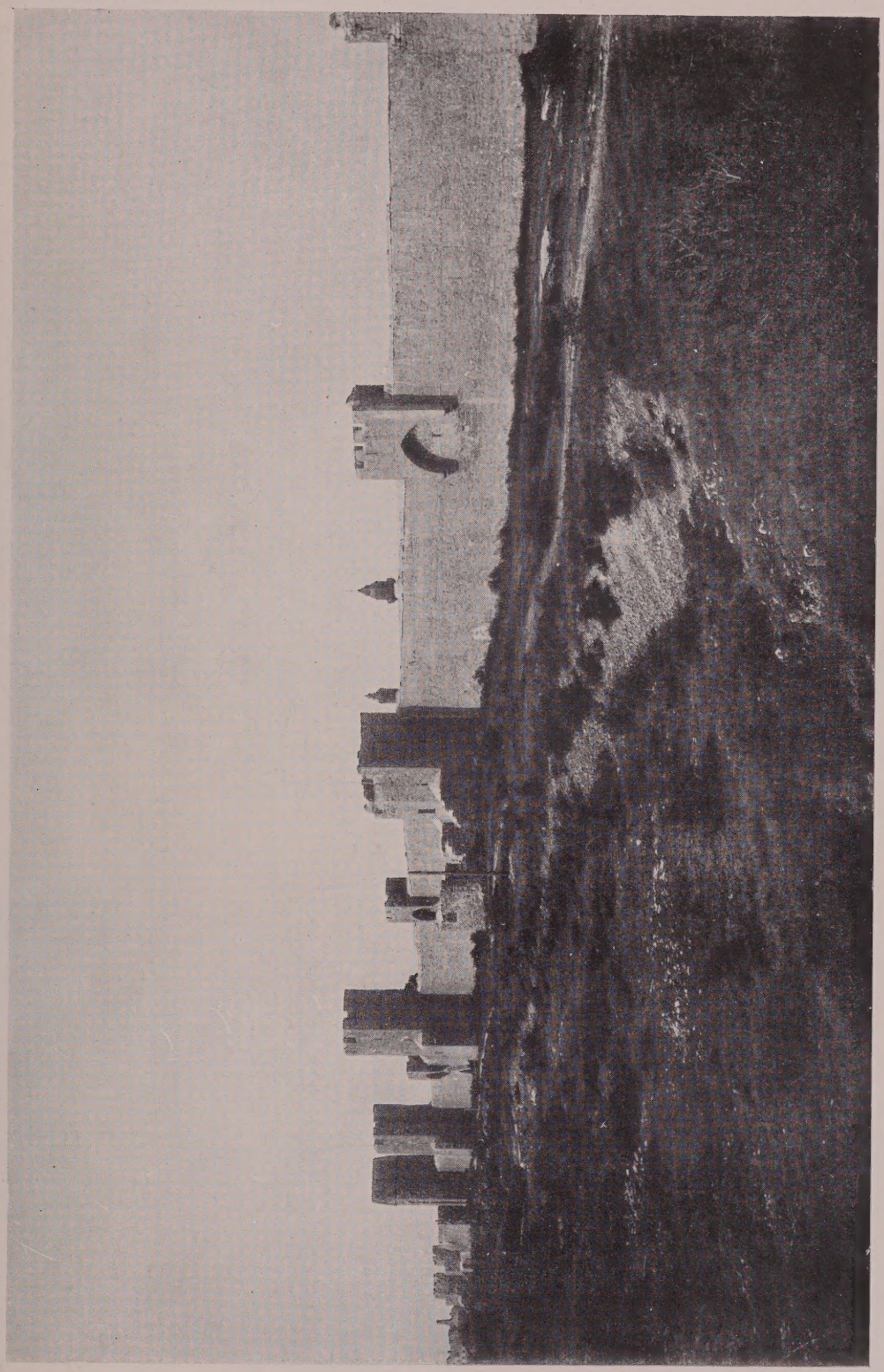

Foto. omkr. 1890.

ÖSTRA MUREN.

13

Karta öfver Visby, mellersta delen.

Streckningen betecknar medeltida hus, prickningen medeltida gatläggning.

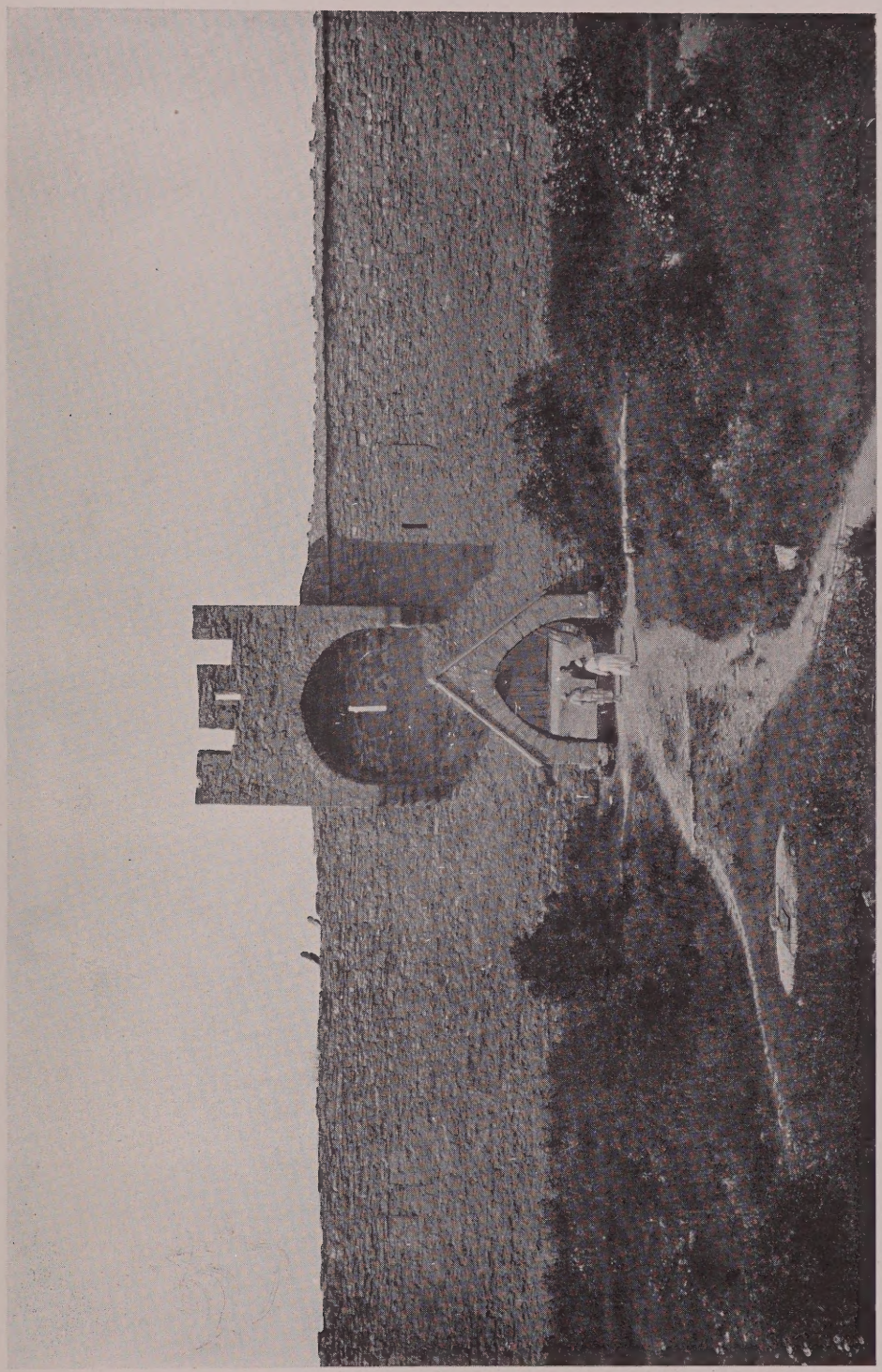

G. Lange foto. 1920.

BRUNNSPORTEN I ÖSTRA MUREN.

14

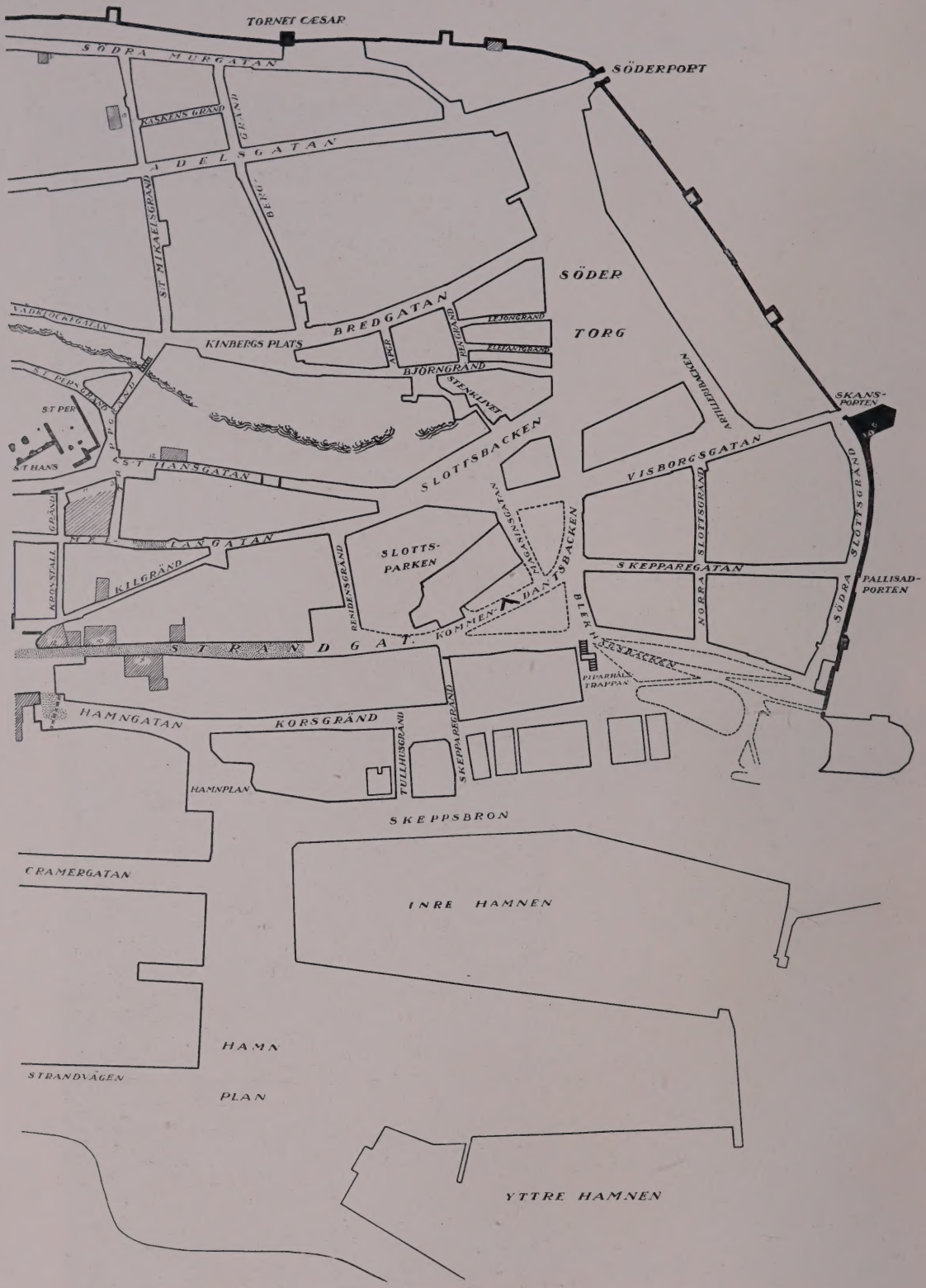

Karta öfver Visby, södra delen.

Streckningen betecknar medeltida hus, prickningen medeltida gatläggning.

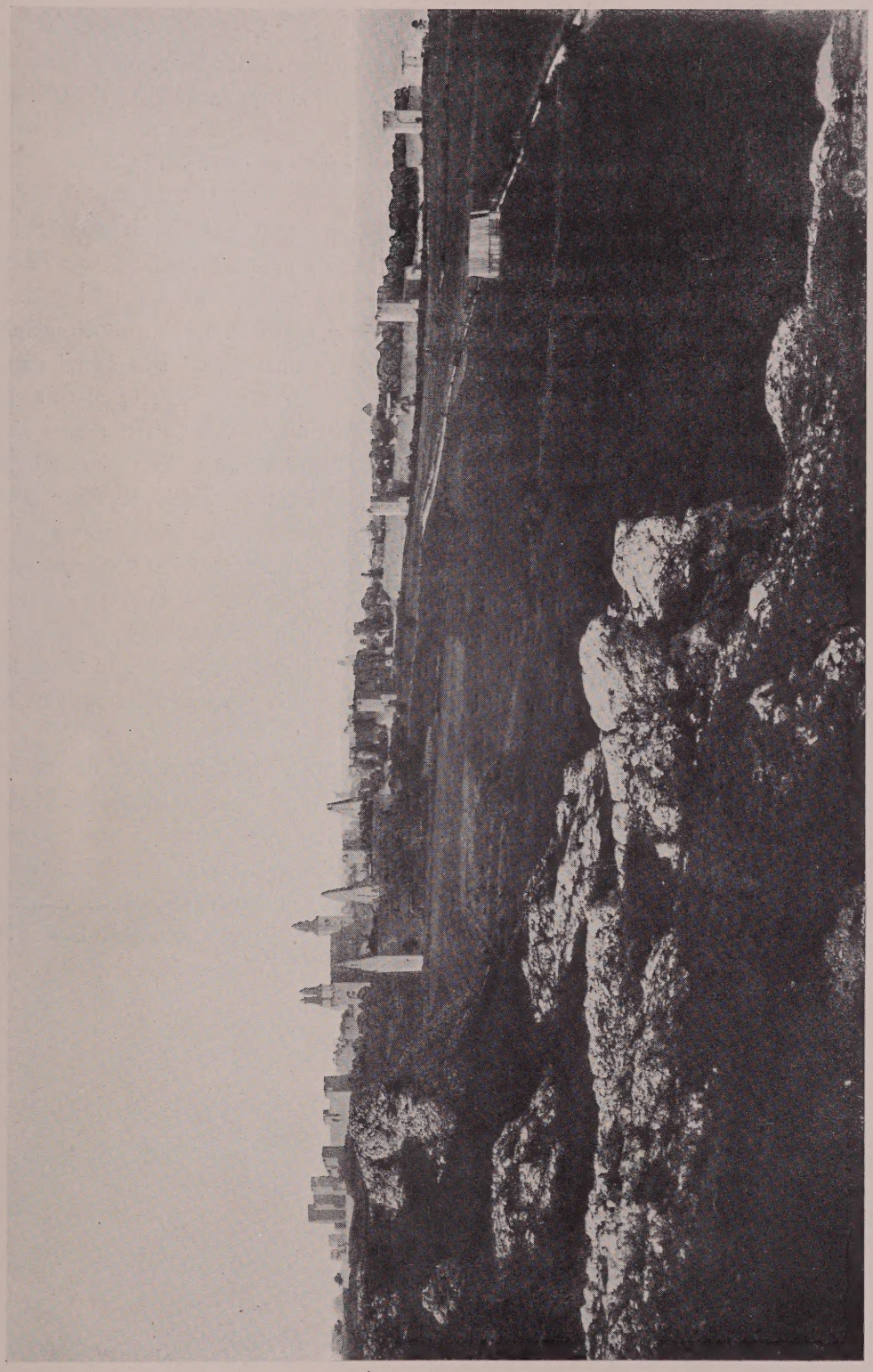

15

STADEN FRÅN GALGBERGET.

N. J. A. Lagergren, Visby, foto.

VISBY STADSPLAN.

Den Visbykarta, som återfinnes å baksidan till de tre föregående planscherna, är till sin stomme kopierad på en modern karta, som alltjämt användes för offiella ändamål. Å denna moderna plan äro beteckningar införda för medeltida byggnader och gatläggning. En blick på den så preparerade kartan är nog för att öfvertyga om, i hvilken fullkomlig utsträckning medeltidens gatunät ännu är bevaradt, särskildt inom hela den centrala delen af staden.

Å kartan har man sökt införa alla medeltida byggnader och lämningar af dylika, som hittills äro med någon säkerhet kända. I allt väsentligt äro dessa beteckningar kopierade efter en karta, som år 1922 upprättats af stadens arbetsförman, sergeant *Johan Fardelin*. Under ett tjugutal år har denne så långt möjligt sökt iakttaga det, som vid gräfningar i tomter och gator framkommit af det medeltida Visby, gjort anteckningar och mätningar samt nyligen på uppdrag af professor Martin Olsson sammanfattat sina rön i den här publicerade kartan. Detta arbete innebär ett samlande skärfva efter skärfva af en stor helhet, som genom de många enskildheternas sammanställande åter kan framträda i sitt ursprungliga sammanhang. Genom att påpassligt och ihärdigt utföra detta protokollerande af kulturlämningar just i det korta ögonblicket mellan det att byggnads- eller gatuarbetena blotta och förinta dem, har Fardelin gjort den kulturhistoriska forskningen om Visby viktiga tjänster, som denna ej utan stor skada skulle kunna undvara. Ej minst betydande äro uppgifterna om gatubeläggningarna, som i mycket hög grad öka vår kunskap om det medeltida Visby. Ett fortsättande af detta goda verk är i hög grad önskligt. — Kartan ger åskådligt besked om, hvilken betydande mängd af medeltidsanläggningar, som ännu finnas kvar, så mycket att man får en klar bild af, hvilket område inom stadsmuren, som under medeltiden var bebyggdt på stadsmässigt sätt.

Här nedan återges såsom exempel en af Fardelin utförd gatuprofil med den medeltida stenläggningen inritad. Denna består hufvudsakligen af stora, flata kalkstenshällar af oregelbunden form, lagda tätt intill hvarandra — en beläggning som äfven förekommer å gårdar. I mindre utsträckning har fältsten användts som gatläggningsämne. Stundom förekommer den gamla gatläggningen i två lager öfver hvarandra, hvarvid den ursprungliga gatan täckes af ett lager byggnadsras eller brandrester, på hvilket den nya gatläggningen helt enkelt lagts. *S. W.*

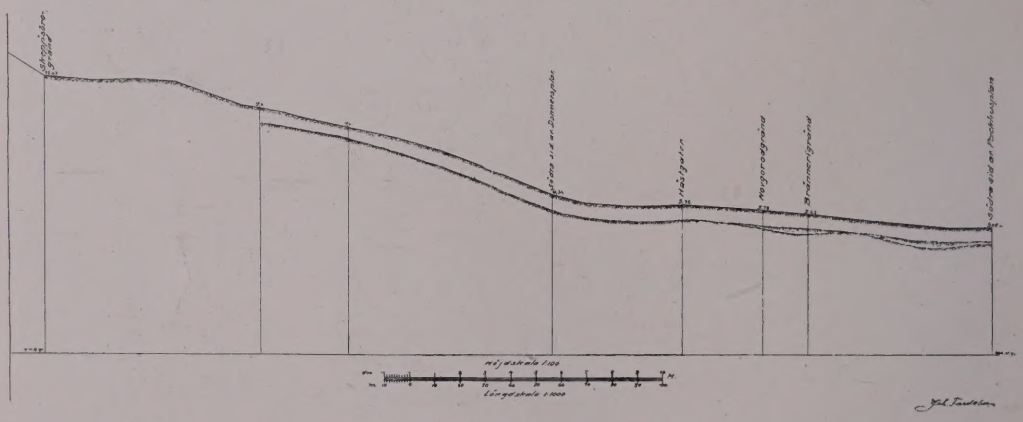

Profil af Strandgatans södra del, mot väster. Upprättad af Johan Fardelin 1922. Den öfre profillinjen betecknar nuvarande gatunivå, den undre medeltida gatläggning. Där dubbla lager förekomma mellan Hästgatan och Packhusplan, ligger fältsten i det öfre lagret, flis i det undre. Den medeltida gatan ligger i allmänhet c:a 60 cm. under den nuvarande.

N. J. A. Lagergren, Visby, foto.

16 STADEN FRÅN HAMNEN.

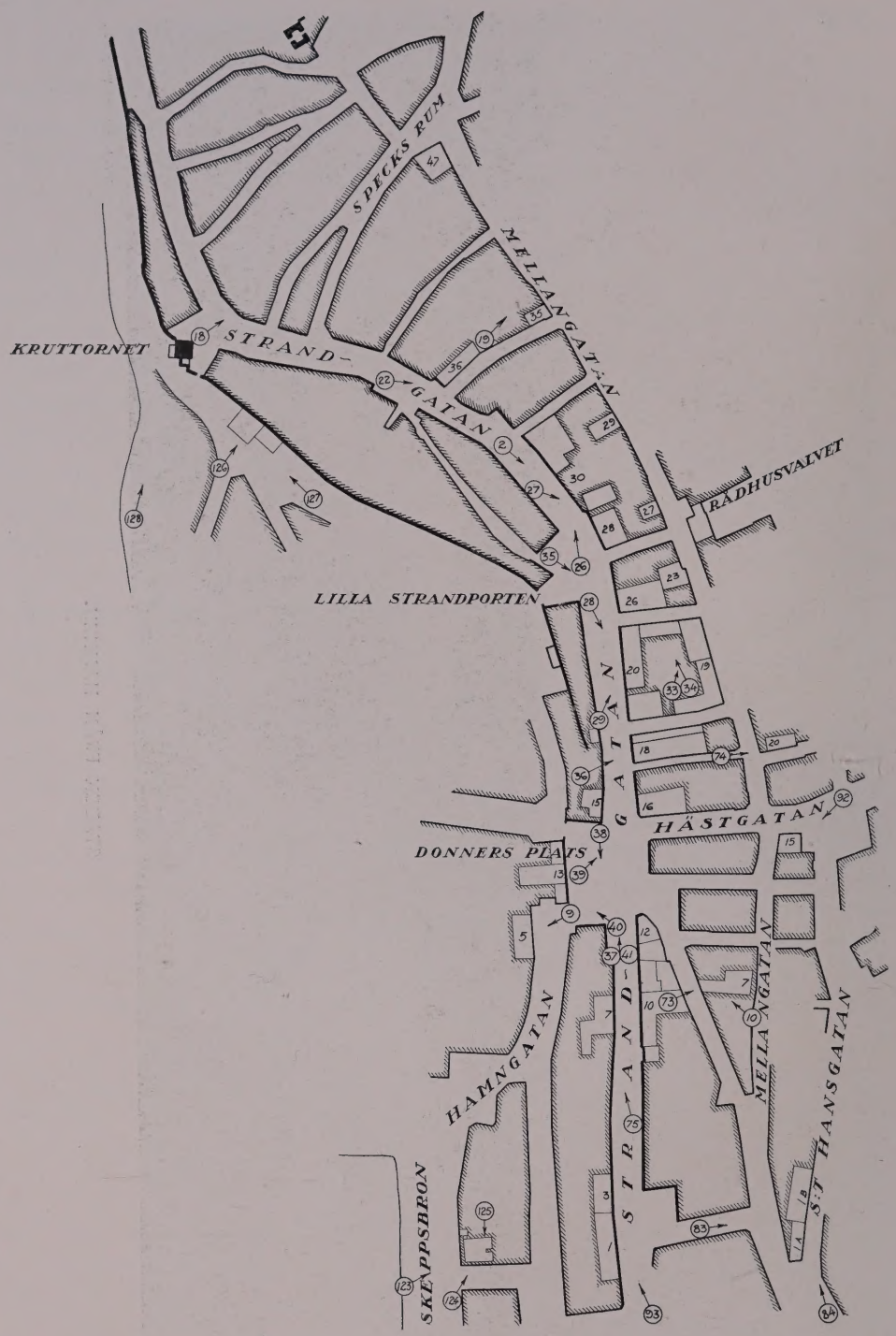

Strandgatan.

Orienteringskarta. Numren inom cirkel hänvisa till planschbilderna; cirkeln markerar platsen, hvarifrån bilden tagits. Utmed gatorna äro markerade — med kontur och gatunummer — endast hus, som finnas afbildade, antingen i fotografi eller uppmätning.

17 STADEN FRÅN SJÖSIDAN.

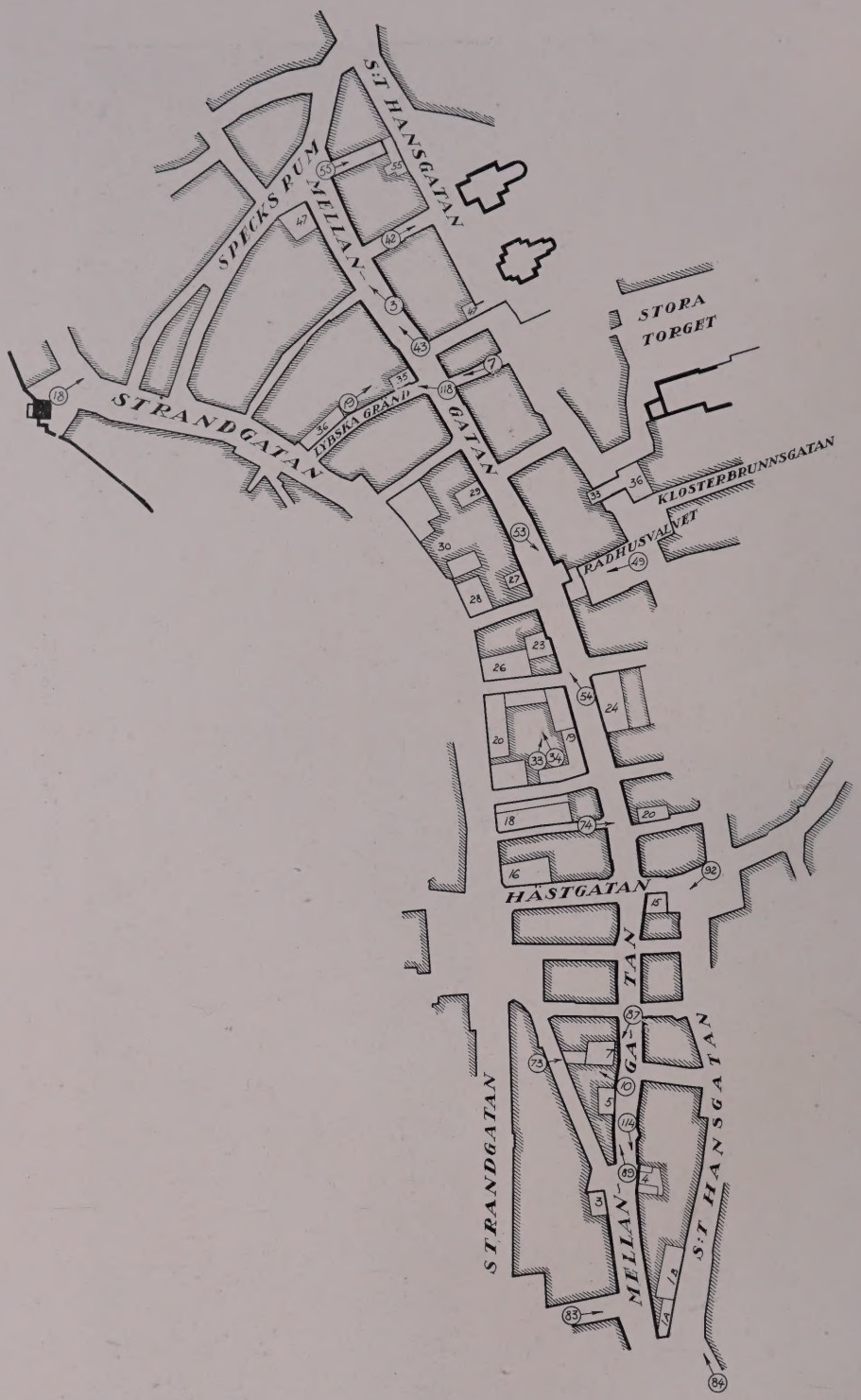

Mellangatan.

Orienteringskarta med pil och nummer inom cirkel för planschbilderna samt gatunummer inom huskontur för afbildade byggnader.

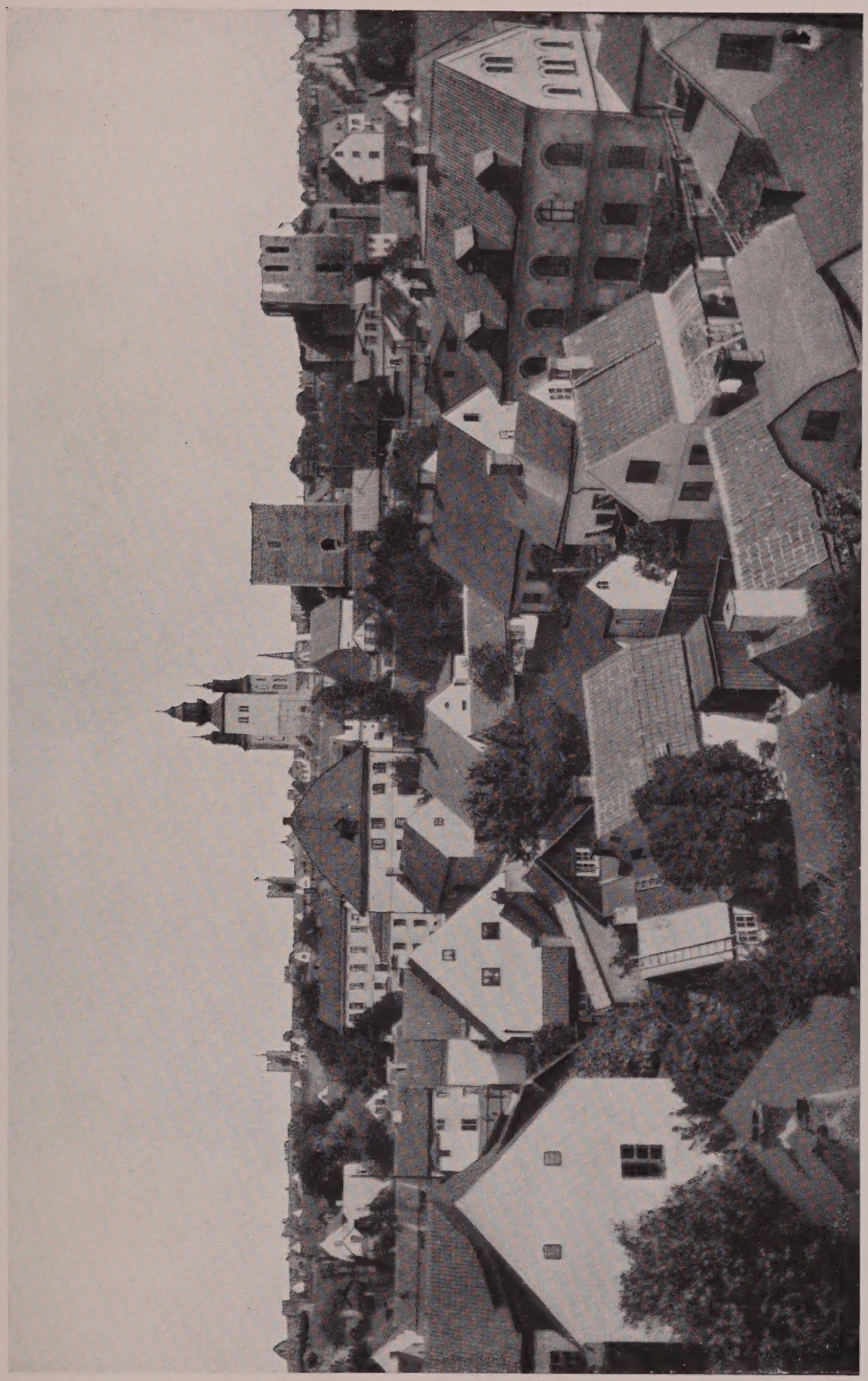

Ragnar Hjorth foto. 1904.

UTSIKT FRÅN KRUTTORNET.

18

S:t Hansgatan.

Orienteringskarta med pil och nummer inom cirkel för planschbilderna samt gatunummer inom huskontur för afbildade byggnader.

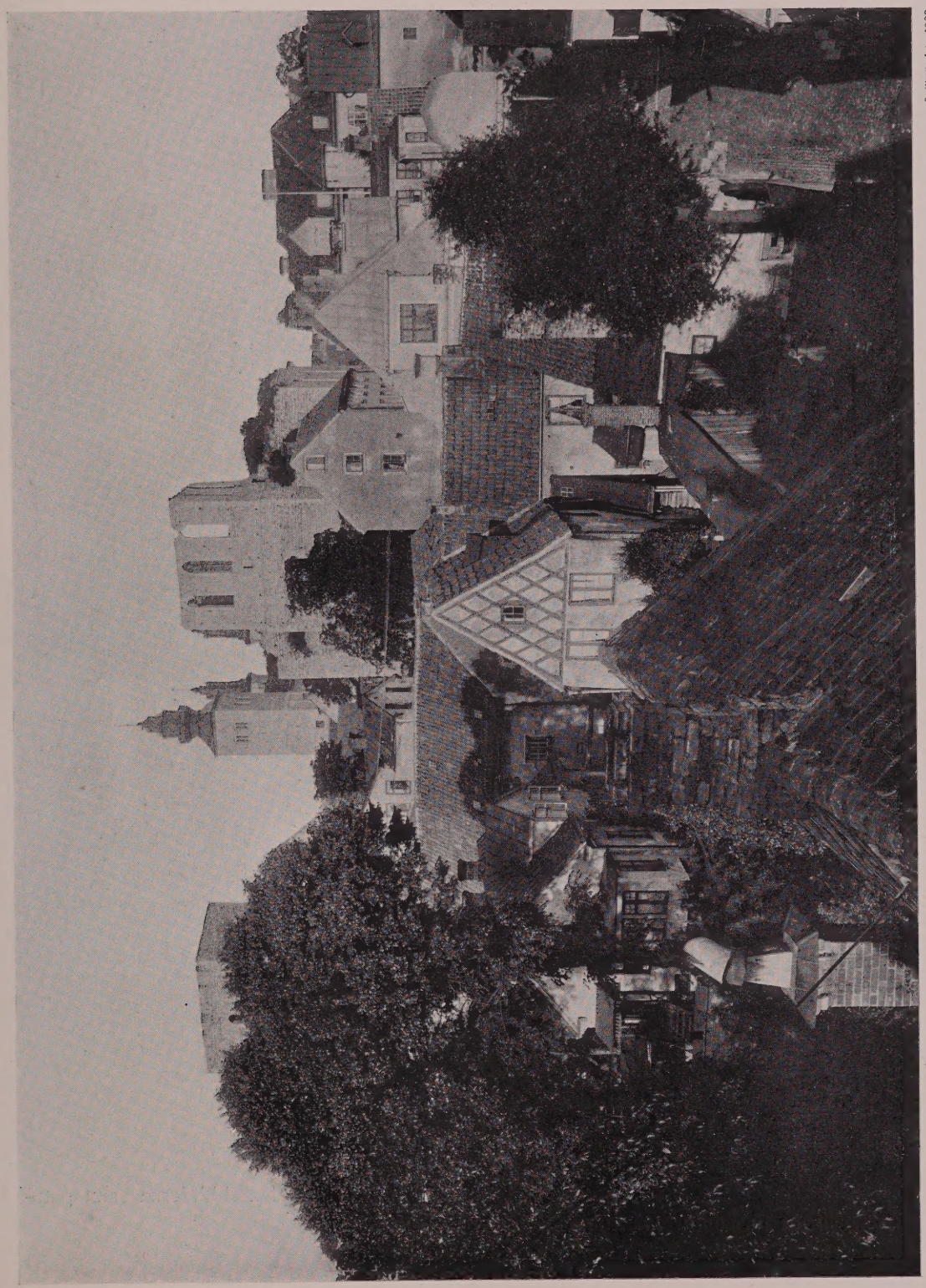

S. Wallin foto. 1922.

UTSIKT FRÅN GAMLA APOTEKET.

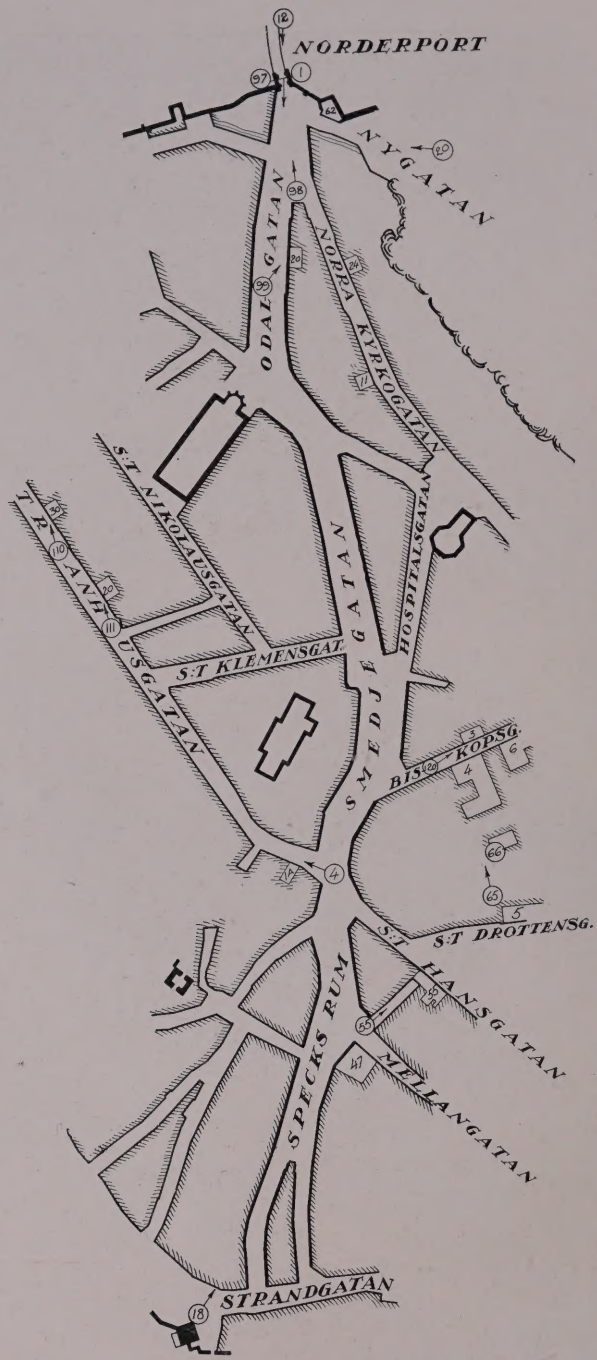

Specksrum — Norderport.

Orienteringskarta med pil och nummer inom cirkel för planschbilderna samt gatunummer inom huskontur för afbildade byggnader.

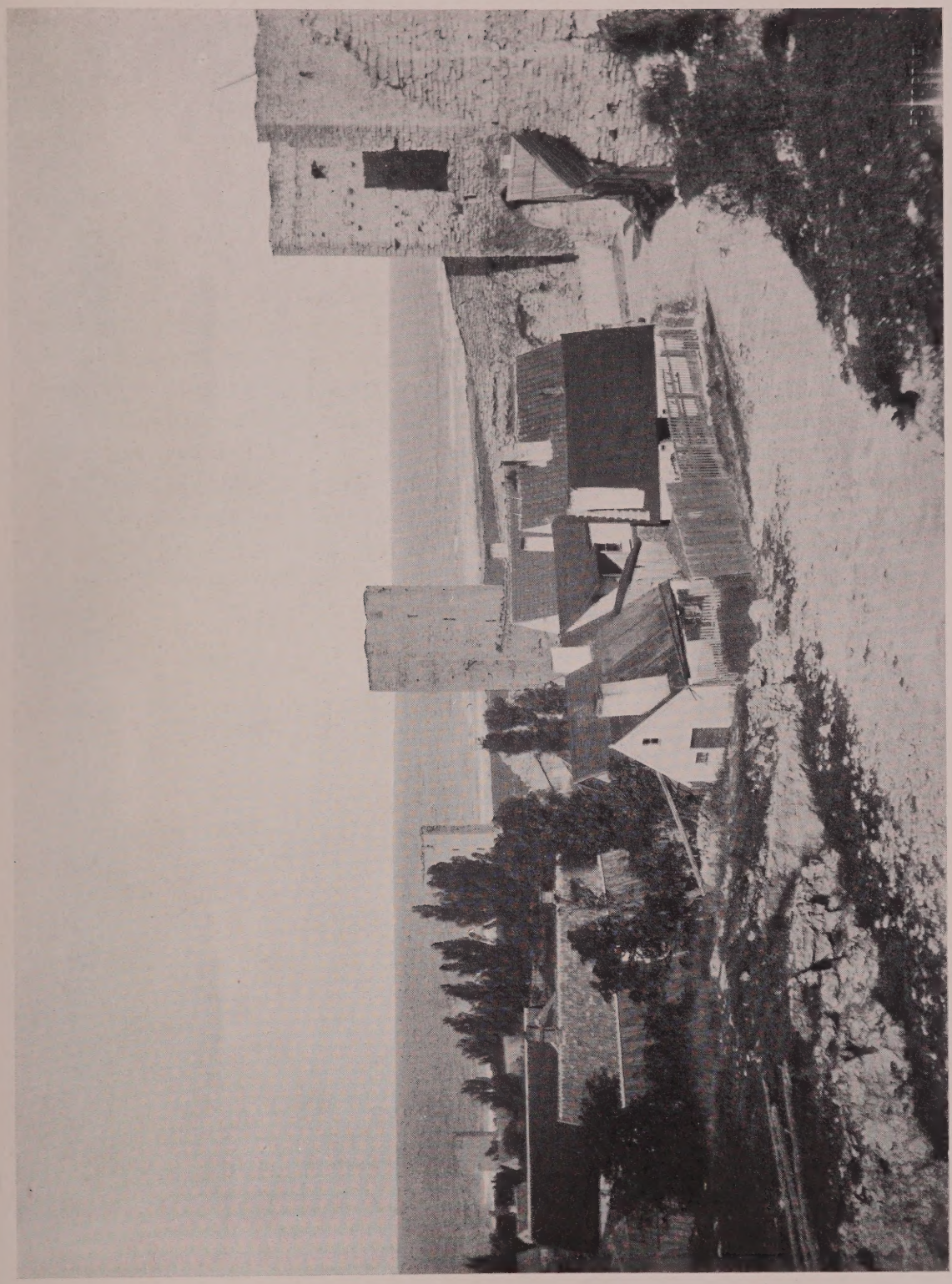

Foto. 1883.

UTSIKT FRÅN NORDERKLINT.
Norra muren och Norderport.

20

STADSMUREN.

Det medeltida minnesmärke, som framför allt annat och t. o. m. mer än de mäktiga kyrkoruinerna ger åt staden dess enastående karaktär, stadsmuren, illustreras å några af de föregående planscherna genom ett litet urval af bilder. Så välkända som bilderna af Visby stadsmur äro, kräfva de ingen förklaring, om ej den att det mäktiga intrycket staden gjorde från norr, från Galgberget (bild [15]), genom att hela sträckan däremellan låg öppen och kal, för närvarande är spolieradt och ej kan återställas med mindre den här uppförda stadsdelen borttages. Det starka intryck som östra muren fortfarande gör (bild [13]) är mycket beroende på, att den angränsande terrängen är lämnad fri. Måtte den få förbli så!

I Gamla Svenska Städers framställning af Visby har stadsmuren såväl som de kyrkliga monumentalbyggnaderna skjutits något åt sidan för den borgerliga bebyggelsen, detta på grund af att de förra tidigare varit så flitigt studerade och till ett öfvermått ofta afbildade, medan den senare varit relativt mindre framhållen. Däremot söker vårt bildmaterial framhålla medeltidsmonumentens roll i den nuvarande stadsbilden, särskildt då det gäller småbebyggelsens starka tendenser att klänga sig fast vid foten af befästningar och kyrkor. Detta illustreras flerstädes i bildserien. — Till höger å omstående bild skymtar en liten gårdsanläggning, här nedan återgifven i plan, hvilken med boningshus och uthus gjort sig hemmastadd inom den kvarstående delen af det s. k. mynthuset, en fast krysshvälfd stenbyggnad, som legat invid norra infartsvägen sedan tiden före stadsmurens uppförande.

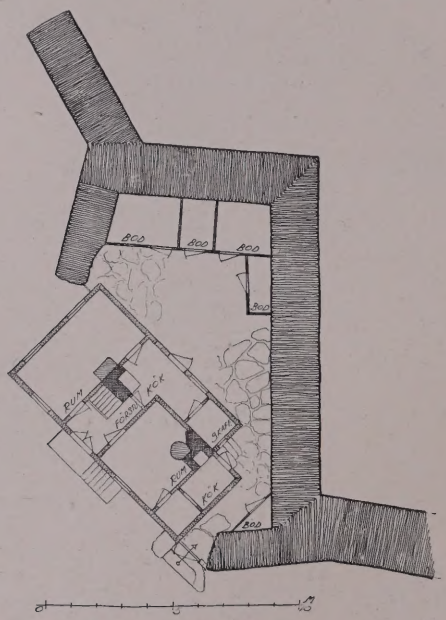

Mynthuset med den däri inbyggda gården Nygatan 62.

Det stora ritningsmaterial — öfver 200 mätningar och skisser — som ingår i denna framställning af Visby, är till allra största delen utfördt direkt för detta arbete af arkitekten *Herman Norgren* år 1922. Detta gäller samtliga ritningar, som ej äro försedda med annan ursprungsbeteckning.

21

N. J. A. Lagergren, Visby, foto.

DOMKYRKAN SEDD FRÅN KLINTEN.

DOMKYRKAN.

Bild [21] visar Domkyrkan sådan hon tedde sig före den senaste restaureringen, hvilken började år 1891. Korgafveln — hvars något stympade skick med de konkava takfallen torde ha tillkommit samtidigt med tornhufvarna efter 1744 års eldsvåda — gör med sin hissbom och sina rader af öppningar ett intryck, som mycket påminner om ett stort varumagasin. Kyrkointeriörens efter hallsystem uppförda hvalfbyggnad har intet bruk för denna höga gafvelbyggnad, i det att hvalfvens hjässor ej befinna sig högre än ungefär i jämnhöjd med underkanten af den bomförsedda hissporten. Ett mäktigt vindsutrymme, lika högt som kyrkorummet själft, blir följden af denna konstruktion. Enligt Roosvals framställning (i Die Kirchen Gotlands) af kyrkans byggnadshistoria, har den höga öfverbyggnaden på midtskeppet, som ger exteriören en psevdobasilikal karaktär, tillkommit vid någon tidpunkt efter 1200-talets midt. Det inre har, som nedanstående bild visar, varit fördeladt i minst två våningar. Att kyrkvinden varit använd som varumagasin torde vara tämligen säkert; om dess tillkomst skedt i direkt syfte att erhålla ett dylikt af mäktiga dimensioner, eller om den dikterats af andra skäl må lämnas därhän. Att denna bildning och dess användning hör hemma i en köpstad torde dock få betraktas som mer än en tillfällighet.

Martin Olsson foto. 1913.

Domkyrkans vind, sedd mot öster.

22

GAMLA APOTEKET.
Strandgatan 36.

GAMLA APOTEKET.

Detta mycket uppmärksammade medeltidshus är sedan en tid tillbaka statens egendom, ett förvärf som gjorts med afsigt att åt framtiden bevara en typisk byggnad från den borgerliga kulturens storhetstid i Visby.

Huset — hvars byggnadshistoriska ställning närmare behandlas å textafdelningen — har ursprungligen uppförts såsom förrådshus och är numera den förnämsta representanten för den grupp af stora byggnader af detta slag, som varit uppradade utmed den under medeltiden så betydande Strandgatan. Dess karaktär åskådliggöres af den rad hissportar som, numera igensatta, skönjas å fasadens midtlinje. Till sin uppbyggnad utgöres huset — enligt den i textafdelningen använda terminologien — af ett krysshvälfdt, kolonnburet underparti, högkällaren, samt en öfverdel med fyra magasinsbottnar och på vinden spetsbågigt tunnhvalf. Endast den främre delen af byggnaden är numera helt bevarad. Byggnadstiden torde vara 1200-talets slut.

Efter Visbyhandelns storhetstid har huset delvis inredts till bostäder, hvilket ändamål det alltjämt tjänar. Under en lång period var stadens apotek här inrymdt, hvaraf den gängse benämningen.

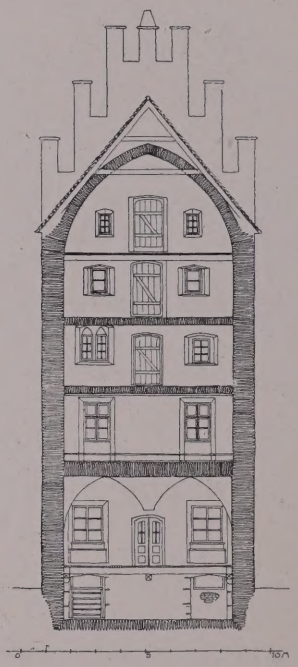

Sektion mot Strandgatan.

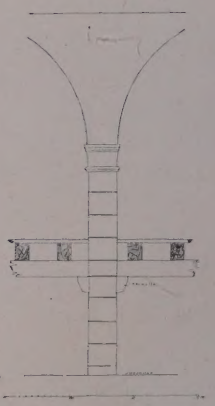

Kolonn i högkällaren, med hvalf och bjälklag.

23

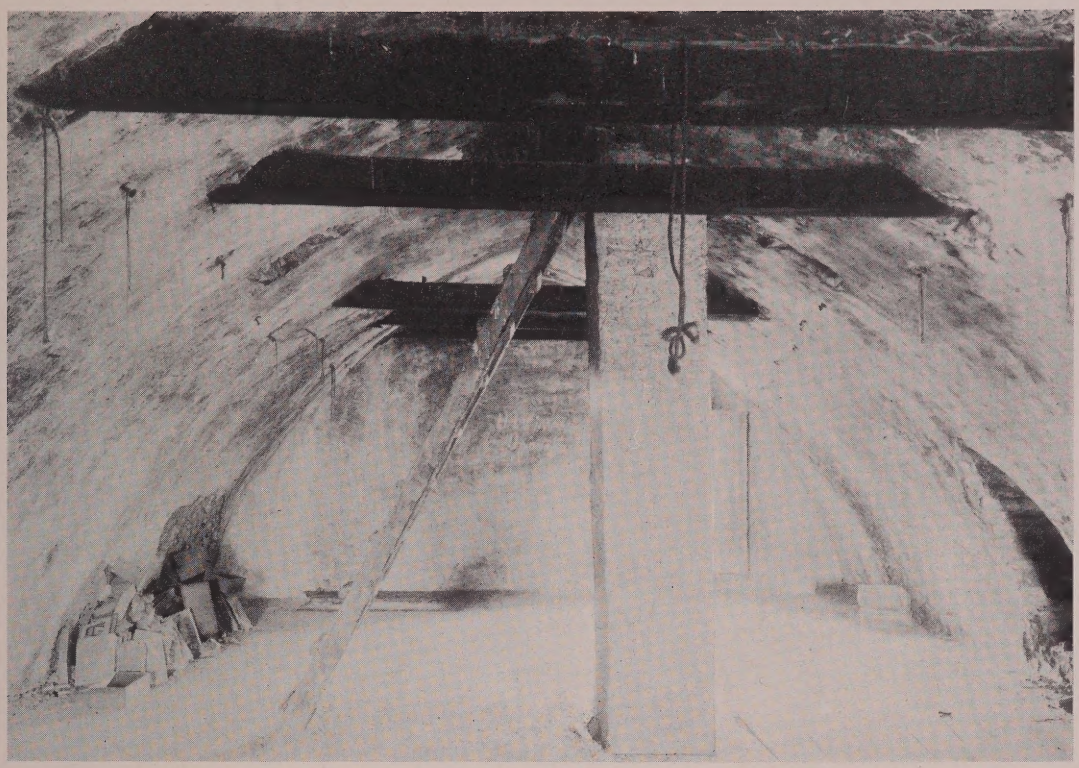

S. Wallin foto. 1922.

Tunnhvalf å vinden.

24

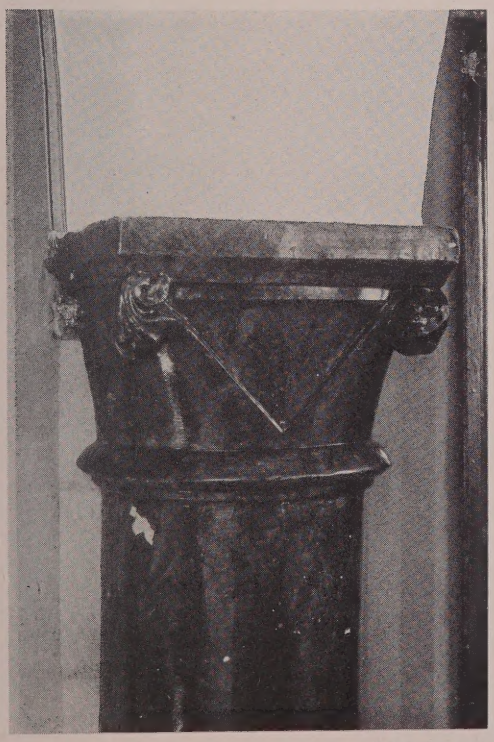

S. Wallin foto. 1923.

Kapitälet å bottenvåningens inre kolonn.

25

S. Wallin foto. 1923.

Kapitälet å bottenvåningens yttre kolonn.

GAMLA APOTEKETS INRE.

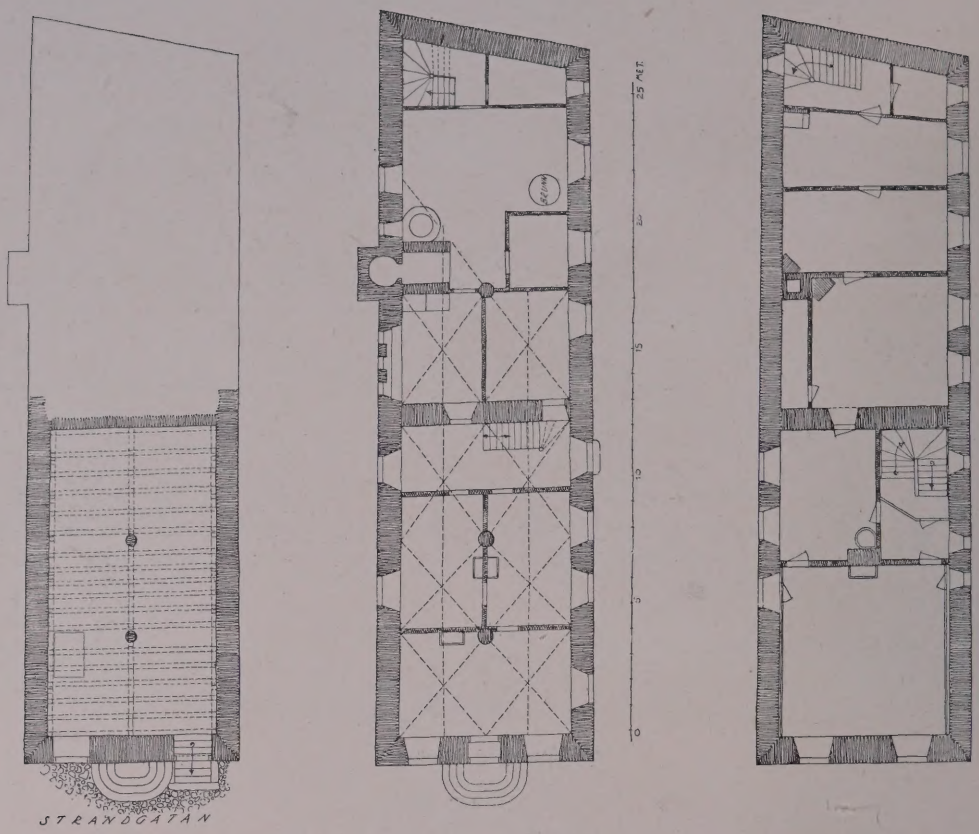

Källaren. Bottenvåningen. Våningen 1 trappa upp.

PLANER AF GAMLA APOTEKET.

Källarplanen visar den s. k. högkällarens undervåning med dess bjälklag, hvilande på konsoler i väggarna och å de båda kolonnerna. Bottenplanen visar högkällarens öfvervåning, täckt med sex krysshvalf samt resterna af den bakre likartade högkällarhallen. Den tredje planen, våningen närmast öfver hvalfven, har utom tvärmuren i midten af huset blott i senare tid tillkomna skiljeväggar. — Bilden härnedan återger fragmentet af en kalkstensrelief föreställande en ek, numera förvaradt löst i apotekshuset, kanske engång tillhörigt byggnadens fasadutsmyckning.

Foto. 1922.

26

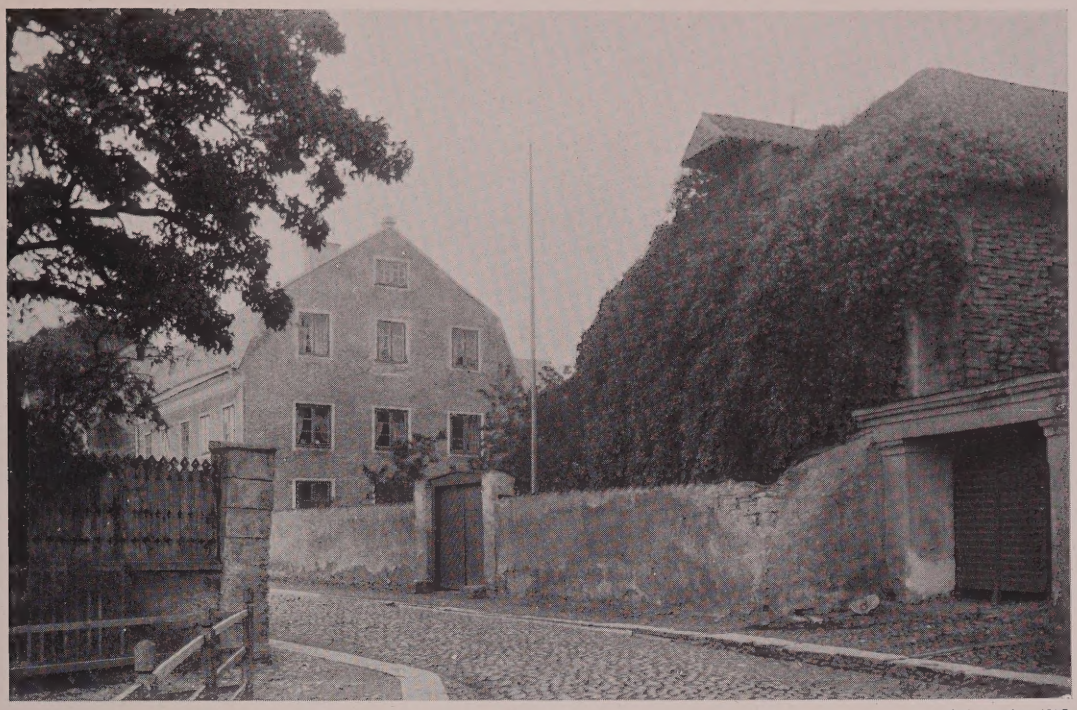

S. Curman foto. 1908.

HOLSTSKA GÅRDEN.
Strandgatan 30.

27

K. Berlin foto. 1901.

HOLSTSKA GÅRDEN.
Det medeltida huset å tomtens södra del.

HOLSTSKA GÅRDEN.

Det gamla huset å tomtens södra del, som vänder en med Clematis öfvervuxen gafvel mot Strandgatan, har ursprungligen varit en byggnad af samma art som Gamla apoteket. Det företer numera ett starkt stympadt skick. Högkällaren är i det närmaste igenfylld, så att endast en obetydlig del af de två kolonnerna är synlig. Ofvan hvalfven kvarstår en våning, på hvars gafvelsida finnes en nu igensatt hissport. Liksom å apoteket ha ingångarna varit belägna på gafveln. Huset är uppfördt vid 1200-talets slut, samtidigt med Gamla apoteket. Under renässanstid omändrades huset till bostad, hvarom fönster med sittbänkar och målad dekorering vittna.

Med hänsyn till att så få monument återstå af denna för den medeltida storhandeln representativa byggnadstyp, är det ett allmänt intresse att äfven denna byggnad blir uppmärksammad, och helst skulle man önska att betryggande åtgärder för dess bevarande blefve vidtagna.

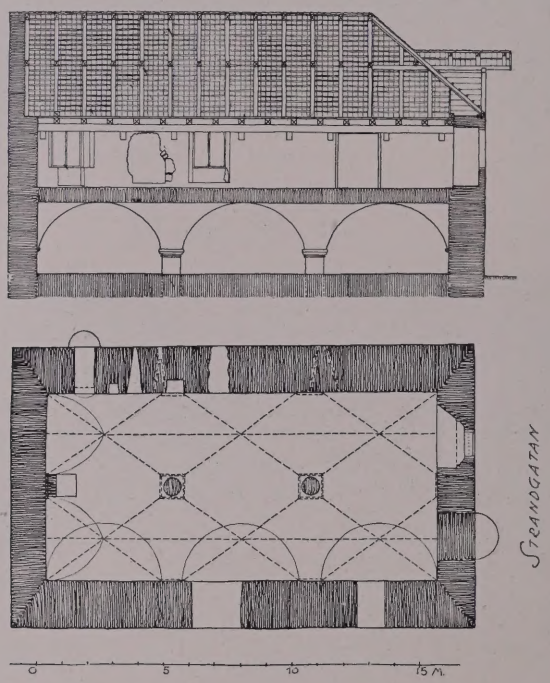

Det medeltida huset i Holstska gården.
Sektion mot söder samt bottenplan.

28

S. Wallin foto. 1922.

GOTLANDS FORNSALS HUS.
Strandgatan 20.

29

S. Wallin foto. 1922.

STRANDGATAN MED LILJEHORNSKA HUSET OCH FORNSALEN.

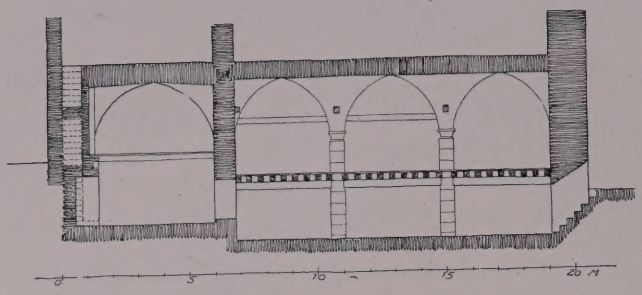

Sektion mot söder.

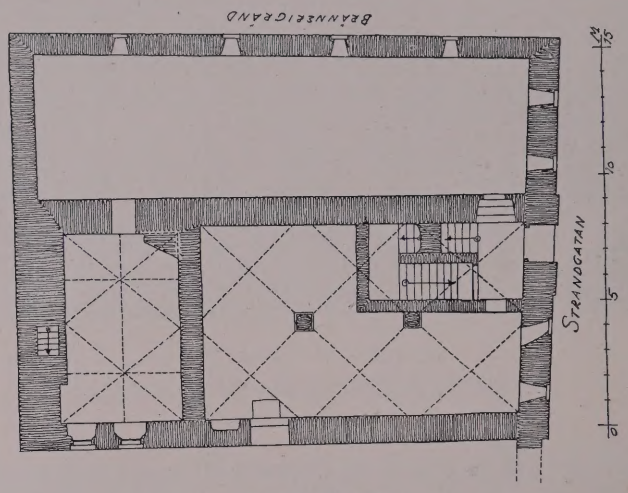

Plan af bottenvåningen.

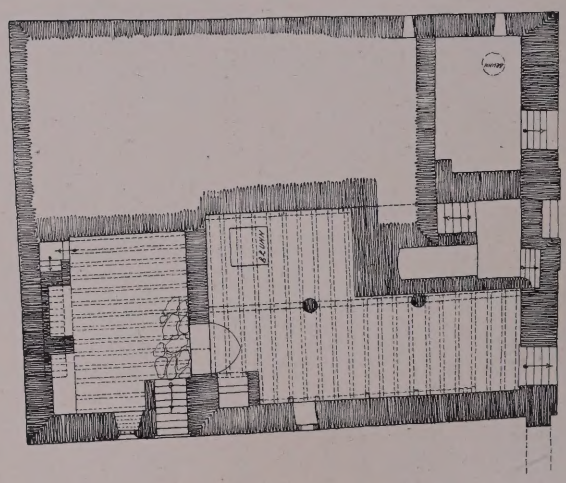

Plan af källarvåningen.

Gotlands Fornsal. Gevärsförrådshusets medeltida källare.

30

S. Wallin foto. 1923.

Den inre kolonnen i öfre våningen.

31

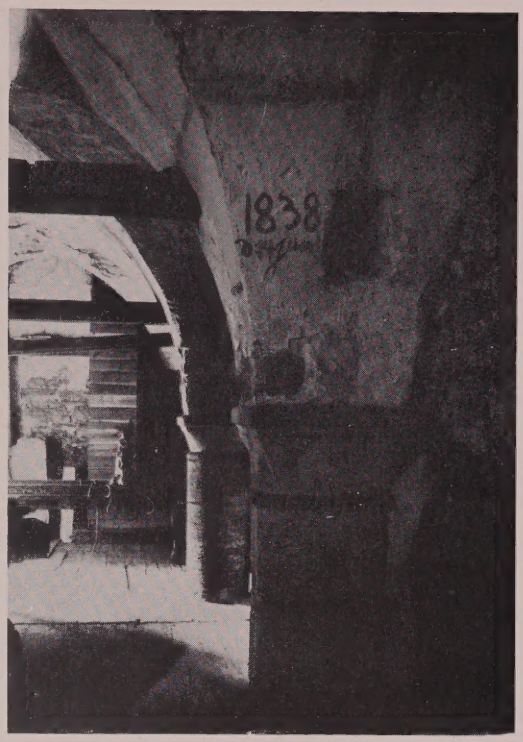

S. Wallin foto. 1923.

Båda kolonnerna i öfre våningen.

32

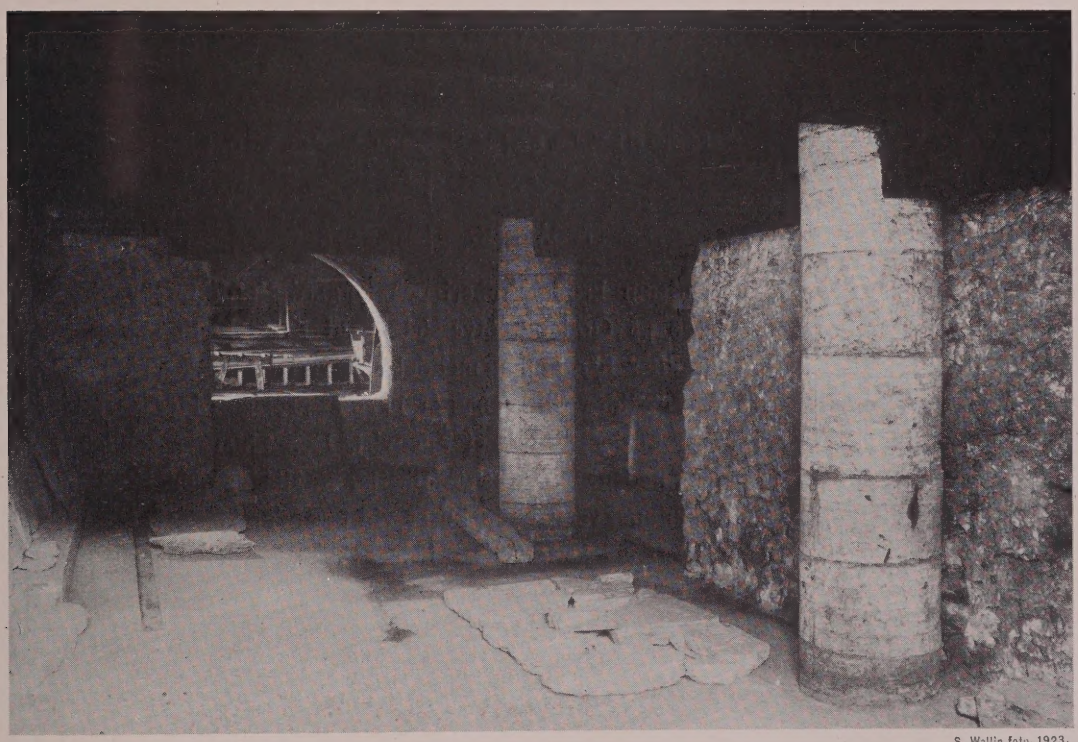

S. Wallin foto. 1923.

Nedre våningen med bjälktak.

GOTLANDS FORNSAL. TVÅVÅNIG KÄLLARE I GEVÄRSFÖRRÅDSHUSET.

GOTLANDS FORNSAL OCH TYGGÅRDEN.

Gotlands Fornsal och Tygstationen disponera tillsammans ett helt kvarter mellan Strand- och Mellangatorna samt Dubbensgränd och Brännerigränd.

Det sydligare af de båda husen vid Strandgatan, Gevärsförrådet, är till sin kärna en medeltida byggnad, ett förrådshus af samma art som Gamla apoteket. Dess af två kolonner burna, krysshvälfda högkällare ligger med kortändan mot gatan, hvarifrån ingångar ledt till dess båda våningar. Innanför kolonnkällaren fortsätter byggnaden med ännu ett rum. Denna del af huset är att jämföra med de encelliga husen med högkällare, t. ex. det Säveska huset (bild 50). Dess högkällare täckes af två krysshvalf. Den kombinerade högkällarbyggnaden är försedd med en i bakmuren inlagd trappa, ledande från den nedre källaren förbi den hvälfda våningen upp till bottnen närmast öfver hvalfven. Byggnadens öfverdel är i stor utsträckning förändrad, så att man intet känner om dess ursprungliga afslutning uppåt. Husets södra del, utmed Brännerigränd, är en tillbyggnad.

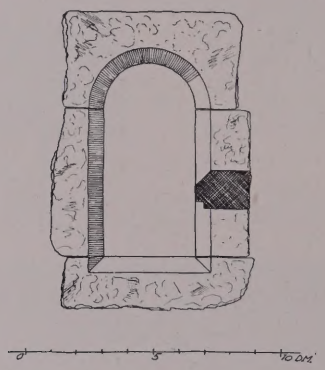

Fönster af kalksten, förvaradt i Fornsalen.

TYGGÅRDEN.

Om detta kvarters historia såsom kronobränneri och tyggård gjorde föreståndaren för Gotlands Fornsal och tygmästaren på Gotland, öfverstelöjtnant Ernst Hellgren på sin tid en utredning, hvarur några uppgifter här kunna meddelas. Kvarteret bestod på 1700-talet af två tomter. Den norra af dessa såldes till kronan år 1776 af prosten i Hörsna Johan M. Schlau och den södra år 1777 af madame Elisabet Eneqvist. Den Shlauska tomten, hvars bebyggelse vid köpet framgår af nedan återgifna tomtkarta, inrättades genast till kronobränneri, hvartill uppfördes det ännu kvarstående huset vid Strandgatan, täckande tomtens hela gatulinje. Den andra här återgifna kartan visar hela kvarteret året efter köpet af den Eneqvistska tomten. Denna senares bebyggelse är då oförändrad, under det att å norra tomten brännerihuset är inlagdt, för hvilket flera af gårdens byggnader fått vika. Ännu en tomtkarta finnes i Landtmäterikontoret i Visby, nämligen från år 1788, då komplexet är ombyggdt och samtliga ännu befintliga byggnader uppförda.

(Forts. å bild 33, baksidan.)

33

S. Wallin foto. 1922.

TYGGÅRDEN MOT NORDOST.
Strandgatan 20.

34

S. Wallin foto. 1922.

TYGGÅRDEN MOT NORR.

(Forts. från bild 32.)

Kronan frånsålde år 1813 till handlanden Charles Chasseur det 1776 byggda brännerihuset, hvilket sedermera 1879 af Gotlands Fornvänner gjordes till fornsal. — Den kronan tillhöriga gården ställdes på 1820-talet under Krigskollegium och blef tyggård, hvarvid det Eneqvistska huset vid Strandgatan inreddes till gevärsförråd. På senare tid har Fornsalen fått även detta hus upplåtet åt sig, medan tygstationen disponerar hela komplexet mot Mellangatan och båda gränderna (bild 33 och 34).

Af köpehandlingarna från 1770-talet framgår ett och annat om de båda stora tomternas äldre utseende, värdt att här antydas. Båda voro då bebyggda med man- och ladugårdshus och hade på andra sidan Strandgatan hvar sin kryddtäppa (17; r). Å den Schlauska tomten ligga utmed Strandgatan tre byggnader, ett långsträckt ruineradt stenhus (3), ett litet trevånings stenhus (2) och ett stort korsvirkeshus i tre våningar (1), gårdens manbyggnad. Gårdshusen utgöras af två stenhus i ruin (4 och 6), ett stall af sten (8), packhus (9), lada och loge (13) och fähus, alla af trä. Upp emot Mellangatan är ett hvälfdt portlider (5). Tomtens inre är en större gård (14) och söder om manbyggnaden ligger en mindre gård (15) invid Strandgatan och den gränd (16), som skiljer tomten från madame Eneqvists tomt. Något längre upp ligger ett stenhus (11), två våningar högt utom källaren, sammanbyggdt med ett gatuhvalf med ett rum öfver gränden. — Å 1646 års karta är det nuvarande kvarteret fördeladt i tre kvarter genom två nu försvunna gränder. Den sydligare af dessa är den nyss omtalade; den nordligare bör ha haft sin mynning i öppningen mellan korsvirkeshuset (1) och det lilla stenhuset (2); möjligen har den mynnat ut i Mellangatan genom det hvälfda gamla portlidret (5). — Å Eneqvistska tomten beskrifves nuvarande gatuhuset, gevärsförrådet (l) som "2:ne äldre och yngre Våningshus af sten af åtskillig höjd och inrättning". Af gårdshusen märkes ett hvälfdt brygghus (m) af sten med loft, möjligen identiskt med det ännu på platsen liggande huset, Kronsmedjan, som innehåller ett högt rum, täckt med sex krysshvalf på pelare, allt af renässanskaraktär. Husen vid Mellangatan äro: lada (n), portlider (o) och stall för hästar och kor (p), alla af sten. Gården (q) har två pumpar och små hus.

Schlauska tomten 1776.

Hela kvarteret 1778.

35

S. Wallin foto. 1922.

LILJEHORNSKA HUSET.
Strandgatan 26.

36

S. Wallin foto. 1922.

HOTELL VISBY BÖRS.
Strandgatan 18.

HOTELL VISBY BÖRS.

"Börsen" är ett högt medeltida hus med trappgaflar. Både fasaderna och det inre är starkt omändradt. Man kan därför ej nu afgöra, hvilkendera af de medeltida hustyperna byggnaden tillhört, troligast har den dock varit af samma slag som de andra stora husen utmed Strandgatan. På gafveln har (enligt Bergman, Gotländska skildringar och minnen, sid. 115) funnits en rundbågig port och därutanför två stensäten afslutade med två omkr. fyra alnar höga, prydligt huggna stenhällar, sådana som ännu förekomma utanför husen i Lübeck. Mot Brännerigränd är en tillbyggnad af korsvirke, hvars öfvervåning varit utskjutande. I ett rum däri finnes ännu panelningen till ett bjälktak med målningar, daterade 1655, af samma karaktär som förekommer i Burmeisterska huset.

LILJEHORNSKA HUSET.

Detta är det största af alla de bestående medeltida borgarhusen i staden. Det är emellertid starkt förändradt. Efter allt att döma har byggnaden tillhört samma grupp som Gamla apoteket. På Säves här återgifna teckning finnas i de tre öfre våningarna dubbla rader af hissportar, medan de nedre våningarna såsom i apoteket blifvit inredda till bostäder. I bottenvåningen återstå två krysshvalf, burna af en åttkantig pelare. Möjligen utgör detta en rest af en högkällare af samma art som de öfriga Strandgatshusen äga. — Enligt uppgift fann man vid en reparation af huset i början af 1860-talet årtalet 1234 inhugget i östra gafvelröstets toppsten.

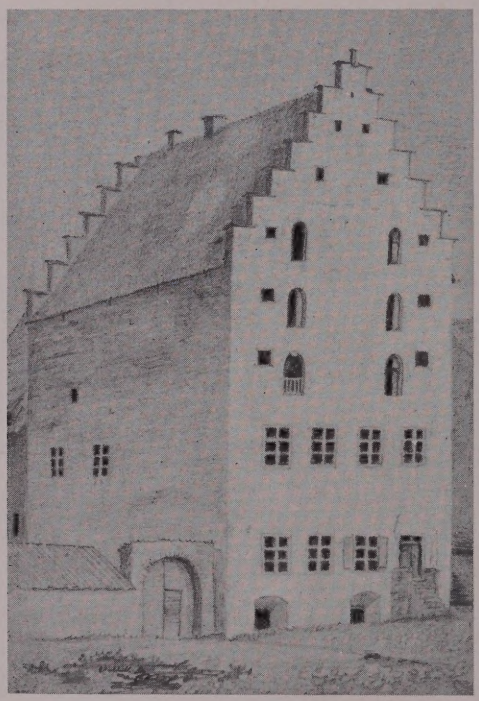

"F. d. Dubbeska huset, $^{27}/_{6}$ 44". Blyertsteckning i P. A. Säves samlingar i Uppsala Universitetsbibliotek.

37

N. J. A. Lagergren, Visby, foto.

DONNERSPLATS, NORRA SIDAN.
Burmeisterska huset och Strandgatan.

38

N. J. A. Lagergren, Visby, foto.

DONNERSPLATS, SÖDRA SIDAN.
Stadshotellet mellan Kilgränd och Strandgatan.

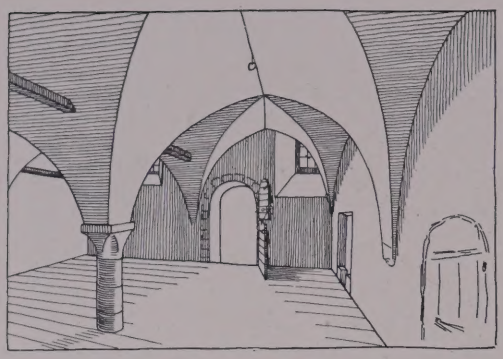

Bottenvåningen åt Strandgatan.

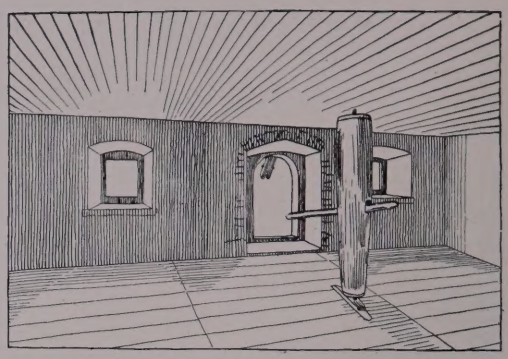

Fjärde våningen.

Bilder från Gamla ränteriet, nu Stadshotellet, Strandgatan 10, skematiskt återgifvande blyertsteckningar, daterade $^{4}/_{10}$ 1848, i P. A. Säves samlingar i Uppsala Universitetsbibliotek.

DONNERSPLATS.

Historiskt sedt är Donnersplats en af Visby stads märkligaste, platsen strax inom den stora sjöporten. Som stadsplanebildning är den ett sällsynt uttrycksfullt torg med en knutpunktskaraktär så fast, att den väl aldrig kan utrotas. Bebyggelsen kring torget har också varit sällsynt lycklig, med en lugn symmetrisk byggnad utmed den enda hela torgsidan, platsens fasta baslinje, samt en rik växling af byggnadsformer kring de öfriga sidorna, mellan alla de utstrålande förbindelselederna, hvilkas varierande lopp betonas af starka nivåskillnader. De här meddelade bilderna från torgets olika sidor torde rättfärdiga detta omdöme. Tyvärr kan om dem alla sägas, att de äro gjorda före de senaste ombyggnaderna, och dessa ombyggnader, som kraftigt berört de flesta viktigare husen vid torget, måste alla betecknas som afgjorda försämringar, somliga som rena konstnärliga nidingsdåd mot arkitektonisk smak och byggnadstrefnad i Visby. Donnersplats ger främlingen den första allvarliga påminnelsen om det minnesrika Visbys hotande förödande, en motbjudande yttring af en alltjämt pågående självstympning. *S. W.*

STADSHOTELLET, STRANDGATAN 10, 12.

Stadshotellet omfattar ett komplex af flera hus, till stor del medeltida byggnader (bild 38). En ombyggnad för några år sedan efter ritningar af arkitekten Otar Hökerberg tillförde komplexet flera nya element, bl. a. ett högt torn, och borttog mycket af den gamla karaktären hos husen, särskildt partiet närmast Donnersplats. —

B. Schill foto. 1923.

Källarglugg åt Kilgränd å huset Strandgatan 12.

Det stora huset Strandgatan 10, gamla ränteriet, ligger med långsidan mot gatan. Det har kvar sina medeltida trappgaflar och i det inre högkällaren med sex krysshvalf på kolonner, nu hotellets "marmorkafé". Från byggnaden, som närmare behandlas i textafdelningen, meddelas här två bilder gjorda efter blyertsskisser i P. A. Säves samlingar.

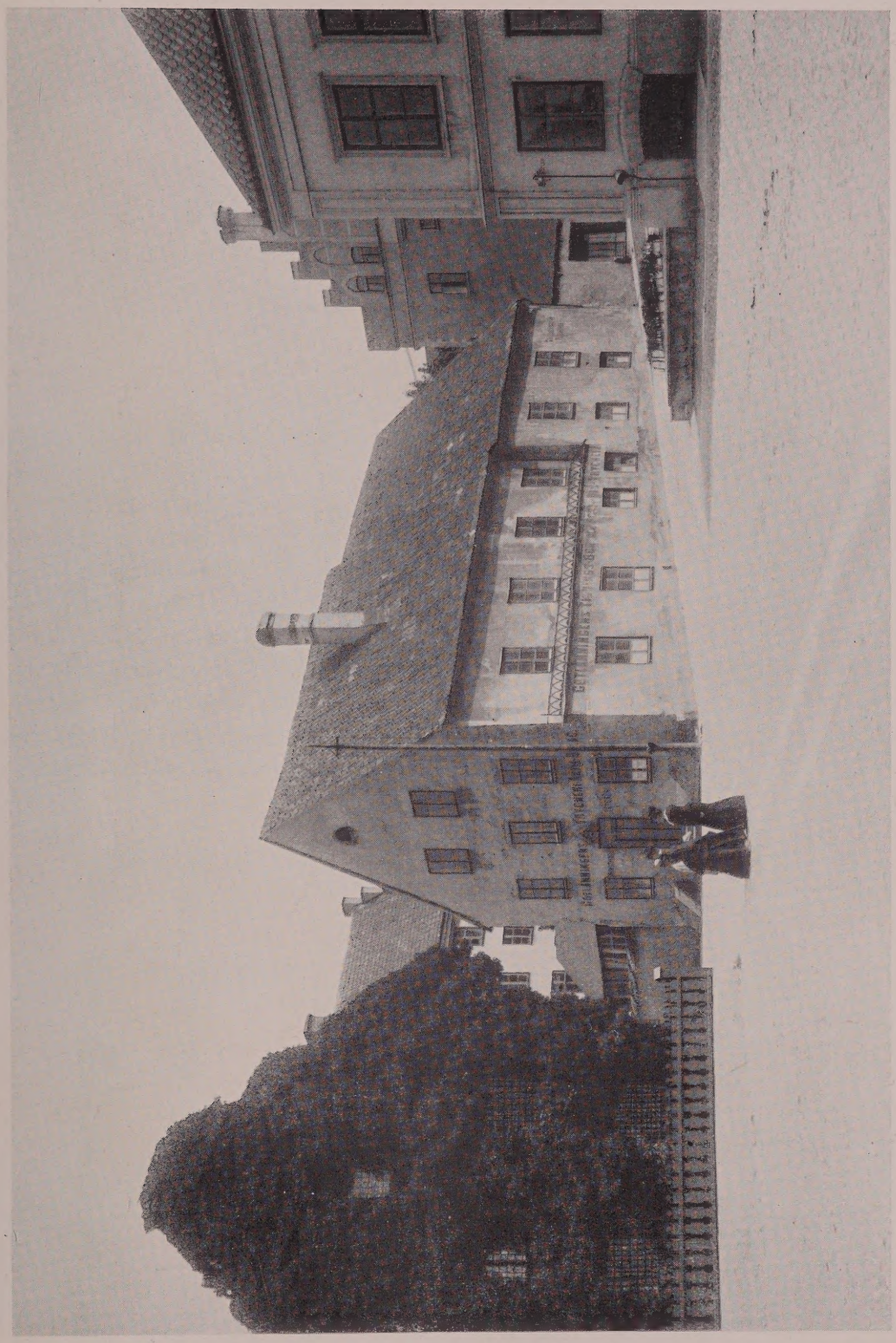

K. J. A. Gardsten, Visby, foto.

REIJHMANSKA HUSET VID DONNERSPLATS.
Strandgatan 16.

39

Korsvirkesgaflarnas konstruktion å det västra huset; till vänster gafveln mot Strandgatan. Uppmätning af J. Fardelin 1909.

REIJHMANSKA HUSET.

I nordöstra hörnet af Donnersplats, å hörntomten vid Strand- och Hästgatorna, låg intill 1909 det s. k. Reijhmanska huset. När det refs för att lämna plats för ett bankhus, gjordes af J. Fardelin en omsorgsfull undersökning af huset och det komplex af grundmurar, som blottades å tomtens nordliga del. Gotlands Fornsal förvarar resultaten af denna värdefulla undersökning, hvaraf ett par ritningar här meddelas. Tomtplanen visar dels källarvåningen till det 1909 rifna huset i söder, dels grunder till ett hus i norr. Den i midten af Strandgatans linje belägna källaren G var senare tillkommen än det öfriga. Här går också å 1646 års karta en gränd, som klyfver tomten i två. Det kvarstående huset visade sig vara sammansatt af två olika stenhus, som blifvit påbyggda med korsvirke. Stenhusen voro af medeltida ursprung, det mindre uppe vid Hästgatan försedt med en hvälfd vattenbassäng i källaren. I korsvirkeshuset voro interiörerna dekorerade med målningar af 1600-talskaraktär.

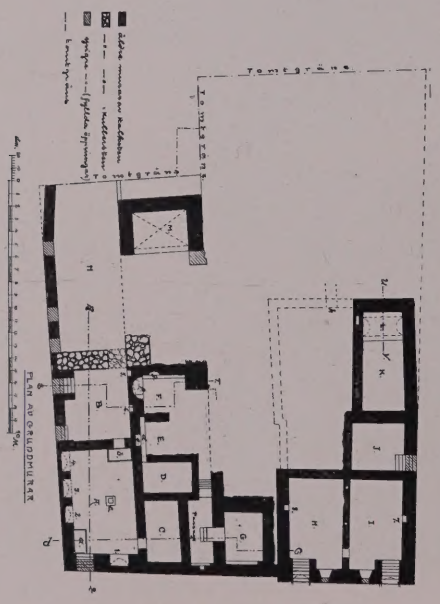

Plan af tomten med grundmurarna. Uppmätning af J. Fardelin 1909.

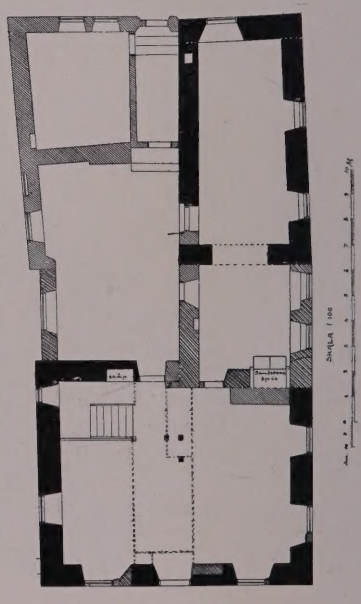

Plan af husets bottenvåning. Uppmätning af J. Fardelin 1909.

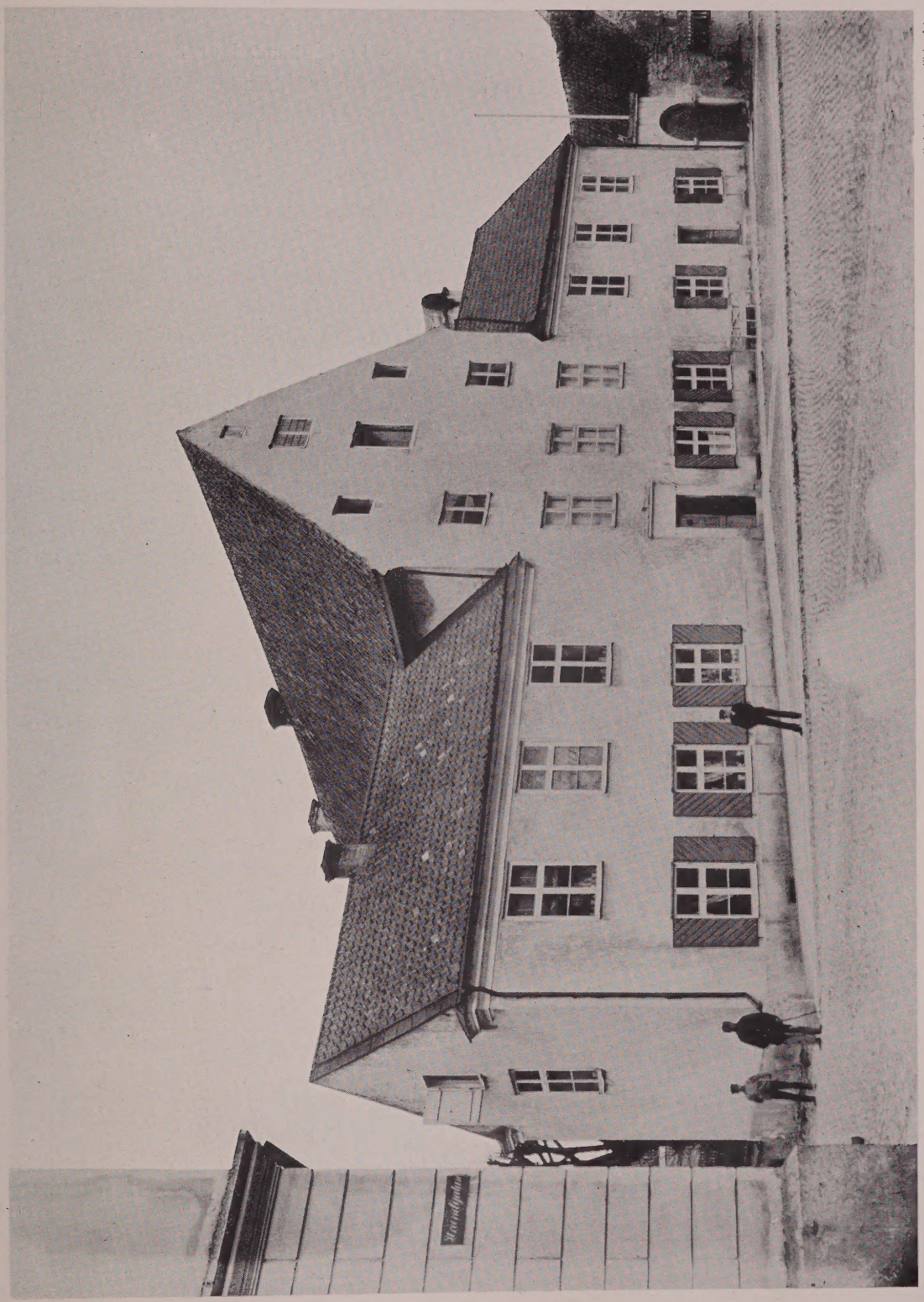

N. J. A. Laggergren, Visby, foto.

DONNERSKA HUSET.

40

DONNERSKA HUSET.

Den nedan återgifna planen af det Donnerska huset, hämtad ur E. Eckhoffs arbete Visby stadsmur (del II, Uppsala 1922, blad 84), ger en föreställning om den rika medeltida inredning, som detta i flera perioder byggda huskomplex innehöll. Hufvudbyggnadens plan erinrar om de längs Strandgatan liggande stora förrådshusens kolonnhallar, men tycks ha varit ännu rikare utbildad, med nio krysshvalf hvilande på 4 pelare. Denna karaktär af förrådshus framträdde äfven å hufvudbyggnadens andra, mot hamnen vända gafvel, som var försedd med en rad rundbågiga hissportar i mittaxeln. Äfven den norra utbyggnaden har sin krysshvälfda sal med tre kolonner jämte flera andra hvälfda rum.

Huset har synbarligen varit ytterst betydande och hade redan som historiskt minnesmärke varit väl värdt att bibehållas. Då härtill kommer att dess torgfasad, sådan omstående bild visar den, utmärkte sig för en så redbar och verkligt god arkitektonisk hållning, idealisk för platsen och hela omgifningen, måste ombyggandet af detta hus betecknas som en den svåraste förlust och en grof försyndelse mot pietet och smak. I sitt ombyggda tillstånd har huset utsmyckats med alla den medeltida Visbyarkitekturens prydnadselement i rikaste öfverflöd: trappgaflar och täta rader af trappgaflade takkupor, ja t. o. m. en liten replik af stadsmurens försvarstorn! I sitt utspökade skick är det ett varnande exempel på missbruk af en historisk lokalstils former och en smaklöshet, svårförlåtlig på denna märkliga plats.

Den nedan återgifna uppmätningen af en byggnad, belägen strax norr om Domkyrkan och nu använd som dess värmekammare, visar ett treskeppigt rum täckt med tunnhvalf, som bäras af pelare och arkadbågar. I den borgerliga medeltidsarkitekturen motsvaras ej denna konstruktion direkt af något bevaradt exempel, men karaktären af förrådsbyggnad synes dock ligga nära till hands. *S. W.*

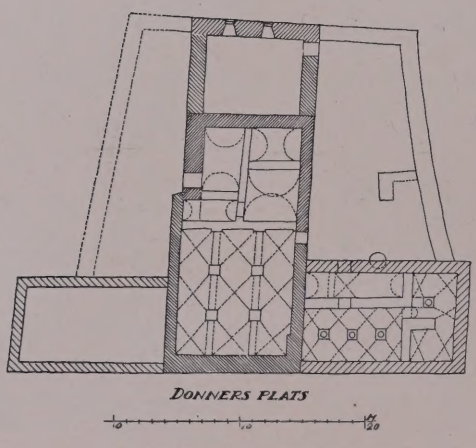

Plan af Donnerska huset, efter E. Eckhoff, Visby stadsmur.

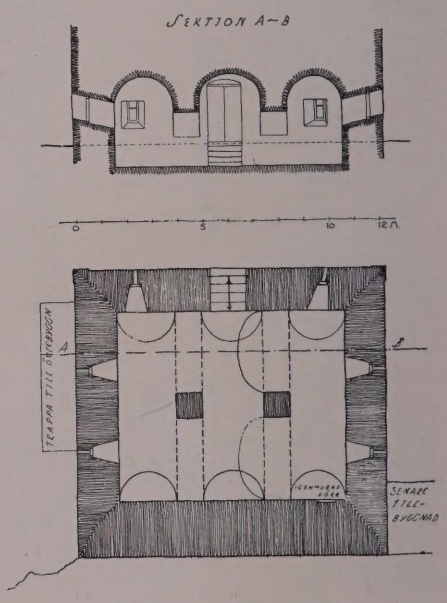

Domkyrkans värmekammare.

BURMEISTERSKA HUSET.
Efter akvarell af P. A. Säve 1851, gjord efter original af Fr. Scholander.

41

VISBY.

BURMEISTERSKA HUSET.

Mäst kändt och uppmärksammadt af alla eftermedeltida byggnader i Visby står det Burmeisterska huset på sätt och vis mer ensamt än medeltidshusen. Den säkerligen en gång rika borgerliga kulturen från 1600-talet har förintats betydligt mer än medeltidsmonumenten. Spåren efter denna period finnas visserligen litet hvarstädes, men helheterna äro få och lätt räknade. Det är särskildt genom interiörens fullständighet och märkligt bevarade skick som det Burmeisterska huset är så sällsynt värdefullt. Det yttre har genomgått åtskilligt mer af detaljförändringar, men bevarar ännu hela stommen af det ursprungliga. Det är ett knuttimradt hus med utskjutande öfvervåning.

Mot Donnersplats ligger i hvardera våningen en större sal, båda liksom flera andra rum fylligt dekorerade med målning och försedda med ståtliga barockspisar af sandsten. Inredningen dateras af årtalet 1653 å spisen i bottenvåningen och 1661 å målningarna i öfre salen. Dessa senare kläda hela interiören i en rik mosaik af jaktscener, bibliska historier och allegorier och göra det präktiga rummet till ett synnerligen framstående exempel på rik borgarinredning från vår storhetstid, här representerad af den tyskfödde Visbyköpmannen Hans Burmeister.

Sedan år 1904 är Burmeisterska huset Visby stads egendom och användes för närvarande dels som turistbyrå, dels som utställningslokal för en del af Fornsalens samlingar af 1600-talsmöbler och Visbybilder — däribland den här reproducerade akvarellen.

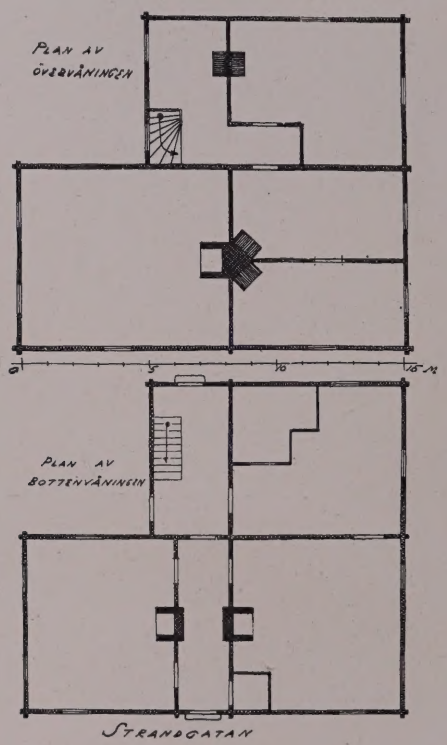

Planer af Burmeisterska huset.

42

S. Wallin foto. 1922.

TRAVEGRÄND MED S:T DROTTEN.

HVALFHUSEN.

Ett medeltida drag i gatubilden, som ofta möter i Visby, är de tvärs öfver gatan stående hvalfhusen. Alla ännu kvarstående hus af denna art äro nämligen medeltida. Två af dem stå öfver S:t Hansgatan, tre öfver mot denna vinkelräta gränder, Hvalfgränd, Klosterbrunnsgatan och Rådhushvalfvet. Ytterligare ett gatuhvalf kvarstår, ehuru nu igenbyggdt, nämligen i Frälsningsarméns hus, Mellangatan 23 (bild 54.) Nedanstående teckning visar detta hvalf medan ännu den därunder ledande gränden var öppen. Den ledde från Mellangatan ned utmed det Liljehornska huset — synligt å bilden — och fram till Strandgatan. På Gerss' karta af år 1807 finnes denna gränd med sitt hvalf markerad liksom också det gatuhvalf i Klosterbrunnsgatans nedre del, hvaraf rester nu äro synliga i en kvarstående mur (se bild 57, baksidan). Ännu fler äldre gatuhvalf kunna afläsas å denna karta, och å 1770-talsplanerna af Tyggården vid Strandgatan kunna ett à två dylika spåras (se bild 33, baksidan). Företeelsen har synbarligen varit synnerligen allmän i det medeltida Visby och torde framför allt ha gällt gränderna.

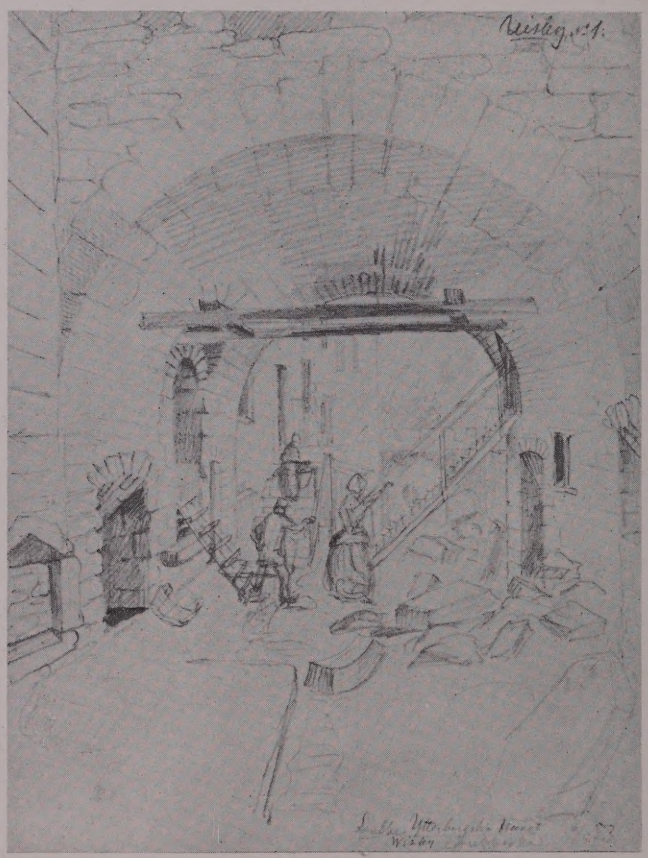

Gatuhvalf vid Mellangatan 23. Teckning af P. A. Säve 6/5 1853.
Uppsala Universitetsbibliotek.

43

MOTIV FRÅN MELLANGATAN I WISBY.
Efter akvarell af R. Gagge 1872.

44

S:T HANSGATAN I WISBY.
Efter akvarellerad teckning af G. W. Palm 1871.

G. W. PALM OCH R. GAGGE.

Bland G. W. Palms teckningar och skisser är Visby rikligt företrädt. Det här (bild 44) återgifna motivet, hvalfhuset vid S:t Lars, finnes i flera studier, af hvilka denna är den mest utförda, en lätt akvarellerad blyertsteckning, daterad den 21 augusti 1871 (i Nordiska Museets ägo). Nästan samtidig är den som bild 43 återgifna akvarellen af R. Gagge. Den finnes jämte ett tiotal andra teckningar och akvareller, alla daterade i slutet af juli 1872, i en skissbok, hvilken välvilligt ställts till Gamla Svenska Städers förfogande af fru Augusta Gagge. Ernst Josephson berättar i ett bref från Visby detta år (meddeladt af Karl Wåhlin i Nationalmusei årsbok 1919), att han där varit tillsammans med Camrer Gagge med fru samt A. T. Gellerstedt. Den senare "fäktar förträffligt med florett och målar bra aqvarell". "Äfven Gagge ritar och målar med mycken talang och du kan tänka hur angenämt vi haft, då vi varit ute alla tre och målat efter naturn, pratat och sjungit." — Gellerstedts tidigare återgifna akvarell från Norra Murgatan (bild 11) är daterad det följande året. — Bild 43 visar Mellangatans norra del, sedd mot norr. I fonden synes nuvarande Flickskolans höga brutna tak.

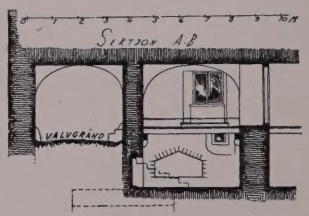

Sektion mot gatan.

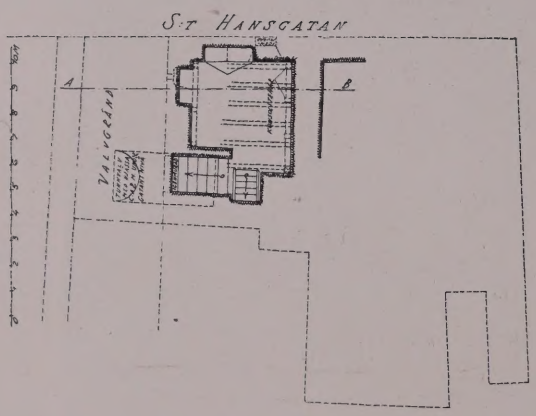

Plan af källarvåningen.

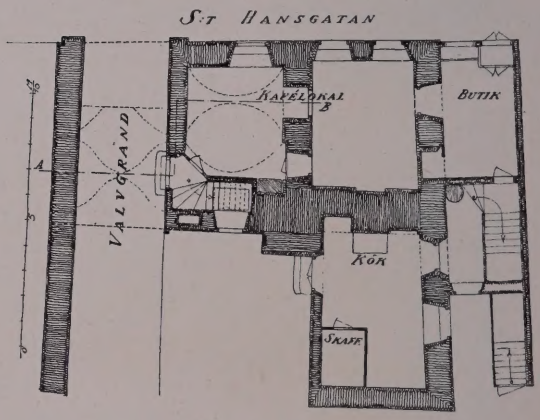

Plan af bottenvåningen.

Huset Hvalfgränd—S:t Hansgatan 55 (bild 55).

45

N. J. A. Lagergren, Visby, foto.

HVALFHUSET VID S:T LARS, FRÅN NORR.
S:t Hansgatan 47.

46

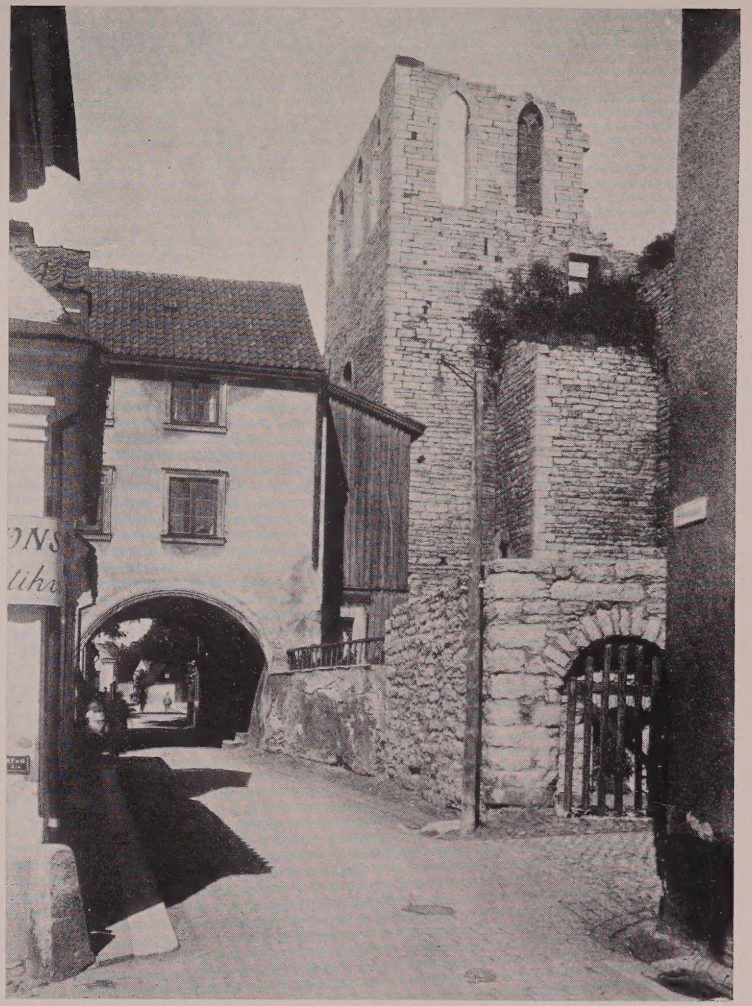

S. Wallin foto. 1922.

HVALFHUSET VID S:T LARS, FRÅN SÖDER.
S:t Hansgatan 47.

HVALFHUSET VID S:T LARS.

Ett jämförelsevis litet hus, af hvilket nära en tredjedel af planytan rymmes öfver gatan, där det hela tornar upp sig i ett par våningars höjd. På gatans östra sida, mot S:t Lars ruin, står blott en stödmur för gatuhvalfvet. På andra sidan utbreder sig huset med större delen af bottenvåningen upptagen af ett tunnhvälfdt rum. Det af trä uppförda trapphuset å sidan mot kyrkan är gifvetvis en sen anordning.

På tomten närmast söder om S:t Lars ligga numera åtskilliga grundmurar blottade, delvis synliga å bild 46 till höger i förgrunden. Såsom bild 44 visar stod här ännu år 1871 ett högt hus med trappgafvel af den vanliga medeltida typen. C. J. Bergman berättar (i Gotländska skildringar och minnen) om denna tomts bebyggelse, att utmed den nu s. k. Stora torggränden legat dels det höga stenhuset med trappgafvel mot S:t Hansgatan och med hvälfda våningar och grofva murar, dels öster därom ett korsvirkeshus i två våningar. Detta senare antogs härstamma från 1600-talet och hade ett rum, som benämndes Kungsstugan, emedan Karl X Gustaf enligt tradition bott där under ett besök på Gotland 1682. Mellan korsvirkeshuset och kyrkoruinen låg ännu ett hus, hvilket användes som färgeri. På hösten 1875 utbröt eld i detta färgeri med den påföljd att hela komplexet brann ned. — Det gamla gafvelhuset, som är känt under namnet den Vendtska gården, återfinnes ofta å gamla målningar och teckningar, ej minst i P. A. Säves teckningsportföljer i Uppsala Universitetsbibliotek.

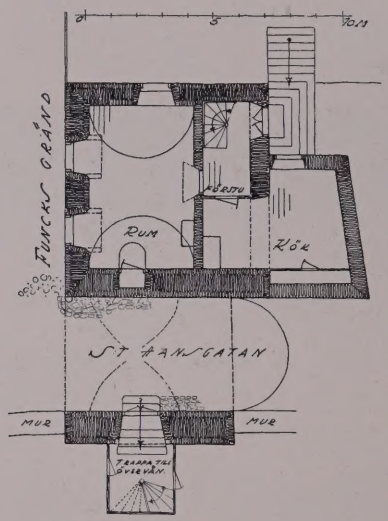

S:t Hansgatan 47, bottenvåningen.

47

S. Wallin foto. 1923.

HVALFHUSET VID KLOSTERPLAN, FRÅN NORR.
S:t Hansgatan 36.

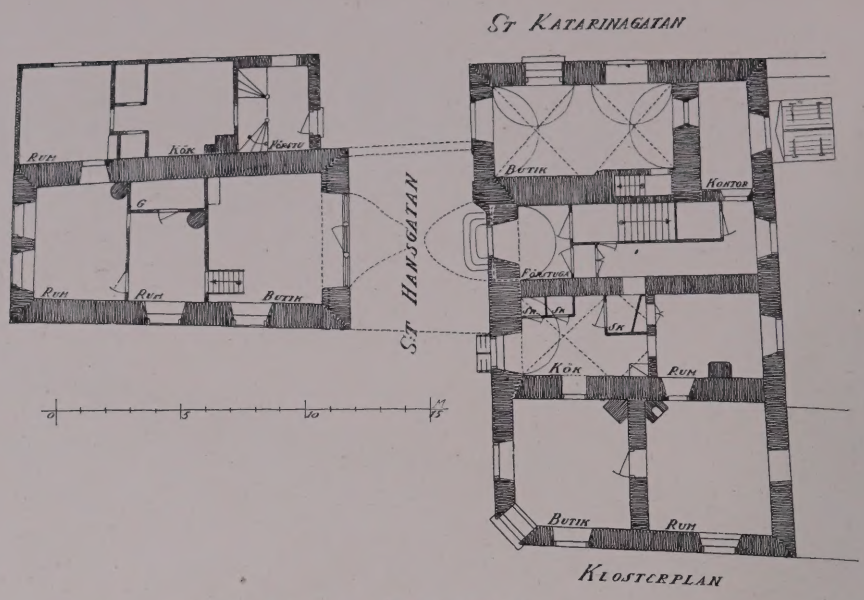

S:t Hansgatan 33—36, bottenvåningen.

HVALFHUSET VID KLOSTERPLAN.

Detta gatuhvalf förenar tvänne hus — n:r 36 på gatans östra och n:r 33 på dess västra sida, hvilka båda åtminstone delvis äro af medeltida ursprung. Plananordningen blottar ej i sitt nuvarande skick sin samhörighet med någon af de enkla hustyper, som oftast förekomma, men båda husen ha undergått rätt stora förändringar. S:t Hansgatan 36 presenterar sig numera både mot S:t Katarinagatan (bild 47) och mot Klosterplan (bild 48) som ett allvarligt och regelbundet 1600-talshus under valmtak.

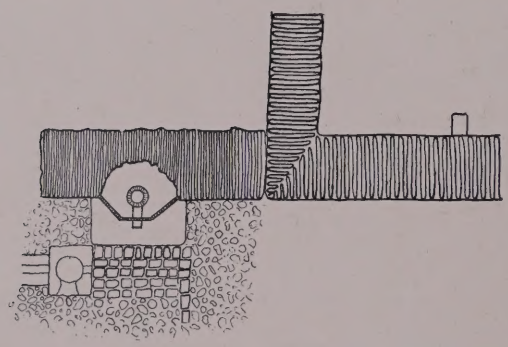

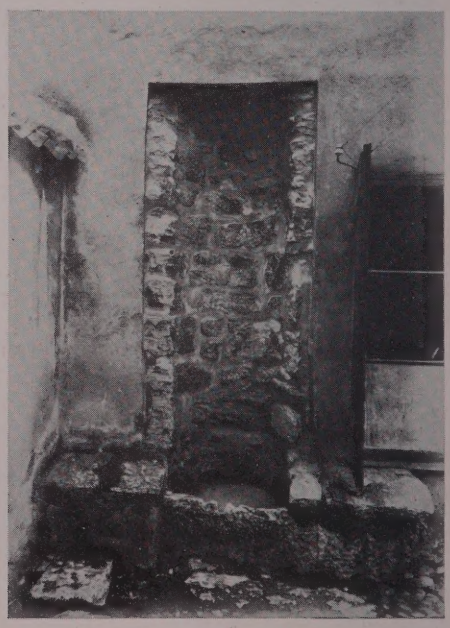

Medeltida brunn vid Klosterplan.

48

S. Curman foto. 1908.

HVALFHUSET VID KLOSTERPLAN, FRÅN SÖDER.
S:t Hansgatan 36.

49

N. J. A. Lagergren, foto.

RÅDHUSHVALFVET SEDT FRÅN RÅDHUSTORGET.

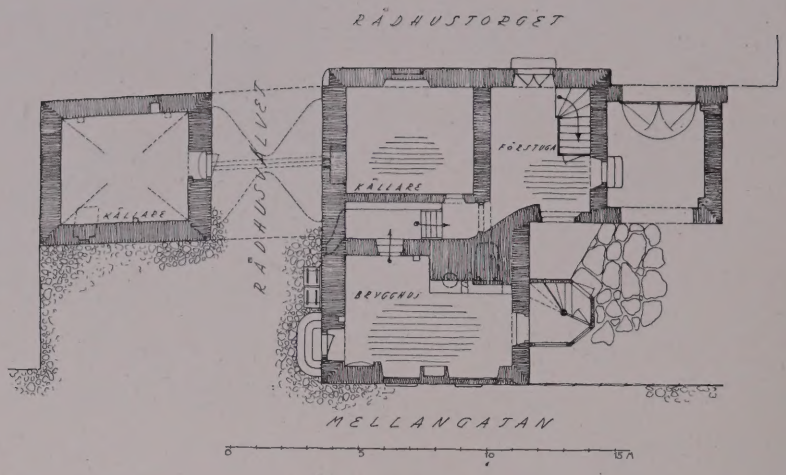

Plan af bottenvåningen.

RÅDHUSHVALFVET.

Från Mellangatan till det nuvarande Rådhustorget, tidigare en bebyggd tomt, leder en förbindelse genom ett gatuhvalf, benämndt Rådhushvalfvet, som i äldre tid utgjort mynningen till en gränd. På båda sidor om gatuhvalfvet utbreda sig medeltida byggnadsdelar, men det är osäkert om mer än den ena sidan ursprungligen haft sammanhang med den öfver gatan stående byggnadsdelen. Den södra och större delen af komplexet reser sig åt Mellangatan som ett högt gafvelhus (bild 53), hvars numera på 1700-talsvis brutna sadeltak fortsätter ända fram till fasaden mot Rådhustorget. Denna (bild 49) har emellertid blifvit ombildad i empiresnitt med en fasadskärm med afsiktlig horisontalbetoning. En monumental symmetri har tydligen varit eftersträfvad vid denna fasadomklädnad, och man har bland annat gett inkörsporten till gården största möjliga likvärdighet med det som pendant liggande gatuhvalfvet. — Det härnedan afbildade väggskåpet från 1600-talet finnes i rummet mot Mellangatan i bottenvåningen.

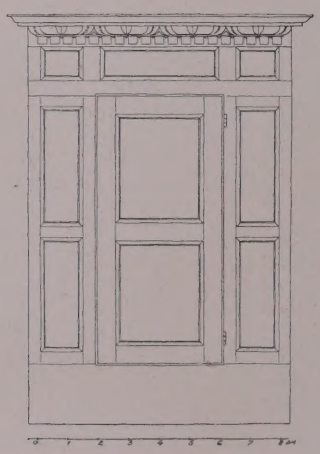

Väggskåp i rummet mot Mellangatan.

50

S. Wallin foto. 1923.

S:T HANSGATAN SÖDERUT, FRÅN LÄROVERKSPLAN.
Närmast synes Säveska gården, S:t Hansgatan 28.

51

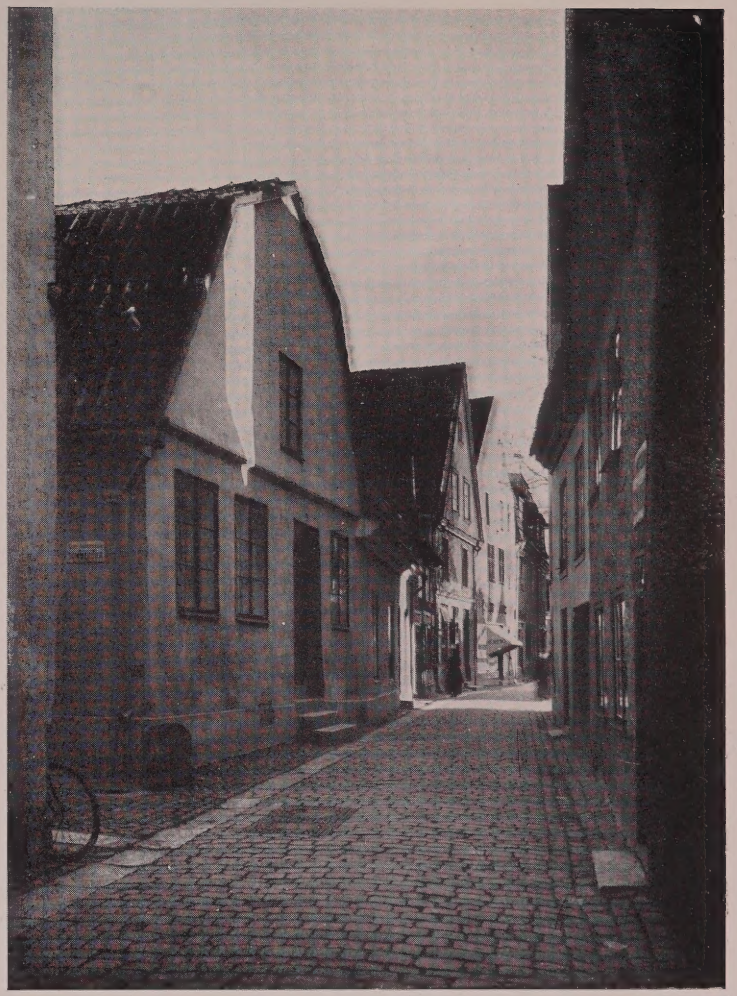

S. Wallin foto. 1923.

S:T HANSGATAN SÖDERUT, FRÅN PLANEN VID SMÅSKOLAN.
Gafvelhusen i fonden äro S:t Hansgatan 20 och 18.

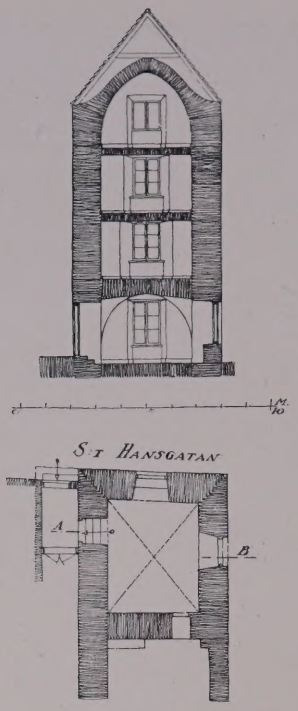

Säveska huset.

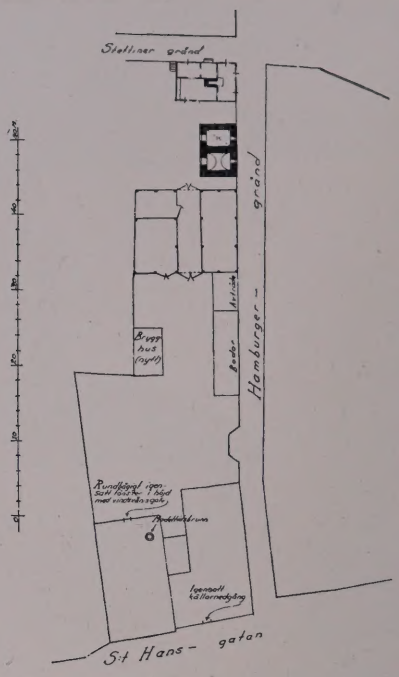

S:t Hansgatan 26.

SÄVESKA HUSET.

Gården S:t Hansgatan 28, som länge ägdes och beboddes af den kände fornforskaren P. A. Säve, är bebyggd med ett gatuhus af den karaktäristiska encelliga typen. Den krysshvälfda högkällaren har förlorat sin egentliga källarvåning. Husets öfverdel räknar två våningar i höjd och har tunnhvalf i vinden.

S:T HANSGATAN 26.

Det höga huset med trappgafvel, som skymtar bakom det Säveska huset å bild 50 och som äfven sticker upp å bild 52 till höger, tillhör gården S:t Hansgatan 26. Af det medeltida huset kvarstår knappast mer än själfva gaflarna, och det mellan dem insatta nyare huset räcker ej ens helt upp i den gamla trappgafvelns spets. Inom huset finnes en rund brunn af medeltida ursprung, utsatt på ofvanstående skiss af tomten. — Långt upp på tomten, invid Hamburgergränd ligger ett litet medeltida hus i en våning, något nedsänkt under marknivåen (se uppmätning nedan). Den är en utpräglad tvårummig byggnad utan förbindelse mellan de båda rummen, af hvilka det ena har krysshvalf det andra tunnhvalf.

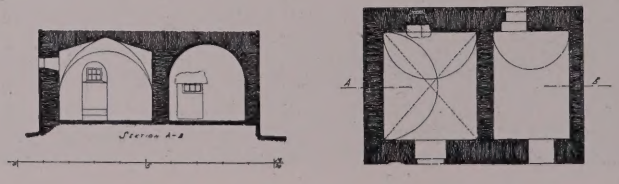

Gårdshus å tomten S:t Hansgatan 26.

52

S. Wallin foto. 1923.

S:T HANSGATAN NORR OM S:T HANSPLAN.
Till vänster S:t Hansgatan 21.

S:T HANSGATAN.

I sitt långa växlingsrika lopp alltifrån Slottsbacken i söder till Specksrum i norr bär S:t Hansgatan — under medeltiden en af Visby förnämsta gator — alltjämt en stark prägel af medeltidsbebyggelsen i dess koncentrerade sammanhang (jämför orienteringskartan å baksidan till bild [18]). Partiet mellan S:t Hansplan och Läroverket ger kanske detta intryck af tätt omgärdadt gaturum starkast, och detta trots det att jämförelsevis litet af husen här visar ett orördt medeltida yttre. Till byggnadskroppen stå dock flera karaktäristiska hus här kvar sida vid sida, och äfven de, om hvilka man ej nu med säkerhet kan säga, att de äro medeltida, ha samma höga resning och summariska fasadgestaltning som utmärker de auten tiska medeltidshusen. Flera mycket djupa ingrepp äro på 1800-talet gjorda i S:t Hansgatans sidor, särskildt i trakten söder om Rådhuset och Klosterporten. Såväl Rådhustorget och Småskolans tomt på västra sidan som framför allt Läroverksplan på den östra äro dylika utbrutna hål i husradernas slutna mur utmed denna gata, just i dess en gång tätast bebyggda delar. Det senast upptagna af dessa hål och den öfver hufvud största bresch, som skjutits i Visby medeltidsstad, är Läroverksplanen, vid hvars upprensande en rad af hus och gränder gåfvos till spillo.

Kolonn i Mellangatan 23.
(Jämför nästföljande plansch.)

53

S. Wallin foto. 1922.

RÅDHUSHVALFVET SEDT FRÅN MELLANGATAN.

54

S. Wallin foto. 1922.

MELLANGATAN MED FRÄLSNINGSARMÉNS HUS.
Mellangatan 23.

FRÄLSNINGSARMÉNS HUS.

Mellangatan 23.

Bild 54 visar gafveln af Frälsningsarméns hus, Mellangatan 23, en medeltida byggnad, som utgör en kombination af några av de viktigaste elementen i den borgerliga bebyggelsen, förrådshusens kolonnburna högkällare, den encelliga högkällaren samt gatuhvalfvet. Den med de stora förrådshusen vid Strandgatan besläktade högkällaranläggningen täckes af fyra krysshvalf, som uppbäras af en kolonn; den skiljer sig härigenom från de förstnämda, som alla ha sex hvalf och två kolonner. Kapitälets former datera denna byggnad till 1200-talets slut. Intill denna del af huset ligger den encelliga högkällaren, täckt med ett tunnhvalf i likhet med t. ex. tornhuset vid Kyrktrappan (bild 61). Slutligen följer utmed husets långsida ett med tunnhvalf öfvertäckt utrymme, hvilket visar sig vara ett afstängdt gatuhvalf, som täckt mynningen till en gränd, hvilken mynnade i Strandgatan invid det Liljehornska huset. P. A. Säve har efterlämnat två blyertsteckningar, daterade 1849, resp. 1853, hvilka visa detta gatuhvalf i öppet skick. Den senare af dessa återfinnes å baksidan af bild 42. Den är sedd från Mellangatan och visar till vänster de båda ingångarna till den stora högkällaren, på det karaktäristiska sättet placerade den ena högre och den andra lägre. — De öfre delarna af detta intressanta hus äro nu helt förändrade. Vid 1800-talets midt innehöll det i öfvervåningen den s. k. Oscarssalen, stadens fest- och teaterlokal.

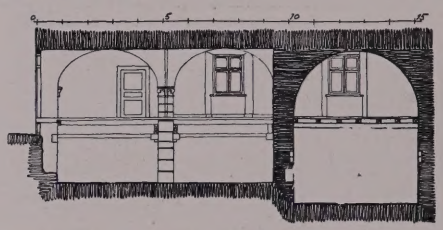

Sektion mot söder.

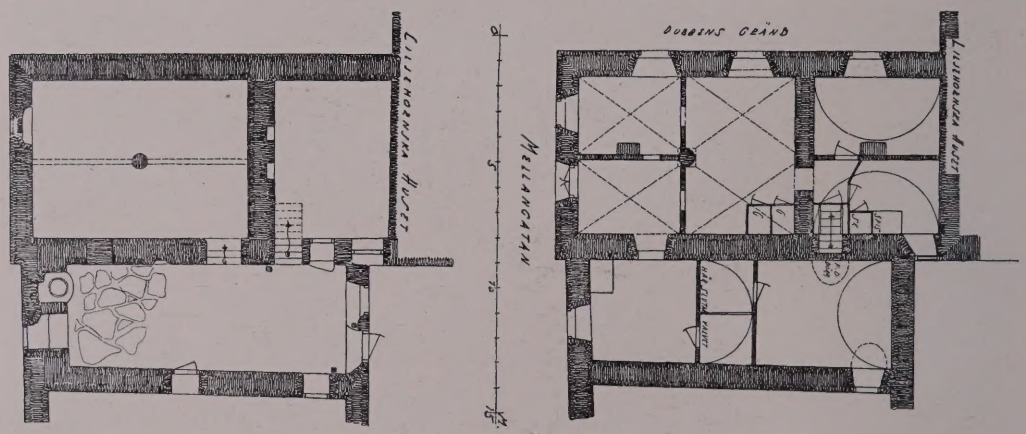

Plan af källarvåningen. Plan af bottenvåningen.

Mellangatan 23.

55

S. Wallin foto. 1922.

HVALFGRÄND.

56

Lindberg foto.

KLOSTERBRUNNSGATAN.

VISBY.

KLOSTERBRUNNSGATAN.

Det längst upp i gatan liggande hvalfhuset, Klosterbrunnsgatan 6, är det vidlyftigaste af de kvarstående medeltidshusen vid gatan. Som de flesta öfriga hus med gatuhvalf sträcker sig denna byggnad endast åt ena sidan om gatan och har å den andra blott en enkel stödmur för hvalfbyggnaden. Öfver gatuhvalfvet står en enrummig byggnad med tunnhvälfd vindsvåning, byggd efter samma skema som de tornlika husen, t. ex. det Häggska, bild 57. Men ännu en del af huset påminner om denna grupp. Det söder om gatuhvalfvet liggande krysshvälfda rummet utgör nämligen öfverdelen af en högkällare, hvars nedre våning blifvit igenfylld. Ingångarna till dessa båda våningar synas i karaktäristiskt läge på gatuhvalfvets vägg och i likhet med tornhuset vid Kyrktrappan (bild 61) har detta hus haft en tredje ingång med trappa i muren, som ledt upp till husets nu förlorade öfverparti.

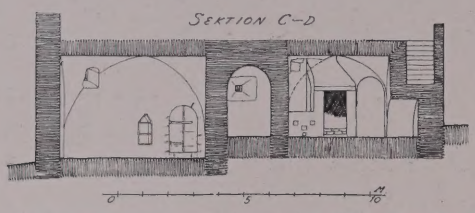

Sektion mot norr genom byggnaden söder om gatan.

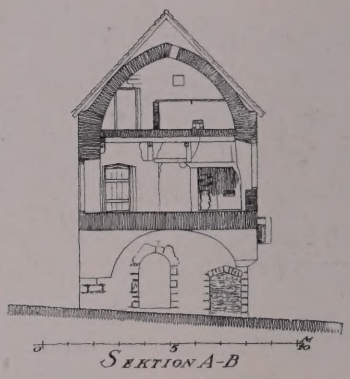

Sektion mot söder genom gatuhvalfvet.

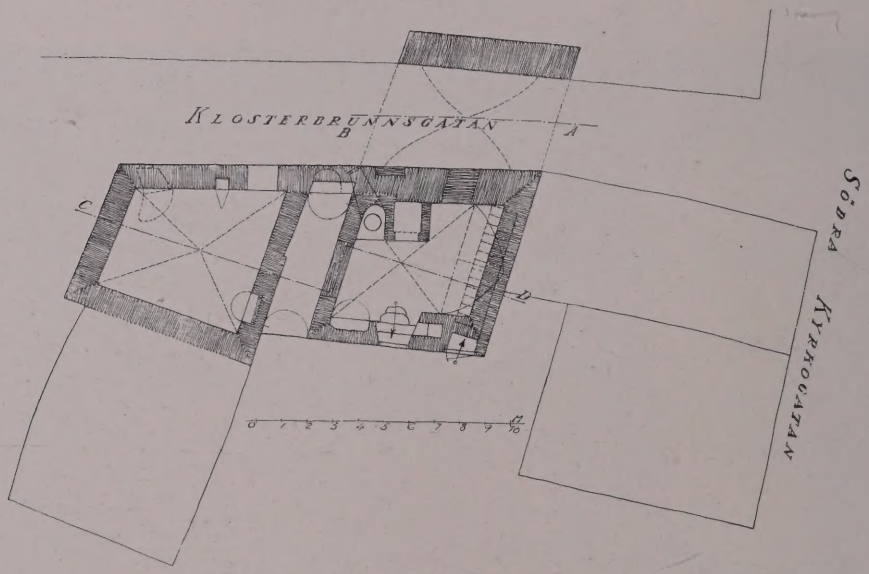

Plan af bottenvåningen.

Klosterbrunnsgatan 6.

HVALFGRÄND.

Hvalfgränden mynnar i S:t Hansgatan genom ett gatuhvalf, hörande till huset S:t Hansgatan 55. Uppmätningar af detta hus återfinnas å baksidan till bild 43.

57

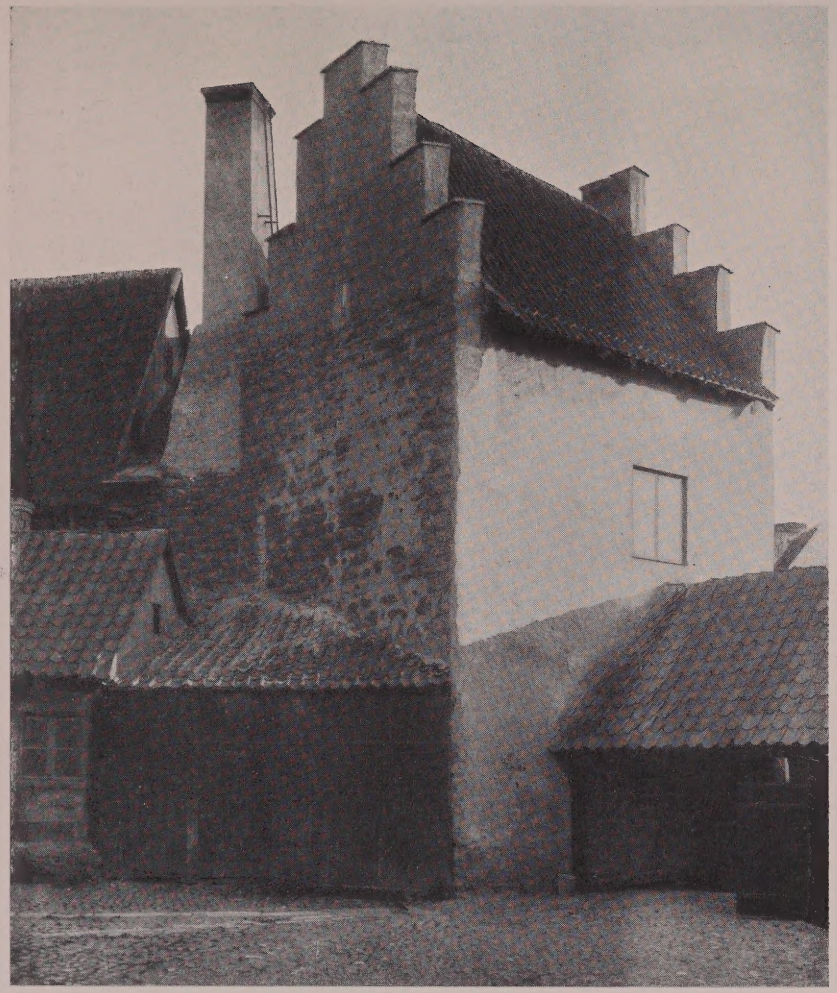

Från gårdssidan.

58

S. Curman foto. 1908.

Från S:t Lars gränd.

HÄGGSKA HUSET, S:T DROTTENSGATAN 9.

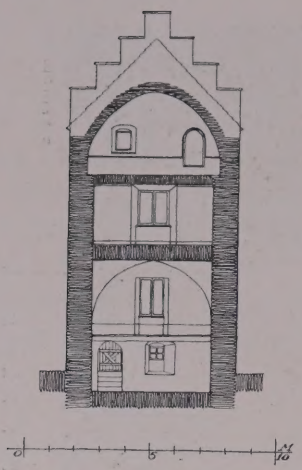

Häggska huset.
Sektion mot S:t Drottensgatan.

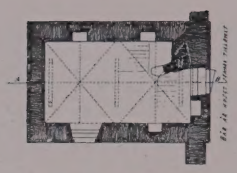

Plan af vindsvåningen.

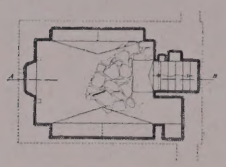

Plan af källaren.

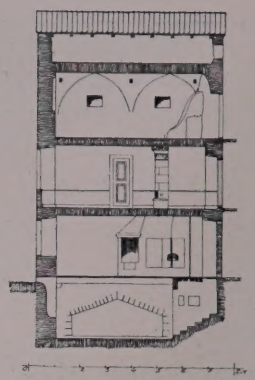

Sektion mot söder.

Vestööska huset, Klosterbrunnsgatan 4.

HÄGGSKA OCH VESTÖÖSKA HUSEN.

Å planen till den stora Häggska gården mellan S:t Drottensgatan och Södra Kyrkogatan, återgifven å baksidan till nästföljande plansch, återfinnes det å bild 57 och 58 afbildade huset invid S:t Drottensgatan och med gårdsporten som närmaste granne. Planen är nästan kvadratisk och husets uppbyggnad tornliknande. Det är ett godt exempel på den encelliga gruppen af medeltida stenhus, som sammanställes i textafdelningar. Det består af ett tvåvånigt krysshvälfdt underparti, högkällaren, och ett likaledes tvåvånigt tunnhvälft öfverparti med hissport mot gatan. Till högkällarens båda våningar ha två dörrar ledt från gatan.

En variant af samma hustyp är det Vestööska huset, Klosterbrunnsgatan 4, hvaraf mätningar ses härofvan. Det saknar hvalf öfver källaren och har en med två krysshvalf täckt vindsvåning. Till källaren och bottenvåningen ha på norra sidan ledt två på det karaktäristiska sättet placerade dörrar.

Mur och rester af gatuhvalf vid Klosterbrunnsgatans norra sida.

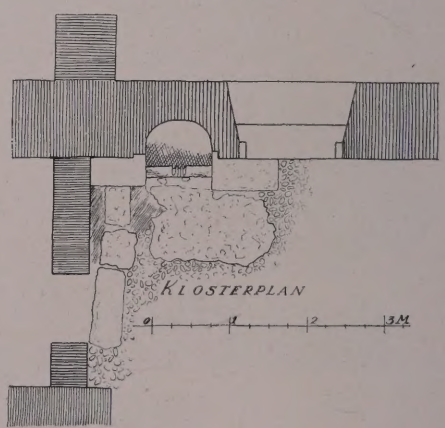

Den medeltida brunnen vid Klosterplan. Jämför fotografi å baksidan till bild 47. Af misstag har därbredvid blifvit insatt planen af *Klosterbrunnen*, som är inbyggd i en mur vid Klosterbrunnsgatans norra sida.

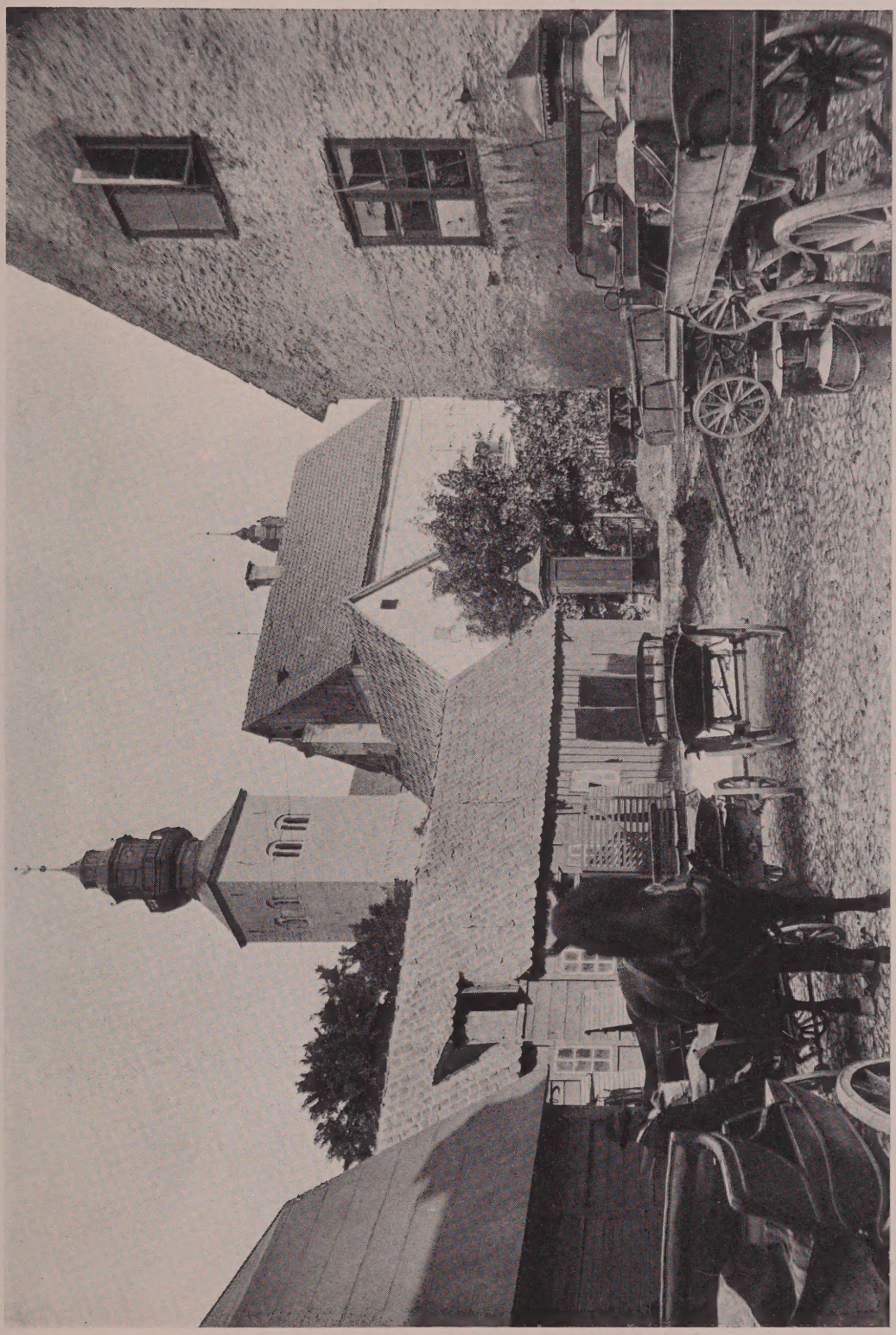

S. Curman Foto. 1908.

59

HÄGGSKA GÅRDEN.
Mellan S:t Drottensgatan och Södra Kyrkogatan.

VISBY.

HÄGGSKA GÅRDEN.

Den gård, från hvilken bild 59 är hämtad och hvars plananordning framgår af nedanstående öfversiktskarta, ligger i en trakt af staden, där rymligare tomter och mer omfattande komplex förekomma än kring de tre hufvudgatorna med deras sammanträngda tomtlotter. Till gårdens modärnare träbebyggelse höra rymliga hållstall för bondskjutsar. Från medeltiden stamma, åtminstone till sina hufvuddelar, gårdens samtliga stenhus, bland hvilka det bäst bevarade är det å bild 57 och 58 återgifna tornlika huset, som å planen återfinnas vid S:t Drottensgatan invid gårdsporten. Från denna gårdsport är omstående bild tagen.

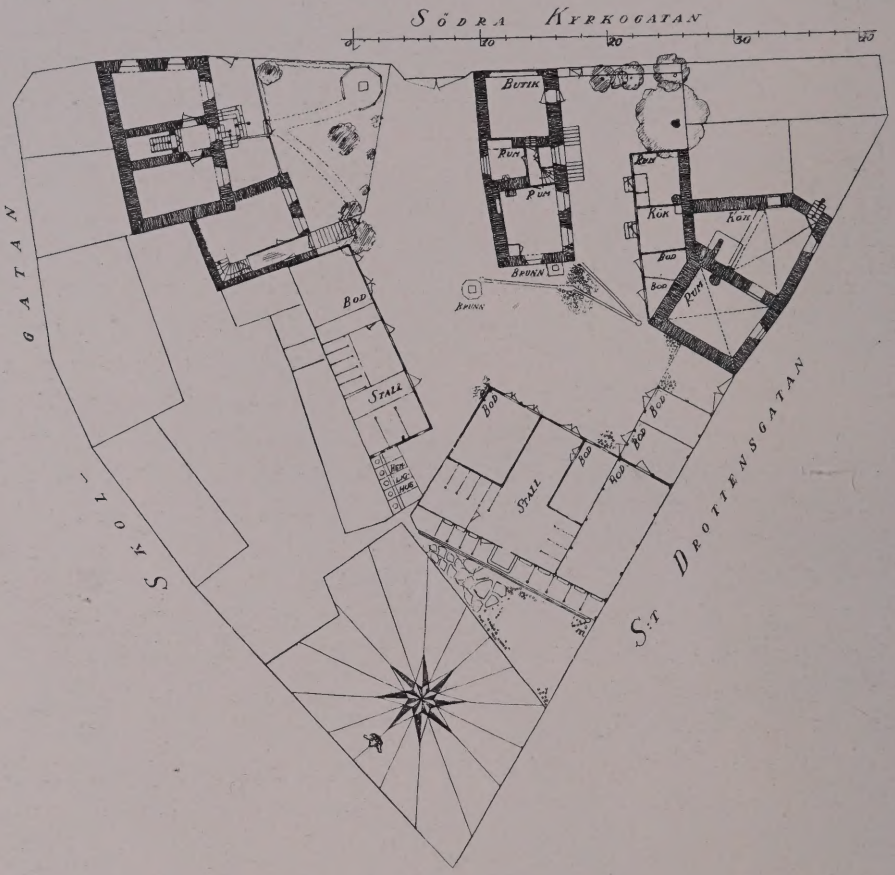

60

S. Wallin fote. 1922.

RYSKA GRÄND.

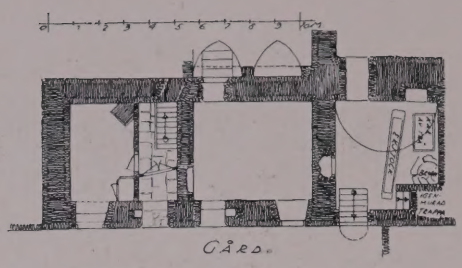

Mellangatan 29, källarvåning med brunn.

BRUNNAR.

Visby prisas i gamla skildringar för sina goda källor. Inom de medeltida husen förekomma mycket allmänt brunnar och andra anordningar för vattnets tillvaratagande. Brunnarna äro oftast runda och byggda af fint huggna stenar, såsom nedanstående teckning af en brunn i huset Mellangatan 29 visar. Äfven förekomma brunnar utomhus, hvaraf en är bevarad i Klosterbrunnsgatan (bild 47, baksidan) och en därintill vid Klosterplan (bild 57, baksidan). Under husen äro ej sällan murade och tunnhvälfda vattencisterner. De ligga stundom nedsänkta i berget och ha dels en kanal för vattnets insläppande, dels ett hål för vattenhämtning, stundom förlängdt till en trumma upp genom muren. Utom den nedan afbildade, finnas flera kända i olika delar af staden. De pläga ofta omtalas som fiskbassänger. — Det är äfven tydligt, att ett helt system funnits för tillvaratagandet af det utmed berggrunden rinnande vattnet. I det Reijhmanska huset vid Strandgatan (bild 39) fanns en vattencistern i tomtens öfre del, och från andra cisterner längst ned på tomten fördes öfverloppsvatten i ledning tvärs öfver gatan till den Burmeisterska gården.

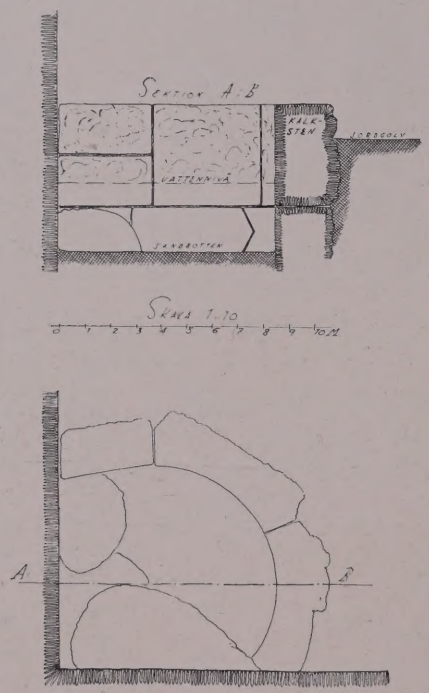

Brunn i Mellangatan 29.

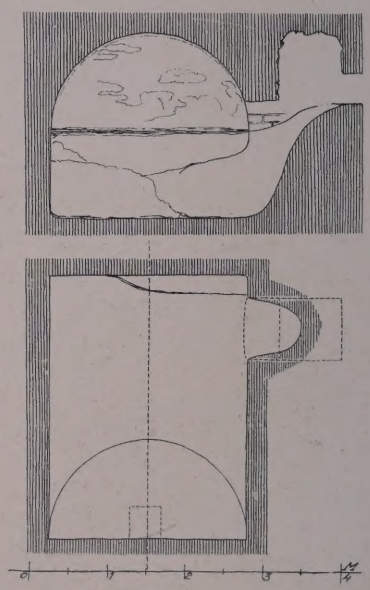

Vattencistern under småskolehuset, S:t Hansgatan 25.

61

S. Wallin foto. 1922.

STENHUSET VID KYRKTRAPPAN.
Till höger Ryska gränd, sedd genom södra kyrkogårdsporten.

62

J. W. Hamner foto. omkr. 1900.

KYRKTRAPPAN SEDD FRÅN KLINTEN.

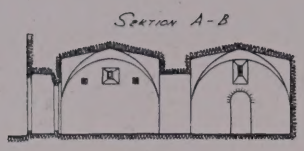

Sektion af envåningshuset.

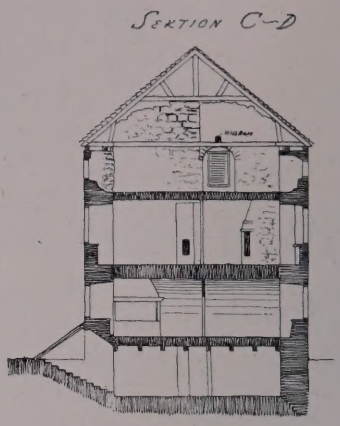

Sektion af tornhuset.

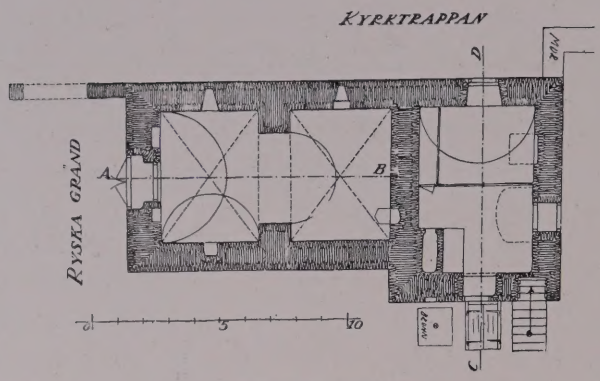

Plan af bottenvåningen.

HUSET VID KYRKTRAPPAN.

Den öfverst intill Klinten belägna delen af detta hus har ursprungligen legat fritt, hvarvid dess tornkaraktär framträdt ännu tydligare än nu. Det är en encellig byggnad af samma typ som det Häggska m. fl. hus. Det har en tunnhvälfd högkällare och en tvåvånig öfverbyggnad, som dock förlorat sitt vindshvalf. Öfversta våningen har hissbom och hissport åt den sida, där den låga tillbyggnaden nu ligger. Denna senare kan räknas till den grupp af tvårummiga hus, som är besläktad med den encelliga, men i motsats mot denna saknar högkällare. De flesta exemplen visa i bevaradt skick endast en bottenvåning, öfverhvälfd antingen med krysshvalf som här eller med tunnhvalf som i slöjdskolans hus, Biskopsgatan 6 (se nedan), i vilket ett dylikt tvårummigt medeltidshus ingår. Huset Mellangatan 27 kan betraktas som en mellanform, i det att dess medeltidsbyggnad utgör en tvårummig högkällare, hvars ena cell ännu täckes af två krysshvalf. Hur dessa tvårummiga hus varit gestaltade i anseende till öfverbyggnaden är i intet af dessa fall bekant.

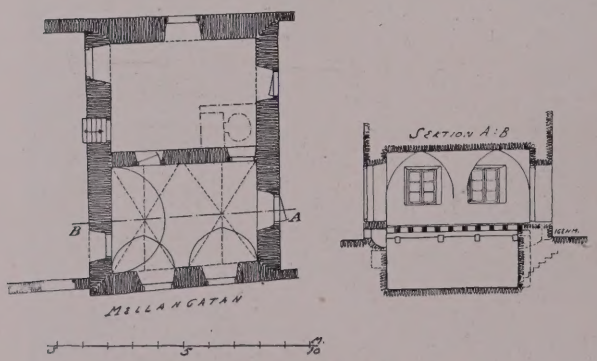

Mellangatan 27, bottenplan och sektion mot gatan.

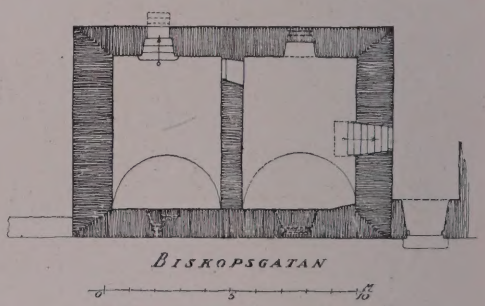

Medeltida byggnad ingående i Slöjdskolans hus, Biskopsgatan 6.

63

J. W. Hamner foto. omkr. 1900.

NORRA KYRKOGATAN.
I fonden kyrkogårdsporten och domkyrkan.

64

S. Wallin foto. 1922.

BISKOPSHUSET.
Biskopsgatan 4.

VISBY.

BISKOPSGÅRDEN.

Visby biskopsgård omfattar en rymlig tomt med stor och sydländskt lummig trädgård, sträckande sig från Biskopsgatan ända fram till S:t Drottensgatan. Själfva manbyggnaden ligger med sitt ena flygelparti utmed Biskopsgatan, midt inne i kvarteret ligger betjäntflygeln och vid S:t Drottensgatan den s. k. vedboden. Alla dessa hus rymma minnesmärken från medeltiden, hvaraf vedboden är det monumentalaste och betjäntflygelns källare det därnäst märkligaste. Själfva biskopshuset är byggdt i U-form med hufvudlängan vinkelrätt mot Biskopsgatan utmed östra tomtgränsen. Den inåt tomten liggande flygeln är tillbyggd 1844. Midtpartiets öfverdel torde vara uppförd på 1700-talet; enligt biskop Göran Wallins inventarium 1736 fanns där ett stockvirkeshus, då gammalt och skröpligt. Midtpartiets och gatulängans bottenvåning äro emellertid af medeltida ursprung. Planen framgår af nedan återgifna uppmätning, som visar bl. a. ett med två krysshvalf täckt rektangulärt rum. — Af rumsinredningar från äldre tid finnes föga bevaradt. En målad dörr med en herre i elegant modedräkt från 1700-talets förra hälft, bevarad i källarvåningen, torde vara en detalj från en inredning, som i öfrigt gått förlorad. Den nuvarande inredningen härrör från en omfattande reparation år 1886. — Om biskopsgården har biskop G. v. Schéele år 1917 lämnat uppgifter till Nordiska Museets prästgårdsarkiv, hvarur flera här meddelade notiser om byggnaderna äro hämtade.

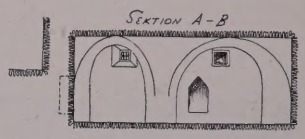

Sektion af det hvälfda rummet.

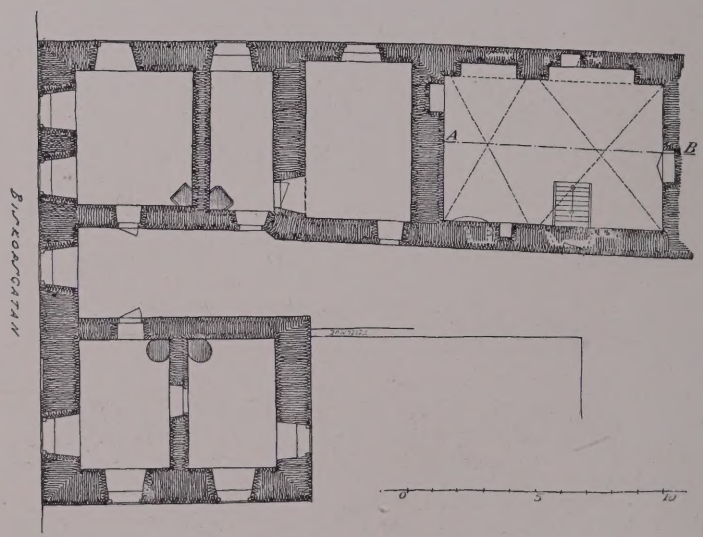

Plan af biskopshusets äldre delar, bottenvåningen.

65

S. Wallin foto. 1922.

BISKOPSGÅRDEN.
Ett hörn af hufvudbyggnaden; till höger betjäntflygeln.

66

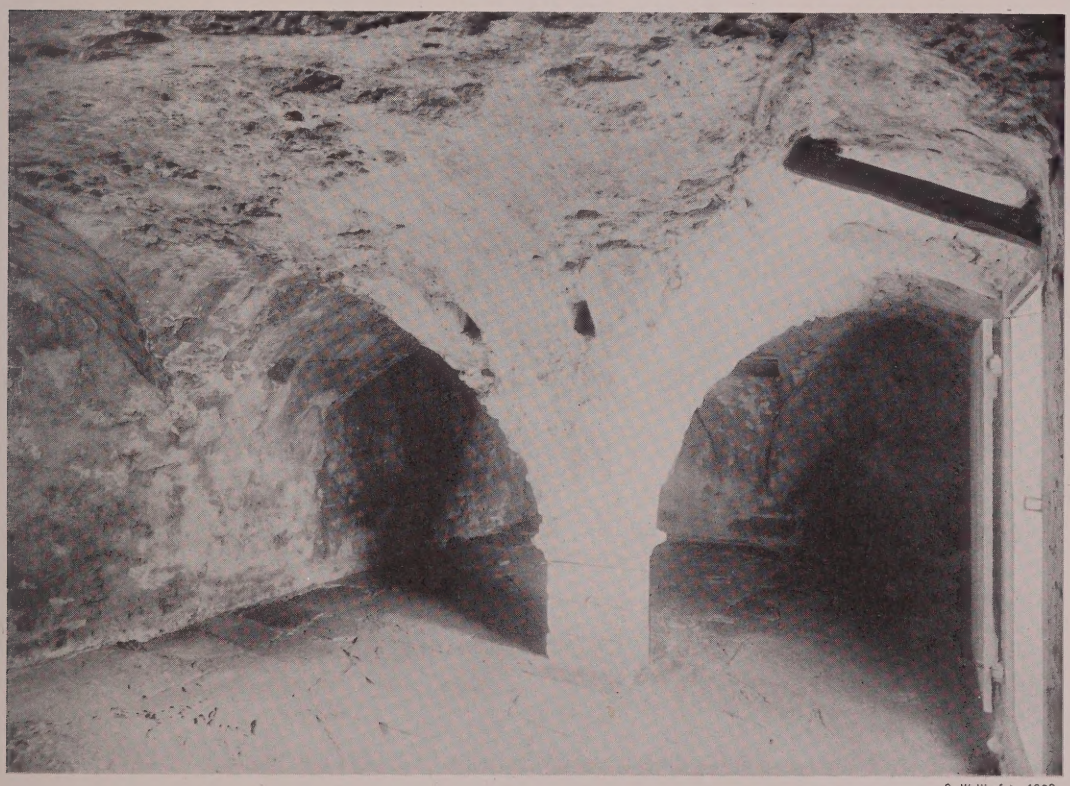

S. Wallin foto. 1922.

KÄLLAREN UNDER BISKOPSGÅRDENS BETJÄNTFLYGEL.

BISKOPSGÅRDENS BETJÄNTFLYGEL.

Biskop Göran Wallin föreslår i 1736 års inventarium öfver biskopsgården, att drängkammare skall uppbyggas på det nedbrunna stallets plats, "kunnandes under detta hus jämväl blifva en god källare, då den här under varande källaren upprensad blifver". Denna (bild 66) är ett stort rektangulärt rum, täckt med fyra krysshvalf, som hvila på en fyrkantig pelare. I nordöstra hörnet finnes en igenmurad dörr, som efter all sannolikhet ledt till en trappa till byggnadens nu försvunna öfverdel. Jämfördt med andra medeltida hus i staden kan detta närmast sammanställas med de enkolonniga förrådshusen, Mellangatan 23 och S:t Hansplan 15, utan att det dock kan sägas vara af direkt samma art som dessa. Jämför härom textafdelningen.

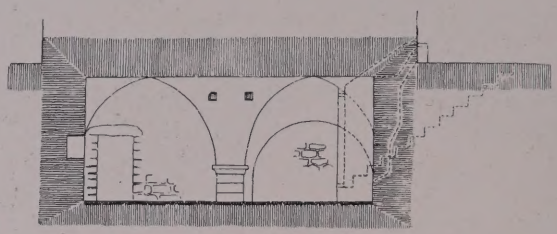

Sektion mot öster.

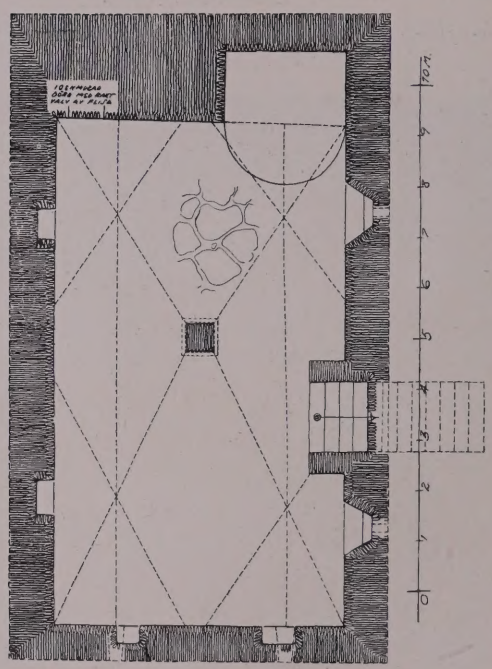

Plan af betjäntflygelns källare.

67

S. Wallin foto. 1923.

SMITTENS BACKE.
Till höger hörnhuset Södra Kyrkogatan 4.

68

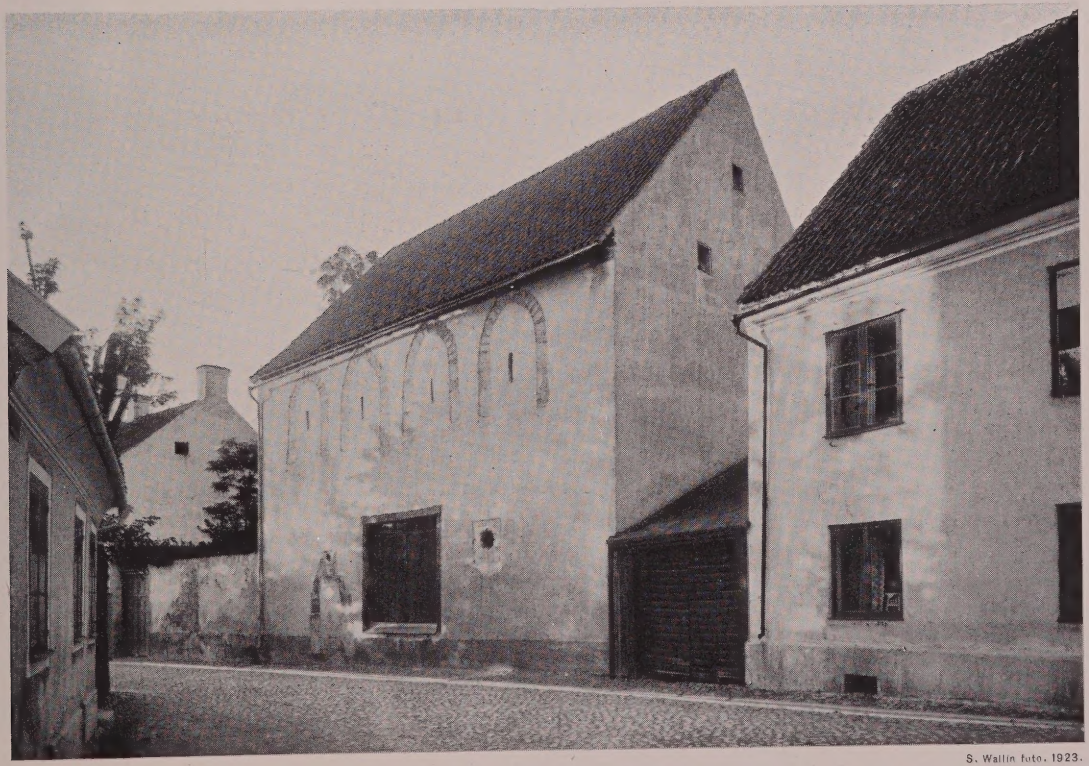

S. Wallin foto. 1923.

BISKOPENS VEDBOD.
S:t Drottensgatan 5.

SMITTENS BACKE.

Bild 67 visar en för Visby ytterst karaktäristisk gatubild med en gaffelformig gatudelning med stark stigning snedt upp genom en brant sluttning. En afsats af Klinten skjuter upp bakom muren. Det på en murad undervåning uppkrupna svarttjärade bulhuset är också en bekant företeelse i Visby. I hörnhuset till höger döljer sig en byggnad, karaktäristisk för ett tidigare skede, nämligen ett medeltidshus af den encelliga tornlika typ, hvarom textafdelningen ger närmare besked. Detta hus, Södra Kyrkogatan 4, har i stället för den vanligen förekommande högkällaren en envånig källare med stickkupigt tunnhvalf. Vindsvåningen har spetsbågigt tunnhvalf.

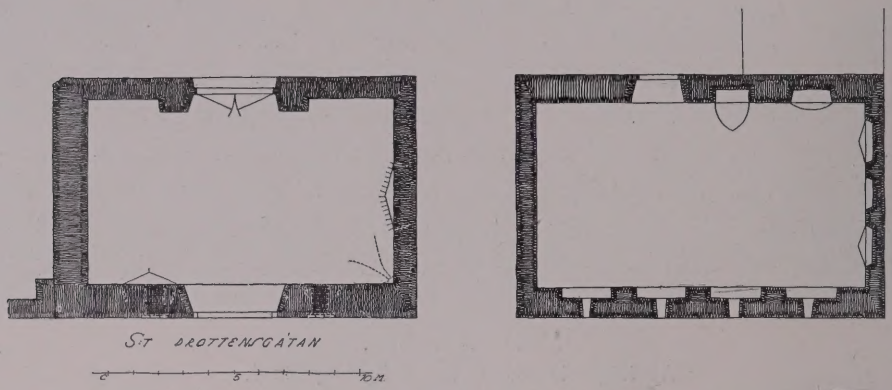

Bottenvåningen. Öfre våningen.

Vedboden.

BISKOPENS VEDBOD.

Den ganska betydande medeltida stenbyggnad, som nu tjänar som biskopens vedbod, ligger med långsidan i S:t Drottensgatans gatulinje mellan två andra hus af medeltida ursprung och midt emot S:t Drottens kor. Tidigare, medan biskoparna själfva brukade sina lönejordar, användes huset till sädeslada, hvarför bottevåningen fått två stora portöppningar å långväggarna. Af den medeltida inredningen med två hvälfda våningar m. m. finnes nu endast obetydliga spår. Af dessa att döma har huset emellertid haft en monumental karaktär och troligen också tjänat representativa ändamål. Ett försök att rekonstruera det medeltida tillståndet är gjordt å textafdelningen, där husets byggnadshistoriska ställning diskuteras. En ingående undersökning af detta märkliga byggnadsminne vore att rekommendera, och som följd af en dylik torde man ha rättighet att förutsätta, att vissa försiktiga åtgärder skulle bli vidtagna för att skydda byggnaden mot förstöring, kanske möjligen också för att återge den något af den värdiga ställning den nu tämligen helt förlorat.

69

S. Wallin foto. 1922.

HÄSTGATAN 9.

70

S. Wallin foto. 1923.

HÄSTGATAN 9, HVÄLFDT RUM I GÅRDSHUSET.

HÄSTGATAN 9.

Gården Hästgatan 9 upptar en lång sträcka utmed gatan och omfattar ett rätt vidsträckt gårdsområde, sluttande ned emot de vid S:t Hansgatan liggande granngårdarna n:r 18 och 16, af hvilka särskildt den senare har sitt gårdsområde sammanhängande med det Hästgatan 9 tillhöriga. Inne på tomten ligger ett långsträckt hus, hvars södra gafvel synes uppskjuta öfver muren m. m. å bild 69, och hvars norra gafvel, byggd af korsvirke, är synlig å gårdsbilden 71. Till höger å samma bild synes en del af gafveln till S:t Hansgatan 20 samt taket af gatuhuset S:t Hansgatan 18. Det senare med sin lägre, vinkelbyggda gårdslänga återfinnes slutligen å bild 72.

Södra delen af gårdshuset Hästgatan 9 består af en krysshvälfd medeltida byggnad, bild 70. Dess konstruktion, som framgår af uppmätningen härnedan, hänför byggnaden till den grupp af tvårummiga byggnader, som sammanställes i textafdelningen, och bland dessa är den äfven den mäktigaste. Släktskapen med de tvårummiga husen grundar sig på rummets långsträckta form och den krysshvalfven åtskiljande breda gördelbågen. Hela det hvälfda rummet är beläget ofvan jordytan. Sin närmaste släkting har detta hus i den tvårummiga tillbyggnaden till tornhuset vid Kyrktrappan, bild 61. Öfvervåning saknas. — Det här nedan afbildade fönstret har sin plats i byggnadens västra långvägg.

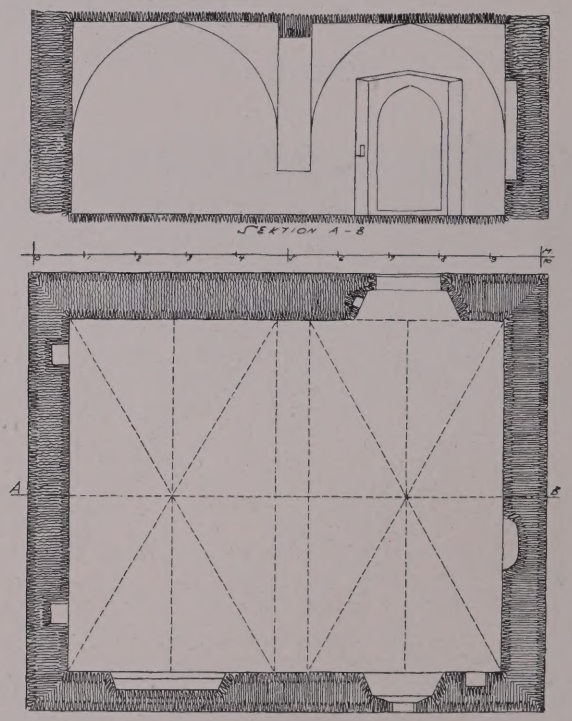

Medeltidshuset Hästgatan 9, plan och sektion.

Fönster i västra långväggen.

71

S. Wallin foto. 1922.

HÄSTGATAN 9, GÅRDSHUSET.

72

S. Wallin foto. 1922.

S:T HANSGATAN 18.
Sedd från gården till Hästgatan 9.

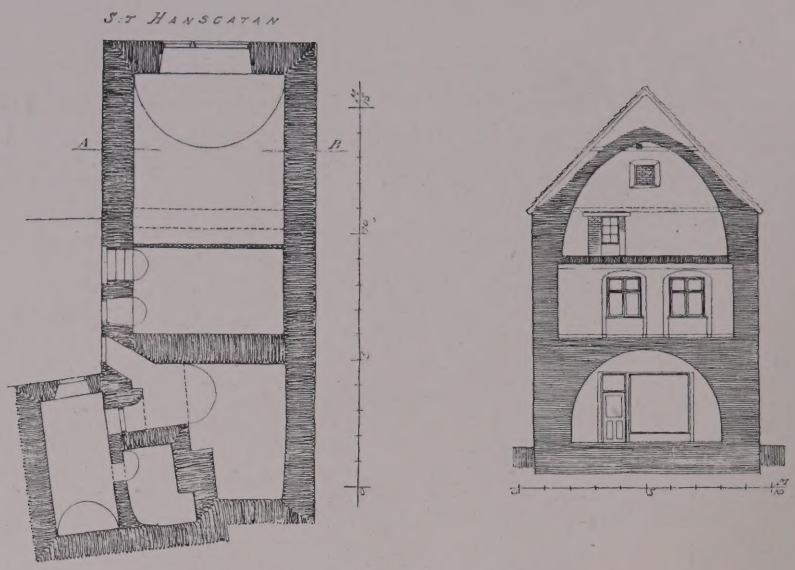

S:t Hansgatan 18, plan och sektion.

HULTGRENSKA HUSET, S:T HANSGATAN 18.

Detta hus består af en vinkelbyggnad, hvars ena länga står med gafveln mot S:t Hansgatan, under det att den andra längan sträcker sig mot Hästgatan. Huset vid S:t Hansgatan är en medeltida byggnad af den encelliga tornliknande typen med tunnhvalf såväl öfver bottenvåningen som i vinden. Husets underdel har utgjort en högkällare, hvars nedre våning dock gått förlorad. Öfverdelen är tvåvånig och har haft hissport mot gatan. En nisch i vindshvalfvets södra vägg återfinnes i uppmätning å baksidan till bild 74. — Närmast Hästgatan innehåller den nuvarande byggnaden resten af ännu ett medeltida hus af samma typ (jämför nedanstående uppmätning). Här är den tunnhvälfda högkällaren bevarad, men husets öfverdel saknas.

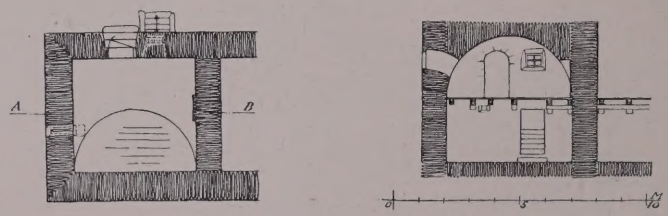

S:t Hansgatan 18, plan och sektion af medeltida byggnad i längan mot Hästgatan.

73

S. Wallin foto. 1922.

KRONSTALLET VID KILGRÄND.

KRONSTALLET.

Senmedeltiden och dess tegelarkitektur höra mycket litet hemma i Visby, och dess representanter äro fåtaliga, bland borgarhusen knappt fler än Kronstallet och det Klintska huset, Strandgatan 7. Dessa båda byggnader ha i tegel utförd gafvelornering af inbördes besläktad typ, fastän Kronstallets gafvelkrön blifvit stympadt och det Klintska husets blinderingar sannolikt blifvit på ett eller annat sätt omändrade. Kronstallet är för öfrigt ett förrådshus af samma art som de äldre husen vid Strandgatan, men uppfördt utan hvälfda våningar. Sitt nu gängse namn har huset fått i arf efter ett på samma tomt beläget stall, som i senare tid försvunnit.

Rörande öfrig bebyggelse å tomten, som når upp till Mellangatan och där har n:r 7, hänvisas till bild [10] och [87].

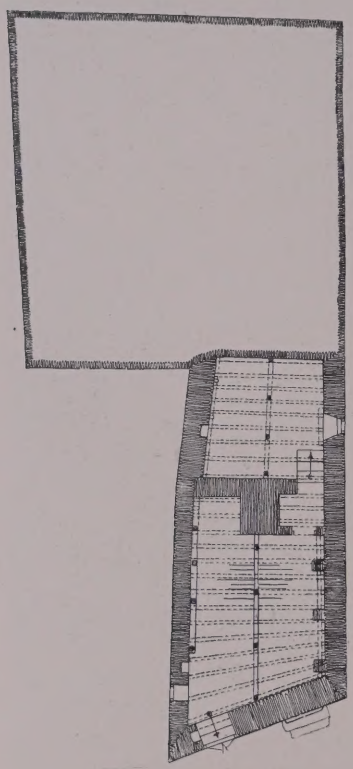

Plan af bottenvåningen.

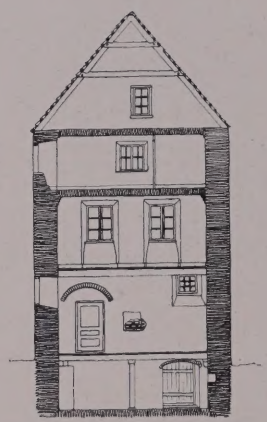

Sektion mot väster.

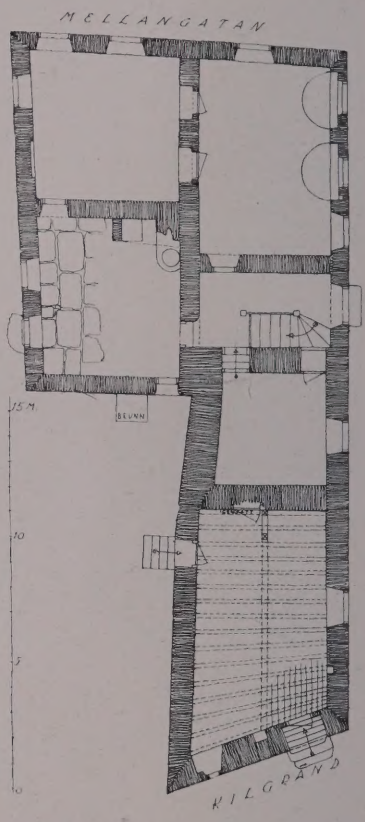

Plan af bottenvåningen.

74

J. W. Hamner foto. omkr. 1900.

MELLANGATAN 20 OCH RÅDHUSGRÄND.

75

N. J. A. Lagergren, Visby foto.

KLINTSKA HUSET, STRANDGATAN 7.

KLINTSKA HUSET.

Jämte Kronstallet (bild 73) är det Klintska huset det enda exemplet i Visby på senmedeltida profanarkitektur med tegelornering. I sina nedre delar bevarar den stora byggnaden flera inredningsdetaljer och anordningar af medeltida ursprung. De öfre delarna äro i stor utsträckning modärniserade. Gårdskomplexet, som ligger midt emot gamla ränteriet vid Strandgatan, når å andra sidan ned till Hamngatan.

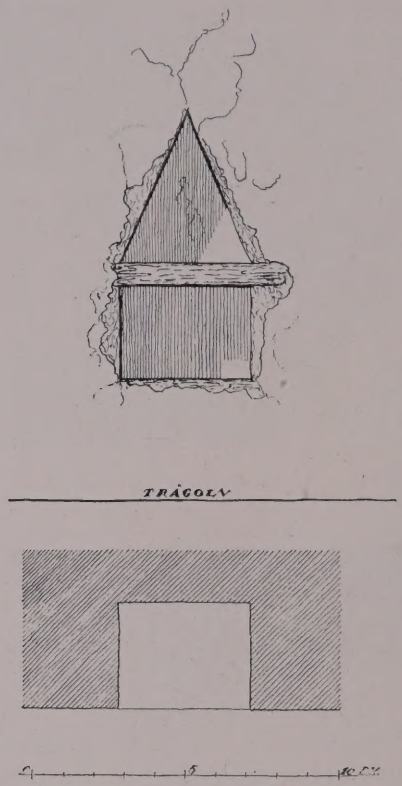

S:t Hansgatan 18; nisch i vindshvalfvets södra vägg (bild 72).

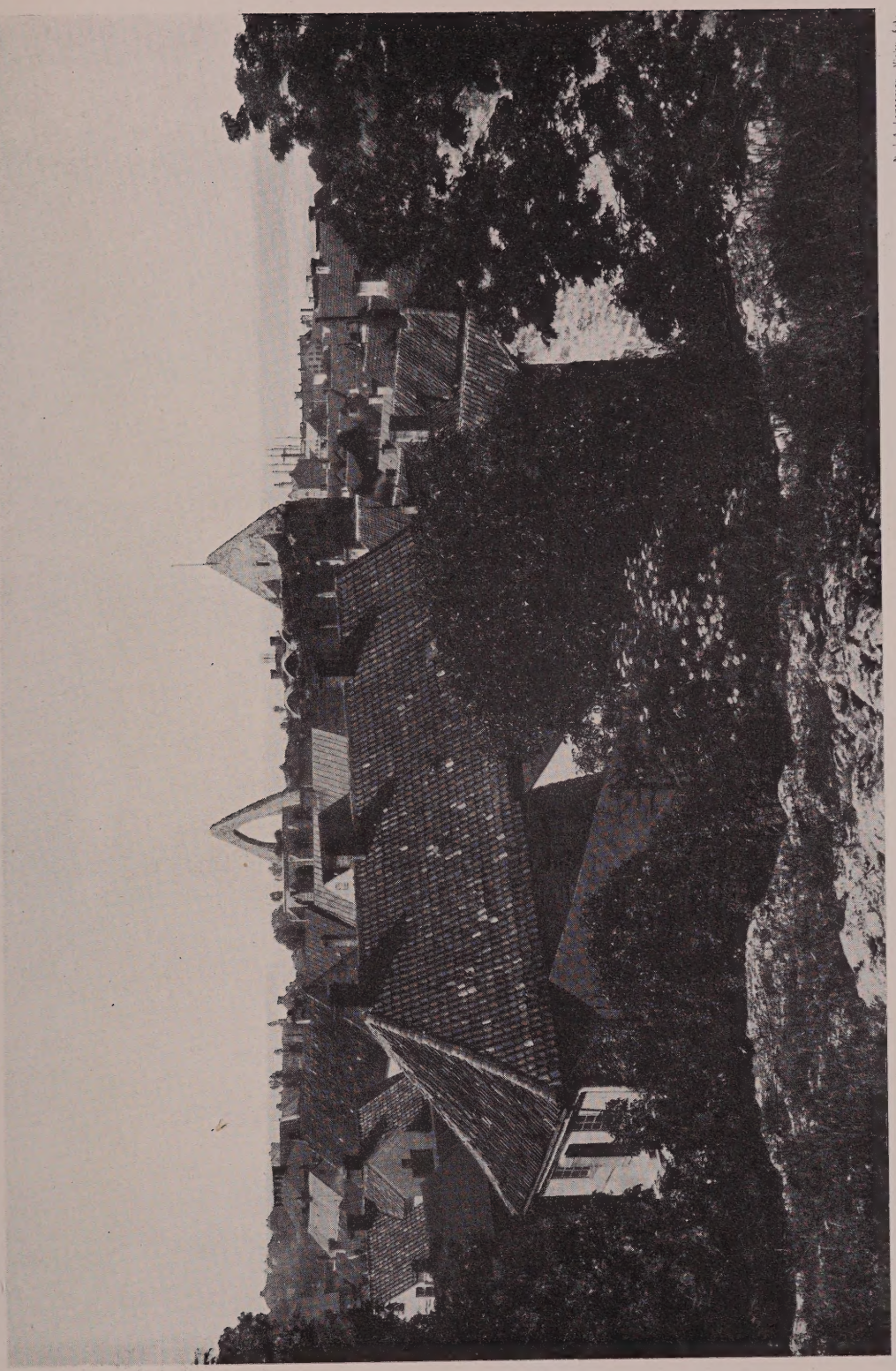

76

UTSIKT FRÅN KYRKTRAPPAN.
I förgrunden Ryska gränd 16; i bildens midt S:t Karin.

Trakten kring Domkyrkan och Stora torget.

Orienteringskarta. Numren inom cirkel hänvisa till planschbilderna; cirkeln markerar platsen, hvarifrån bilden tagits. Utmed gatorna äro markerade — med kontur och gatunummer — endast sådana hus, som finnas afbildade, antingen i fotografi eller uppmätning.

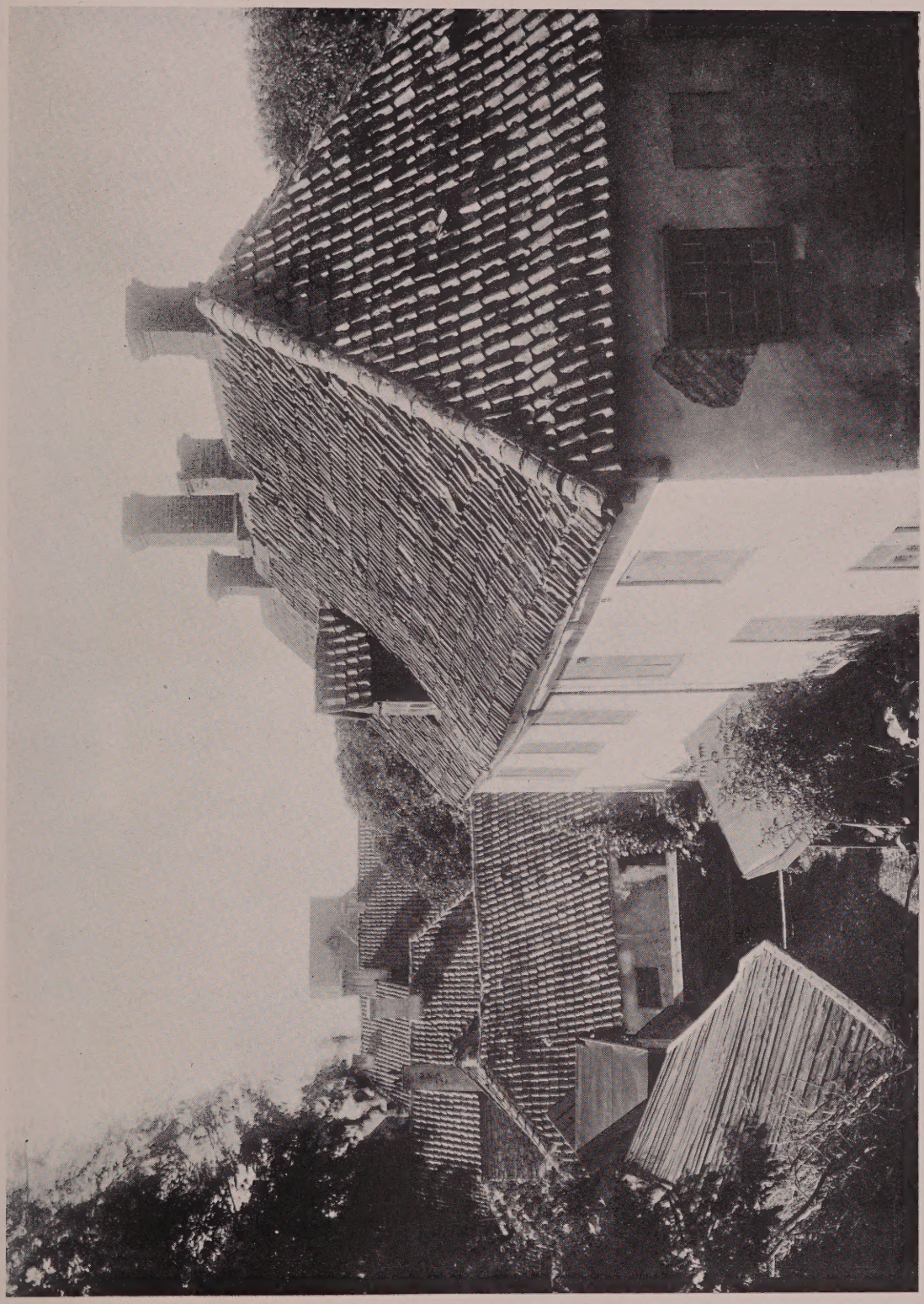

S. Wallin foto. 1922.

77

RYSKA GRÄND 16, SEDD FRÅN KLINTEN.

Hästgatan.

Orienteringskarta med pil och nummer inom cirkel för planschbilderna samt gatunummer inom huskontur för afbildade byggnader.

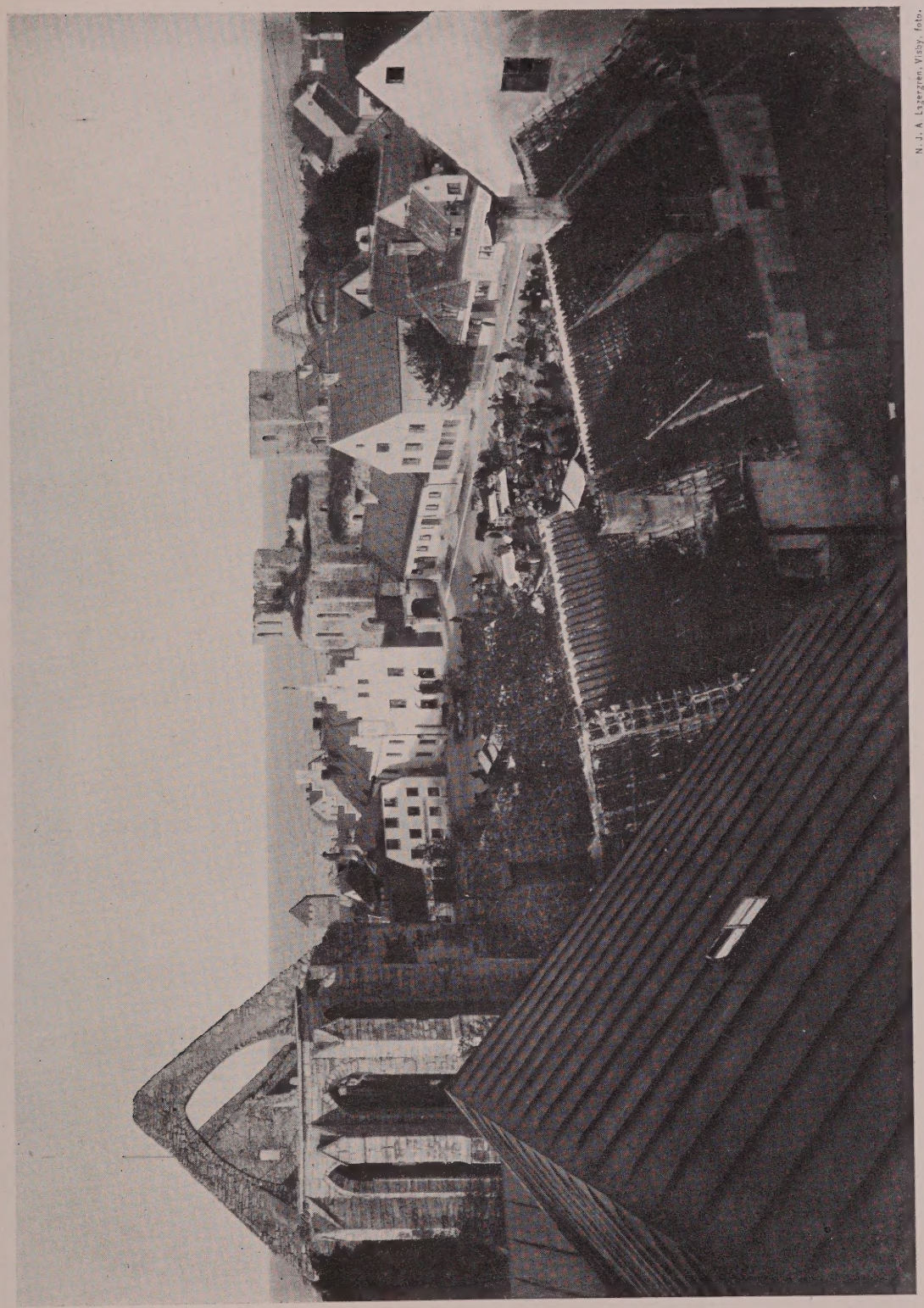

78

STORA TORGET.
Utsikt från Klinten.

N. J. A. Lagergren, Visby, foto.

S:t Karin med sitt klocktorn. Blyertsteckning af P. A. Säve 18/6 1844.

Klocktornet på S:t Karin är ett viktigt element i stadsbilden, som framträder å alla gamla afbildningar, äfven å 30—40-åriga fotografier. Sedan dess har det helt försvunnit. Ofvanstående bild, hämtad ur den här flera gånger anlitade Säveska samlingen i Uppsala, visar det resliga trätornet stående inom kyrkoruinens västgafvel. Dess nedre del är fyrkantig, den öfre åttkantig, uppåt allt rikare artikulerad. Säve uppger tornets tillkomsttid vara 1500-talet.

Det i förgrunden till höger synliga huset med pulpettak är det här flera gånger omtalade Vestööska huset (bild 57, baksidan), som tillhör den stora gruppen af tornlika medeltida stenhus, behandlad å textafdelningen.

79

S. Wallin foto. 1922.

STORA TORGET, NORRA SIDAN.
Fornellska huset, Stora Torget 1.

80

S. Wallin foto. 1922.

STORA TORGET, NORRA SIDAN.
Stora Torget 3 och 5.

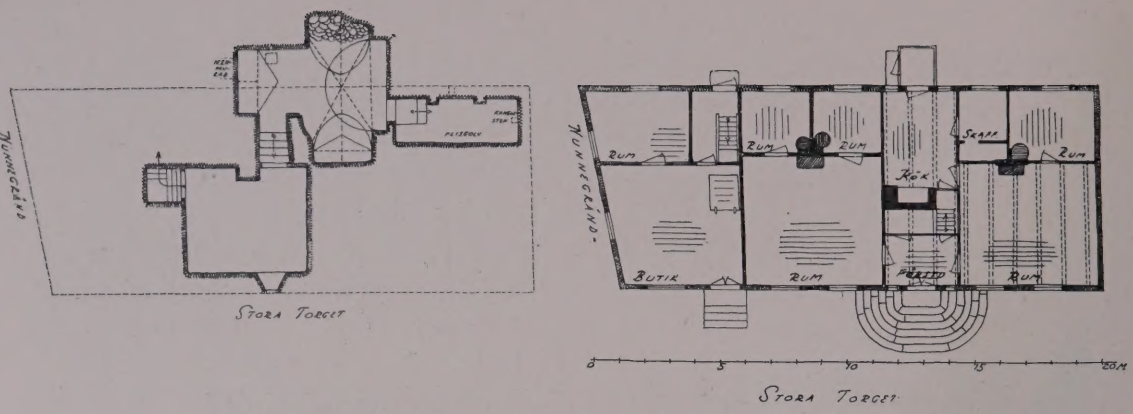

Källaren. Bottenvåningen.

FORNELLSKA HUSET, STORA TORGET 1.

Den västra delen af detta hus, stycket intill Nunnegränd, är en senare tillbyggd butikslägenhet. Befriadt härifrån blir huset en symmetrisk anläggning af parstugutyp, hvars släktingar förekomma flerstädes i Visby. Ett par goda exempel från 1700-talet ses å bilderna 119—122, hvarjämte här kan hänvisas till texten å baksidan till bild 97. Källaren under det Fornellska huset är af medeltida ursprung. — Byggnaden kan, bland många andra större och mindre Visbyhus, betraktas som förebildlig genom god proportionering och redbar formgifning i en stilart, som just genom dessa egenskaper så väl anstår Visby. Frågan om den lämpliga karaktären å nybyggnader i en så märklig miljö som Visby, förefaller att praktiskt taget alltjämt vara olöst, och det må i detta sammanhang vara berättigadt att till dem som nu bebygga staden rikta en maning att göra detta med bestämdt hänsynstagande till värdet af stadens gifna historiska karaktär. (Jämför Karl Berlins broschyr Hur skall man bygga i Visby? Visby 1920.)

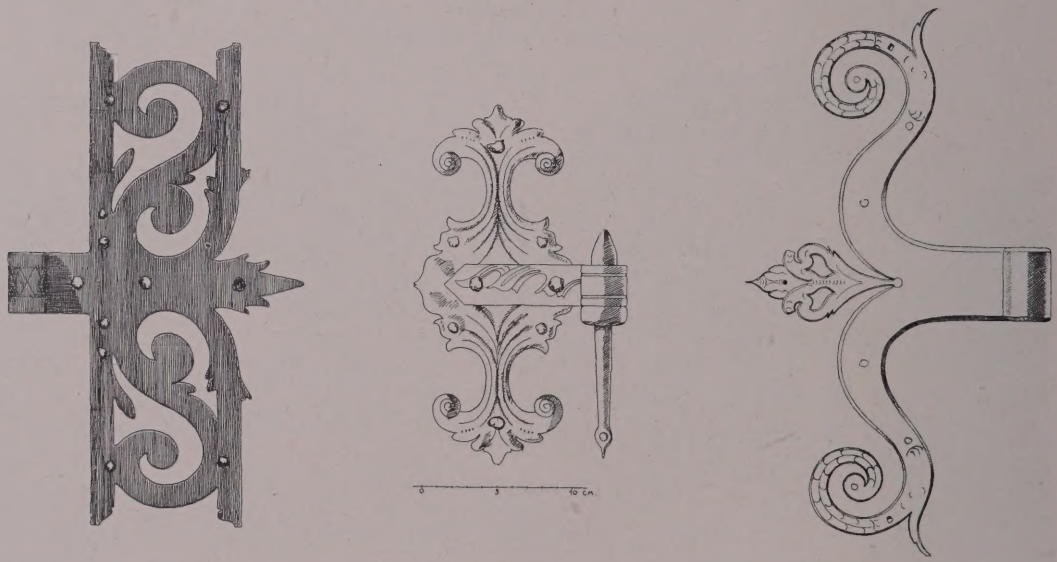

Nygatan 62. Kronstallet. Tunnbindaregatan 14.

Gångjärn från 1600- och 1700-talen.

S. Curman foto. 1908

STORA TORGET 5.

VISBY.

STORA TORGET.

Stora Torget i dess nuvarande form är jämförelsevis mycket sent tillkommet, i det att först år 1866 ett kvarter borttogs, som täckte hela södra hälften af det nuvarande torget. S:t Karin kom härigenom att med sin långsida ligga fritt vid torget, som bild 82 visar, i stället för att förut ha varit helt omgifven af profanbebyggelse. I sydväst fann man vid utvidgningen källarmurarna till ett hus, nedan återgifvet efter en samtida uppmätning. Det låg parallellt med kyrkans norra vägg och förbands med denna i västra hörnet genom en hög sträfbåge, som stod kvar ända tills platsen röjdes. Mot kyrkan hade byggnaden fyra dörröppningar, b, b, till den stora källaren A. De mindre källarrummen B—E hade varit tunnhvälfda och dörröppningarna a voro rundbågiga. Eldstäder hade fnnnits i ett par af källarrummen såsom skorstensrören g visa.

(Forts. å bild 82, baksidan.)

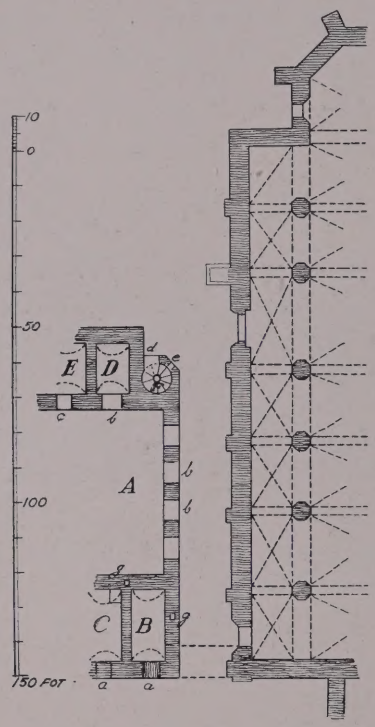

"Teckning öfver en del af Källarwåningen till ett gammalt hus norr om S:t Katarina Kyrka i Wisby, blottad wid torgets utwidgning wåren 1866". Af A. W. Lundberg. (P. A. Säves teckningssamling i Uppsala Universitetsbibliotek.)

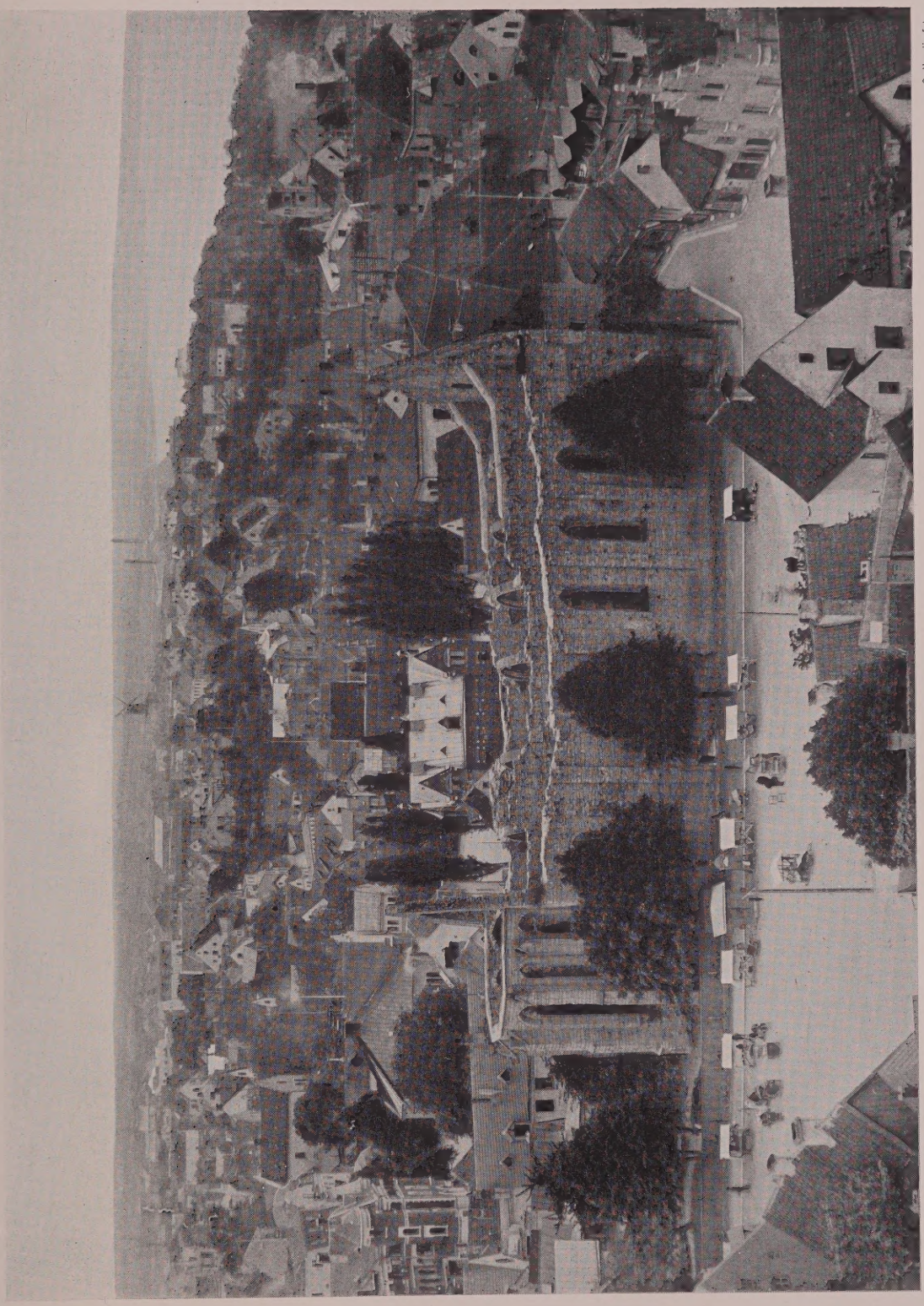

G. Heurlin foto.

S:T KARIN VID STORA TORGET.
Utsikt från Domkyrkans torn.

(Forts. från bild 81.)

Några äldre kartor, som visa torget i dess gamla skick och af hvilka utdrag meddelas härnedan, ge oss den upplysningen, att detta medeltida stenhus en gång varit stadens rådstuga. Schilders karta utmärker byggnaden med särskild beteckning liksom också en mindre byggnad öster därom. På Finemans karta förklaras dessa tomter upptaga, den förra "Älsta Rådstugu platsen", den senare "Stads Corps de gardie och Accis Camar".

Bland de många uppgifterna om platser för Visby rådhus har ej ännu bringats full reda och klar kronologi. Som å textafdelningen framhålles, är det dock troligast att det rådhus, som legat vid S:t Karin, tillkommit år 1317 och att Stora Torget öfver hufvud vid denna tid bildats för att upptaga en funktion i samhället, hvilken förut varit koncentrerad till trakten af hamnen.

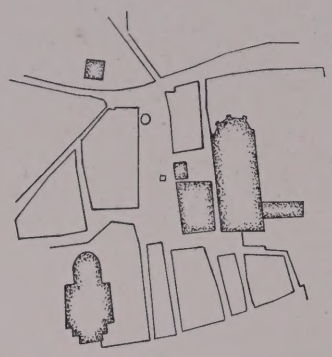

Stora Torget enligt "Grunde Rijtning öfwer Wisby Stads — — Tompter — —", af Matthias Schilder, troligen från 1690-talet. (Landtmäteristyrelsens arkiv.)

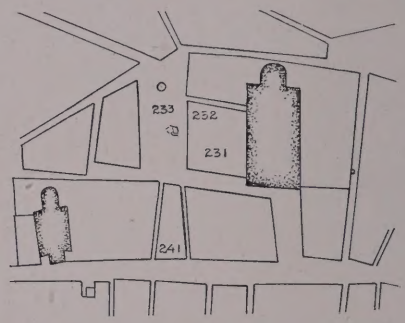

Stora Torget enligt Johan Finemans Visbykarta 1750. (Landtmäteristyrelsens arkiv.) 231 Älsta Rådstugu platsen. 232 Stads Corps de gard e och Accis Camar. 233 Stadsens fria brunnar. 241 Stads källaren nu för tiden.

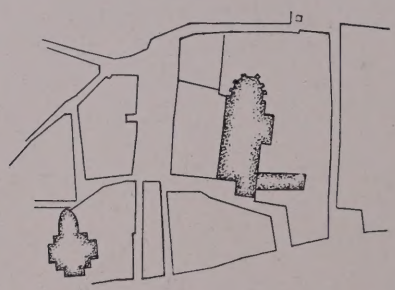

Stora Torget enligt karta öfver Visby af A. Kollberg och L. Fegræus 1856—60. (Landtmäteristyrelsens arkiv.)

83

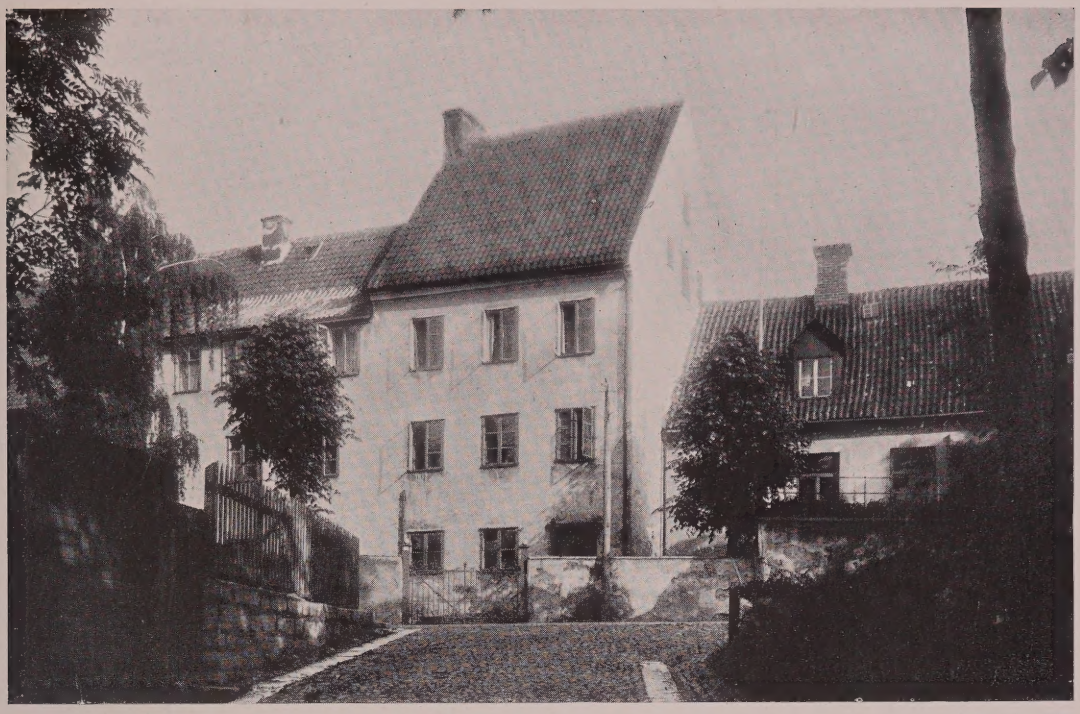

S. Wallin foto. 1922.

S:T HANSGATAN 1, FRÅN RESIDENSGRÄND.

84

S. Wallin foto. 1923.

S:T HANSGATAN 1, FRÅN SLOTTSBACKEN.

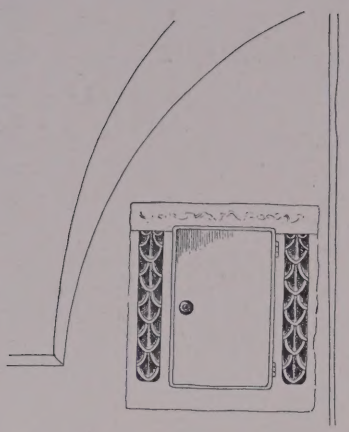

Väggskåp af snidadt trä, från 1600-talet.
S:t Hansgatan 36.

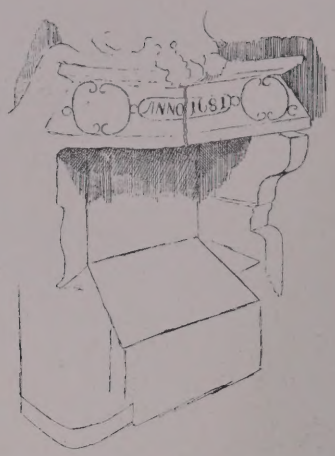

Spis af sandsten, daterad 1681.
Kanngjutaregränd 2.

Den nedan afbildade sandstensspisen, som från annat håll inflyttats i Burmeisterska huset, bär landshöfdingen Åke Hansson Ulfsparres och hans frus, Margareta Kyles vapen samt årtalet 1647. Den är af karaktäristisk gotländsk barockform och närsläktad med Burmeisterska husets egna spisar.

Spis i Burmeisterska huset.

85

S Wallin foto. 1922.

HUS VID S:T LARS GRÄND.
Gårdssidan.

86

S. Wallin foto. 1922.

S:T LARS GRÄND MOT ÖSTER.
I fonden Häggska huset.

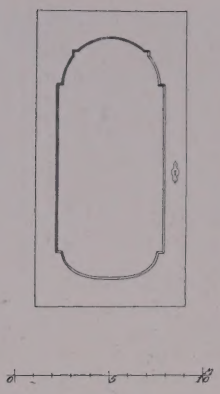

Torngränd 12.

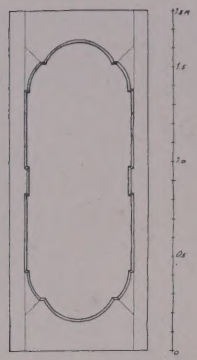

Södra Kyrkogatan 24.

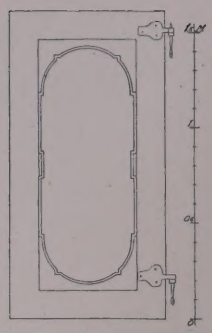

Tunnbindaregatan 14.

Härofvan och på nästföljande planschers baksidor återges uppmätningsritningar af några *innerdörrar*, hämtade från flera olika Visbyhus, äldre och yngre. Samtliga dörrar äro varianter af en och samma hufvudtyp, hvilken icke saknar sin bestämda ortskaraktär, och de torde också alla tillhöra ungefär samma tid och härstamma från 1700-talet. Det för typen karaktäristiska är den stora hela fyllningen, hvars kontur gifvit tillfällen till mångfaldig växling af formerna, i regel med enkel och dekorativ helhetsverkan.

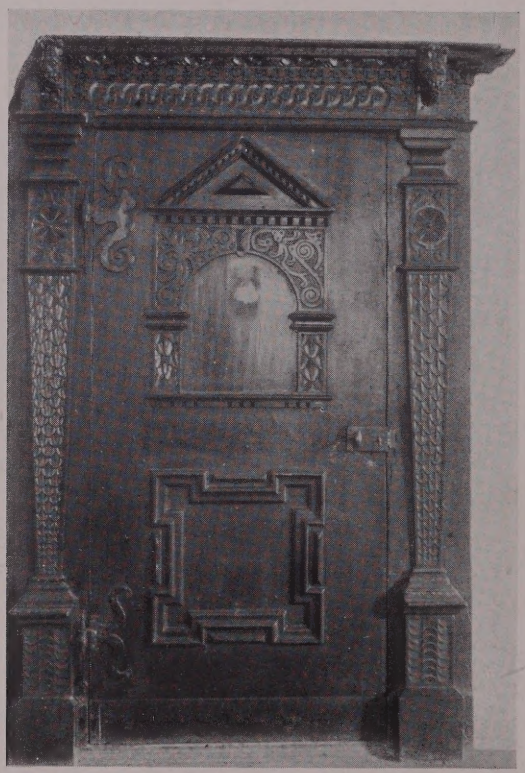

S. Ambrosiani foto. 1905.

Snidad dörr från 1600-talet. Flickskolans hus, Mellangatan 47.

87

S. Wallin foto. 1922.

MELLANGATAN 7.

88

S. Wallin foto. 1922.

KOMMINISTERGÅRDEN.
Biskopsgatan 5.

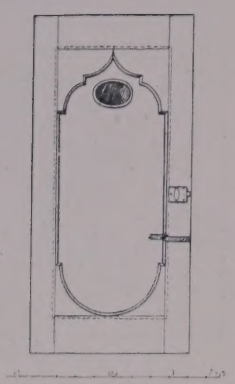

Kafé Bron.

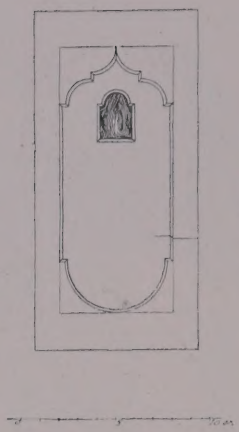

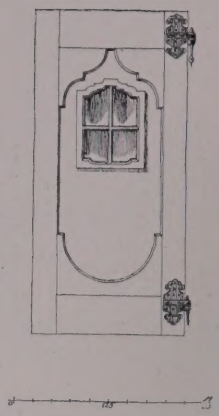

Mellangatan 27.

Nedanstående port till huset Adelsgatan 44 har som krön en i relief ornerad stenplatta, som utgör en tenngjutares skylt. I midten tronar en kaffekanna mellan två ljusstakar och däröfver står årtalet 1766. Dörrarna med sina utskurna fyllningar äro af en lokalt utbildad typ, som återfinnes på flera ställen i staden, t. ex. å huset Bredgatan 3. Den höga yttertrappan finnes lyckligtvis ännu kvar, ehuru dess främre del, som sköt längst ut på gatan, blifvit afkapad.

S. Wallin foto. 1922.

Port till Adelsgatan 44.

89

S. Wallin foto. 1922.

MELLANGATAN 5.

90

S. Curman foto 1908.

NUNNEGRÄND VID S:T LARS OCH S:T DROTTEN.

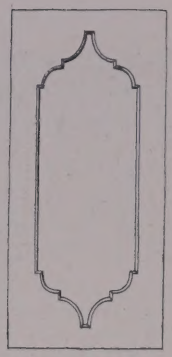

Gamla apoteket.

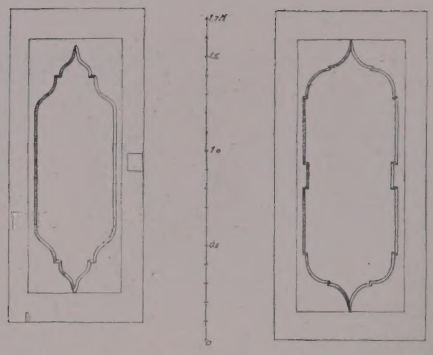

Syskongatan 6.

Årtalet 1793 i det snidade, genombrutna öfverstycket till porten å huset Mellangatan 3 borde enligt vanliga stilbegrepp omges af en sengustavianskt stram ornamentik, ej som här i Visby med rokokoartade slingor. Dörrarna visa den gustavianskt uträtade typen af det allmänna rokokoschemat och äro nära släkt med porten till Skeppargatan 17 (bild 121).

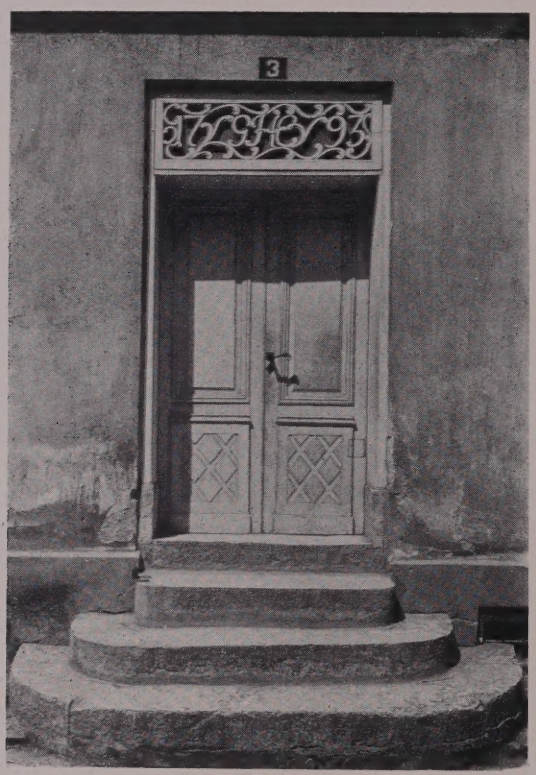

S. Wallin foto 1923.

Port till Mellangatan 3.

N. J. A. Lagergren, Visby, foto.

91

ARBETAREFÖRENINGENS HUS VID KINBERGS PLATS.
Bredgatan 18.

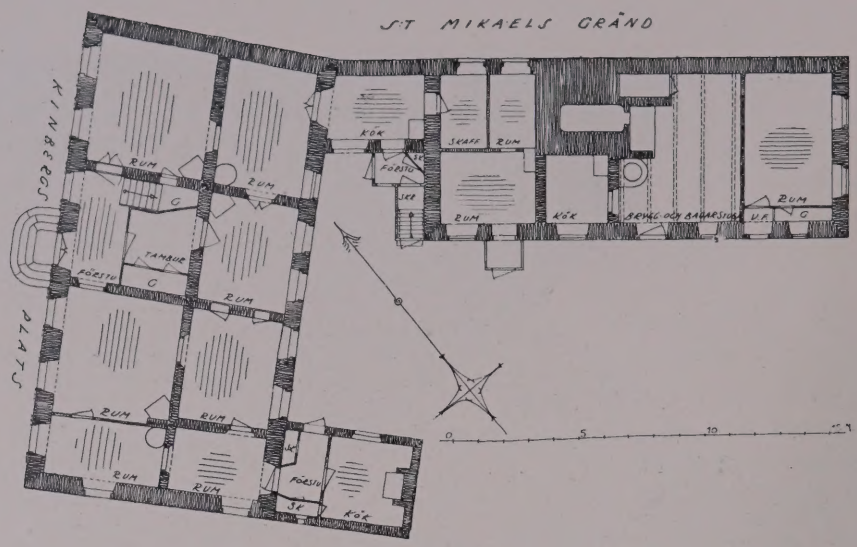

Plan af bottenvåningen.

ARBETAREFÖRENINGENS HUS.

Detta stora tvåvåningshus, det f. d. Kinbergska huset, är en värdig representant för de gedigna byggnadsvanor, som härska på Gotland och i Visby under 1700-talet. En samlad, fast byggnadskropp af sten med släta putsfasader och jämna fönsterrader, porten symmetriskt i fasadens midt och försedd med en bred yttertrappa, planen starkt skematisk med hjärtmur och tre tvärväggar, allt stort tilltaget, fast byggdt och utan förringande sirater. Hela anläggningen vittnar om ett starkt utveckladt sinne för goda proportioner, hvarpå hela verkan af denna byggnad hvilar.

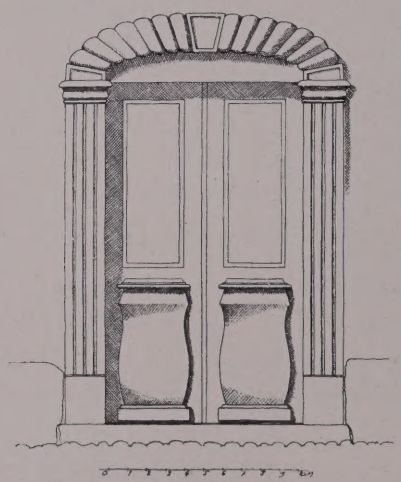

Port med omfattning af trä.
Södra Murgatan 43.

92

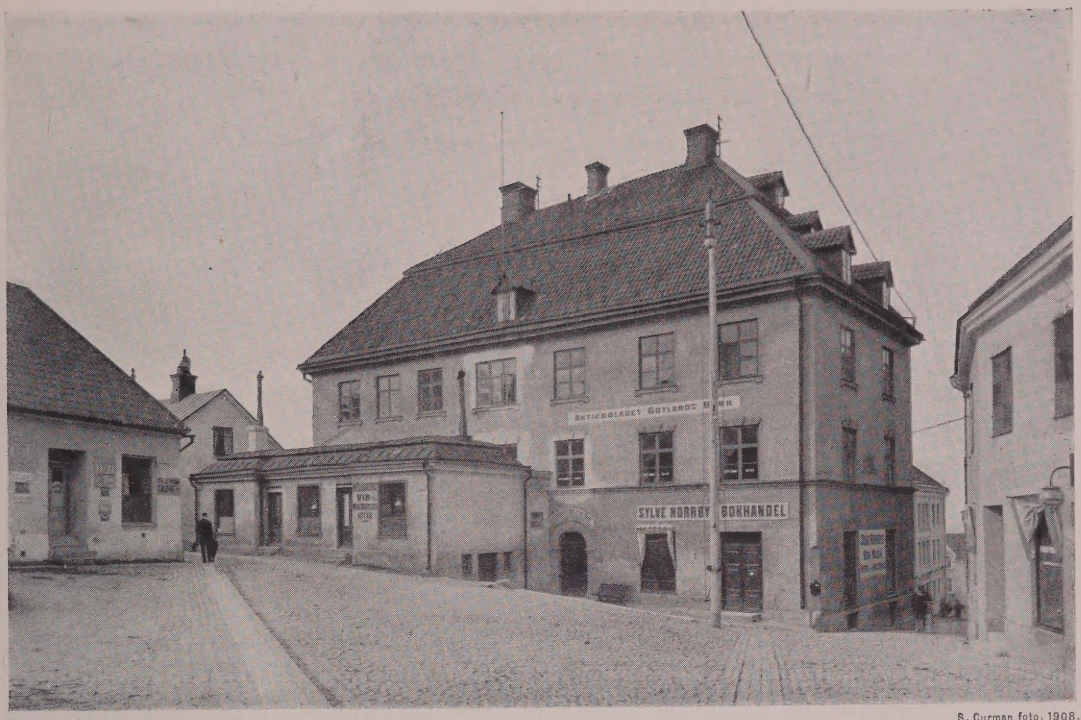

S. Curman foto. 1908.

GOTLANDS BANKS HUS.
S:t Hansplan 15.

93

S. Wallin foto. 1922.

LÄNSRESIDENSET.
Strandgatan 1.

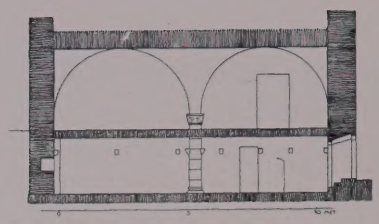

Sektion mot söder genom den medeltida kolonnkällaren.

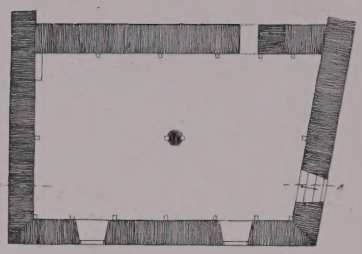

Plan af källarvåningen.

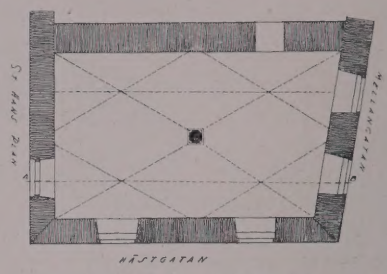

Plan af bottenvåningen.

GOTLANDS BANKS HUS.

Denna till det yttre 1700-talsmässiga byggnad döljer i sin norra del utmed Hästgatan underdelen af ett medeltida hus af samma art som de stora förrådshusen vid Strandgatan. Bottenvåningen från S:t Hansplan räknadt, där bokhandel nu är inrymd, samt den därunder liggande källarvåningen bilda tillsammans en högkällare af det från Strandgatshusen kända slaget, ehuru denna, i likhet med högkällaren i Frälsningsarméns hus Mellangatan 23, blott har en kolonn och fyra krysshvalf. Kolonnkapitälet är här rikt utbildadt och har på hörnen fyra på huk sittande figurer. Det kan tillskrifvas den i början af 1300-talet verksamme mästare, som af Roosval fått anonymnamnet Fabulator.

En 1700-talsritning af detta hus, *"Handelsmannen Johan Lythbergs stenhus"*, återfinnes å baksidan till nästa plansch.

Länsresidenset omnämnes å baksidan till bild 95.

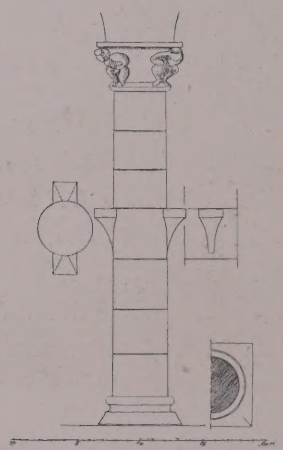

Kolonnen i Gotlands Banks hus.

94

S. Wallin foto. 1922.

HÄSTGATAN 19, SEDD FRÅN KNÄGRÄND.

HÄSTGATAN 19.

Bilderna 94 och 95 visa olika synpunkter på den stora hufvudbyggnaden till gården Hästgatan 19, ett högt och rymligt hus af utpräglad empirekaraktär med sin täta rad af stora fönster och sina breda frontoner å hufvudfasaderna. Från Nygatan leder en körport in på en rymlig gårdsplan omgifven af stallar, där stadsbesökande landtbor i mängd kunna taga in.

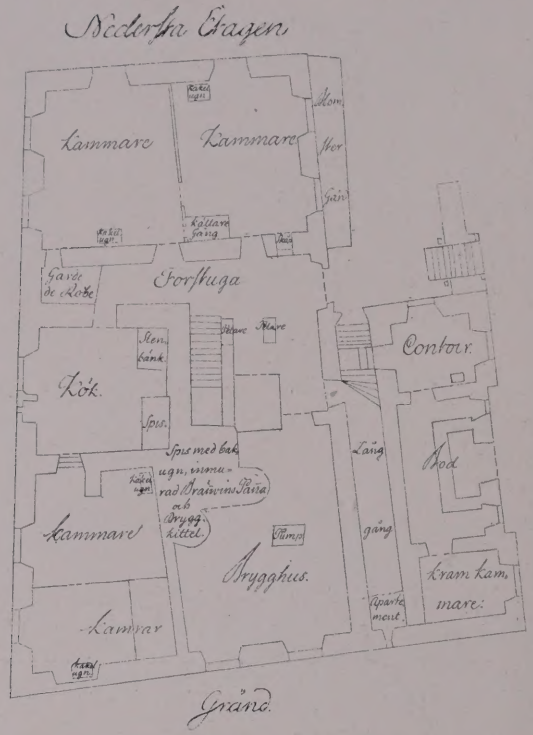

Lythbergska gården, S:t Hansplan 15.
Ritning från år 1766 i K. Byggnadsstyrelsens arkiv.

HANDELSMANNEN JOHAN LYTHBERGS STENHUS.

Planen härofvan framställer nuvarande Gotlands Banks hus, bild 94, och de båda kamrarna öfverst å planen motsvara den hvälfda medeltidsdelen, nuvarande bokhandeln. Ritningen är en uppmätning gjord 1766 af Magnus Lallerius och omfattar planer af husets tre våningar. Bottenplanen ger bl. a. en intressant bild af handelsboden, den låga utbyggnad som synas å bild 94 men nu tyvärr är borttagen. Mellanvåningen har en stor sal öfver medeltidshuset och porslinskök på andra sidan förstugan. Husets yttre var tydligen i stort sedt som nu. — K. Byggnadsstyrelsens arkiv äger äfven förslagsritningar från år 1770 för gårdens inredande till länsresidens.

95

S. Wallin foto. 1922.

HÄSTGATAN 19.

96

S. Wallin foto. 1922.

NEDFÖR HÄSTGATAN.
Till vänster Hästgatan 16 och 14, till höger n:r 9.

HÄSTGATAN.

Hästgatan, sedan gammalt en hufvudpulsåder för trafiken, har haft svåra terränghinder att öfvervinna för att från trakten af hamnen vid Donnersplats bryta en samfärdsled upp till Österport och därmed till det inre af Gotland. Gatan går hela tiden i stark stigning, och vid genombrytningen af Klinten tvingas den att göra en stark krök för att skära snedt igenom branten. En egenartad gatuknut har uppstått i denna genombrytning af det eljest tvärbranta berget. — Bilderna 95 och 96 illustrera den starka stigningen å denna på omväxlande scenerier rika gata; orienteringskartan å baksidan till bild 77 klargör dess slingrande lopp tvärs igenom staden.

Fasad mot Strandgatan.

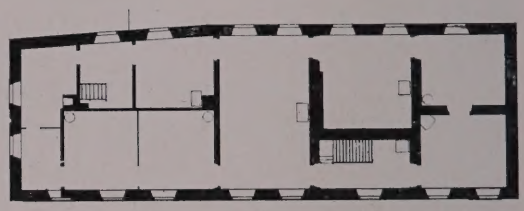

Andra våningen.

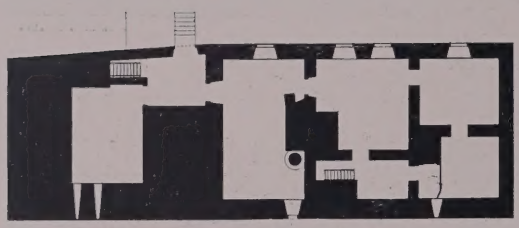

Källarvåningen.

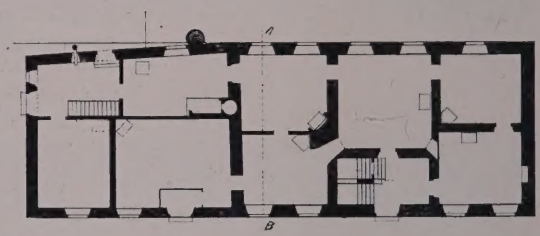

Bottenvåningen.

Nuvarande länsresidenset, Strandgatan 1; uppmätningar af S. Enander 1821.

LÄNSRESIDENSET.

Det nuvarande länsresidenset, Strandgatan 1 (bild 93), är sammansatt af två äldre gårdar, grosshandlare N. I. Schwans och häradshöfding Westbergs tomter. Uppmätningar i K. Byggnadsstyrelsen, gjorda af S. Enander 1821, visa den Schwanska gårdens utseende vid dess försäljning till staten. Gatuhuset, som återges härofvan, utgör numera, tillökt med en förlängning söderut, det egentliga residenset. Fasaden visar nu några fler fönster och takkupor än på 1821 års ritning, hvarjämte dörrarna fått omfattningar i empire, tydligen i samband med husets upphöjande till residens.

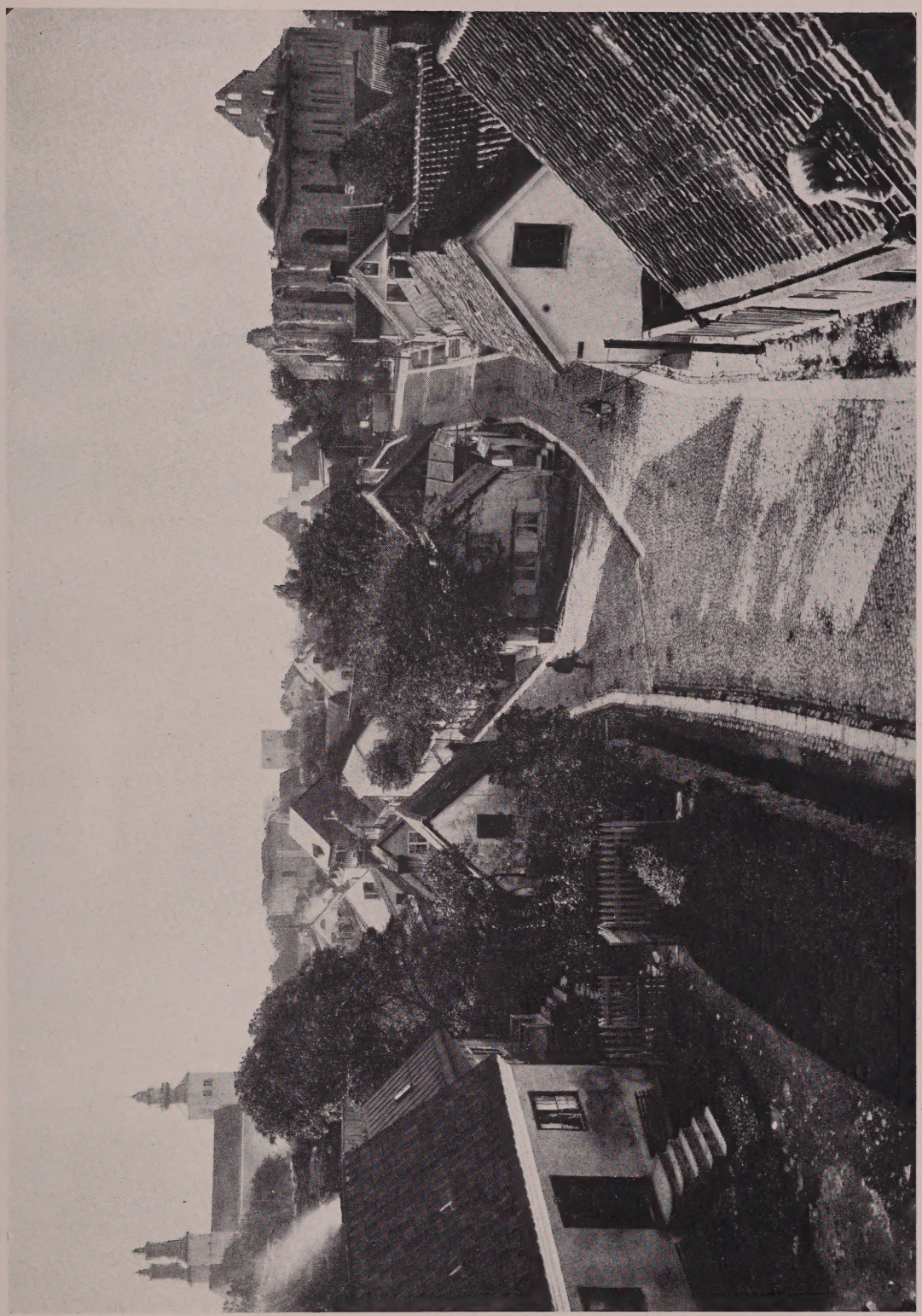

N. J. A. Lagergren, Visby, foto.

97

UTSIKT FRÅN NORDERPORT.

UTSIKTEN FRÅN NORDERPORT.

Infarten genom Norderport klyfver sig gaffelformigt i två vägar, Odalgatan och Norra Kyrkogatan, och från själfva porten har man utsikt öfver ett stadsparti med ganska homogen småbebyggelse, bakom hvilken hela raden af kyrkor reser sig. I så godt som samma skick visar sig detta parti redan för hundra år sedan å en bild af M. G. Anckarsvärd, ingående i en ytterst intressant volym "Minnen samlade under en resa till Gottland år 1826". Denna omfattar, utom originalen till de 16 litografierna i "Visby ruiner" (1828), en fyllig serie bilder från resan alltifrån Stockholm öfver Sandhamn och Gotlands landsbygd till raden af Visbytaflor. På detta ännu outgifna arbete har uppmärksamheten fästs af länsarkivarien O. V. Wennersten i en af de otaliga uppsatser, hvarigenom denne forskare manifesterat sitt outtröttliga intresse för den storhetstid, som i Visby ligger i ruiner.

Nyckelskylt från
Tunnbindaregatan 14.

DE SMÅ 1800-TALSHUSEN I VISBY.

Till stadsbilden höra i våra dagar de små pittoreska byggnader, som likt en gördel omsluta den gamla staden. I det yttre ha de alla syskontycke. Denna likformighet faller särskildt i ögonen om man vandrar någon af gatorna på Norder Klint, t. ex. Nygatan, där hus efter hus liksom upprepa hvarandra (bild 102). Det är tydligt, och torde icke vara svårt att urkundligt bevisa, att dessa byggnader tillhöra ett sentida skede i stadens byggnadshistoria och att de i rask följd vuxit upp den ena efter den andra. Påfallande är detta just på en sådan plats som Norder Klint, där ännu långt in i förra århundradet ingen bebyggelse hade fått fäste (se Gerss' karta 1807).

De vackraste husen af detta slag äro dock belägna inom den gamla staden och tillhöra 1700-talet. Bulhuset vid Biskopsgatan 3 är en liten skapelse af arkitektonisk rang (bild 120). Den strängt symmetriska fasaden är försedd med en rokokoportal, som i sin enkla blygsamma form visar en måttfullhet, som väl harmonierar med den stränga regelbundenhet, som konstruktionen påtvingar fasaden. Ett svängdt öfverstycke, som nu delvis skymmes af taket, hvilar på tvenne kannelerade pilastrar med bukiga underdelar. Vid fasadens hörn återkomma dessa pilastrar. Till planen är huset en parstuga med köket på samma

(Forts. å bild 98, baksidan.)

98

H. Norgren foto. 1922

NORDERPORT FRÅN STADSSIDAN.

99

H. Norgren foto. 1922

ODALGATAN 20.
Till vänster i fonden Norderport.

(Forts. från bild 97.)

plats som i manbyggnaderna på Gotlands landsbygd och med centraleldstad. Från samma tid förskrifver sig äfven det vackra huset vid Skeppargatan 17 (bild 121, 122), hvilket, om man borttager den för icke länge sedan verkställda tillbyggnaden och det samtidigt upphuggna fönstret, visar en ursprungligen symmetrisk anläggning med midtportal omgifven af dubbla pilastrar. Äfven planen ansluter sig till den förut beskrifna. De omsorgsfullt och raffineradt utförda detaljerna i dessa till synes så enkla hus tala om en högt utvecklad handtverkskultur. I detta afseende kan särskildt det eleganta dörrvredet och nyckelskylten samt det graverade låsblecket på ingångsdörren till Skeppargatan 17 väl förtjäna att uppmärksammas (bild 128, baksidan).

Byggnader af detta slag fast icke så rikt smyckade förekomma på flera ställen i staden. Bild 119, Bredgatan 16, återger en sådan. Sammanhålla vi till en grupp de med *parstuga* och centralkök försedda husen, finna vi, att denna grupp är tämligen talrikt företrädd i stadens småbebyggelse, där planen dock ofta genom inskjutande af mellanväggar gjorts rikare. Ett bland de större husen af detta slag är Stora torget 1 (bild 79). Mot Nunnegränd är detta hus tillbyggdt med en butikslägenhet — däraf den osymmetriska formen. Sådana hus som Tunnbindaregatan 16, där ett särskildt sommarkök inredts i en tillbyggnad, kunna också sägas höra hit. Jämför bild 119 baksidan.

Enklare planformer än denna äro dock vanligare. *Den götiska enkelstugan,* som består af förstuga och kök vid ena gafveln och ett större rum omfattande den öfriga delen af huset, förekommer sålunda rikt representerad omväxlande med den ännu enklare tvårummiga stugan. Af det förra slaget finnas tämligen regelbundna typer såsom N. Kyrkogatan 16, ett brädfodradt bulhus med brädtak, eller N. Murgatan 53 (bild 102, baksidan). Gatufasaden igenkännes på den åt ena sidan placerade dörren. Spisen är oftast försedd med bakugn, hvars mur som en puckel skjuter utanför husets baksida. Icke sällan förlägges ingången i husets midtaxel, hvarigenom dörren kommer att leda in till husets stora rum. Förstugan ombildas då till rum med fönster och ett inbyggdt vindfång lägges innanför dörren. Exempel: N. Murgatan 13 och 14. — Samma plandisposition men med *eldstaden i husets midt* utmärker åter en annan grupp af byggnader, såsom N. Murgatan 52 och det af sten uppförda huset S:t Hansgatan 10 (bild 105, baksidan). — Det enkla *tvårummiga boningshuset* är likaledes en omtyckt form. Det lilla bulhuset med diagonalmönstrad korsvirkesgafvel Rengränd 2 (bild 112) kan hänföras hit liksom N. Murgatan 66, S. Murgatan 14 m. fl.

I förhållande till de byggnadsminnen, som kvarstå från Visby storhetstid äro de nämnda småhusen måhända oansenliga och vittna om senare tiders ringare förhållanden. Men de vittna äfven om en sund och god smak. Det är icke utan farhågor man ser mot den tid, då dessa hus skola ersättas med nya. Skall den nya tiden förstå den konst, som ligger i anslutning till traditionen och det stundom bittra, men för helheten så oumbärliga underordnandet af enskilda önskemål under en gemensam ledande tanke? Det är detta som de många byggherrarna af småbebyggelsen, låt vara oreflekteradt, utfört och därvid funnit en byggnadsform, som vackert, flärdfritt och värdigt fogar sig in bland minnena från Visby storhetstid.

S. T. K.

100

J. W. Hamner foto. omkr. 1900.

NORRA MURGATAN FRÅN TRAKTEN AF NORDERPORT.

101

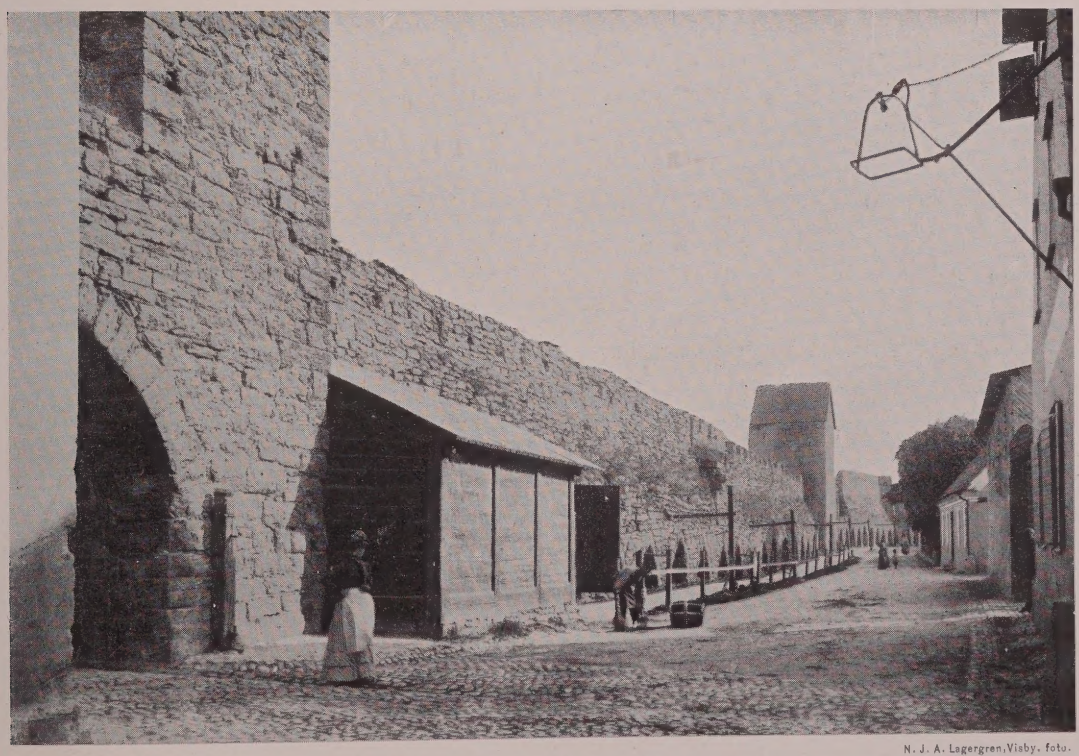

N. J. A. Lagergren, Visby. foto.

SÖDRA MURGATAN FRÅN ÖSTERPORT.

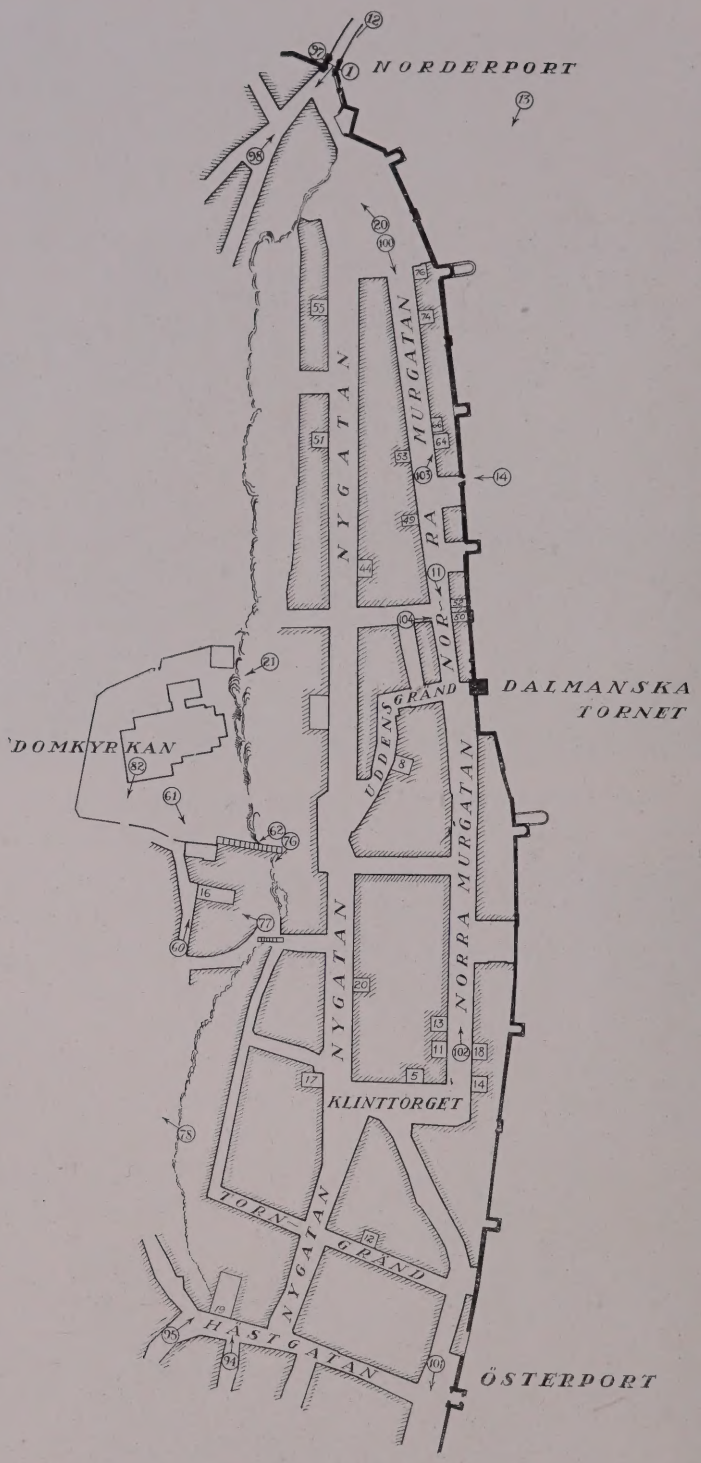

Norderklint.

Orienteringskarta. Numren inom cirkel hänvisa till planschbilderna; cirkeln markerar platsen, hvarifrån bilden tagits. Utmed gatorna äro markerade — med kontur och gatunummer — endast sådana hus, som finnas afbildade, antingen i fotografi eller uppmätning.

102

S. Wallin foto. 1922.

NORRA MURGATAN FRÅN TRAKTEN AF KLINTTORGET.
I fonden Dalmanska tornet.

103

S. Wallin foto. 1922.

NORRA MURGATAN 64 OCH 66.

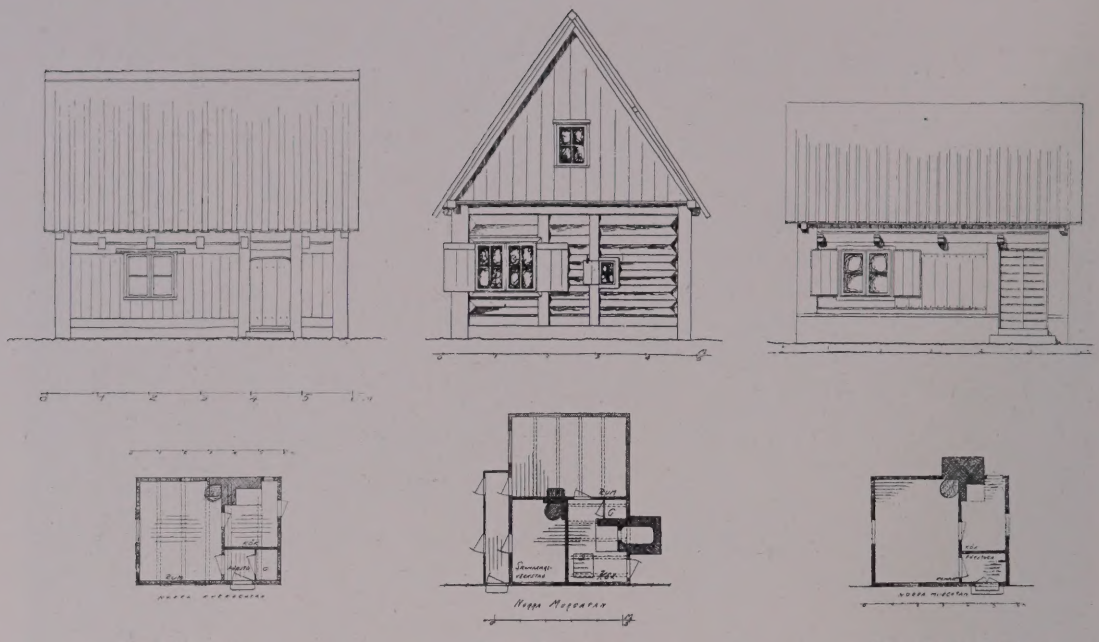

Norra Murgatan 16. Norra Murgatan 49. Norra Murgatan 53.

Husen härofvan visa *den götiska enkelstugan* i dess regelrätta typ, som å fasaden igenkännes på den åt ena sidan placerade dörren. Jämför texten å baksidan till bild 97.

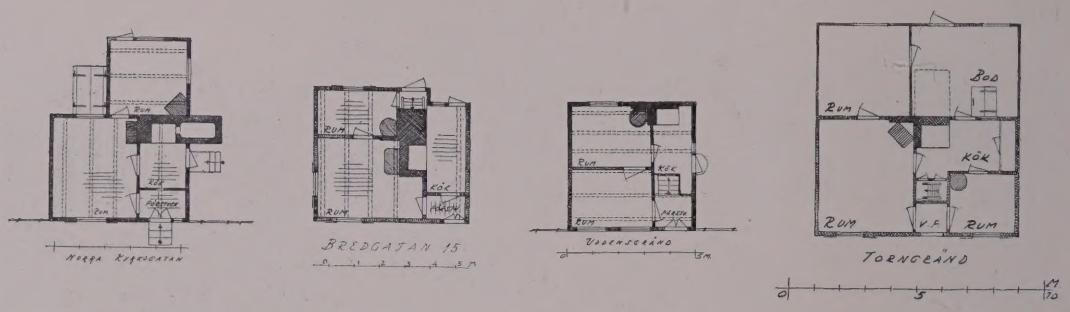

Norra Kyrkogatan 24. Bredgatan 15. Uddensgränd 8. Torngränd 12.

Varianter af den götiska enkelstugan med utbyggnader; det stora rummet deladt i två samt med kammare inbyggd i förstugan.

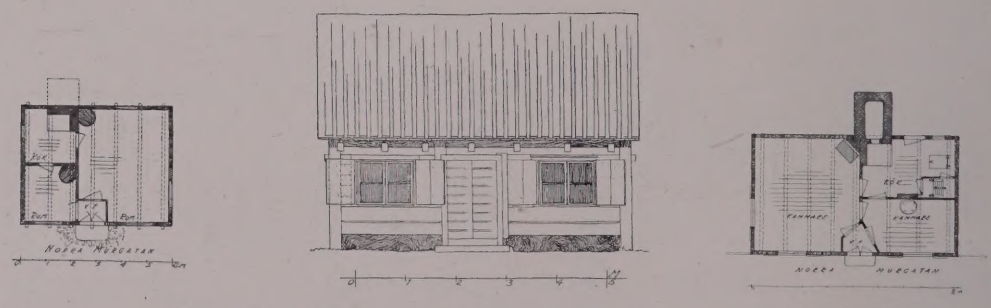

Norra Murgatan 14. Norra Murgatan 13.

Den götiska enkelstugan med dörren midt på huset, vindfång därinnanför och förstugan gjord till ett rum med fönster.

104

S. Wallin foto. 1922.

LANCASTERGRÄND.
I fonden Norra Murgatan 50.

105

S. Wallin foto. 1922.

MIKAELSGRÄND.
I fonden Södra Murgatan 18.

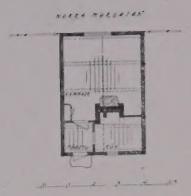

Norra Murgatan 52.

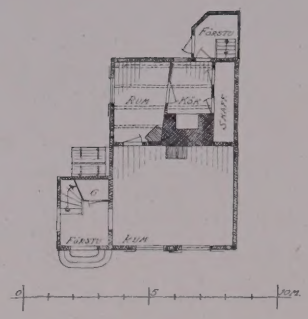

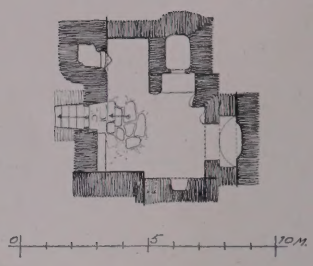

Tranhusgatan 1 A.

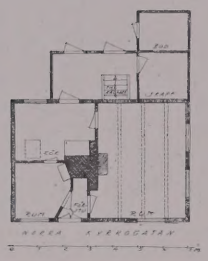

Norra Kyrkogatan 11.

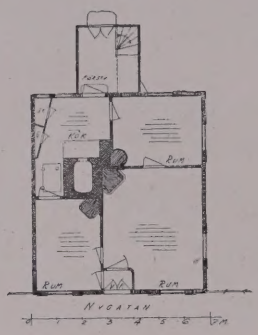

Nygatan 20.

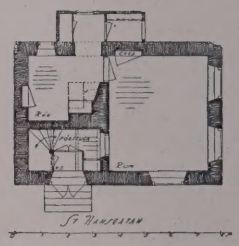

S:t Hansgatan 10.

De härofvan återgifna trähusplanerna visa den götiska *enkelstugans* plandisposition men med eldstaden i husets midt, *"centraleldstad"*. Ett par varianter af skilda slag meddelas samt i S:t Hansgatan 10 ett exempel på ett litet stenhus med samma planform. Jämför texten å baksidan till bild 97.

106

S. Wallin foto. 1922.

MUNTHESKA HUSET I ÖSTRA MUREN.

107

S. Wallin foto. 1922.

MUNTHESKA HUSET FRÅN GÅRDSSIDAN.

MUNTHESKA HUSET.

I östra stadsmuren ej långt från Söderport finnes inbyggdt ett trevånings stenhus, som alltså är äldre än muren, hvilken står utan förband intill husets kortväggar. Å den utåt vända långsidan, bild 106, finnas de ursprungliga dörröppningarna, som igensatts troligen vid murens byggande, då de ännu använda dörröppningarna på insidan upptagits. Angående husets historiska ställning i förhållande till stadens öfriga stenhusbebyggelse från medeltiden hänvisas till textafdelningen. I den hvälfda öfvervåningen äro väggarna prydda med kalkmålningar af renässanskaraktär från 1500- eller 1600-talet, besläktade med dem som finnas i medeltidshuset Strandgatan 30 (bild 26, 27). I Emil Eckhoffs stora arbete Visby stadsmur (planschdelen, Uppsala 1922, där huset benämnes "huset med målningarna", finnes det återgifvet i utförliga uppmätningar, efter hvilka ett par skisser här nedan återges.

Huset ingår numera i en stor gård invid Södertorg, den Muntheska, med adressnummer Adelsgatan 2.

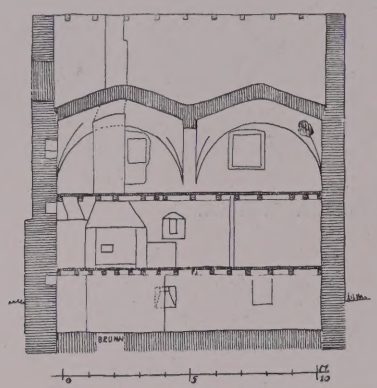

Längdsektion mot öster.

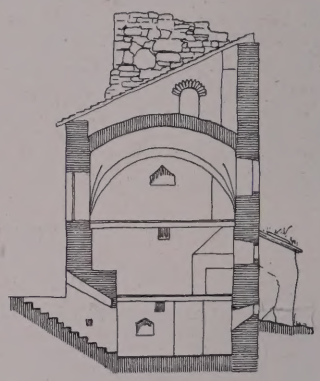

Tvärsektion mot norr.

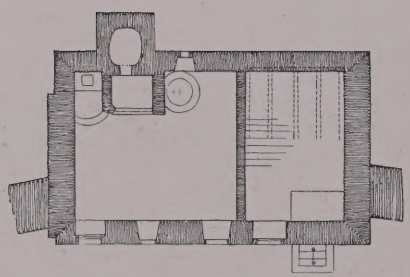

Plan af mellanvåningen.

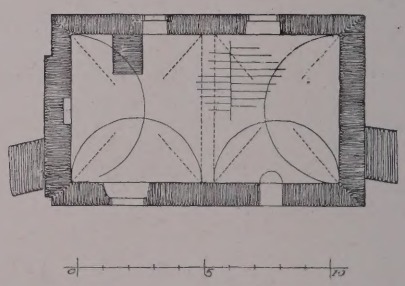

Plan af öfversta våningen.

108

Carl Nilsson, Norrköping. foto.

SÖDERPORT, YTTERSIDAN.

109

J. W. Hamner foto. omkr. 1900.

SÖDERPORT SEDD FRÅN SÖDERTORG.

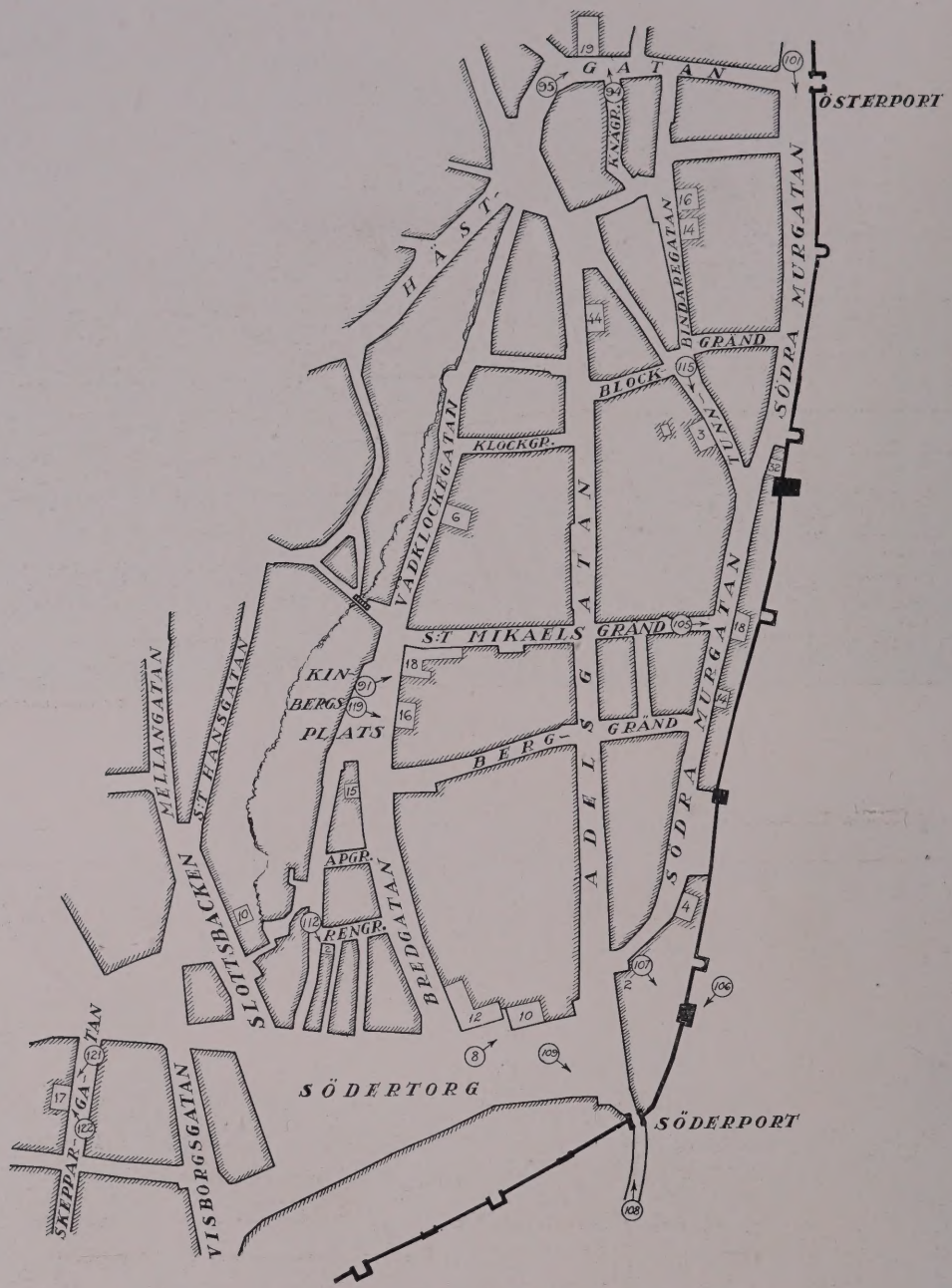

Södra stadsdelen.

Orienteringskarta med pil och nummer inom cirkel för planschbilderna samt gatunummer inom huskontur för afbildade byggnader.

110

S. Wallin foto. 1922.

TRANHUSGATAN 30.

111

S. Wallin foto. 1922.

TRANHUSGATAN 20.

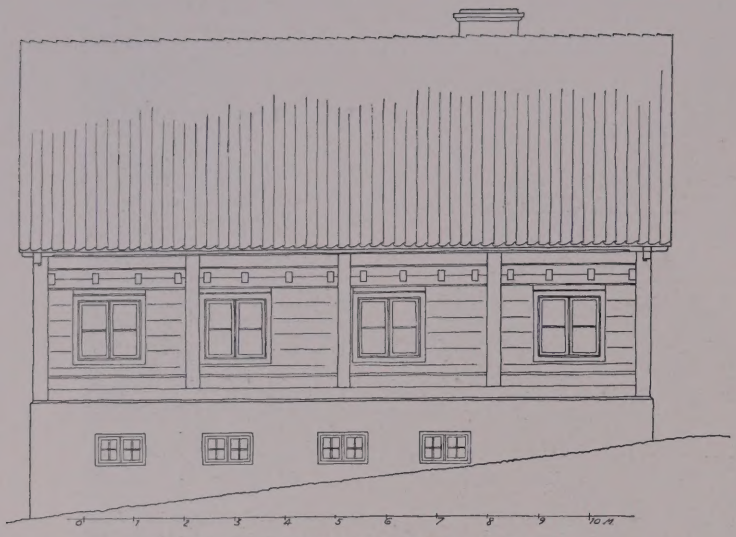

S:t Hansgatan 39. Fasad mot Revalsgränd.

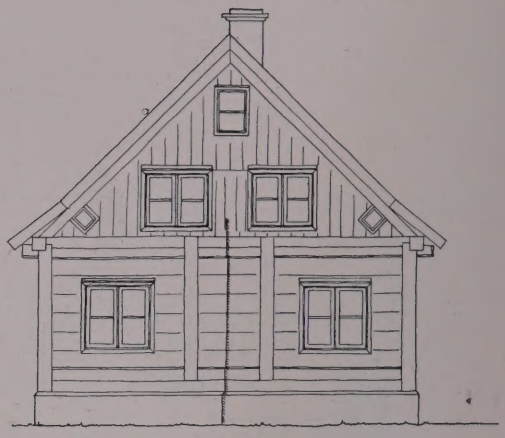

S:t Hansgatan 39. Fasad mot S:t Hansgatan.

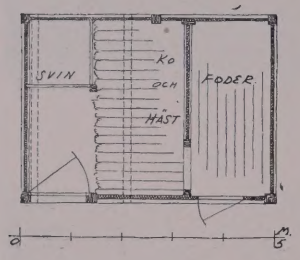

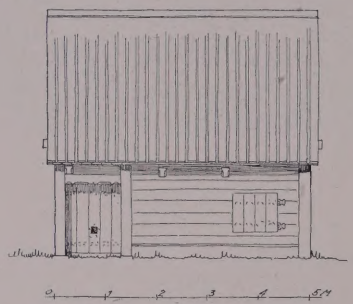

Fähus vid Tunnbindaregatan 3.

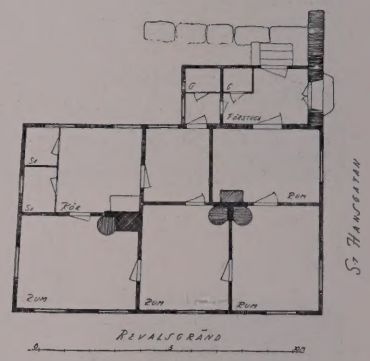

S:t Hansgatan 39.

Här återges några exempel på bulhus, bl. a. ett af de största dylika i Visby, S:t Hansgatan 39. Det är som de flesta dylika svarttjäradt och har tegeltak. Det lilla fähuset från Tunnbindaregatan 3 är däremot täckt med brädtak på typiskt gotländskt sätt.

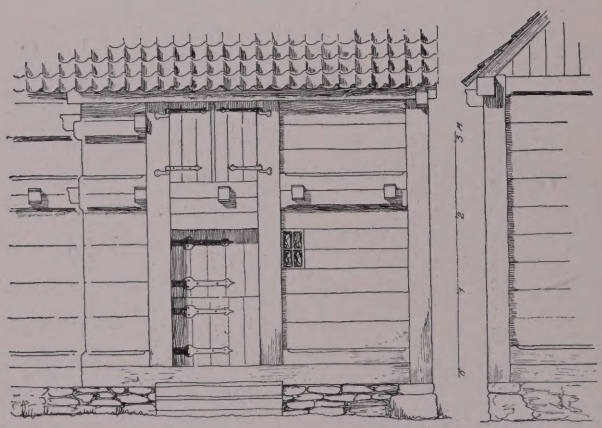

Detalj af magasin vid Mellangatan 29.

112

S. Curman foto. 1908.

RENGRÄND 2.

113

S. Curman foto. 1908.

SYSKONGATAN 6 OCH S:T LARS.

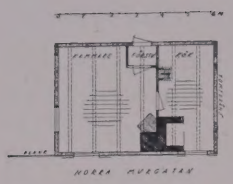

Norra Murgatan 66.

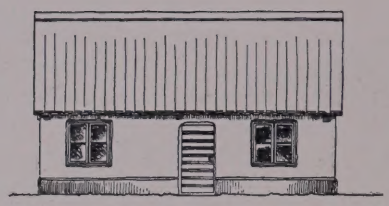

Nygatan 51.

Nygatan 51

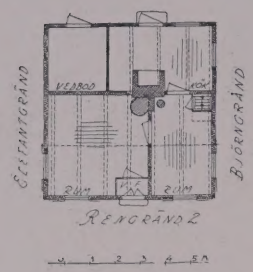

Rengränd 2.

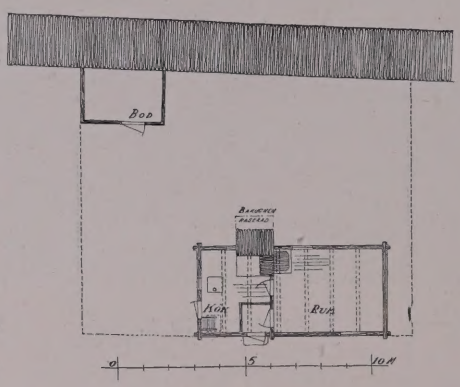

Södra Murgatan 14.

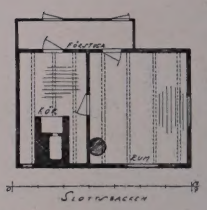

Slottsbacken 10.

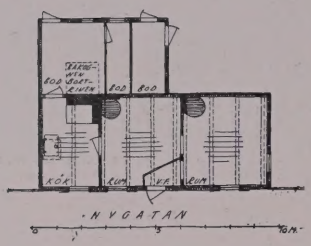

Nygatan 44.

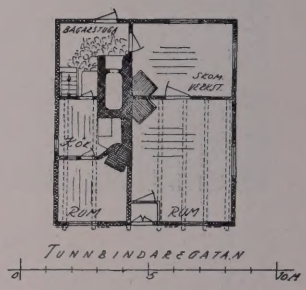

Tunnbindaregatan 14.

Den enkla tvårummiga stugan förekommer rätt allmänt i Klintbebyggelsen. Här ofvan anföras några exempel på typen, dels i dess enkla form, dels med några utvidgningar. Till denna typ hör äfven det mindre huset å bild 116. Jämför för öfrigt texten å baksidan till bild 97.

SYSKONGATAN 6.

De båda sammanbyggda husen Syskongatan 6 höra till den bebyggelse, som i stor utsträckning hängt sig fast vid kyrkoruinerna. Vidstående plan visar de båda husens läge i förhållande till S:t Lars samt inredningen i det å bild 113 främst synliga huset. Vid flera af kyrkorna har på senare tid denna fastklibbade kåkbebyggelse blifvit bortrensad, så att monumentalbyggnaderna framstå mer isolerade.

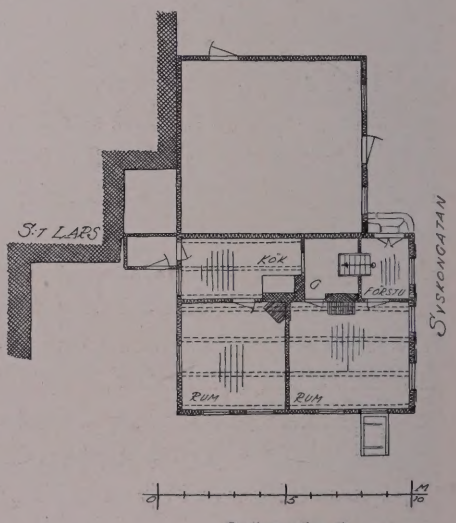

Syskongatan 6.

S. Wallin foto. 1922.

MELLANGATAN 4.

114

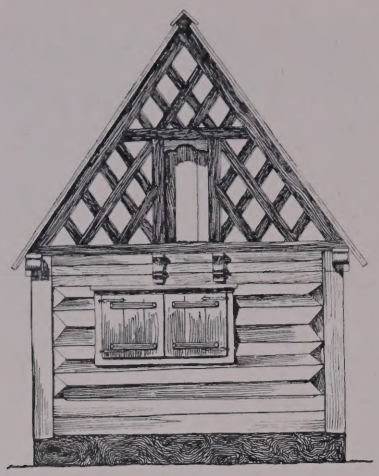

Fasad mot gatan.

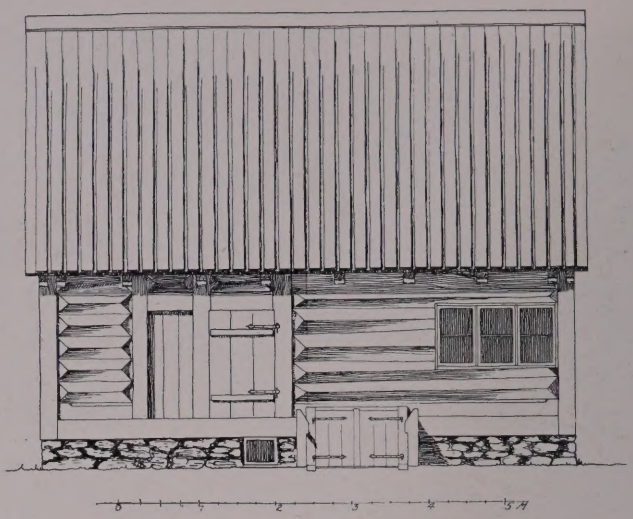

Fasad mot gården.

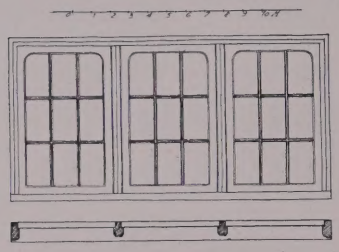

Gafvelfönstret.

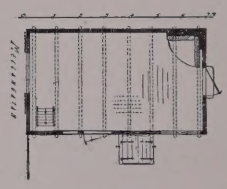

Bottenplan.

MELLANGATAN 4.

Mellangatan 4 är en liten gård, bebyggd med två hus, som ligga vid tomtgränserna med gafveln mot gatan och med ett gårdsrum mellan sig med plank och port vid gatan. Det södra huset är numera gårdens boningshus, men äfven det norra, hvars gafvel synes till vänster å bild 114, har väl tjänat liknande ändamål. Det är, som synes af uppmätningarna härofvan, ett enrummigt hus af enklaste planform och med en öppen eldstad i ena hörnet. Till konstruktionen är det ett s. k. bulhus, d. v. s. byggdt i den för Visby karaktäristiska arten af skiftesverk. Inom ramverk af syllar, hörnstolpar och öfverliggare äro inlagda bilade väggplankor af ek. Detta hus tillhör de omsorgsfullast behandlade med väggplankorna bilade i åsform med afsneddade ändar. Väggarna äro strukna med svart tjära. De något öfverhängande gafvelröstena hvila på konsolformigt utsågade bjälkändar och äro byggda i korsvirke. Äfven taket är det för Gotland karaktäristiska, brädtaket, som ännu finnes kvar på åtskilliga småhus i Visby, dock ofta doldt af ett lager tjärpapp.

Ett vackert järnsmide från detta hus, ett dörrhandtag med klinka, återfinnes å baksidan till bild 126.

115

S. Wallin foto. 192?.

TUNNBINDAREGATAN.
I fonden Södra Murgatan 26.

116

S. Wallin foto. 1922.

S:T HANSGATAN 11.

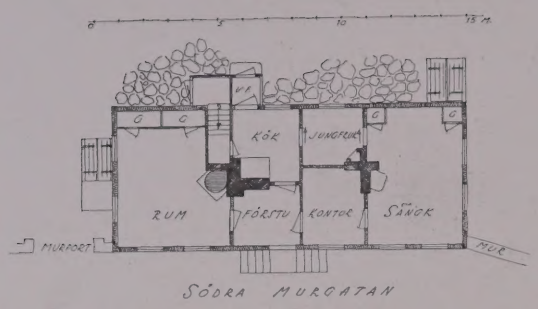

Södra Murgatan 4.

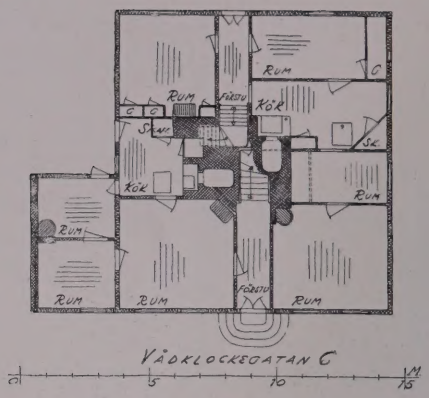

Vådklockegatan 6.

Husen Södra Murgatan 4 och Vådklockegatan 6 äro exempel på mer utvecklade plantyper, båda med centralkök. Dylika rikare planformer förekomma i mångfaldig växling, uppkomna på skilda sätt och ej sällan genom till- och ombyggnader. Deras härledning ur de enkla plantyperna är därför ej alltid tydlig. Nedanstående plan af Norra Murgatan 74 (jmfr bild 100) är tydligen uppkommen genom sammanbyggande af en stenhusrest med en träbyggnad.

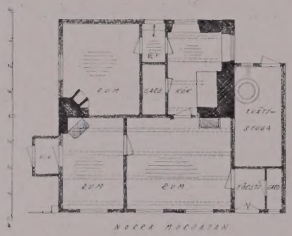

Norra Murgatan 74.

S:T HANSGATAN 11.

Utmed gatulinjen å denna tomt ligga två envåningshus, ett litet med enkel tvårummig plan, och en större länga med gafvelrösten af korsvirke och i det inre rymmande två skilda lägenheter. Omedelbart söder om dessa hus låg fordom det å bild 117 återgifna korsvirkeshuset.

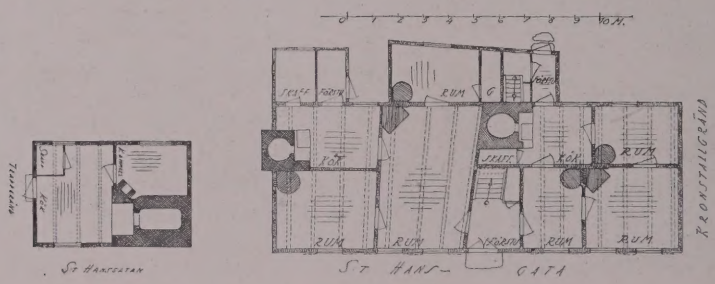

S:t Hansgatan 11.

117

E. Lindberg foto. 1922.

S:T HANSGATAN 9.
Huset numera flyttadt till Burmeisterska gården.

118

S. Wallin foto. 1922.

MELLANGATAN 35.
Hörnet af Lybska gränd.

MELLANGATAN 35.

Hörnhuset Mellangatan—Lybska gränd är ett svarttjärat bulhus, hvars öfvervåning på gafveln hänger ett stycke ut öfver den af sten byggda bottenvåningen. Huset är i turistlitteraturen kändt under det artificiellt klingande namnet mahognyhyddan, och har ständigt varit målarmotiv. Angående konstruktionen hänvisas till textafdelningen.

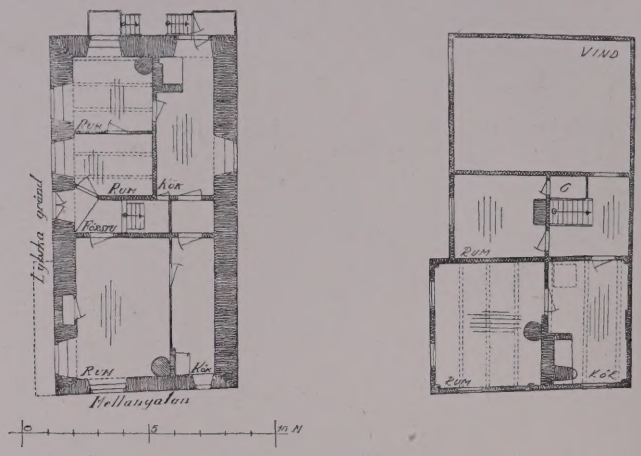

Bottenvåningen. Öfvervåningen.

Planer af huset Mellangatan 35.

S:T HANSGATAN 9.

Detta korsvirkeshus med öfverkragande våningar ses å bilden på sin ursprungliga plats som granne till de båda envåningshusen å bild 116. För att bevaras har det flyttats till Burmeisterska husets tomt vid Strandgatan, där korsvirket lämnats synligt. Äfven här kan hänvisas till textafdelningen.

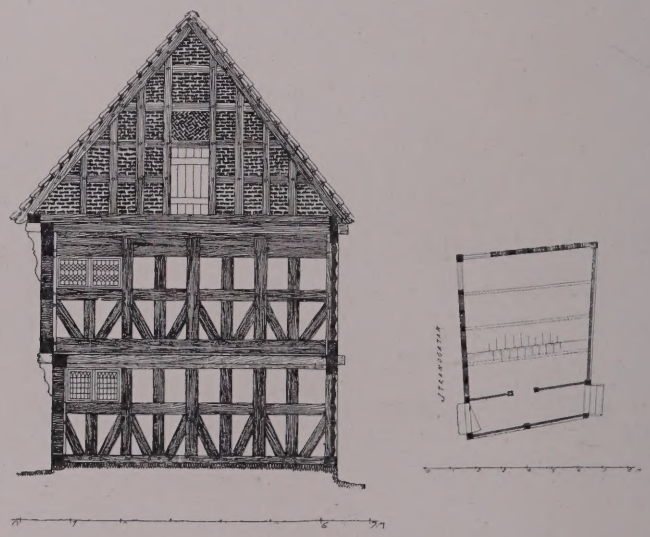

Sektion mot söder. Bottenplan.

Korsvirkeshuset å Burmeisterska tomten.

119

S. Wallin foto. 1922.

TRÄHUS VID KINBERGS PLATS, BREDGATAN 16.

120

S. Wallin foto. 1922.

BISKOPSGATAN 3.

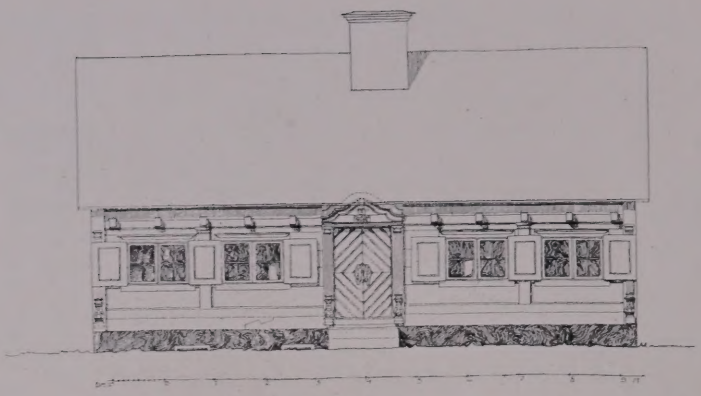

Biskopsgatan 3.

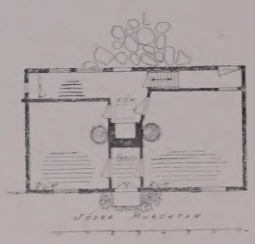

Södra Murgatan 32.

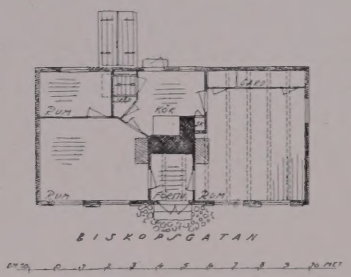

Biskopsgatan 3.

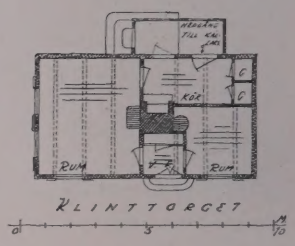

Klinttorget 5.

Omstående bilder visa två trähus, som till planformen äro *parstugor* med centralt belägen eldstad. Typen i dess enkla form exemplifieras af de härofvan afbildade planerna. Nedanstående planer visa typen i mer utbildadt skick. Nygatan 55 har symmetriskt insatta mellanväggar, och i Tunnbindaregatan 16 är ett särskildt sommarkök tillagdt. Se för öfrigt texten å baksidan till bild 97.

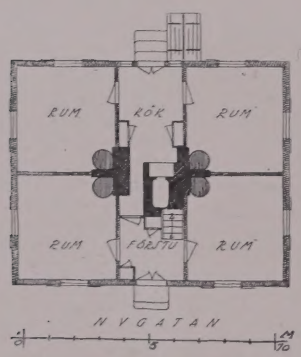

Nygatan 55.

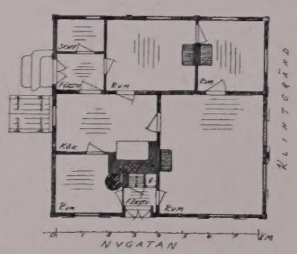

Nygatan 17.

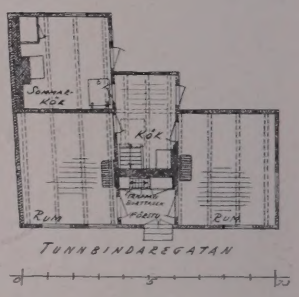

Tunnbindaregatan 16.

121

S. Wallin foto. 1922.

SKEPPARGATAN 17, FRÅN NORR.

122

S. Wallin foto 1922.

SKEPPARGATAN 17, FRÅN SÖDER.

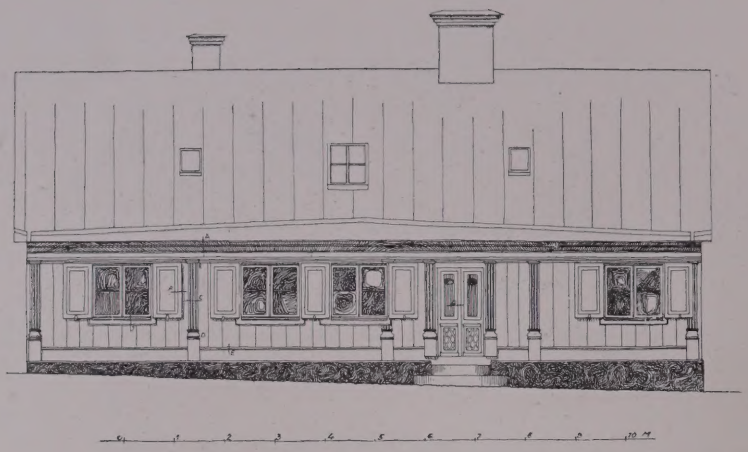

Fasad mot Skeppargatan.

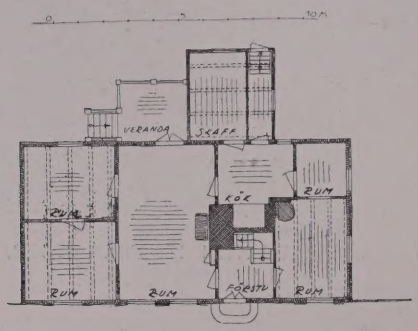

Bottenplan.

SKEPPARGATAN 17.

Rörande detta hus från 1700-talets senare del hänvisas till texten å baksidan till bild 97. De två rummen längst till vänster å planen äro en tillbyggnad och fönstret till vänster om porten nyupptaget. Före dessa förändringar var fasaden symmetrisk och planen en parstugas (jämför bild 119 baksidan). Låset å porten återfinnes i uppmätning å bild 128 baksidan.

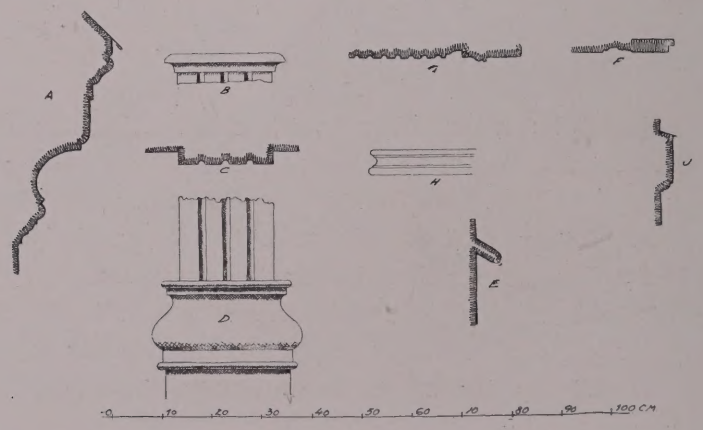

Detaljer: A, taklist; B, C, D, pilaster; E, sockellist; F, fönsterlucka; G, H, port; J, fönsterfoder.

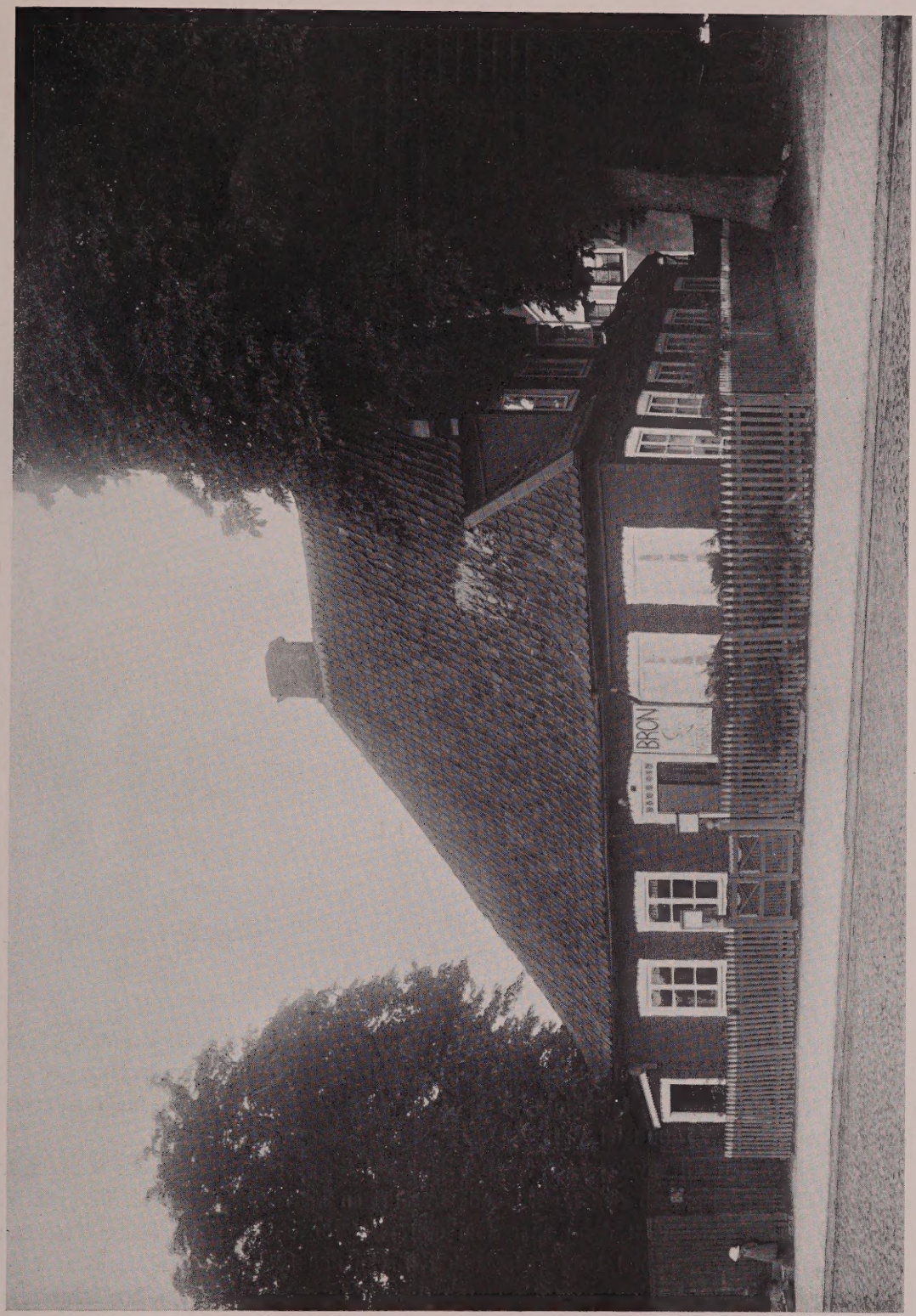

S. Wallin fot. 1922.

123 KAFÉ BRON VID SKEPPSBRON.

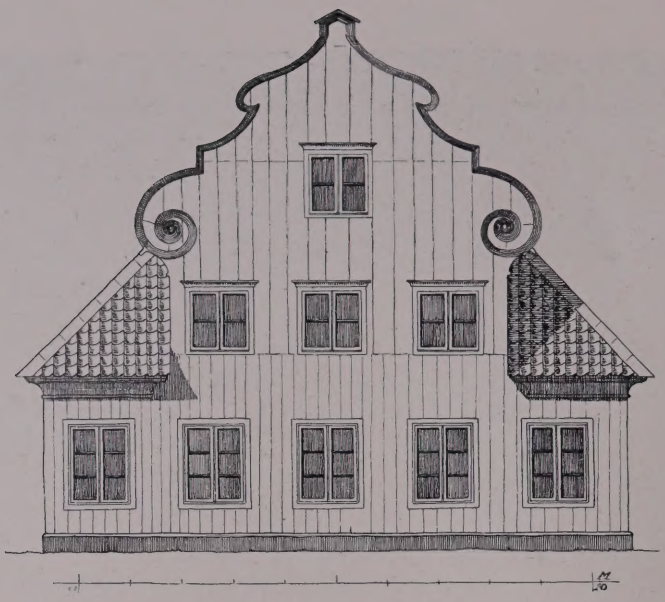

Fasad mot Tullhusgränd.

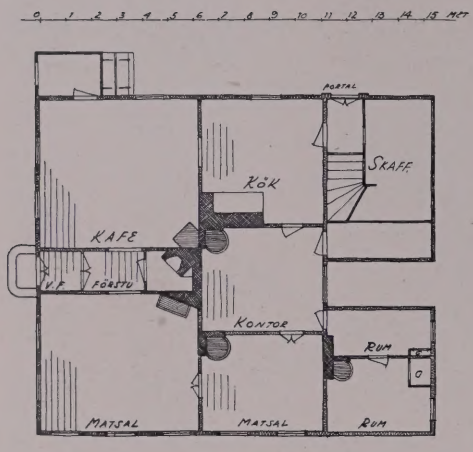

Plan af bottenvåningen.

Sektion mot Tullhusgränd.

KAFÉ BRON.

Detta stora timmerhus är i det nuvarande Visby ett alldeles enstaka exempel på sin art. Med sin stora volutgafvel tillhör det en arkitektur, som i öfrigt är orepresenterad i staden. I det inre anger en takmålning genom sin senbarocka karaktär, att huset härstammar från tiden omkr. 1600-talet slut.

Byggnaden har ett mycket framträdande läge vid Skeppsbron och är det första spår af gammal bebyggelse, som den landstigande främlingen får se på nära håll. Skeppsbron i öfrigt är, äfven oafsedt att den tjänar som entréplats för en den märkligaste historiska stad, sällsynt fri från gammal bebyggelse och i förvånande hög grad i afsaknad af dräglig nybebyggelse. När trähuset med den stora volutgafveln uppfördes här, måste hamnsidan ha varit såpass litet öppen, att därigenom fasaden mot Tullgränden blef behandlad som den afgjorda skådesidan. Sedan förhållandet förändrats, ser det nu en smula öfverraskande ut

(Forts. å bild 124, baksidan.)

124

A. Roland foto. 1922.

KAFÉ BRON. FASADEN MOT TULLHUSGRÄND.

125

A. Roland foto. 1910.

KAFÉ BRON. KÖKSPORTAL.

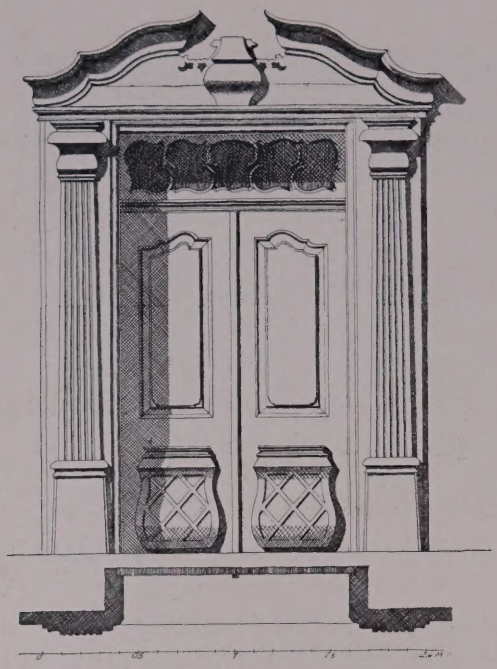

Köksporten.

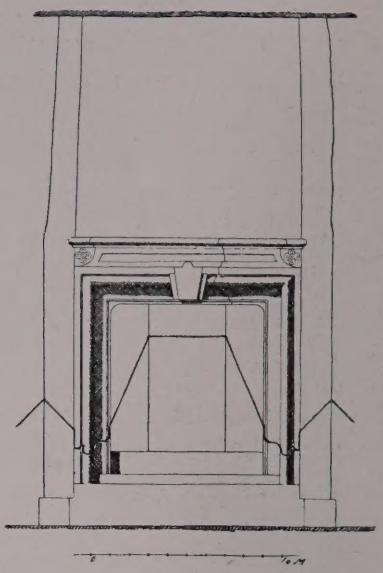

Spis i stora salen.

(Forts. från bild 123.)

när huset liksom kör hufvudet in i den lummiga kastanjeraden på Tullhusgränd. Huset är lagdt på hörnet af en stor tomt, hvilken räcker upp till Korsgatan midt emot Landshöfdingeresidensets trädgård.

Som planen visar är huset kvadratiskt med ett par senare tillkomna utbyggnader. Det förnämsta rummet är en stor kvadratisk sal med tre fönster åt gränden och tre åt skeppsbron, numera något förminskad genom att en ingång upptagits från Skeppsbrosidan och en smal förstuga innanför denna afbalkats. Salens spis har därvid blifvit dold i en skrubb och en kakelugn ställd framför. Taket till detta rum befanns vid en reparation 1922 vara dekoreradt med målning på den gamla panelen. Den numera blottade plafondmålningen har starkt senbarock karaktär med en allegorisk figurframställning i midtfältet och akantusornamentik i ramverket däromkring. Som prof på den i Sverige så frodigt företrädda karolinska barockens rumsinredningskonst står detta rum nu alldeles ensamt i Visby.

Att husets ingång ej från början varit direkt till stora salen torde vara klart, men hvar den legat kan ej nu fullt säkert konstateras; det är ej osannolikt att dörren funnits i prånget

Forts. å bild 126, baksidan.)

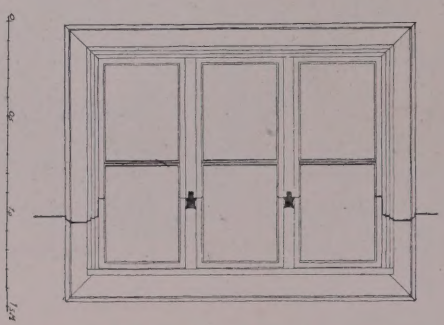

Fönster å husets baksida, mellan tillbyggnaderna.

126

S. Wallin foto. 1922.

GARFVERIET VID KRUTTORNET.
Trädgårdsgatan 18.

127

S. Wallin foto. 1922.

GARFVERIET VID KRUTTORNET.

GARFVERIET VID KRUTTORNET.

I närheten af Kruttornet och tätt intill utsidan af stadsmuren ligger det å bilderna 126 och 127 återgifna garfveriet. De långa svalgångarna kring den ena byggnaden tillhöra alltså gårdens inrättande för yrkesutöfningen. De för vissa handtverkerier anlagda gårdarna äro i öfrigt ej så synnerligen talrika eller framträdande i Visby. I detta sammanhang kan hänvisas till bild 101, som visar huru i äldre tid en repslagarebana var anlagd ute på södra Murgatan utefter murens insida. Den tillhörande garnboden ligger stödd mot muren tätt invid Österport. Ännu en reparebana har på detta sätt funnits på öppen gata i Visby, nämligen på Nikolaigatan med garnboden uppsatt vid gatans ända intill norra muren. Båda dessa banor äro nu borttagna.

(Forts. från bild 124.)

mellan de båda tillbyggnaderna och sålunda ledt från gården in i huset. Den dörr som numera är präktigast smyckad är köksdörren (bild 125) tillkommen på 1700-talets senare hälft och troligen ännu senare flyttad till sin nuvarande plats. Jämte de här afbildade detaljerna från husets inredning hänvisas till bild 87, baksidan, där en rumsdörr härifrån återges sammanställd med några andra dylika.

Det vackra husets betydelse i och för sig och för denna trakt af staden är uppenbar. Med detta märkliga läge och sin stora tomt torde det också ha möjligheter att på ett eller annat sätt bli till en faktor i det modärna lifvet, åtminstone säsongvis, hvilket skulle tillförsäkra det en tryggad och hedrad framtid, något som detta hus utan tvekan är väl värdt.

S. W.

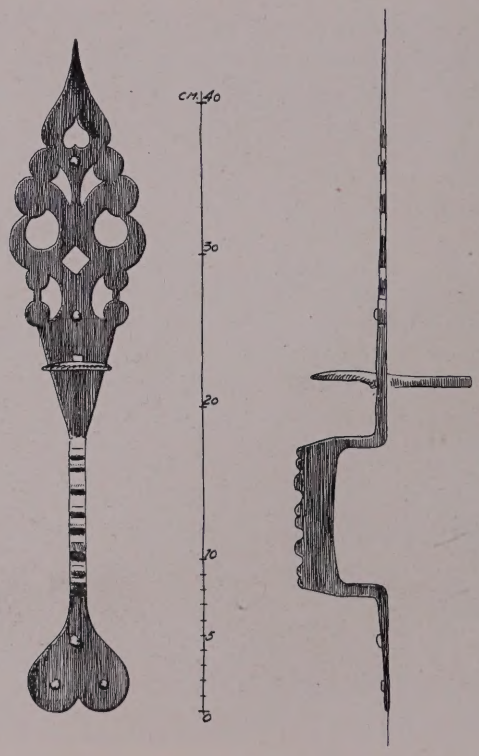

Dörrhandtag med klinka å huset Mellangatan 4.
(Jämför bild 114.)

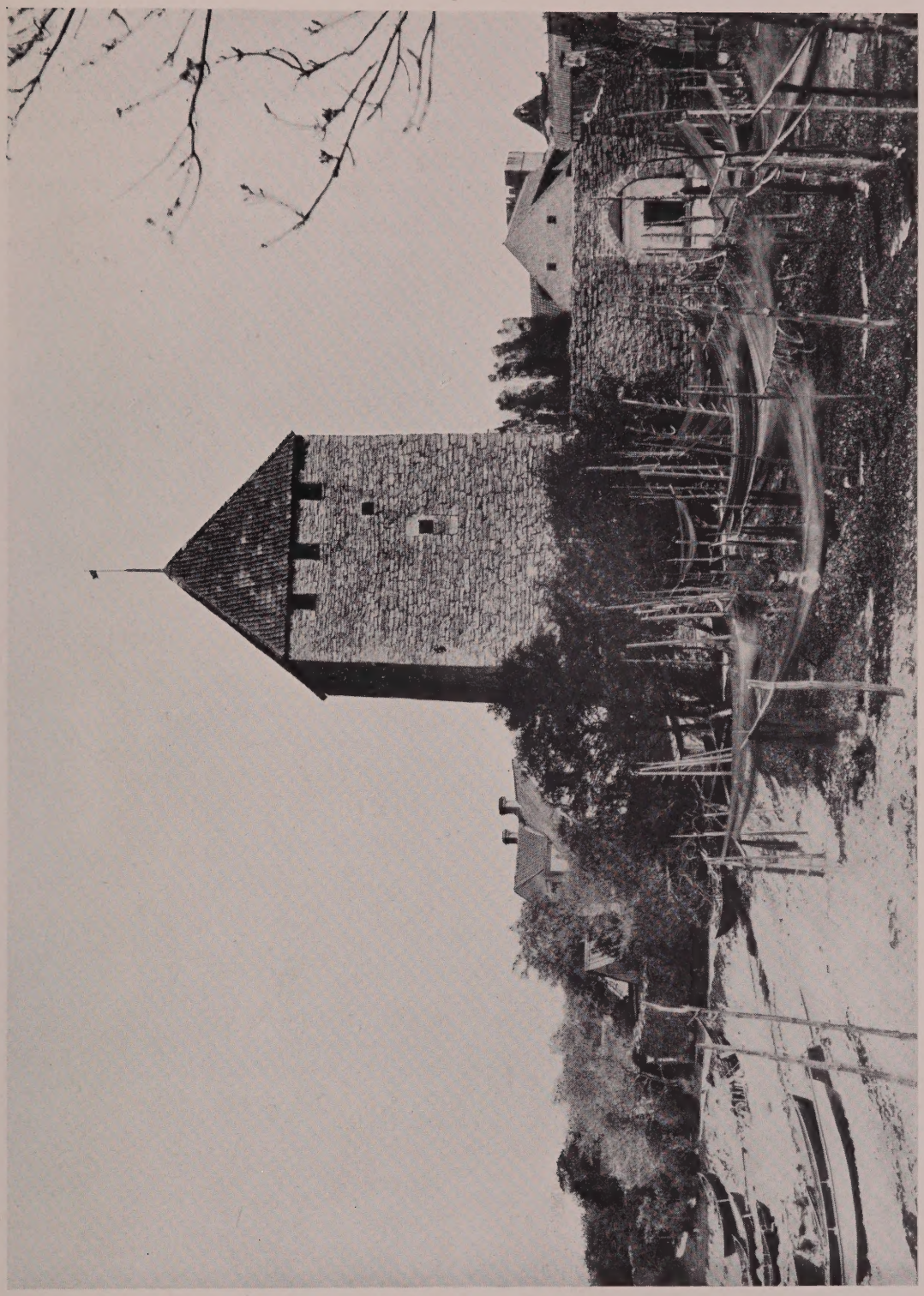

N. J. A. Lagergren, Visby, foto.

128 KRUTTORNET.

KRUTTORNET.

Kruttornets läge vid en viktig punkt å muren och dess dominerande verkan i hela trakten utmed stranden norr om hamnen är allmänt bekant. I dess omgifning har sedan gammalt större delen af stadens fiskarebefolkning bott, och här vid stranden ligga också de flesta fiskebåtarna. Bild 128 ger en föreställning om hur nättorkningen tar sig ut å den med en skog af stolpar besatta strandsluttningen närmast utanför Fiskarporten.

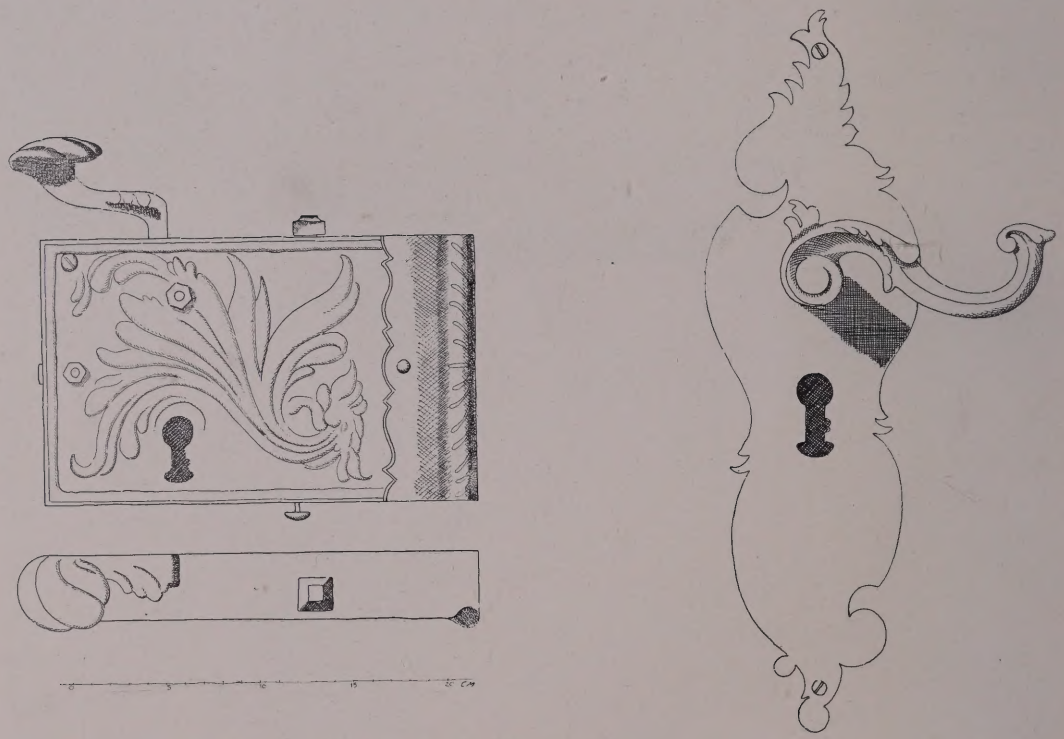

Portlås å huset Skeppargatan 17.
(Jämför bild 121.)

1

D. v. Essen foto.

STORGATAN N:O 56. GÅRDSINTERIÖR.

2

D. v. Essen foto.

GÅRDSINTERIÖR FRÅN EGENDOMEN N:O 2 STORA TORGET.
(Westmanska gården).

STORGATAN N:O 56. GÅRDSINTERIÖR.

Detta hus, hvars på bilden icke synliga långsida ligger snedt i förhållande till den nuvarande sträckningen af Storgatan, visar hän på en äldre gatuplan. Det går under det för våra städers forna byggnadsskick betecknande namnet "Stenhusboden" och inrymde till för några år sedan en handelsbod. Murarna äro mer än metertjocka, uppförda af gråsten och tegel, det senare af stort medeltidsformat. Källrarna ha tunnhvalf. Vi se säkert här en rest af det medeltida Linköping, kanske, då domkyrkan ligger helt nära, ett kanikboställe eller dylikt. Gården har nu karaktären af ett typiskt "bondkvarter" med serveringslokal, salustånd samt gammal, ojämn stenläggning. *A. L. R.*

GÅRDSINTERIÖR FRÅN EGENDOMEN N:O 2 STORA TORGET.

"Westmanska gården", belägen vid Stora torget och med sin långsida följande Bokhållaregatan, ända till dess mynning vid Lasarettstorget, är ett betecknande minne från en större landsortsstad i den gamla tiden. De röda trähusen inrymde bodar för en stor och blomstrande diverseaffär och för åtskilliga handtverk, att icke tala om servering af kaffe och öl, och det stora gårdsutrymmet fylldes på mötes- och marknadsdagar af bondvagnar.

I bakgrunden invid Stora torget låg ett trevånings stenhus af ansenlig ålder, försedt med ett rödmåladt, af vildvin öfvervuxet utbygge. Det hela slopades för några år sedan, och nu reser sig där ett "Centralpalats", ett af dessa omotiverade jättehus, som äro de medelstora svenska städernas stolthet, men som totalt förrycka deras egenart och införa en för det hela främmande skala. *A. L. R.*

3

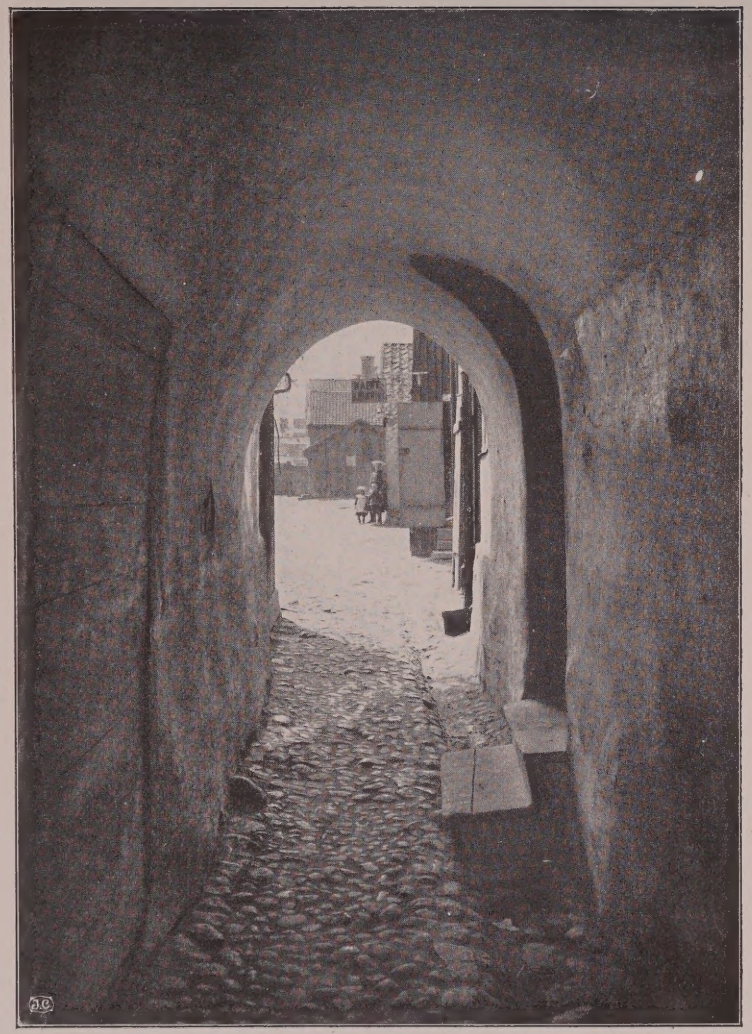

D. v. Essen foto.

PORTGÅNG TILL N:O 2 STORA TORGET.

4

D. v. Essen foto.

BORGMÄSTAREGATAN N:O 13.

5

D. v. Essen foto. 1902.

HÖRNET AF LÄROVERKS- OCH ST. KORSGATORNA.

6

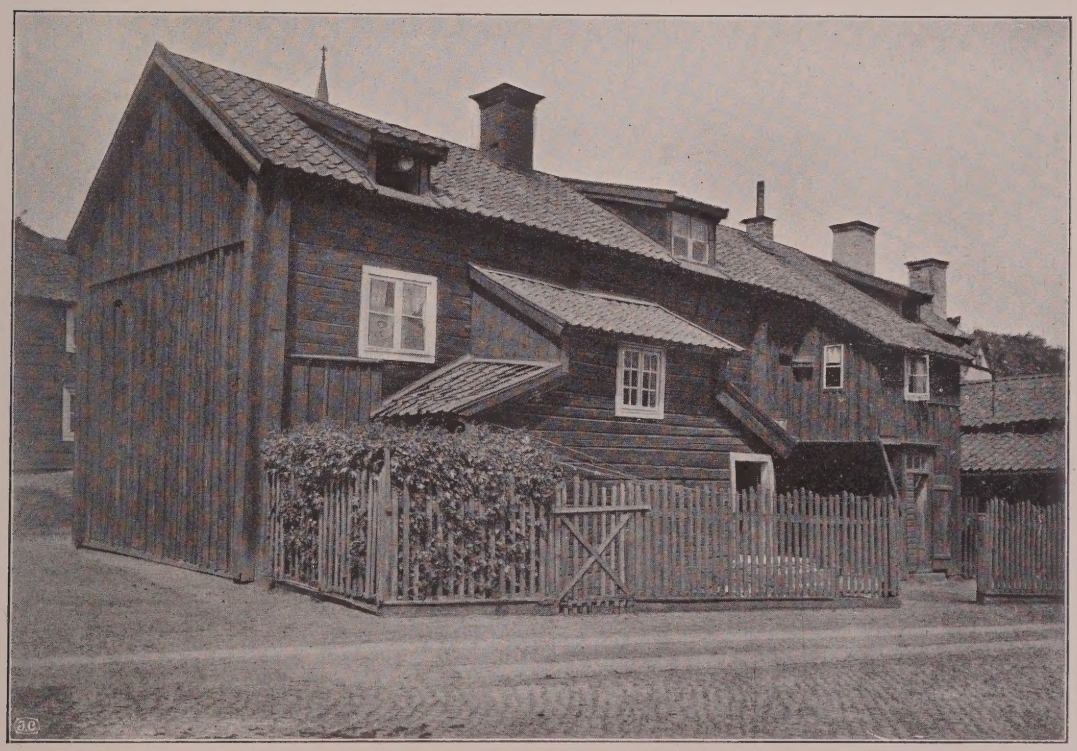

D. v. Essen foto.

HUSET N:O 51 NYGATAN.

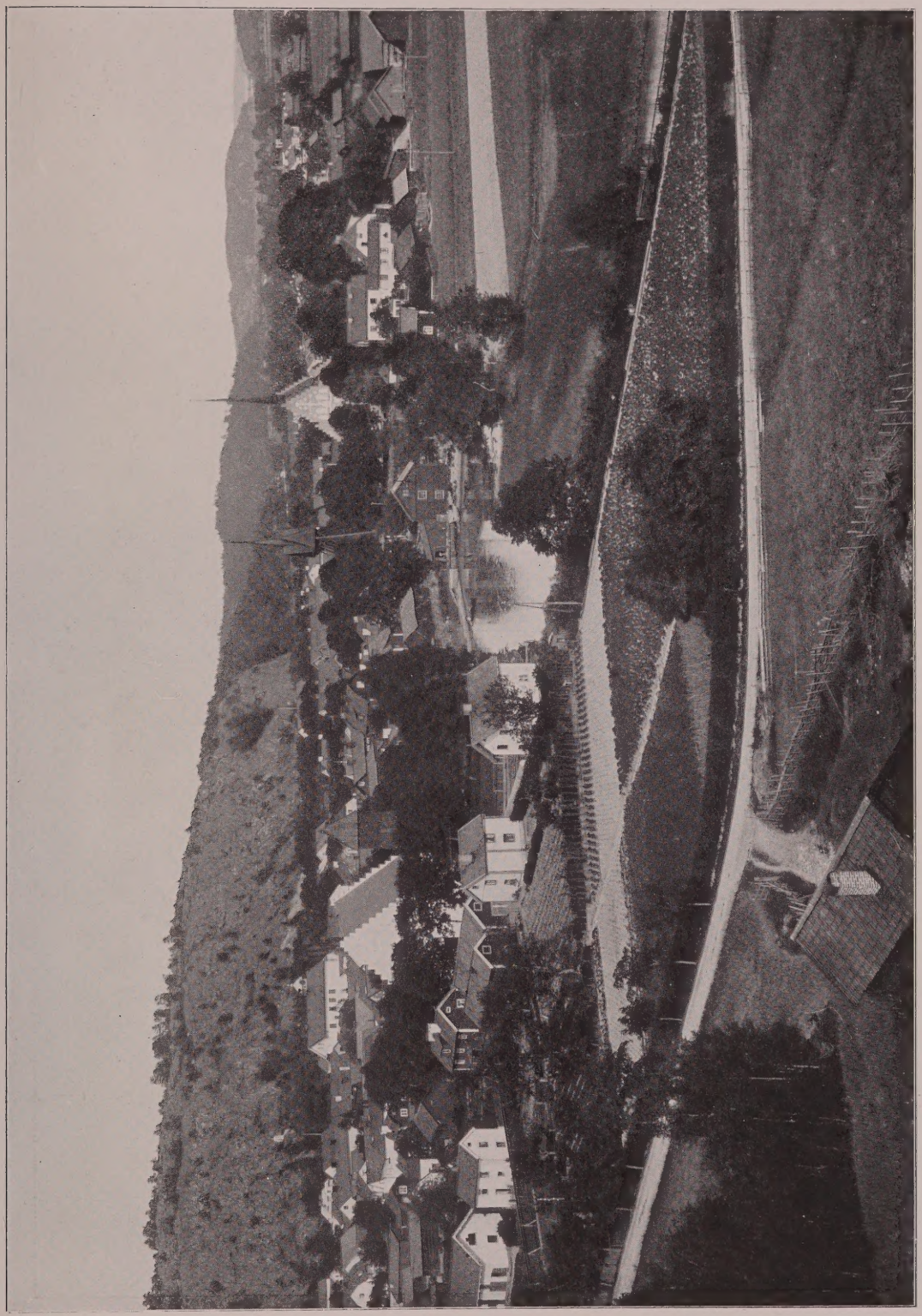

Carl Nilsson, Norrköping, foto.

UTSIKT ÖFVER STADEN FRÅN VÄSTER, FÖRE ÅR 1905.

Karta öfver Söderköping år 1701. (Landtmäteristyrelsens arkiv.)

[2]

STADSKYRKAN FRÅN NORDVÄST.

STADSKYRKAN.

Stadskyrkan, S:t Laurentii eller S:t Lars, är af tegel med rödrappning i tegelimitation. Gaflarna äro rikt dekorerade med hvita blinderingar af sent medeltida typ, men själfva byggnadsstommen är från omkring år 1300 och besläktad med den tyska stads- och munkarkitektur,

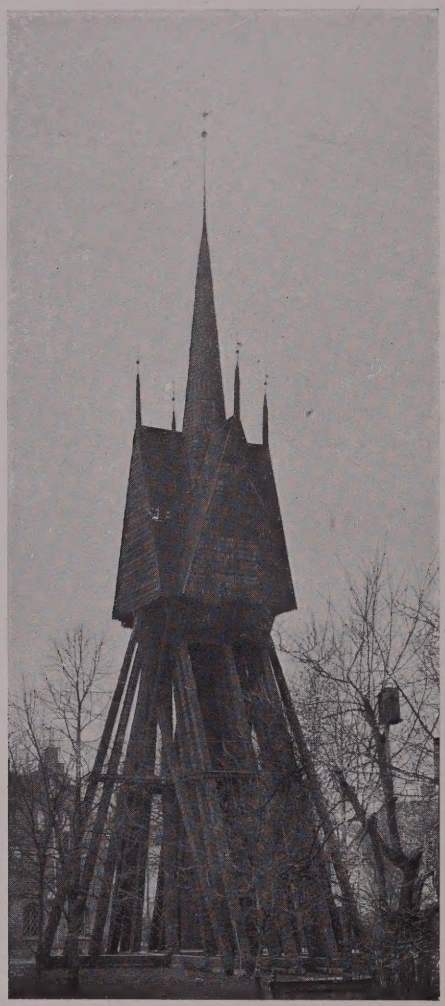

Sigurd Erixon foto.

Söderköpings stadskyrkas klockstapel.

som återfinnes i flera af våra mellansvenska städer, t. ex. äfven Skänninge. Kyrkan är treskeppig och närmast en hallkyrka, men ursprungligen har midtskeppet varit betydligt högre än nu. Östra gafveln är rak, utan utskjutande kor. Klockstapeln byggdes på 1580-talet af en Anders Staplamakare.

S. E.

3

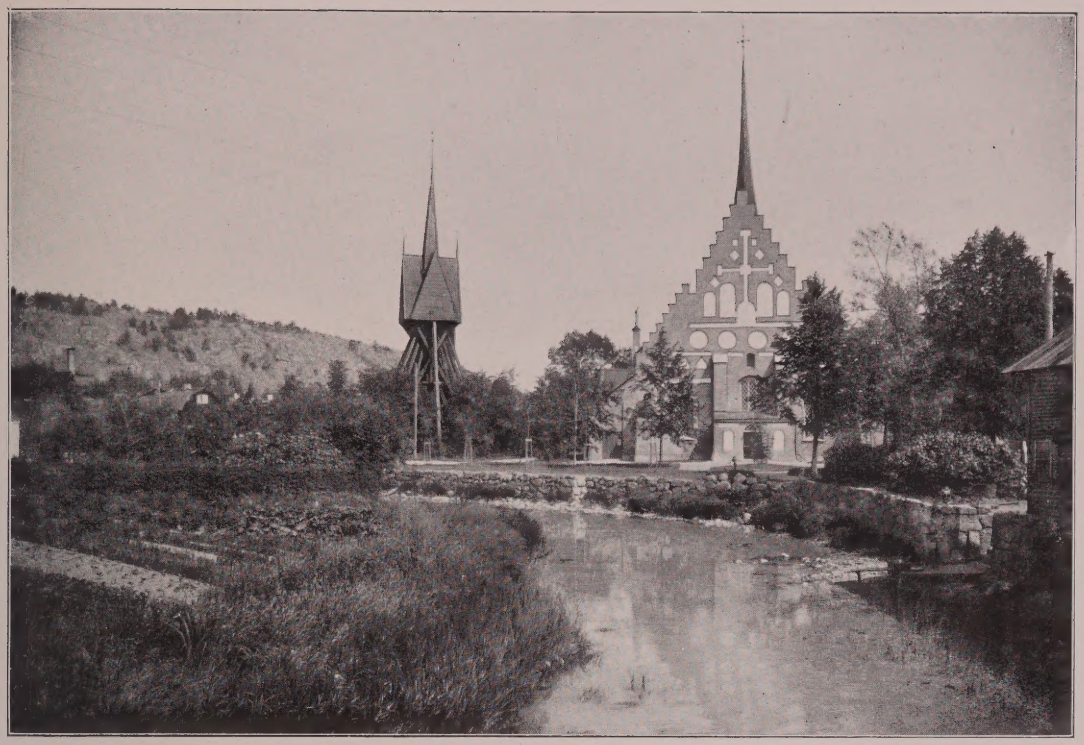

STADSKYRKAN OCH KLOCKSTAPELN FRÅN VÄSTER.

4

DROTHEMS ELLER BONDKYRKAN MED KLOCKSTAPEL, FRÅN SYDVÄST.

SÖDERKÖPING.

STADSKYRKAN.

[3] Stadskyrkan med sina röda murar och den svarta, spånklädda klockstapeln utgöra en harmonisk enhet med äkta stämning af svensk stadsgotik. Nära inpå rinner den grumliga ån med sina stenmurar och sin något tafatta träspång med trappor. Jag vet knappast någon svensk stad, som bevarat så många af dessa gamla typiska spångar. Längs igenom staden slingrar sig ån och gator och gårdar följa dess bukter på äkta medeltida vis.

S. E.

DROTHEMS KYRKA.

[4] Drothems kyrka är byggd af sten och tegel och sannolikt jämngammal med stadskyrkan. Murarna äro hvitrappade och taket täckt med skiffer och plåt i strid mot smak och tradition. Takryttaren nedtogs redan på 1700-talet, men trappgaflarna förmå ännu skänka detta tempel något af den prägel det hade under stadens välmaktsdagar. Klockstapeln är till sin konstruktion nära besläktad med stadskyrkans men brädklädd, hvitmålad och plåttäckt, ej olik en gammal gumma i hvit, alltför ungdomlig klädning. Bilden är tagen före denna ommålning.

S. E.

5

RÅDHUSET, SEDT FRÅN TORGET.

6

STORGATAN MOT NORR.

RÅDHUSET.

5 Rådhuset, sådant det nu står, tillkom 1777. Det är af sten, oljemåladt i gulgrått och försedt med trätorn. Det äldre, mångfaldiga gånger vackrare rådhuset refs utan betänksamhet ner för det nya, som dock icke är utan sin värdighet.

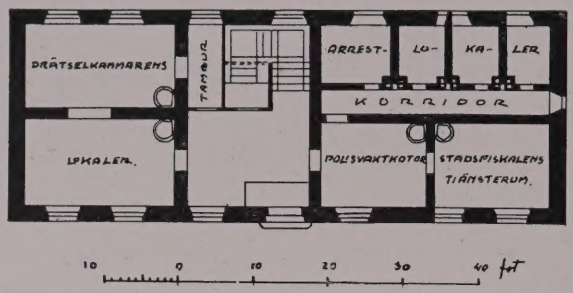

Bottenplan af rådhuset.

STORGATAN.

6 Mellan brädklädda tvåvåningshus i den mest obeskrifliga gulaktiga eller grågröna oljefärg, som jämte hvitrappning ger staden dess prägel, slingrar sig den kullerstenslagda gatan. I fonden skymtar rådhusets torn.

7

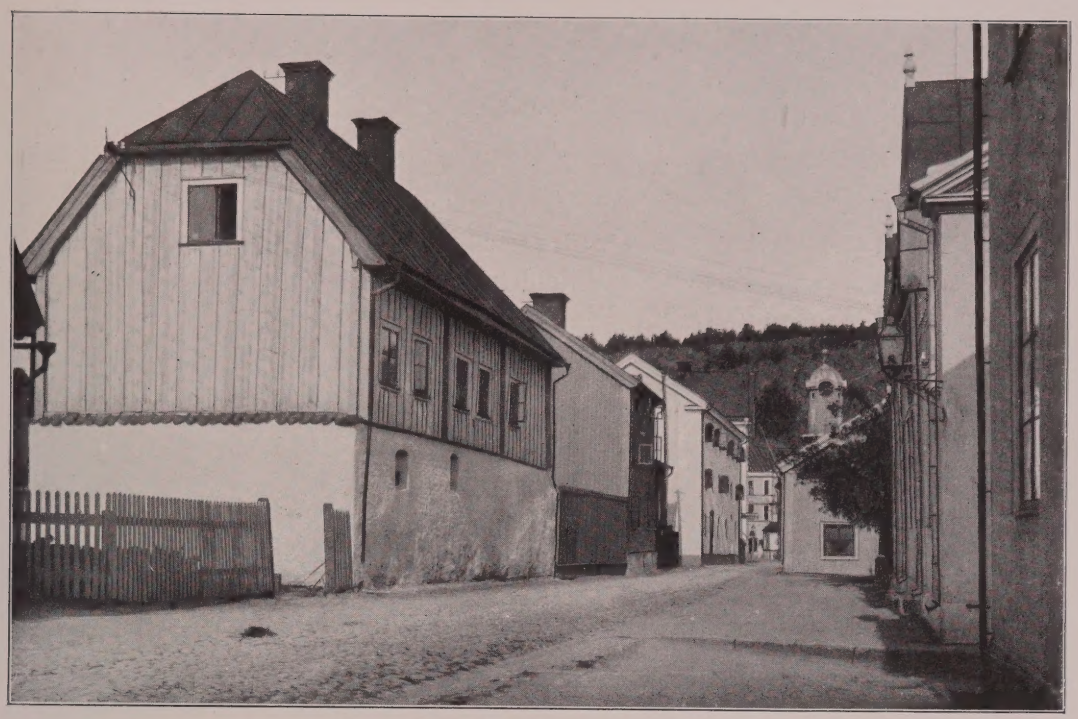

MUNKBROGATAN MED "BISKOP BRASKS TRYCKERI" TILL VÄNSTER.

8

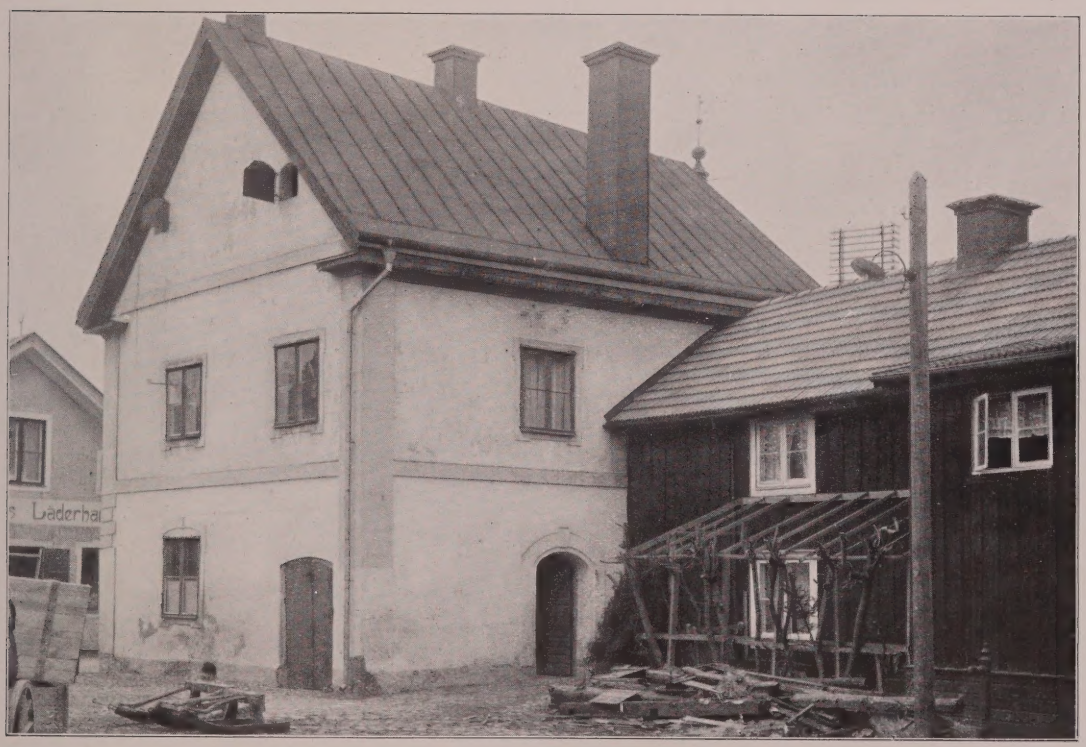

Hilda Winge, Norrköping, foto. 1918.

GAMMALT STENHUS VID RÅDHUSBRON.

BISKOP BRASKS TRYCKERI.

[7] Endast den af sten byggda källarvåningen af detta hus är gammal och kan härstamma från Gustaf Vasas tid, då Biskop Brask här, enligt traditionen, skall ha haft sitt boktryckeri mellan åren 1523—1526. Munkbrogatan har sitt namn af Munkbron vid gatans västra ände, hvilken i sin tur fått sitt namn af det fordom därintill liggande franciskanerklostret. I fonden synes rådhustornet.

S. E.

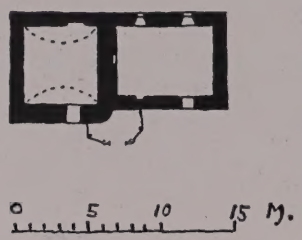

Bottenplan af "Biskop Brasks tryckeri".

GAMMALT STENHUS VID RÅDHUSBRON.

[8] Detta gamla stenhus, som med sina väldiga murar utvisar en ganska hög ålder, är nu i hög grad förändrat. Efter all sannolikhet har det haft trappgaflar (jmf. fig. 2!). Det synes kunna ledas tillbaka till 1500-talet och omnämnes då bl. a. af Johan III, som efter danskarnas härjning synes ha låtit bygga om det åt sig själf. Sedan 1600-talets slut är dess historia i hvarje fall direkt följbar.

S. E.

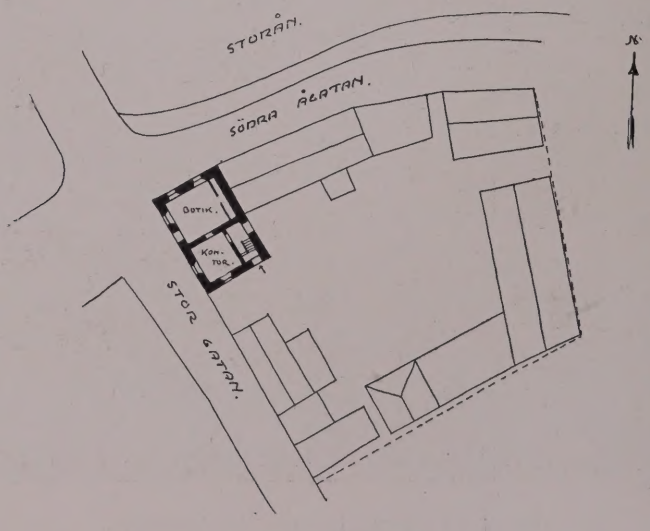

Bottenplan af det gamla stenhuset vid Rådhusbron.

9

Hilda Winge foto. 1918.

ÅLDERDOMSHEMMET, FÖRUTVARANDE SKOLMÄSTARGÅRDEN.

10

Hilda Winge foto. 1918.

LÄROVERKETS GYMNASTIKHUS, FÖRUTVARANDE SKOLHUSET.

SKOLMÄSTARGÅRDEN.

[9] Nedre delen af det nuvarande ålderdomshemmet torde gå tillbaka till 1500-talet. Ovanligt tjocka stenmurar bestyrka detta. År 1701 kallas det "skolmästaregården", hvadan skolans rektor här bör ha haft sin bostad. År 1817 användes nedre våningen till skola och den öfre, som uppgifves vara påbyggd år 1781, till boställsvåning för rektor. Möjligen är huset stadens gamla skolhus, äldre än det nuvarande gymnastikhuset. Det ligger nära intill kyrkan vid dess nordöstra sida. Indelningen och inredningen äro förändrade.

S. E.

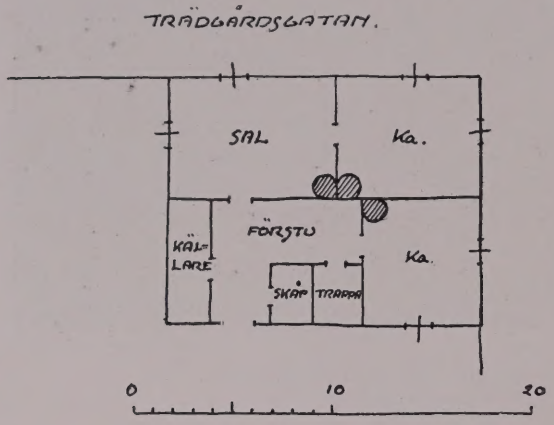

Schematisk plan af ålderdomshemmet.

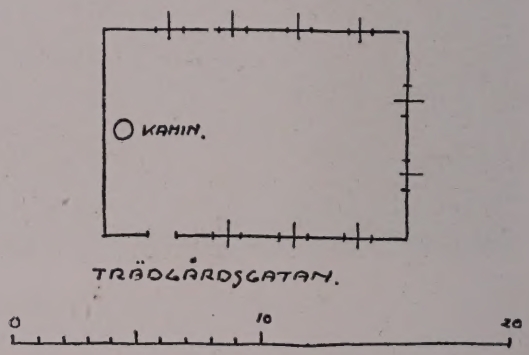

Schematisk plan af gymnastikhuset.

GYMNASTIKHUSET.

[10] Gymnastikhuset, som nu består af ett enda rum, har förr varit stadens skolhus, förmodligen från 1600-talet, då stadens gamla skola rycktes upp genom särskilda privilegier under Gustaf II Adolf och Kristina. I hvarje fall låg ett skolhus på denna plats år 1701, och de tjocka stenmurarna och djupa fönsternischerna samt takformen synas icke motsäga en sådan ålder, ehuru huset troligen genomgått någon ombyggnad 1809.

S. E.

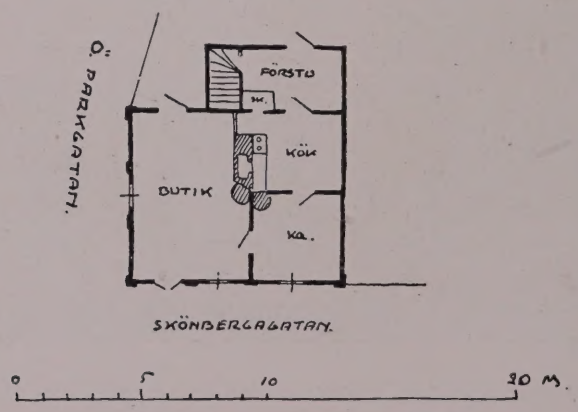

Plan af boningshuset bild [12].

11

Hilda Winge foto. 1918.

BONINGSHUS OCH BOD VID SKÖNBERGAGATAN (TOMT 86 OCH 87).

12

Hilda Winge foto. 1918.

BONINGSHUS VID NYA TORGET I KORSNINGEN AF ÖSTRA PARKGATAN OCH SKÖNBERGAGATAN.

[11] Båda dessa tomter äro djupa och smala, såsom vanligt i detta kvarter. Tomt 86 är en typisk handtverkargård. En kopparslagare, som på 1800-talet ägde den, hade sin verkstad inne på gården och sin lilla salubod vid gatan på andra sidan om porten. Inre delen af tomten är trädgård. Boningshuset är ett reveteradt trähus från omkring 1800. Tomt 87 är en lika typisk handelsgård, där inre delen af tomten utgör "stallgården". Här sätta bönder på marknadsbesök i staden in sina häster. Äfven detta boningshus är af timmer och reveteradt.

S. E.

Boningshuset bild [12] är ett reveteradt trähus, lustigt genom sina proportioner och sina tvärafslutade pilastrar. Planen ses bild [10] baksidan.

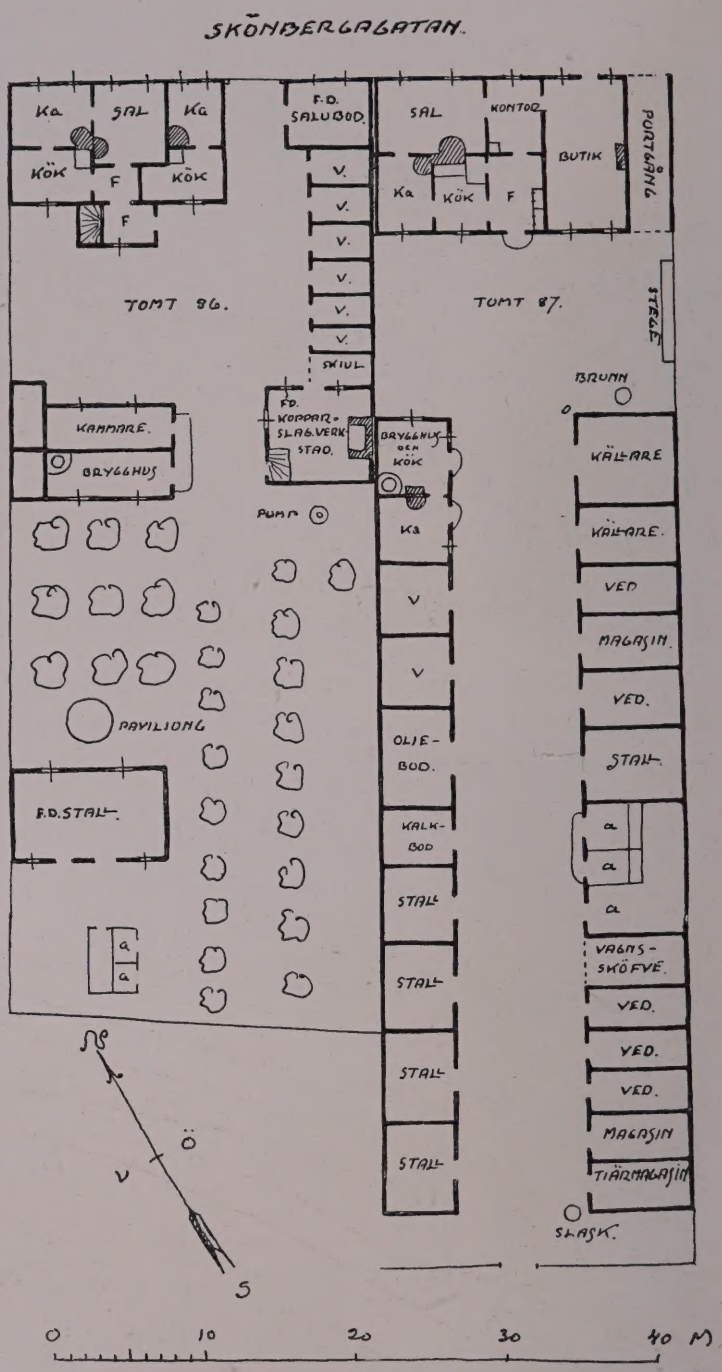

Plan af tomterna 86 och 87 vid Skönbergagatan.

13

Hilda Winge foto. 1918.

SKÖNBERGAGATAN MOT ÖSTER.

14

Hilda Winge foto. 1918.

SKÖNBERGAGATAN MOT VÄSTER.
Till vänster i förgrunden tomt 79.

SKÖNBERGAGATAN.

13 Skönbergagatan är stadens hufvudgata. Hela det parti af staden, som ses på bild 13 är tillkommet efter 1701 och alla hus på höger sida efter 1779. Ej heller denna gata går rak. Huset i fonden är badhus vid brunnsanstalten. *S. E.*

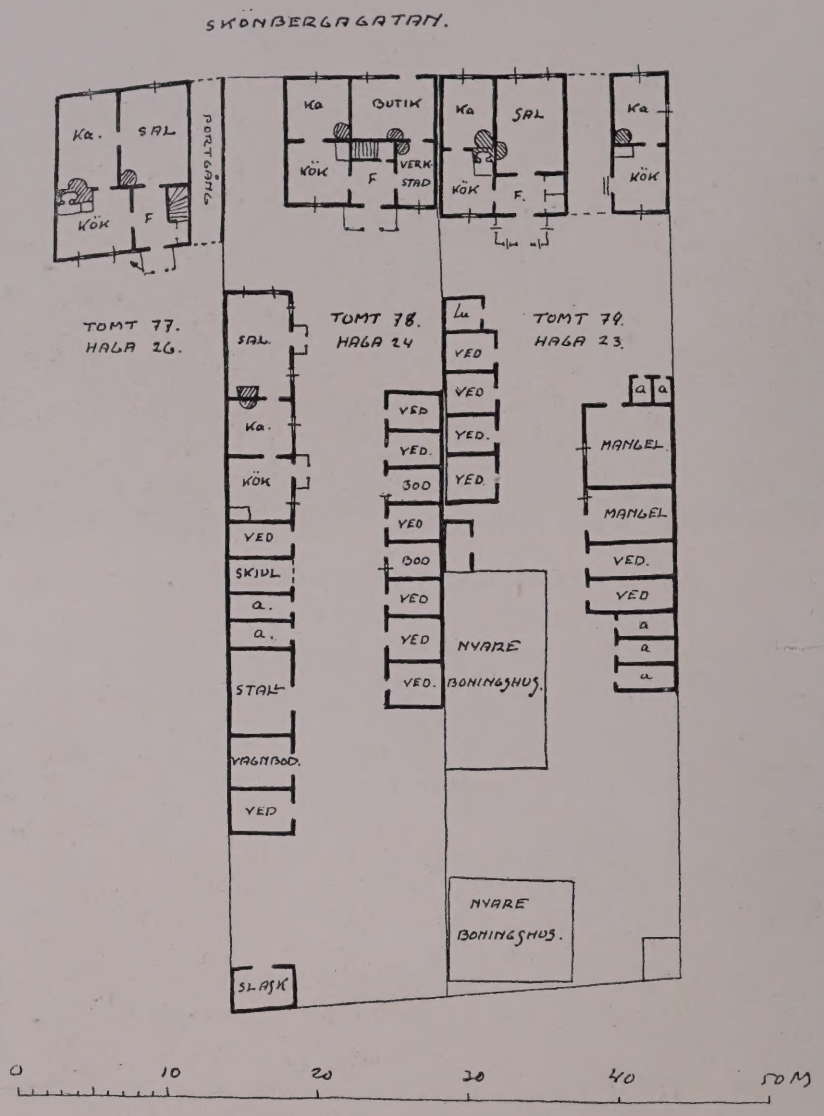

Plan af tomterna 78 och 79 samt boningshuset på tomt 77.

14 Gårdarna till vänster på bilden äro typiska småborgargårdar, djupa och smala med långa bodräckor. Under boningshuset på tomt 79 går porten med rundbåge åt gatan, ett af de få exemplen i staden på en säkert förut vanligare typ, i hög grad representativ för våra städer i mellersta och södra Sverige. Boningshuset är af trä, brädklädt och gulmåladt i olja.

S. E.

15

Hilja Winge foto. 1918.

DROTHEMSGATAN MOT ÖSTER.

16

DROTHEMSGATAN MOT VÄSTER.

DROTHEMSGATAN.

15 De små stugor i Hospitalskvarteret, som gå under namnet "hospitalsstugor", ha sitt namn af det hospital, som inrättades här efter reformationen, men 1786 uppgick i Vadstena hospital. Dessa stugor äro låga envåningshus, som ej sällan ligga med gaflarna åt gatan och ha mycket små gårdsutrymmen. De äro ofta rödmålade. *S. E.*

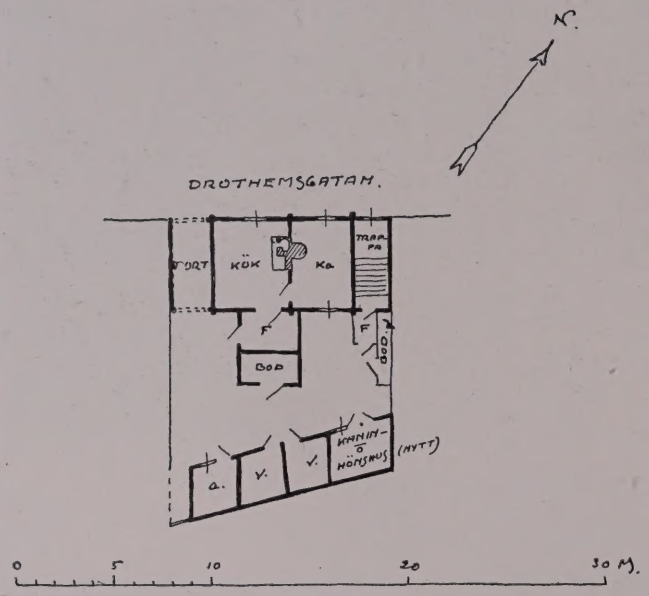

Plan af gård med tvåvåningshus vid Drothemsgatan.
(Se bild 15.)

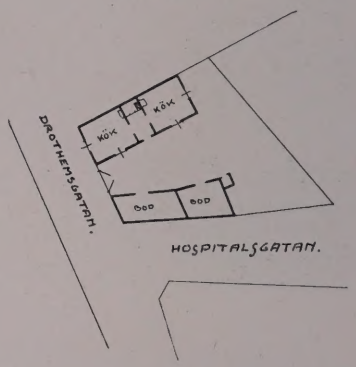

Plan af gård i Hospitalskvarteret i hörnet af Drothemsgatan och Hospitalsgatan
(Se bild 15.)

16 Det är framförallt i Hospitalskvarteret och trakten af Drothemskyrkan, som små och primitivare stugor ännu kvarstå. I fonden af gatan synes Drothems kyrka.

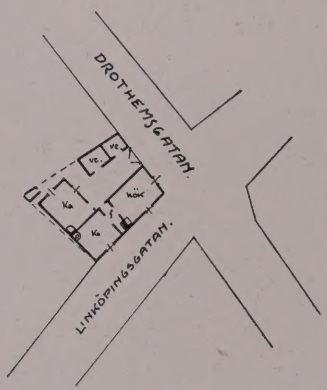

Plan af gård i Hospitalskvarteret i hörnet af Drothems- och Linköpingsgatorna. (Se bild 16, till vänster.)

17

Hilda Winge foto 1918.

LINKÖPINGSGATAN.

18

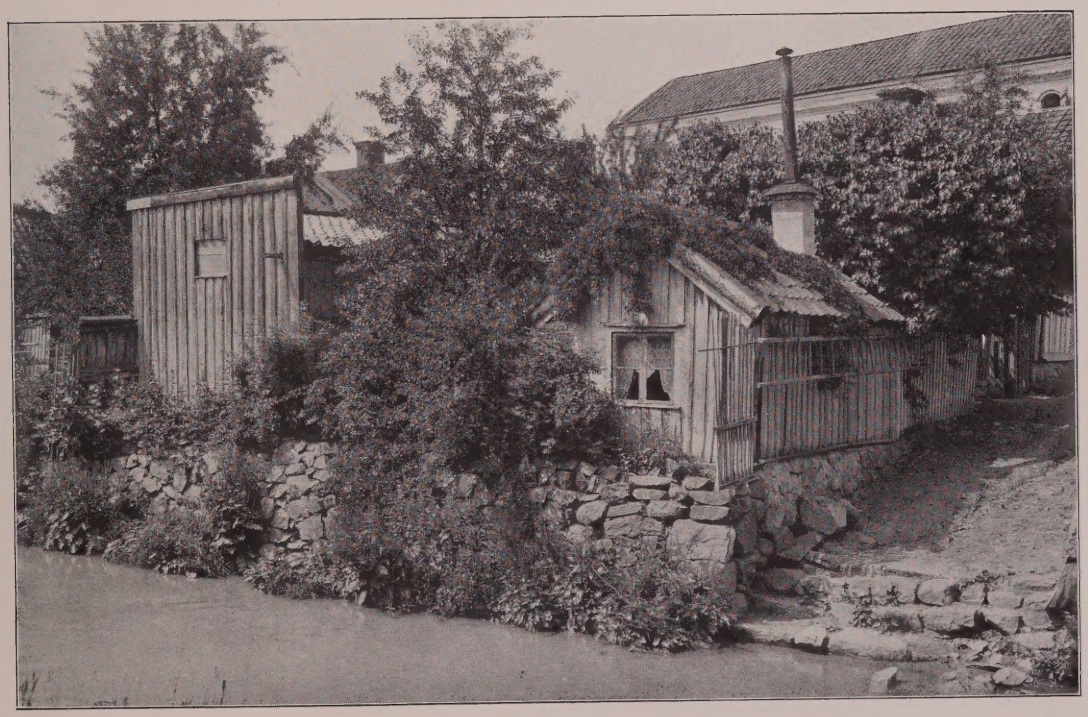

STRANDBEBYGGELSE MELLAN MUNKBROGATAN OCH ÅN.

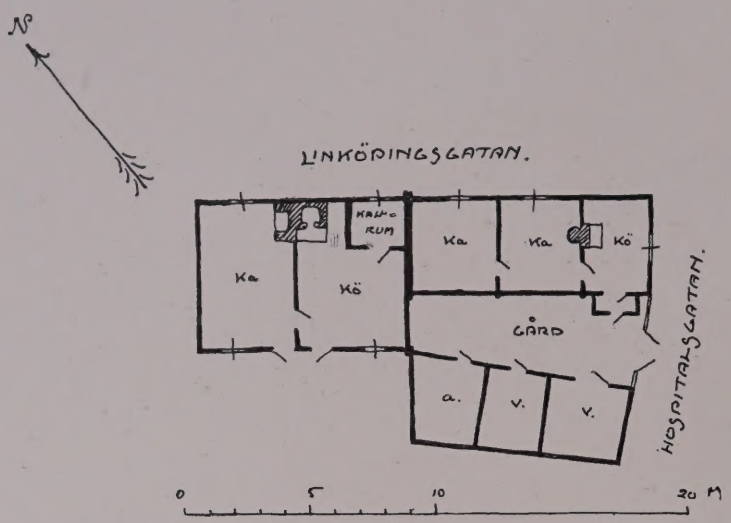

Plan af de båda "hospitalstugorna" med tillhörande gård å bild 17.

STRANDBEBYGGELSE MELLAN MUNKBRON OCH ÅN.

18 Mellan Munkbron och ån förekommer ännu en strandbebyggelse med stugor eller uthus ända nere vid åkanten. I en af dessa gårdar finnes t. o. m. en loftbod med svalgång, ehuru ej af ålderdomlig typ. Med ganska stor fart pågår emellertid rasering eller vandalisering af dessa gårdar, hvadan det ej torde dröja så länge, innan hela denna gamla idyll är ett minne blott.

S. E.

19

RARTI AF STADEN FRÅN VÄSTER MED STORÅN OCH MUNKBRON.

STORÅN OCH MUNKBRON.

Bild [19] visar ett parti af Storån med omgifning, sedt från dammen vid den s. k. Hospitalskvarn. Bron öfver ån är Munkbron före dess ombyggnad. I fonden synes Stadskyrkan.

"Gunilla Bielkes lusthus" efter flyttningen till Skansen.

GUNILLA BIELKES LUSTHUS.

Lusthuset är af trä med undre källarvåning af sten. Tre af de fyra hvalfkappor af trä, som utgöra lusthusets innertak, äro prydda med målningar, som direkt efterbilda trenne kopparstick, hvilka tillhöra en serie af 52 blad, illustrerande Ovidii metamorfoser och utförda under haarlemmästaren Heinrich Goltzius' ledning af hans lärjungar åren 1589—90. Efter detta senare år måste således lusthuset vara byggdt, vare sig det skedde för Gunilla Bielke eller någon annan. På den fjärde hvalfkappan framställes Perseus' strid med draken för att befria den fjättrade Andromeda, ovisst efter hvilken direkt förebild. På väggarna förekomma jaktscener och dylikt. Får man döma efter exteriören är huset snarare från 1600- än 1500-talet, hvadan traditionen ej är alldeles säker. *S. E.*

1

Anders Roland foto. 1906.

HOLMENS BRUK.

HOLMENS BRUK.

Det här afbildade tornet, ett af de mest betydande i Norrköpings stadsbild, tillhör Holmens bruks fabrikskomplex beläget på ett par af Motala ströms holmar inne i centrum af de utmed forsarna liggande fabrikerna. Tornet utgör arkitektoniskt sedt komplexets kärna. Den till holmen ledande bron går rakt emot porthvalfvet i bottenvånigen på tornet, hvars ståtliga verkan tydligt framhäfves af samkomponeringen med öfverfarten öfver strömmen. Fabrikslängans jämnviktsförhållanden ha emellertid betydligt rubbats genom omfattande nyanläggningar på tornets ena sida, delvis synliga till höger å bilden.

Holmtornet härstammar från 1700-talets midt, och dess karaktär öfverensstämmer nära med den Hårlemanska tidens stilideal. C. Fr. Broocman berättar i sin Beskrifning öfver Östergötland (1760), att handelsmannen Johan Elieson Forsberg, som var brukets ägare sedan år 1740, "gjorde ansenlig kostnad therpå, så wäl til thes utwärtes prydnad med ett högt Torn, år 1750 och 1751, som inwärtes fördelaktiga inrättning". Till samma nybyggnadsperiod hörde den af sprängsten i fem hvalf uppförda s. k. Dalkarlsbron, som 1904 aflöstes af den nuvarande betongbron.

Holmens bruk är en af Norrköpings äldsta och historiskt märkligaste industrianläggningar. Omkring år 1600 anlade kronan här "några factories verkstäder", hvilka Gustaf II Adolf genom kontrakt den 27 april 1627 utarrenderade "jemte Laxholmen i Norrköping samt Qvarnholmen dersammastädes med fiskeri och kronans tullqvarn till Louis De Geer och Wilhelm Guillesson (de Besche), att sig till godo bebygga, häfda och bruka och för sig och sina barn ärftligen behålla". Ett faktori upprättades omedelbart, omfattande mässingsbruk, gevärsfaktori och andra manufakturer, hvilka försågo hela svenska armén med vapen och beklädnad.

År 1719 ödelades bruket helt och hållet av ryssarna. Nybyggnaderna vid 1700-talets midt fullbordade dess återställande efter denna olycka. Vid 1800-talets början upprättades pappersbruk och järnbruk och under 1800-talets senare del har den omfattande textiltillverkningen vuxit ut.

(Jämför: *Gustaf Ringborg,* Några anteckningar om Holmens bruk i Norrköping, Norrköping 1885, och *Edward Ringborg,* Till Norrköpingskrönikan, del II, Norrköping 1917.)

1

O. Janse foto. 1

STADEN SEDD FRÅN NORR.

2

O. Janse foto.

RÅDHUSET OCH KYRKAN FRÅN STORA TORGET.

SKÄNNINGE.

STADEN SEDD FRÅN NORR.

Bild [1] visar Skänninge efter en äldre fotografi, tagen från norra sidan af staden. Det lilla samhällets karaktär af trästad framgår af bilden och finnes ännu alltjämt bevarad, i det att den äldre stadsdelen ej rymmer mer än fem stenhus, kyrkan och rådhuset inräknade. Omgifven af endast låga hus framstår kyrkan i riktig proportion som den dominerande centralpjesen i taflan, på samma sätt som den och de flesta andra stadskyrkor allt ifrån medeltiden gjort och varit beräknade att göra. Intet skandalhus gör henne rangen stridig, där hon lik en jättestor dom skjuter upp öfver alla stadens tak.

RÅDHUSET.

"Stadsens fordna Rådstufwa förstördes genom wådeld år 1718. Öfwer Rådstufwudören har med förgyldta Bokstäfwer, warit teknat följande inscription.

Hæc Domus odit, amat, punit, conservat, honorat,
Nequitiam, pacem, crimina, jura, probos.

I thennas ställe upbyggdes en annan wid Torget til 2 wåningars högd, hwilken år 1760 then 9 Martii, tillika med en stor del af Stadens bäst bebyggde Hus, i aska lades." (C. Fr. Broocman, Beskrifning Öfwer the I Öster-Götland Befintelige Städer, Slott etc. Norrköping 1760.)

Det nuvarande rådhuset, som efterträdt det år 1760 brunna, är uppfördt år 1770.

3

O. Janse foto.

GAMLA VADSTENAGATAN FRÅN JÄRNTORGET.

4

O. Janse foto.

GAMLA VADSTENAGATAN FRÅN STORA TORGET.

GAMLA VADSTENAGATAN.

Denna gata, som i en svag krökning går fram från Stora Torget till Järntorget, kantas af mest envåningshus, brädfodrade och rödmålade. Det större tvåvåningshuset, som synes i fonden å bägge bilderna, är måladt grönt med hvita knutar. Huset längst till vänster å bild [4] tillhör den Wildeska gården.

5

Eric Thorell, Skänninge, foto.

KYRKANS KORGAFVEL.

KYRKAN.

Skänninge stadskyrka har här afbildats från flera olika synpunkter för att framhålla dels dess eget arkitektoniska värde, dels dess dominerande betydelse i stadsbilden. Bild [1], tagen rakt norrifrån, visar hur kyrkans fast slutna, rakryggiga byggnadskropp dominerar öfver stadens jämna, låga gyttring af hus nedomkring henne. Bild [17] visar kyrkan söderifrån från en synpunkt något högre än stadens hustak och tillräckligt hög för att ställa den raka takåsen fritt mot slättbygdens horisont. På närmare håll ge väggarnas och tornets röda tegelytor med sina hvita orneringar karaktär åt hela det närmast omgifvande stadspartiet. Bild [2] är ett parti, hvars färgsammanställning med medeltidskyrkans röda tegel inramadt af grönska och ställdt i kontrast mot en hvitputsad 1700-talsfasad är karaktäristisk för flera af våra bäst lottade gamla städer.

Den period, som gett kyrkoexteriören den karaktär den sedermera bibehållit, är medeltidens sista århundrade. Den höga och breda korgafvelns rika tegelornamentik är typisk för 1400-talet och i sina former besläktad med t. ex. Söderköpings stadskyrka. Bild [15] ger en föreställning om gafvelfasadens dominerande roll för kyrkans hela exteriör, och omstående bild framhåller dekoreringens djärfva storfigurighet. Tornet, som enligt Dahlbergs Svecia hade en hög sylhvass spira, bär nu den låga barockhufven så naturligt som om aldrig något annat varit tillämnadt. *S. W.*

S. Wallin foto. 1921.

LINKÖPINGSGATAN.

6

LINKÖPINGSGATAN.

Landsvägen från Linköping inkommer österifrån i staden och löper under namnet Linköpingsgatan rätlinigt in till torget med fortsättning västerut genom stadens andra hälft i Vadstenagatan och landsvägen till Vadstena. Denna reglerade raka hufvudgata tvärs igenom staden och utmed dess stortorg ger karaktären åt det nuvarande Skänninge. Den tredje till staden inlöpande större landsvägen mynnar söderifrån i Follingegatan, hvilken äfven går direkt in till torget. Särskildt på torgdagarna, då landsvägstrafiken är i gång, äro dessa stråkvägar tydligt förnimbara, fyllda af skramlande vagnar, medan det öfriga gatunätet ligger i relativ stillhet.

Stadens centrum är från alla sidor tydligt skönjbart genom att kyrkans massiva byggnadskropp skjuter upp strax invid torget öfver den låga trästaden. Sådana afsteg från ett sundt och harmoniskt fortsättande af traditionella byggnadsvanor, som stadshotellets byggnad vid Stortorget representerar, äro lyckligtvis mycket få, och härpå hänger i väsentlig grad det genomgående goda och trefna intryck, som stadens bebyggelse gör. Husen präglas genomgående af en pålitlig arkitektonisk grannsämja som första egenskap, hvilket väl bottnar i bundenheten vid traditionella plantyper och material.

Linköpingsgatan är mest bebyggd med tvåvåningshus, en och annan tomt med envåningshus. Ytterst ligger fortfarande den lilla tullstugan, synlig närmast på bild [6], som är sedd från den punkt där järnvägen korsar Linköpingsgatan. Kyrkans torn och korgafvel kröner hela tiden gatubilden, då man färdas in i staden från denna sida. Af tullstugan meddelas här en plan. Själfva timmerhuset är regelbundet fyrdelt och försedt med en vidbyggd förstuga på gafveln. *S. W.*

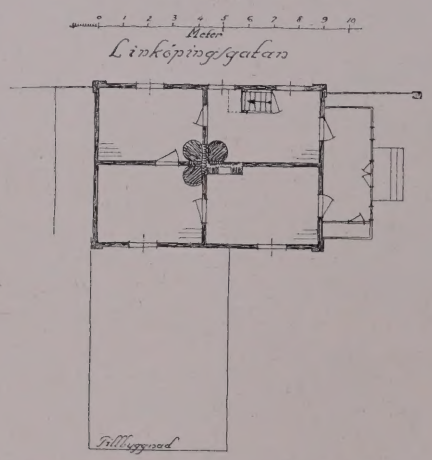

Linköpingsgatans tullstuga. Tomt 132—134.
Uppmätt af H. Norgren 1921.

7

S. Wallin foto. 1921.

VADSTENAGATAN MED BRON ÖFVER SKENAÅN.

8

C. Westman foto.

BRON ÖFVER SKENAÅN.

VADSTENAGATAN.

Vadstenagatans gamla bebyggelse börjar strax invid bron öfver Skenaån. Gårdarna ha ungefär samma karaktär som vid Linköpingsgatan och äfven här dominerar kyrktornet i bakgrunden.

Till vänster å bild [7] synes komministergårdens trädgård, som ligger på sluttningen ned mot ån. Boningshuset ligger vid gatan längst upp på tomten (n:r 58). Bild [8] visar en skymt af samma trädgård i sommardräkt. Den slingrande lilla ån kantas af dylika trefna anläggningar, särskildt utmed sträckan norr om bron. Denna senare utgör ett monumentalt inslag i idyllen. Den är byggd af gråsten i ett spann och med vägbanan från midten sluttande åt båda håll. Den här afbildade osignerade ritningen torde vara gjord omkr. 1700-talets slut. *S. W.*

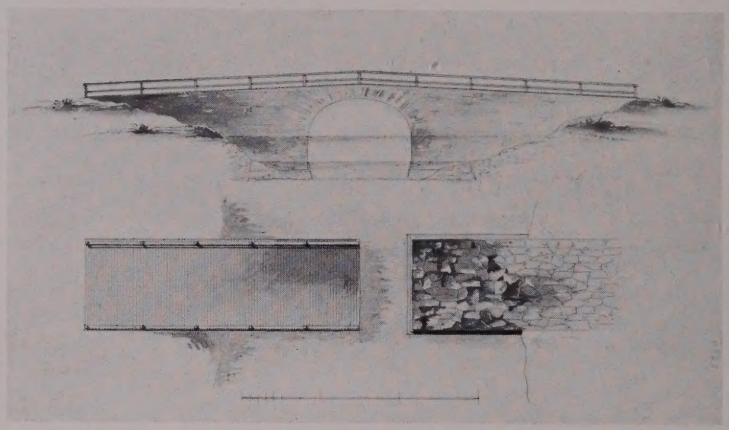

Ritning till bron öfver Skenaån.
(K. Byggnadsstyrelsens arkiv.)

9

S. Wallin foto. 1921.

FOLLINGEGATAN FRÅN TULLEN.

10

S. Wallin foto. 1921.

FOLLINGEGATAN FRÅN HÖRNET AF BRANDGATAN.

FOLLINGEGATAN.

Follingegatan är den längsta af hufvudvägarna in till Skänninge torg, och alltifrån trakten af tullen är bebyggelsen så godt som hela vägen sammanhängande med husen lagda gafvel mot gafvel. Kyrktornet är gatuperspektivets monumentala fond.

Tullstugan, det första huset på vänster hand (bild [9]) ligger fritt på sin trädgårdstomt och något indraget från vägen. Det är ett paneladt timmerhus med parstugans plan, förstuga och kök i midten och ett stort rum på hvardera gafveln.

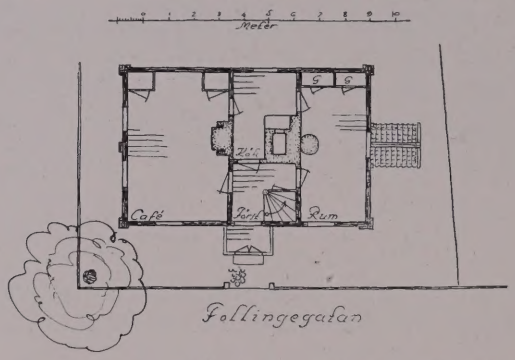

Follingegatans tullstuga. Tomt 29.
Uppmätt af H. Norgren 1921.

Bild [10] visar prof på den slutna och strängt enhetliga bebyggelsen utmed denna gata. Tomterna äro djupa och smala och täckas i gatulinjen helt af boningshuset. Hela rader af gårdar ha samma karaktär som de å bilden närmast synliga (n:r 14, 13, 12 och 11), jämnhöga tvåvånings timmerhus med portgång intill ena gafveln, tegeltak och panelade fasader, målade i ljus färg. Som exempel på plananordningen meddelas här tomt- och husplan af gården n:r 14, synlig närmast till höger å bild [10].

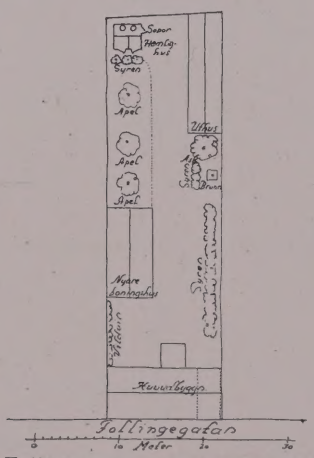

Follingegatan, tomten n:r 14.
Uppmätt af H. Norgren 1921.

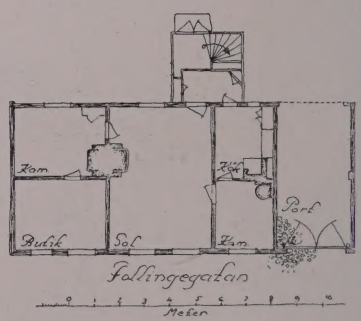

Follingegatan 14. Plan af boningshusets bottenvåning.
Uppmätt af H. Norgren 1921.

11

S. Wallin foto. 1921.

FOLLINGEGATAN 32.

12

S. Wallin foto. 1921.

KYRKOGATAN 51—52.

FOLLINGEGATAN 32.

Tomten n:r 32 ligger väster om Follingegatan och sträcker sig ned till ån. Inkörsporten är förlagd till gatuhusets midt och utmed bägge tomtgränserna ligga långa flygellängor med brygghus, stall, bodar etc. Gatuhusets planbildning är den enklaste möjliga med enbart tvärväggar och genomgående rum. I öfvervåningen har man på senare tid skaffat sig förbindelse genom en svalgångsartad korridor åt gårdssidan, markerad på planen med en prickad linje.

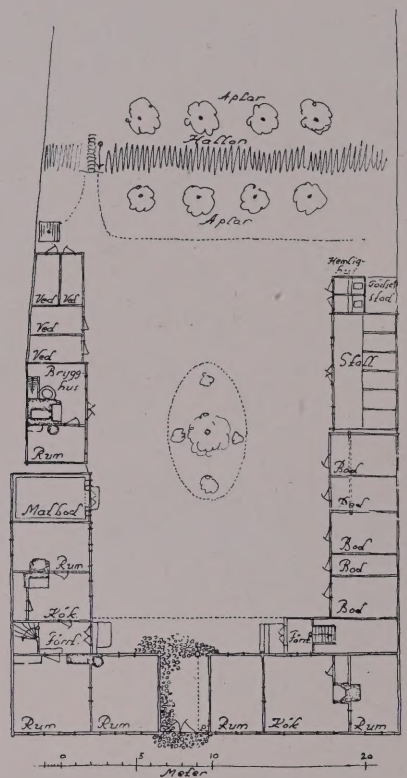

Follingegatan, tomt 32.
Uppmätt af H. Norgren 1921.

KYRKOGATAN 51—52.

Midt för kyrkans västfasad ligger stadens största äldre privathus, ett tvåvånings trähus med 13 fönsteraxlars fasad och stor vindsvåning under brutet tegeltak. Det uppfördes omkr. 1850 af en förmögen handlande, som säges ha användt hela bottenvåningen till egna butiker, våningen en trappa upp till sin egen bostad och våningen två trappor upp som gästvåning vid förnäma besök i staden, bl. a. konung Karl XV.

13

S. Wallin foto. 1921.

JÄRNTORGET, GÅRDEN N:R 91—92.

14

S. Wallin foto. 1921.

GÅRDEN N:R 91—92 SEDD FRÅN TRÄDGÅRDEN.

GÅRDEN N:R 91—92 VID JÄRNTORGET.

Gamla Vadstenagatans, nu Järntorgsgatans, östra husrad, som illustreras af bilderna [3] och [4], fortsättes af gårdarna utmed Järntorget, hvars gräsbevuxna yta sluttar ned mot platsen för den gamla landsvägsbron öfver ån. Största utrymmet vid östra sidan af torget upptages af gården n:r 91—92 med dess låga envåningslänga (bild [13]) med inkörsport i midten. Huset är sammanbyggdt af två och åtskilligt ändradt, som den invecklade planen antyder.

Gården flankeras af två uthusbyggnader (bild [14]) och fortsättes i den något lägre liggande trädgården, hvars midtgång kantas af fruktträd och krusbärsbuskar och afslutas med en syrénberså.

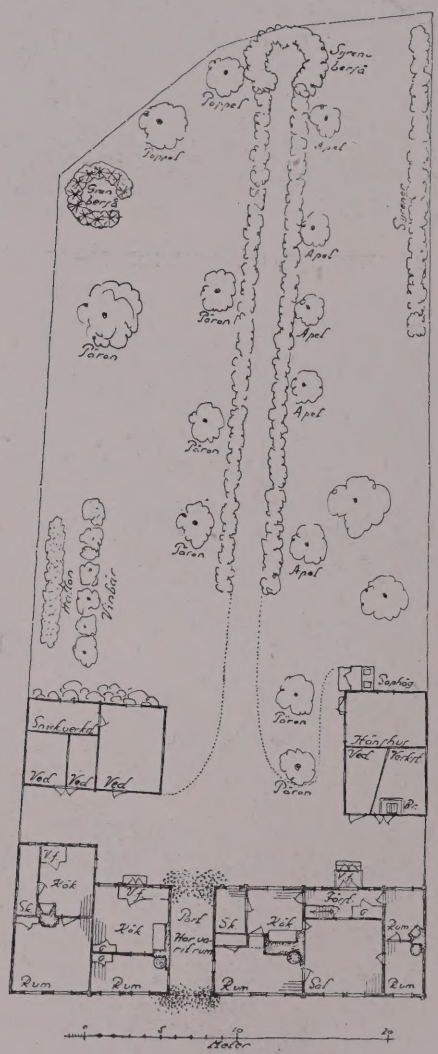

Tomten n:r 91—92.
Uppmätt af H. Norgren 1921.

15

S. Wallin foto. 1921.

KYRKAN FRÅN SYDOST.

16

S. Wallin foto. 1921.

GÅRDEN N:R 99 VID STORA TORGET.

GÅRDEN N:R 99 VID STORA TORGET.

Från Stora torgets östra hörn, som bild [16] visar, utgår Vistenagatan fortsättande i vägen till byn Vistena. Gatan är kort och bebyggd med små gårdar. — Huset till vänster om Vistenagatans mynning, n:r 99, har genom sitt breda och kraftigt markerade gafvelparti vunnit en sammanhållen jämnvikt, som neutraliserar det tillfälliga i bottenvåningens lediga fönsterplacering. I sitt nuvarande skick torde huset stamma från 1800-talets förra hälft. Den oorganiskt sammansatta planen tyder på någon om- och tillbyggnad. Kanhända har gatuhusets östra hälft en gång ensamt utgjort en stuga af samma typ och storlek som Linköpingsgatans tullstuga (bild [6]).

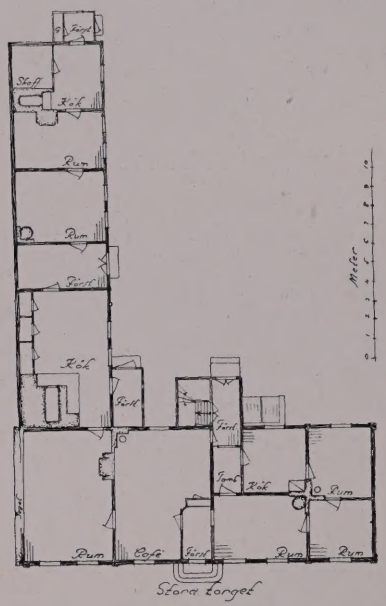

Tomten n:r 99.
Uppmätt af H. Norgren 1921.

17

KYRKAN FRÅN SÖDER.

Eric Thorell, Skänninge, foto.

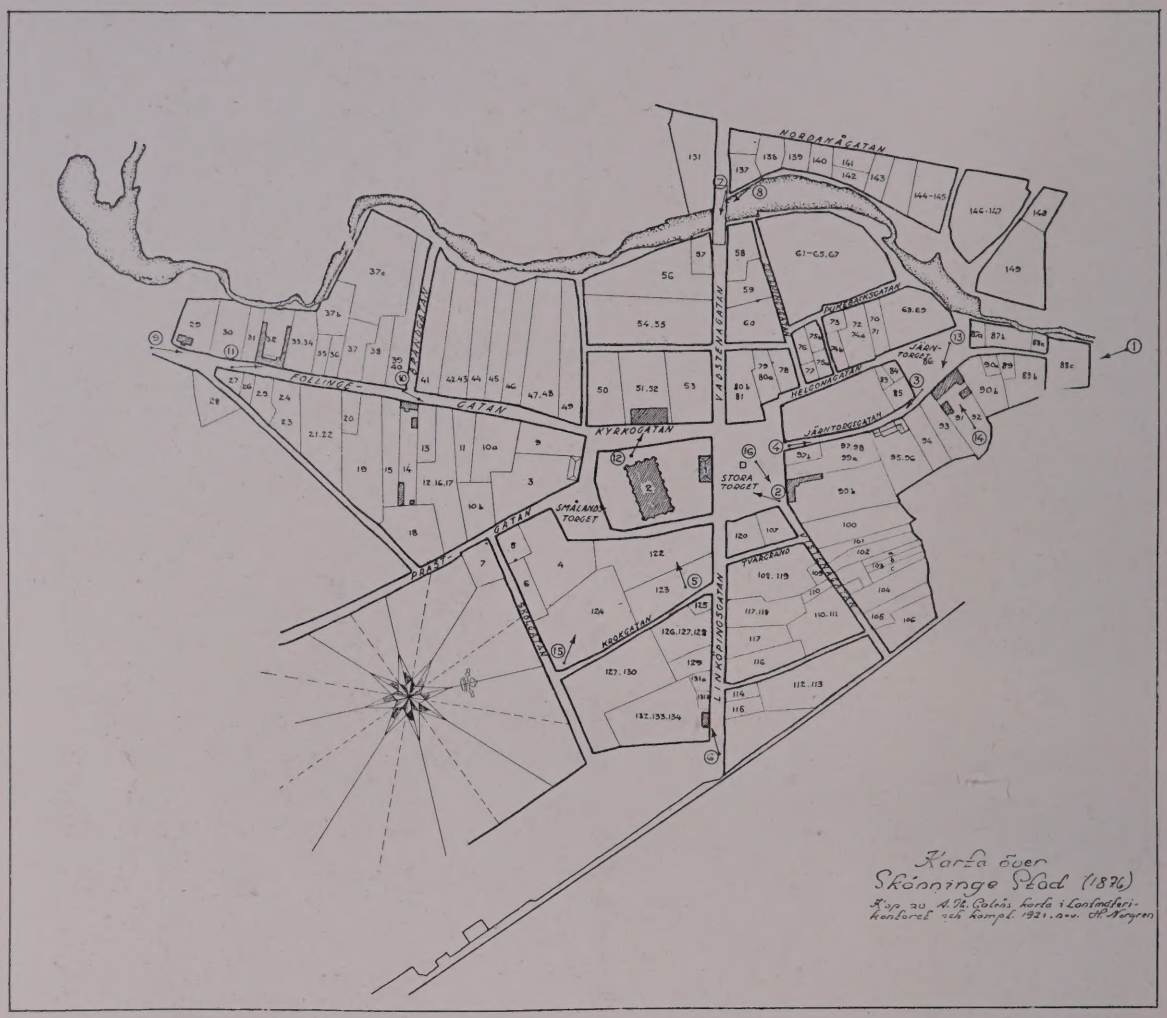

Karta öfver Skänninge.

De i Gamla Svenska Städer afbildade byggnaderna utmärkas med skraffering och bildens nummer inom cirkel.

Järntorgsgatan från Stora torget till Järntorget är identisk med Gamla Vadstenagatan, tidigare Digragatan. Från denna gata äro bilderna [3] och [4]. Till rättelse meddelas, att fotografierna till bilderna [2]—[4] utförts af redaktör Oscar Fredrikson, Skänninge. Om det å bild [2] synliga rådhuset och dess föregångare finnas uppgifter i en liten skrift, Minnesblad i anledning af Rådhusets i Skenninge restaurering, af *G. Aschan*, Linköping 1918.

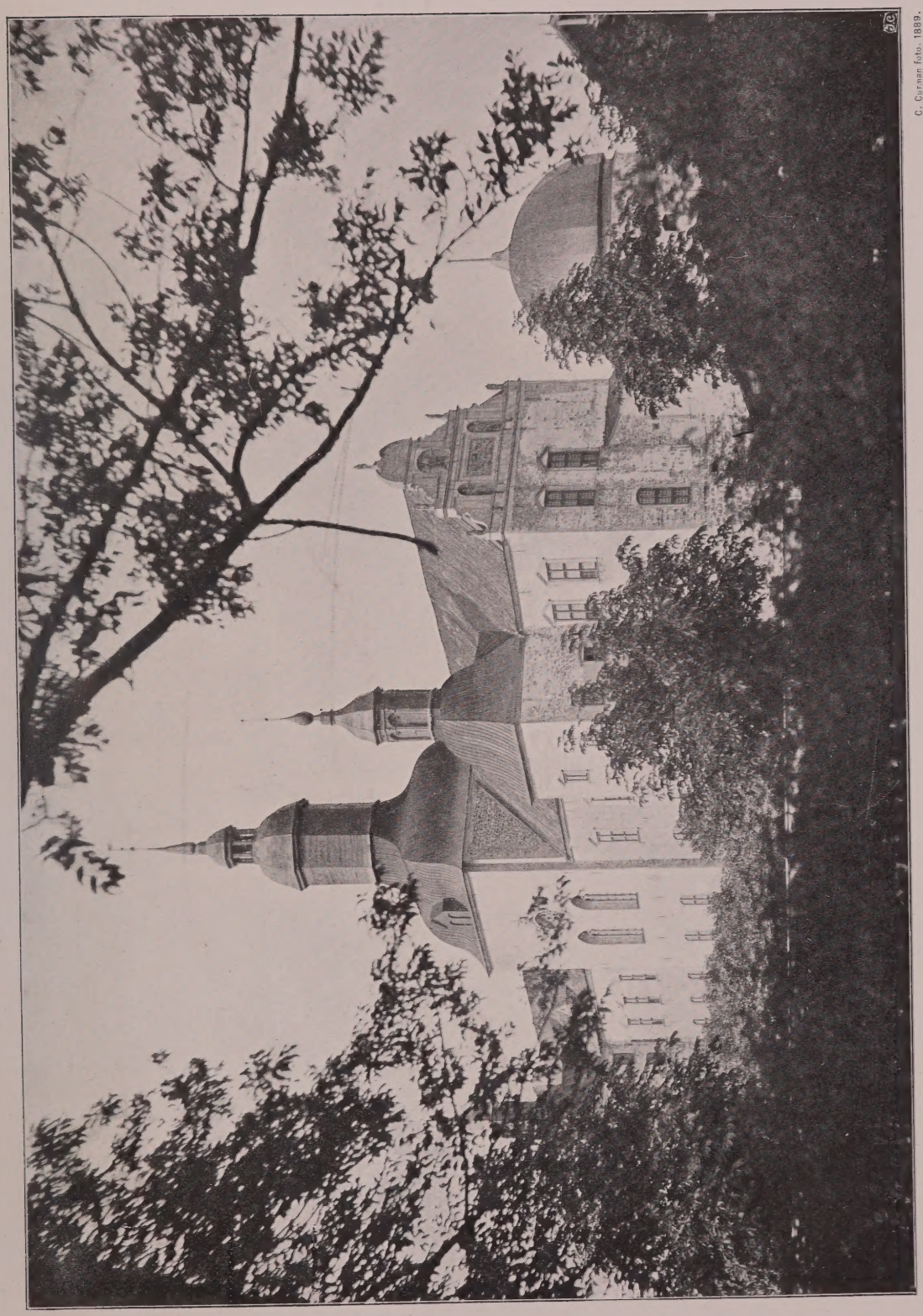

C. Curman foto. 1889.

VADSTENA SLOTT.

1

VADSTENA SLOTT.

Slottet började anläggas 1545. Gustaf Vasa afsåg egentligen att vid Vadstena skapa en försvarsanläggning. Den förste, som hade uppsikt öfver fästningsbygget, var Joachim Bulgerin. Anläggningen fick en rektangulär plan, på tre sidor begränsad af de på 1850-talet sorgligt nog för privatändamål nedtagna, imposanta jordvallarna, som innehöllo försvarsanordningar. I rektangelns 4 hörn reste sig 4 ännu kvarstående massiva hörntorn eller rundlar (rondelles). Utomkring det hela anlades en djup och bred slottsgraf, som den tiden ej stod i direkt förbindelse med Vättern. Vid Erik XIV:s tronbestigning var det hufvudsakliga arbetet med de egentliga befästningsanläggningarna afslutadt. Men äfven slottsbyggnaden (den till bostad afsedda delen) stod samtidigt under arbete. Den kallades "mellersta stenhuset" och hade ej samma utsträckning som nu, utan upptog endast afståndet emellan de forna vallarna. De gamla gaflarnas yttermurar finnas ännu kvar inuti slottsbyggnaden. Den var då ännu endast två våningar hög utom källarvåningen och omfattade 14 rum, som ännu finnas kvar. 1550 synes slottet i sin *dåtida* utsträckning varit färdigt och under tak. Den nuvarande stora vestibulen öfver stora porten fanns då. Dit kom man upp midt på golfvet genom två trappor, som än i dag leda dit upp från ingångar på ömse sidor om porten. Inrednings- och målningsarbete pågick emellertid fortfarande. Andra våningen öster om porten, (landsarkivets första våning, utom expeditionslokalerna) bebodde sannolikt af Gustaf Vasa själf. De båda hufvudportalerna i flamländsk renässansstil blefvo färdiga under Erik XIV:s tid 1563 (sannolikt förfärdigade af Peter de la Roche). På borggården vid vallarnes inre hörn funnos vid denna tid ett par tornliknande byggnader. Johan III började under holländaren Arendt de Roys ledning på- och tillbyggnad vid slottet. Det påbyggdes nu en våning, då den stora rikssalen tillkom såväl som midttornet med slottskyrkan. Äfven tillbyggdes slottets båda ändar fram till rundlarna, och uppfördes det östra trapptornet (de som Cecilias kammare och grefve Johans af Ostfriesland fängelse visade rummen ha sålunda tillkommit först under Johans tid). 1588 voro de egentliga byggnadsarbetena afslutade; den västra delen blef ej färdig under Johans tid. Vid den eldsvåda, som utbrört 1598, var man sysselsatt med den västra delens fullbordan. 1606 var slottet i det närmaste återställdt efter branden samt hade nu fått det ungefärliga utseende det sedan ägt, med långslottet, 4 rundlar, de höga vallarna och byggnaderna inne på borggården. Af gaflarna blef den östra färdig 1605, och den västra 1620. De ännu synliga dekorativa anordningarna förskrifva sig från Karl IX:s tid, närmast efter branden 1598. Välbevarad från tiden för slottets fullbordan är i västra partiet den s. k. mindre rikssalen med sina målningar o. s. v. Slottet har tydligen varit hvitlimmadt utvändigt, åtminstone de rustika delarna, hvarvid de skulpterade partierna särskildt framträdt. Slottet användes sedermera till bostad åt bl. a. hertig Johan och drottning Hedvig Eleonora, som hade sin praktvåning i slottets östra parti (landsarkivets första våning). Efter hennes död (1715) började byggnaden att vanvårdas. Redan 1723 förvarades afradsspanmål i slottet. Det var kronomagasin 1739, hvilket det förblef till 1876. Ännu 1724 funnos inventarier kvar i vissa af rummen. Taflor och en del kyrkliga föremål ha troligen hamnat i kyrkan och hos en del enskilda personer. Kungstrappan, den yttre gårdstrappan, tydligen från Johan den III:s tid, fanns kvar ännu i slutet af 1700-talet, ehuru bristfällig. Den egentliga vindbron slopades 1737 och ersattes med en träbro; den nuvarande af sten är från 1827. Slottet reparerades nödtorftigt 1779; men dess västra parti grundligt 1859 (för 30,000 kr.), då kalkstensmuren kring borggården uppsattes och västra gafveln samt hufvudportalen ombyggdes. Den östra delen af slottet iståndsattes i samband med dess inredande för landsarkivets behof (1898). Vallarna refvos och togos till hamnbyggnaden 1851—54. Slottet hade ursprungligen koppartak, sedan tegeltak, men nu ett fult, rödmåladt plåttak.

2

L. Widerström foto. 1908.

RÅDMANSGRÄND.

3

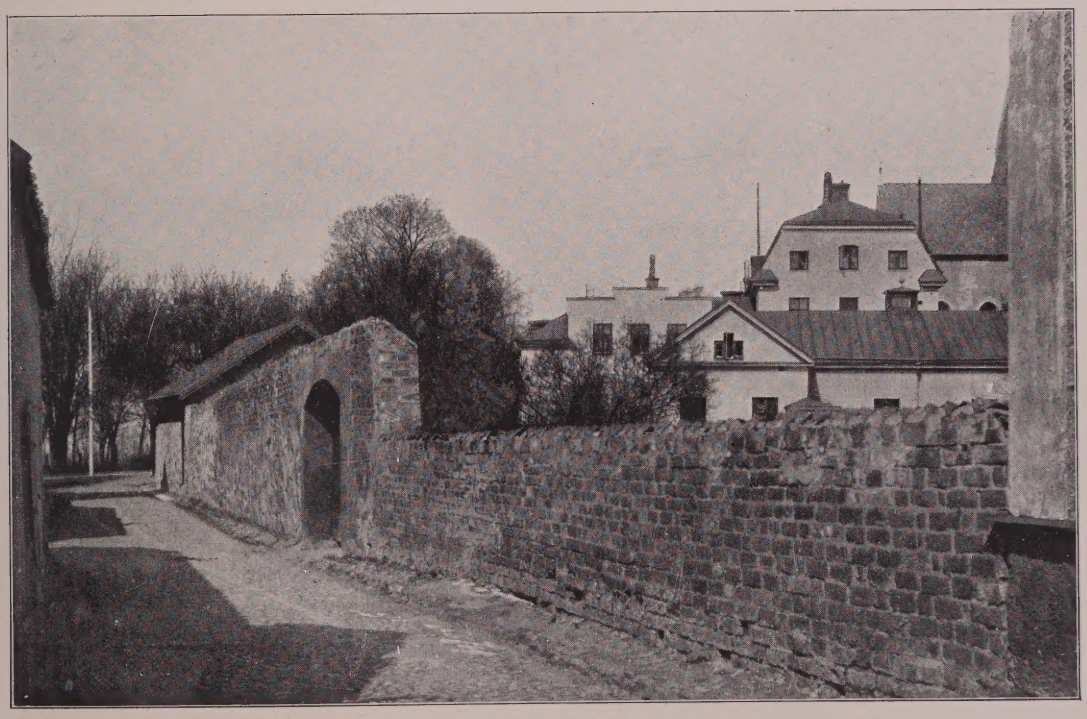

KLOSTERMUREN.

KLOSTERMUREN.

Redan tidigt omgärdades såväl munk- som nunneklostret i Vadstena med en hög mur för att skilja de bägge konventen från hvarandra och från den yttre världen. Klosterområdet utgjordes af trenne delar: nunneklostret med sin trädgård, munkklostret med sin trädgård samt klosterkyrkogården, alla tre skilda åt genom mer eller mindre höga murar, något som än i dag är tydligt vid det aldra hastigaste aktgifvande på den forna klosterkyrkans omgifningar. Ännu så sent som 1821 hade klostermurarna kvar sin ursprungliga omfattning och höjd, om också ett eller annat parti hade rönt verkan af tidens tand. Murarna kring munkarnas trädgård hade då en höjd af 6 alnar (lika höjd som på afbildningen) rundt om densamma. Denna imposanta mur var då ännu ej nedbruten på något ställe. Muren var betäckt med gammalt taktegel, som sluttade inåt. Muren kring munkträdgården uppfördes 1506 under ledning af broder Johan Johansson, hvarvid trädgården utvidgades, hvilket medförde stora svårigheter, emedan flera gårdar kommo inom området, bl. a. begginernas hus. Emellan 1820—28 refvos delar af denna klostermur, hvarvid kronans dåvarande arrendator af trädgården kamrer O. Rengstrand sorgligt nog utan invändning från vederbörandes sida fick med muren dels som material, dels som ingående byggnadsdelar uppföra tvänne boningshus för eget behof, det ena beläget i hörnet af Klostermursgatan och Bakgatan, det andra i hörnet af sist nämnda gata och Klosterledsgatan.

Muren kring nunnornas trädgård (nu tillhörig Vadstena hospitals kvinnoafdelning) är ännu äldre. 1821 hade den rundt om trädgården en höjd af 5 meter och var betäckt med gammalt munk-tegel (takpannor). Det bör anmärkas, att de delar af muren, såväl kring munk- som nunneträdgården, som vette åt sjön och bl. a. gingo förbi munkklostret (nu gamla länslasarettet), då ännu funnos kvar i hela sin utsträckning. Muren kring den gamla klosterkyrkogården har däremot sannolikt ej varit högre än nu, ty dit ägde allmänheten i regel tillträde, men den måste såsom fridlyst område vara hägnad äfven den. Emellertid är det af största vikt, att de ännu bestående, ganska betydande delarne af Vadstena klostermur (de enda klostermurar i större skala, som ännu finnas kvar i vårt land) pietetsfullt bevaras, så att icke äfven de förstöras genom hänsynslöst ingrepp af enskild vinningslystnad eller okunnighet.

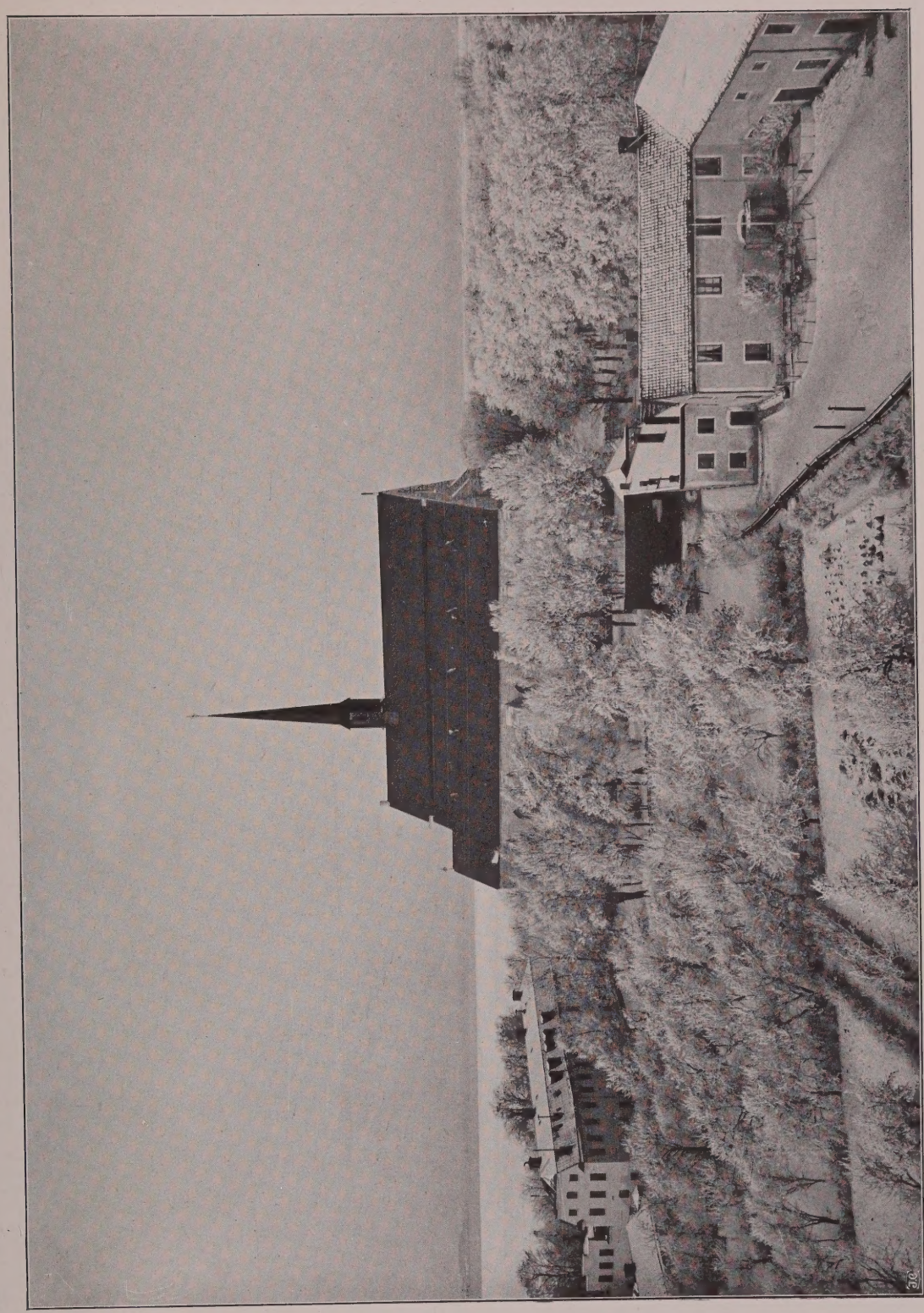

4 KLOSTERKYRKAN OCH DESS OMGIFNING.

KLOSTERKYRKAN.

Öfver trädens hvita vinterfrost sträcker sig klosterkyrkans enkla, mörka byggnadskropp med den höga, spetsiga takryttaren. Den anlades af heliga Birgitta, invigdes 1430 och restaurerades senast på 1890-talet.

Dess kvadersten, föga mosslupen, har en jämn och behaglig blåaktig färg, som gifvit byggnaden det populära namnet "Blåkyrkan".

Byggnaden till vänster på bild [4] är gamla länslasarettet, som till sin undre våning rymmer delar af det åldriga munkklostret.

Byggnaden till höger se Vadstena [5].

5

L. Widerström foto. 1908

RENGSTRANDSKA GÅRDEN.

6

S. Curman foto. 1909.

KYRKOGÅRDSMUREN.

RENGSTRANDSKA GÅRDEN.

Bild [5] visar byggnader i klosterträdgården.

I den forna munkträdgården, söder om klosterkyrkan, uppfördes af O. Rengstrand under 1820-talet ett i vinkel lagdt tegelhus, hvartill material togs från den trädgården omgifvande klostermuren, hvilken mur dock delvis ännu ingår i byggnadernas yttersidor (ej synliga å bilden). Ena längan, den till höger å bilden, nyttjades till societetssalong, senare till teater (hvilken ännu finnes kvar); den andra längan användes till värdshus. Till vänster om den senare, något indragen, uppfördes senare en tillbyggnad af trä, den s. k. suffletten. Bakom lågo ladugård, stall och andra uthus, för hvilka klostermuren äfvenledes nyttjades såsom yttermur.

KYRKOGÅRDSMUREN.

Bild [6] återger kyrkogårdsmuren vid Hospitalsgatan. Den är i sin ursprungliga form, men för något år sedan rappad.

Se för öfrigt texten till Vadstena [3] och Visby [6].

Ett stycke gammal kyrkogårdsmur alltså, som ännu fått stå trots det systematiska utrotningskrig mot dylika murar, som under decennier bedrifvits också i vårt land. Och än i dag är det dock endast med höga och högsta myndigheters kraftiga ingripande, som hägnande murar, t. o. m. medeltida murar, få stå kvar orubbade (såsom t. ex. i Karlshamn och senast i Skanör och Roslagsbro o. s. v.). När skola städernas egna myndigheter till sin stads och egen heder såsom en självklar sak skydda dylika murlängor, som dock, där de ännu finnas, utgöra en så väsentlig del af en stadsanläggnings skönhetskapital?

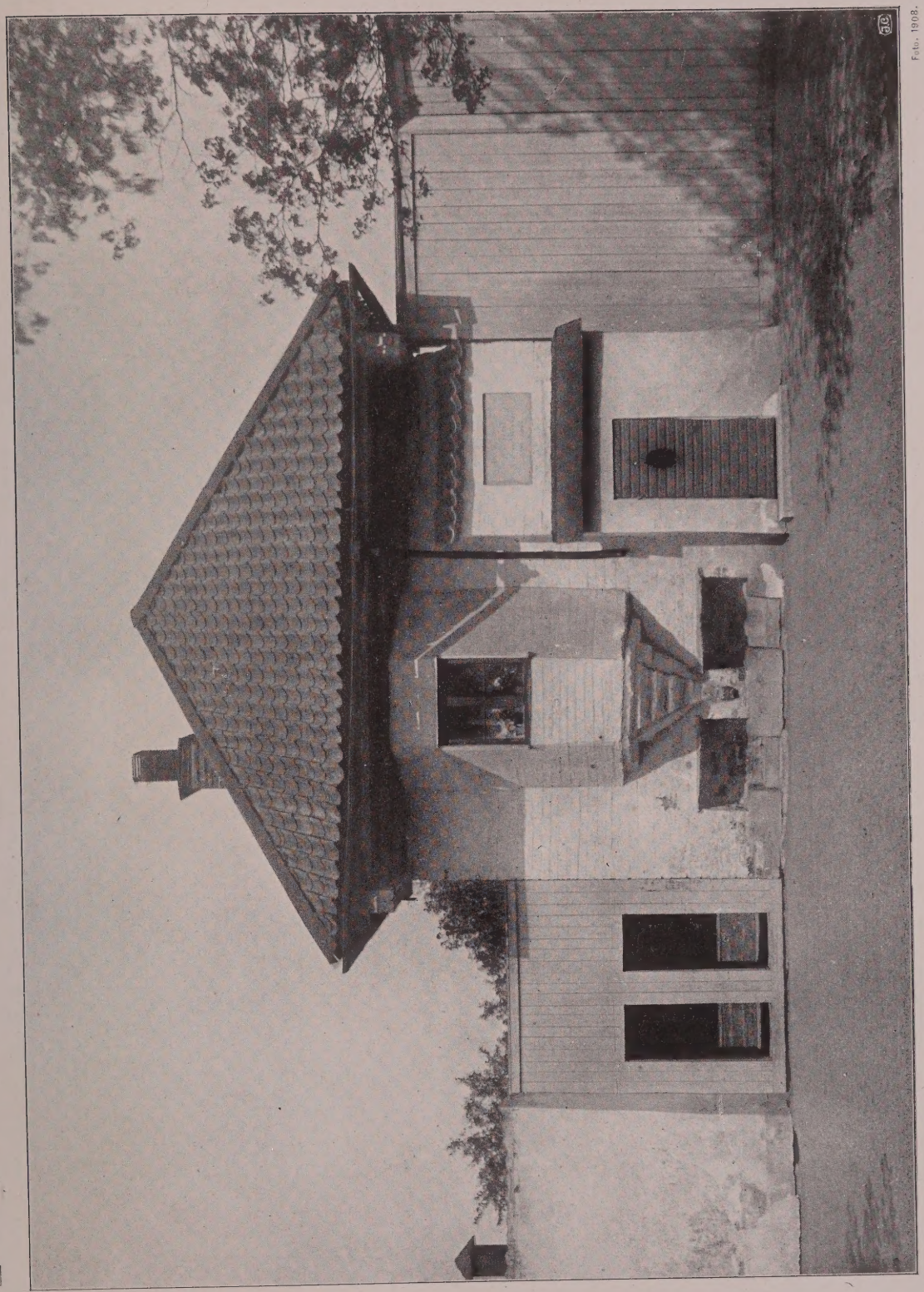

Foto. 1908.

MÅRTEN SKINNARES HUS.

MÅRTEN SKINNARES HUS.

Bild [7] visar Mårten Skinnares hus vid B-hospitalet (kvinnoafdelningen), uppfördt 1520. Det är till sitt yttre tämligen orördt (angående mur-urtagen under karnapet hänvisas till Troels Lund: "Dagligt lif i Norden etc.", del II, sid. 188-9), men tapetseradt i sitt inre. Öfre våningen har två små rum med burspråk; rummen äro hvälfda med gotiska hvalf. På baksidan finns en ursprunglig klosettnisch med kvarsittande fjöl af trä — en sällsynt raritet.

Bilden är en smula föråldrad så tillvida att träväggarna till höger och vänster nu äro aflägsnade. Befriadt från dessa obehöriga ger huset än starkare ett intryck af monumentalitet med små medel; det ligger där med det kraftigt skuggande taket som ett litet myndigt enfamiljshus, egensinnigt beredt att lefva sitt lif för sig i fredliga som i oroliga tider.

1

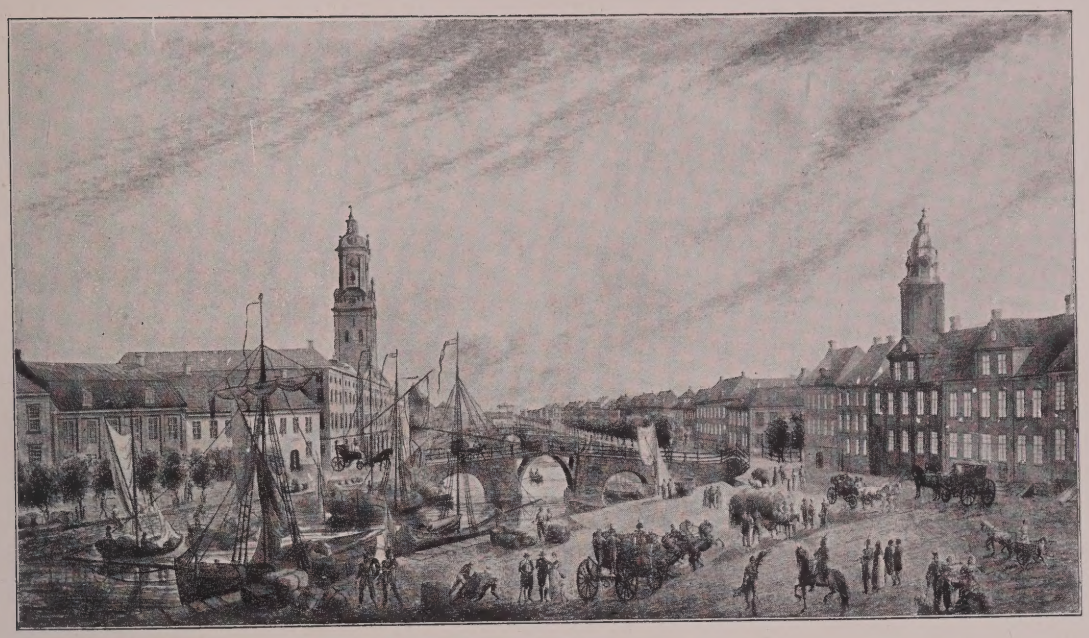

STORA HAMNKANALEN VID 1700-TALETS SLUT.
Efter samtida lavyr.

2

STORA HAMNKANALEN OMKRING 1820.
Efter akvarell i Göteborgs Museum.

STORA HAMNKANALEN VID 1700-TALETS SLUT OCH 1800-TALETS BÖRJAN.

De båda bilderna visa Stora Hamnkanalen, sedd från samma punkt nära dess västliga utlopp i Göta älf. Till vänster synes bl. a. Ostindiska Kompaniets hus, numera Göteborgs museum, och strax bakom detta sticker Tyska kyrkans torn upp. Öfver kanalen leder närmast den s. k. Kämpebron. Till höger synes Södra Hamngatans rad af köpmanshus.

Genom en jämförelse mellan de båda bilderna får man ett klart begrepp om den stora förvandling stadsbilden undergick vid sekelskiftet. Den öfre bilden visar rikt trädplanterade gator, enkla lisenindelade tvåvåningshus, oftast af trä, med höga tegeltak. Husets midtparti krönes merendels af en större gafvelkupa. Man observerar, huru just de växlande taksilhuetterna spela en viktig roll i gatubilden. Tänker man sig dessutom dessa stora takytor täckta med rödt tegel, förstår man också, hvilken uppfriskande färgverkan de måste hafva åstadkommit. Bilden ifråga utgör en ypperlig illustration till beskrifningen öfver Göteborg i Linnés Västgötaresa.

Den undre bilden, från 1820-talet, gör i förhållande till den nyss beskrifna, ett torrt och kyligt intryck. Den visar oss stadens utseende efter de stora eldsvådorna 1802 och 1804. Träden äro nästan öfverallt försvunna. Trähusen äro ersatta af stenhus, och de gamla stenhusen mestadels om- och påbyggda. — Märk i detta afseende t. ex. husen längst till vänster å bilderna. — De höga tegeltaken äro försvunna, likaså gafvekuporna. De plattade taken utefter gatan bilda en oändlig horisontallinje. Den vertikala lisenindelningen är ersatt med långa horisontala listverk på de släta putsytorna. Det är den stränga, nyktra, horisontala nyklassicismen, som gjort sig till herre öfver stadens arkitektur och gifvit den sin stela prägel, hvilken dock någon gång äfven kan höja sig till verklig förnämhet. Endas de gamla pittoreska stenbroarne stå orubbade kvar från föregående århundrade med sina vindbryggor af trä öfver det mellersta spannet.

3

STORA HAMNKANALEN PÅ 1850-TALET.
Efter litografi.

4

Aron Jonason foto.

STORA HAMNKANALEN PÅ 1890-TALET.

STORA HAMNKANALEN PÅ 1850- OCH 1890-TALEN.

Här återgifna bilder åskådliggöra den fortsatta utvecklingen af Stora Hamnkanalens fysionomi, hvars tidigare faser visas af bilderna [1] och [2]. Den största förändringen och den största konstnärliga förlusten under 1800-talets senaste hälft åstadkoms genom de gamla stenbroarnes rifning och ersättande med järnbroar 1862—64. Den konstnärliga förlusten vid detta byte är så mycket större, som de nya järnbroarna blefvo synnerligen banala. Den praktiska vinsten synes icke heller vara så synnerligen stor, då äfven järnbroarnes sidospann äro fasta.

Trots denna förändring är Stora Hamnkanalen med sina omgifvande byggnader fortfarande det mest karaktäristiska partiet af Göteborg. Västra Hamnkanalen och större delen af den Östra äro numera försvunna. Skulle en gång också Stora Hamnkanalen fyllas — det dock Gud förbjude! — då är Göteborg icke längre Göteborg.

5

TYSKA KYRKAN MED ASCHEBERGSKA GRAFKORET.

TYSKA KYRKAN MED ASCHEBERGSKA GRAFKORET.

Kristine kyrka återuppfördes 1672, sedan en eldsvåda ödelagt en äldre namne, byggd 1648, och härjades ännu en gång af elden 1746. Efter denna sista brand erhöll tornet sin nuvarande lanterninbekröning, färdig 1780. Tyska kyrkans torn med sina släta, grågula tegelmurar och sin ärggröna, vackert formade afslutning är det mest markanta draget i Stora Hamnkanalens perspektiv. Vid östra ändan erhöll kyrkan 1682 en tillbyggnad, det Aschebergska grafkoret, uppbyggdt af fältmarskalken och generalguvernören Rutger von Ascheberg till lägerstad för honom och hans familj. Koret är en åttkantig byggnad med något tryckta proportioner. Dess hörn markeras af pilastrar, hvilka uppbära ett doriskt bjälklag. Taket klädt med koppar, har formen af en svängd kupol med genombruten lanternin, krönt af en urna. Murytorna äro putsade, listverken af kalksten.

Det Aschebergska koret utgör ett om ock anspråkslöst så dock ganska tilltalande prof på svensk barockstil. Dess inre är uppdeladt i ett undre hvalf, dekoreradt med grofva stuckornament, och ett öfre rum, äfvenledes hvälfdt, men utan anmärkningsvärd arkitektur. Koret restaurerades 1899. Bilden är tagen från rådhusets gård, innan dettas västra flygel blef tillbyggd.

Vignetten härnedan är en ankarslut från kyrkan.

A. L. R.

6

A. Jonason foto. 1900.

SKANSEN KRONAN.

7

A. Jonason foto. 1900.

SKANSEN LEJONET.

SKANSEN KRONAN.

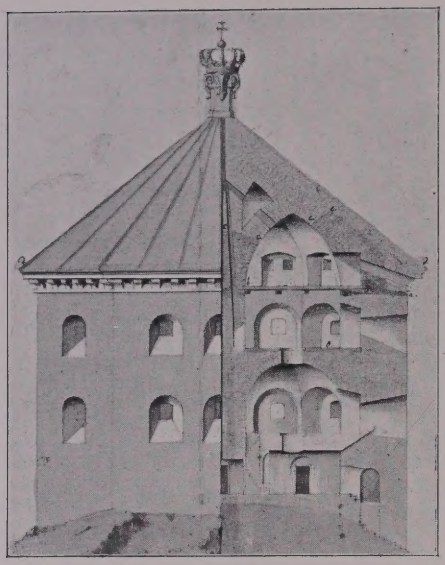

Kronan efter ritning i Krigsarkivet 1697.

Detta fäste, beläget på Risåsen sydväst om den gamla staden, uppfördes 1687—1689 efter ritning af Erik Dahlberg. Det består af ett åttkantigt gråstenstorn med två våningar för kanoner, en för eldhandvapen samt omgifvande murade vallar. I äldre tider förbands det med staden genom en kaponieranläggning. På dess tak uppsattes 1697 en krona af förgylld koppar, som efter att 1738 ha utbytts mot en träkur, 1899 återställdes efter Dahlbergs ritning. Genom sitt dominerande läge och sin karaktärsfulla silhuett utöfvar det gamla fästet en ståtlig verkan och lämnar ett viktigt bidrag till stadens totalbild sedd från älfven eller de kringliggande höjderna. Skansen är för närvarande väl underhållen och inrymmer ett militärmuseum, grundadt af öfverste Claes Grill, hvilken i egenskap af fortifikationsbefälhafvare sörjde för det gamla minnets iståndsättande och förskönandet af dess närmaste omgifning. Tyvärr hade redan dessförinnan staden tillåtit bebyggandet af Risåsens sidor på ett estetiskt allt annat än tilltalande sätt och omintetgjort de präktiga verkningar, som med en taktfull stadsplan för omliggande partier hade kunnat vinnas just genom Skansen och berget. *A. L. R.*

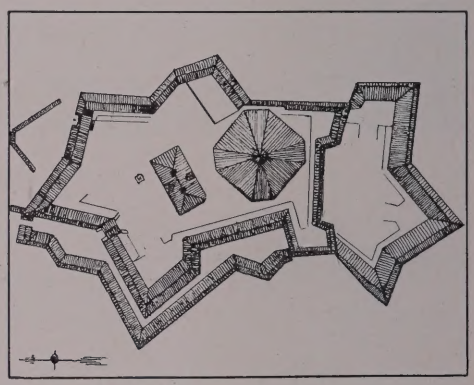

Skansen Kronan. Totalplan.
Efter original i Fortifikationsarkivet.

SKANSEN LEJONET.

Beläget å Gullberget nordost om staden, samma plats där Emerentia Pauli år 1612 utförde sin berömda bragd, hälsar numera det kraftiga gråstensfästet de resande, som med järnväg anlända till Göteborg. Om dess läge är mindre dominerande än Kronans, erbjuder dock Lejonet med sin stjärnskans och sitt runda torn en lifligare och mera pittoresk kontur. Skansen fullbordades 1689. Å dess takkrön uppsattes 1692 ett lejon af koppar, upprest och hållande svärd och sköld, den senare med svenska vapnet. Vid en restaurering 1893 anbragtes å skansen ett nytt lejon i stället för den träkula, hvilken tidigare fått ersätta det ursprungliga.

A. L. R.

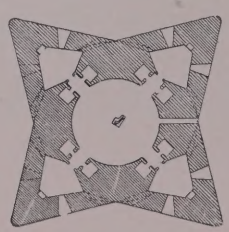

Skansen Lejonet. Bottenplan.
Efter original i Fortifikationsarkivet.

A. Hartman foto, 1909.

KRONHUSET.

8

KRONHUSET.

Byggnaden uppfördes under förra hälften af 1600-talet till kronomagasin och tyghus. Vid riksdagen 1659—60 apterades nedre våningen till rikssal, hvarest ständerna efter Karl X Gustafs död hyllade Karl XI. Från 1680 och till 1898 tjänstgjorde den nedre våningen som garnisonskyrka. Det stora, röda tegelhuset gör med sina sträfpelare, sina höga gaflar och sitt branta tak (nu täckt med svartmålad plåt), med de smårutade fönstren och de uppslagna luc-

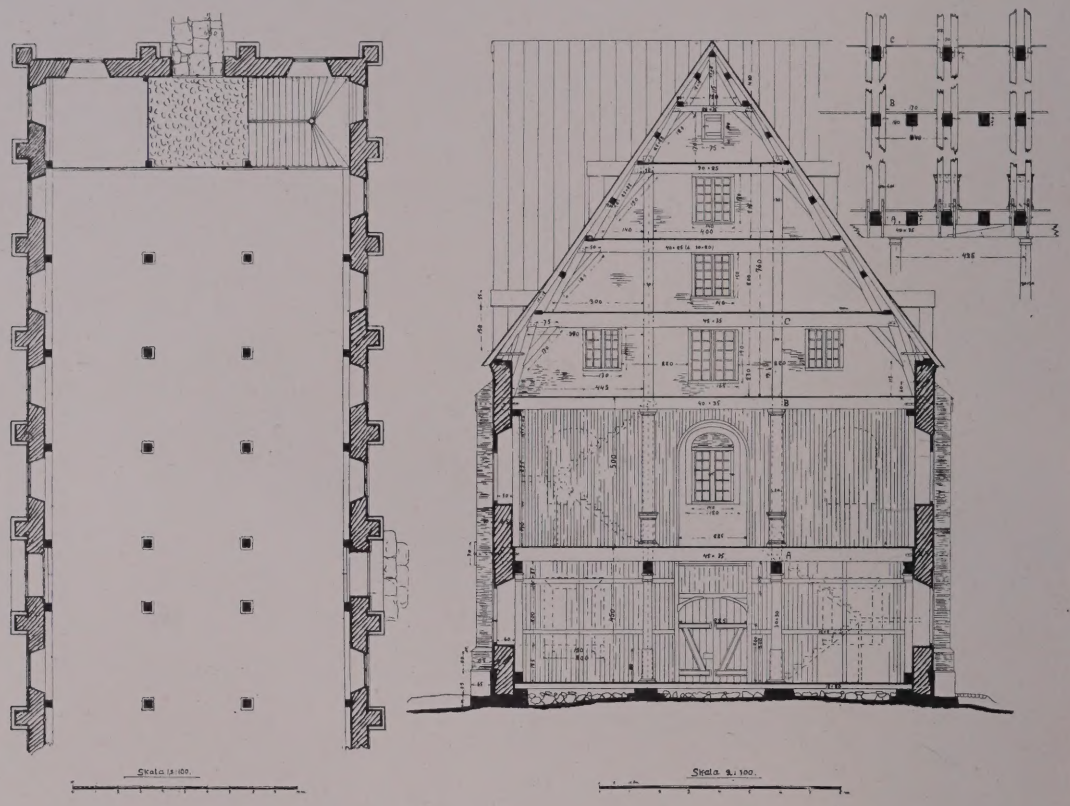

Plan, tvärgenomskärning och konstruktionsdetaljer.
Uppmätning af E. Milles 1907.

korna ett hög i grad ålderdomligt och ståtligt intryck, på ett lyckligt sätt stegradt genom den omgifvande tyggårdens trefna, putsade och tegeltäckta 1700-tals byggnader — verkstäder, skjul och boställen. Byggnadssättet kommer en ovillkorligen att tänka på de holländska handelsstädernas magasin och förrådshus. Det yttres dekorativa utstyrsel inskränker sig till några anspråkslösa, groft snidade troféer af trä anbragta öfver portalen och fönstret å framfasadens midt. De härröra sannolikt från Karl XI:s tid. I det inre har man att observera den särdeles kraftiga takkonstruktionen, afsedd att möjliggöra en tung belastning af vindens alla bottnar, hvilket framgår af den här meddelade tvärgenomskärningen.

A. L. R.

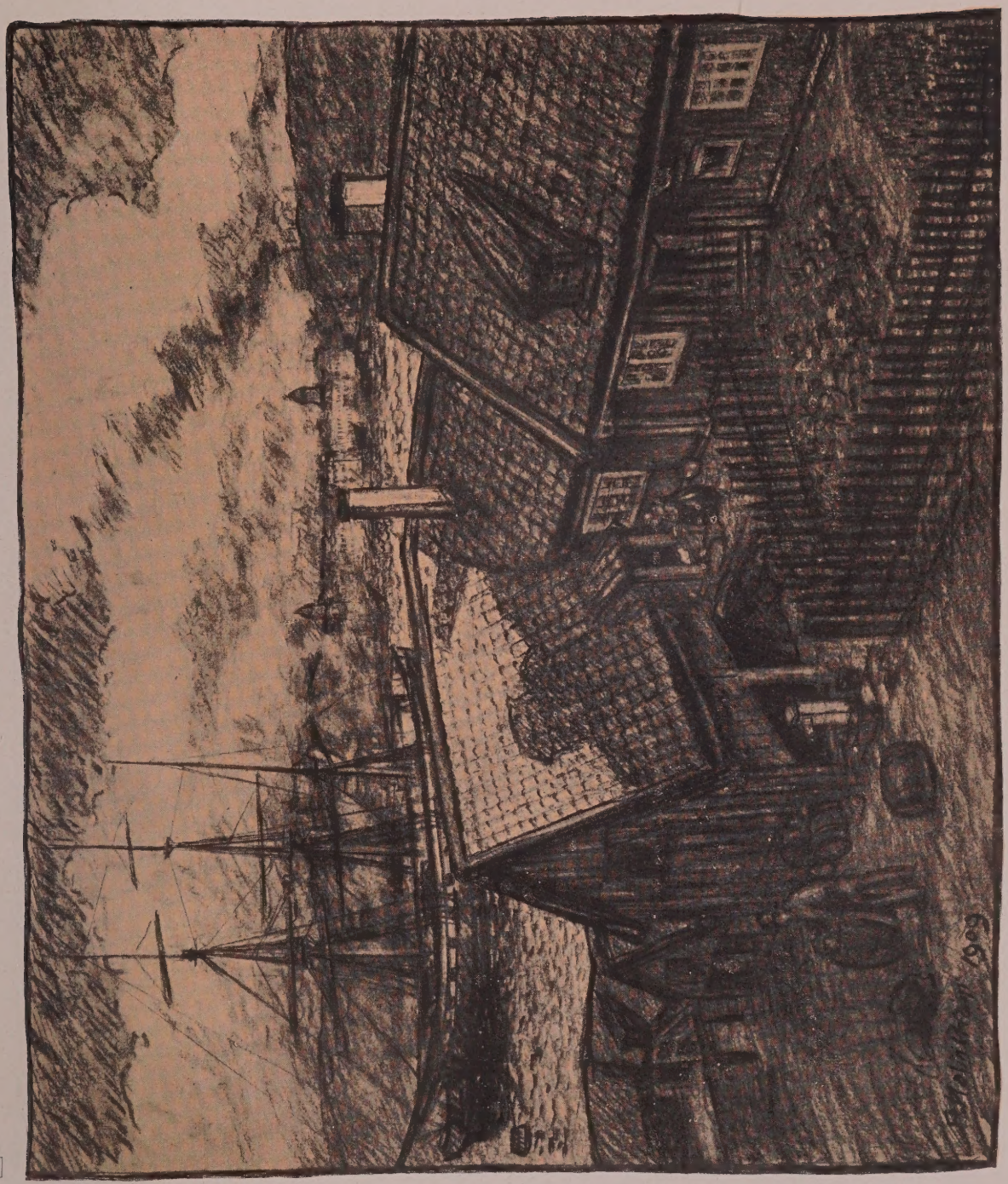

GÖTEBORGS HAMN FRÅN BLÄSAN.
Efter kolteckning af O. Holmström.

10

R. Dahlöf foto. 1872.

GAMLA SLUSSKVARNEN FRÅN ÖSTER.

11

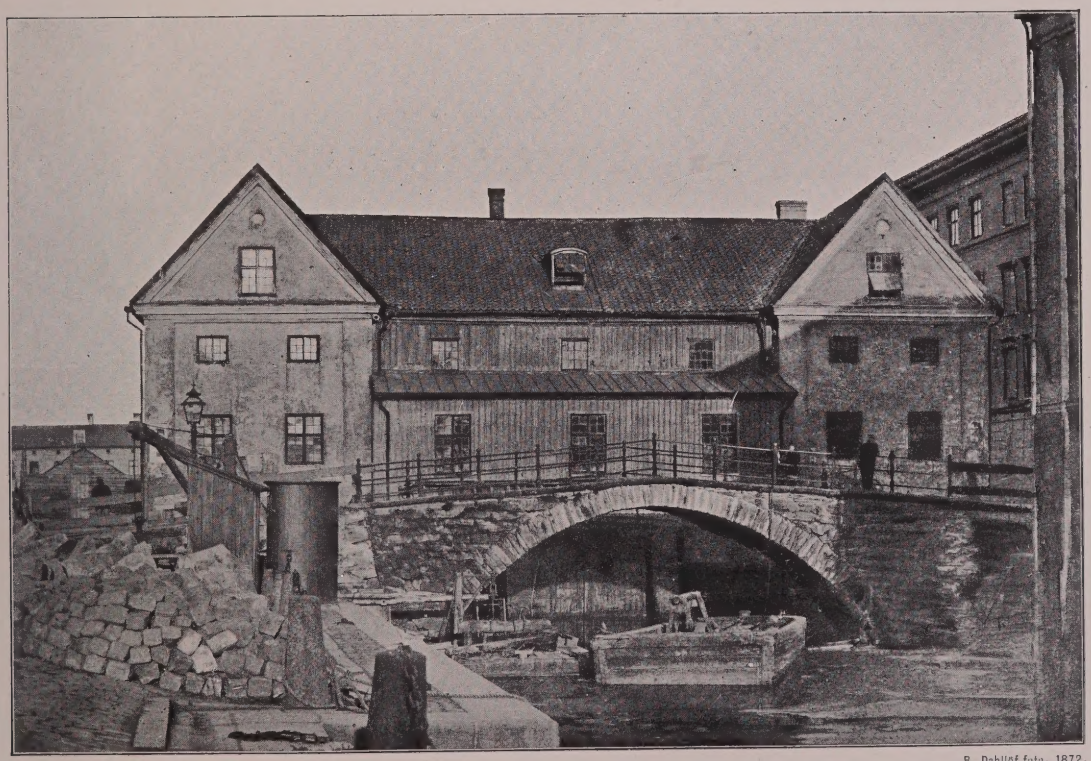

R. Dahlöf foto. 1872.

GAMLA SLUSSKVARNEN FRÅN VÄSTER.

GAMLA SLUSSKVARNEN.

Slussen och slusskvarnen befunno sig sedan 1648 vid Mölndals- eller Fattighusåns inflöde i Stora Hamnkanalen strax norr om den plats, där Hotel Göta Källare nu ligger. De anlades sagda år af Johan Jacobsson Kuyl och ägde bestånd till 1872, då kvarnen nedrefs, hvarefter slussen flyttades till det ställe, där ån och vallgrafven mötas. Det enkla kvarnhuset visar den lyckliga rytm och ytfördelning, hvilka så ofta vid gamla byggnader af anspråkslösaste art synas ha vunnits på instinktens väg, medan våra dagars arkitekter ej sällan fåfängt söka dem med mycken eftertanke och beräkning.

Stenbron vid husets västra sida tillhör en typ, som ej varit ovanlig i vårt land, men som ett ofta öfverdrifvet bekvämlighetsnit i de flesta fall ersatt med nyare skapelser, hvilka, med mera pretention, bjuda ögat mindre fägnad än den rena bågen och de svagt lutande öfre konturlinjerna hos de gamla broarna.

A. L. R.

12

Aron Jonason foto.

LANDSHÖFDINGERESIDENSETS PORTAL.

LANDSHÖFDINGERESIDENSETS PORTAL.

Landshöfdingeresidenset uppfördes år 1647 af dåvarande generalguvernören öfver Sveriges västra provinser grefve Lennart Torstensson och inköptes för sitt nuvarande ändamål af Kronan år 1700. Ursprungligen i två våningar med rusticerade hörn, putsade murar och högt svart tak (se vidstående bild), erhöll huset 1855 ytterligare en våning och försågs å fasaderna med åtskilliga sirater i puts och gips, hvilka i beklaglig grad förtaga dess historiska prägel. Sandstensportalen, med Lennart Torstenssons och hans makas, grefvinnan Beata de la Gardies, vapensköldar, visar någon frändskap med portalerna på det Torstenssonska huset i Stockholm, nuvarande Arffurstens palats. Med sina broskornament och maskaroner är den ett typiskt exempel på den dekorativa stilen i vårt land vid midten af 1600-talet.

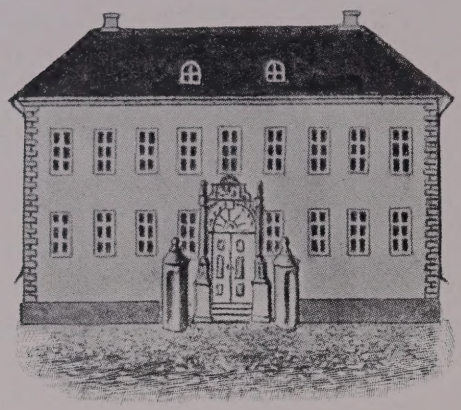

A. L. R.

Aron Jonason foto.

13

OSTINDISKA KOMPANIETS HUS, NUMERA GÖTEBORGS MUSEUM.
Före restaureringen.

OSTINDISKA KOMPANIETS HUS, NUMERA GÖTEBORGS MUSEUM.

Ostindiska kompaniet, som från år 1731 erhållit kungligt privilegium på all Sveriges handel öster om Goda Hoppsudden, var ett af de märkligaste bland de många företag, hvarmed Frihetstiden sökte höja landets välstånd och ekonomiska styrka. För att mottaga de ansenliga massor af gods, hvilka hemfördes ombord på Kompaniets stora och bevärade fartyg, uppbyggdes på 1750- och 60-talen ett väldigt magasin af holländskt tegel efter ritningar af stadsarkitekten B. V. Carlberg, delvis omarbetade af C. Hårleman. Byggnaden erhöll inga detaljer eller prydnadsformer utöfver det nödvändigaste, men gjorde tack vare sin storlek och sina proportioner ett lyckligt intryck af solid styrka. Å vår bild teckna sig fartygens tåg och tackel pittoreskt mot den allvarliga murytan.

Efter Ostindiska Kompaniets upplösning 1813 kom huset i stadens och statens ägo; sedermera har det öfverlämnats till Göteborgs Museum och inrymmer nu dess samlingar. En ombyggnad 1895 lämnade det yttres karaktär orörd och tillade blott några dekorativa detaljer. Omstående bild visar utseendet före denna ombyggnad.

A. L. R.

11

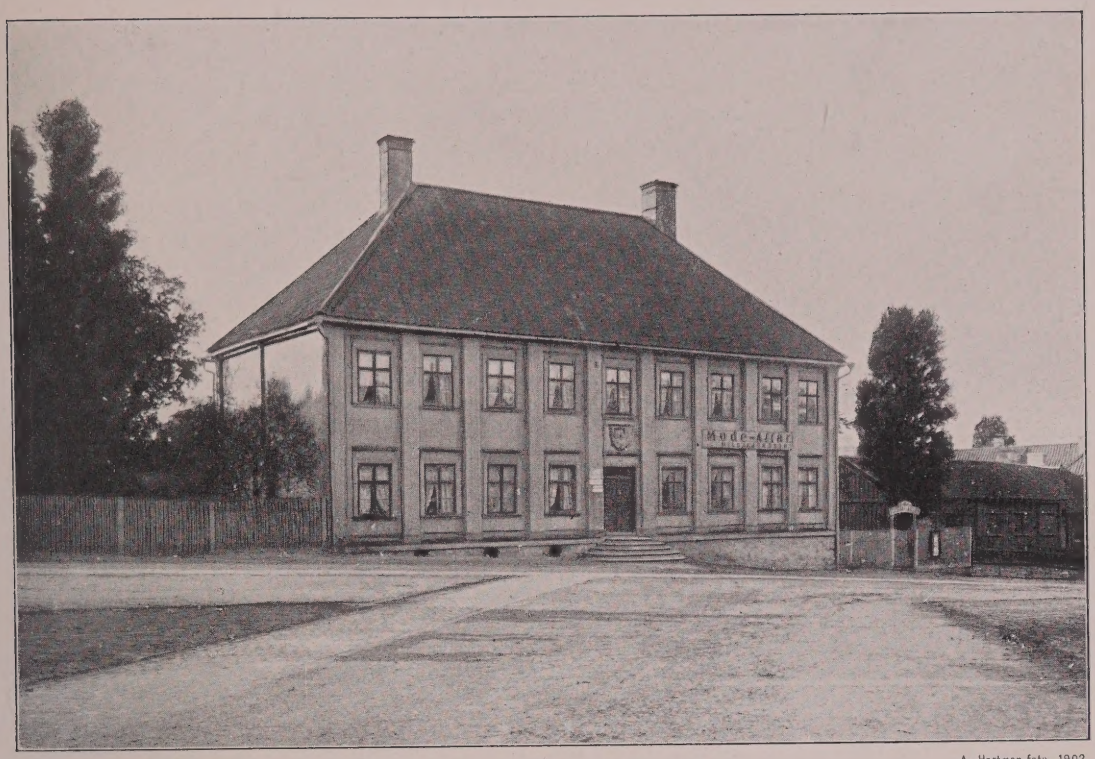

A. Hartman foto. 1902.

GATHENHJELMSKA HUSET VID STIGBERGSTORGET.

15

Plathino & Olson foto.

FÖRSTUGA I GATHENHJELMSKA HUSET.

GATHENHJELMSKA HUSET VID STIGBERGSTORGET.

Denna byggnad är ett godt och väl bevaradt prof på huru de förnämligare bostadshusen i Göteborg tedde sig under 1700-talet. Väggarne, timrade af trä och brädbeklädda med kittade fogar, äro å långsidorna uppdelade genom breda pilastrar, fönstren hafva prydliga omfattningar och ingångsdörren krönes af en uppsats med volutor och katusch i rokoko, (bild [16]). Afsikten att gifva huset en prägel af solid och förnäm stenarkitektur är ögonskenlig. Carl von Linné framhåller just i sin Västgötaresa, huru trähusen i Göteborg genom fasadernas anordning och målning på något afstånd likna stenhus. Men mer än fasadens utstyrsel bidraga dess goda proportioner och det stora tegeltaket med sin vackra lutning och de väl anbragta skorstenarne till det intryck af ståtlighet och ro, som den enkla byggnaden meddelar. Å bilden framträder dessutom, huru den på ett lyckligt sätt flankeras af höga popplar och andra träd. Däremot synes icke det oansenliga, men för helhetsverkan gynnsamma uthus från 1700-talet, hvilket ännu kvarstår vid vänstra sidan af den stora byggnaden. Dennas bakre långsida har erhållit en modern brädbeklädnad samt veranda.

Namnet har huset fått, emedan enligt sägnen den beryktade kaparen Lars Gathenhjelm († 1718) där skulle ha residerat, något som dock motsäges åtminstone af den stilkaraktär byggnaden nu uppvisar i sin yttre och inre dekoration. Den har dock i hvarje fall tillhört det s. k. Gamla varfvet, hvilket af Karl XII öfverlämnades till Gathenhjelm och innehades af dennes änka till år 1720.

Den inre arkitekturen är, liksom den yttre, utförd af trä. Mot den i förstugan inträdande öppna sig trenne tryckta bågar, hvaraf de två på sidorna lämna tillträde till bakre delen af förstugan, hvarifrån en dörr leder till trädgården, medan den mellersta omsluter en trappa som, hunnen till ett hvilplan, uppdelas i två armar, löpande vinkelrätt mot den första. Trappornas räcken och stegens främre profiler förtjäna uppmärksamhet. Rummet framför trappan har väggarne uppdelade genom målning i nischer, hvari framträda i grisaille målade allegoriska figurer, bild [17]. Väggarne äro liksom äfven trappan målade i gröngrå ton, hvilken väl närmast vill påminna om marmor och som återfinnes i andra inredningar från 1700-talets förra hälft. Taket af bräder, med en fruktkrans af trä i midten, är liksom de äfvenledes i trä skurna musslorna mellan trappväggens bågar (se vignetten här nedan) måladt hvitt. Förstugan får ljus framifrån genom ett fönster, på insidan försedt med en lucka, målad i Berainmönster med arabesklika bandslingor.

A. L. R.

16

HUFVUDPORTAL.

17

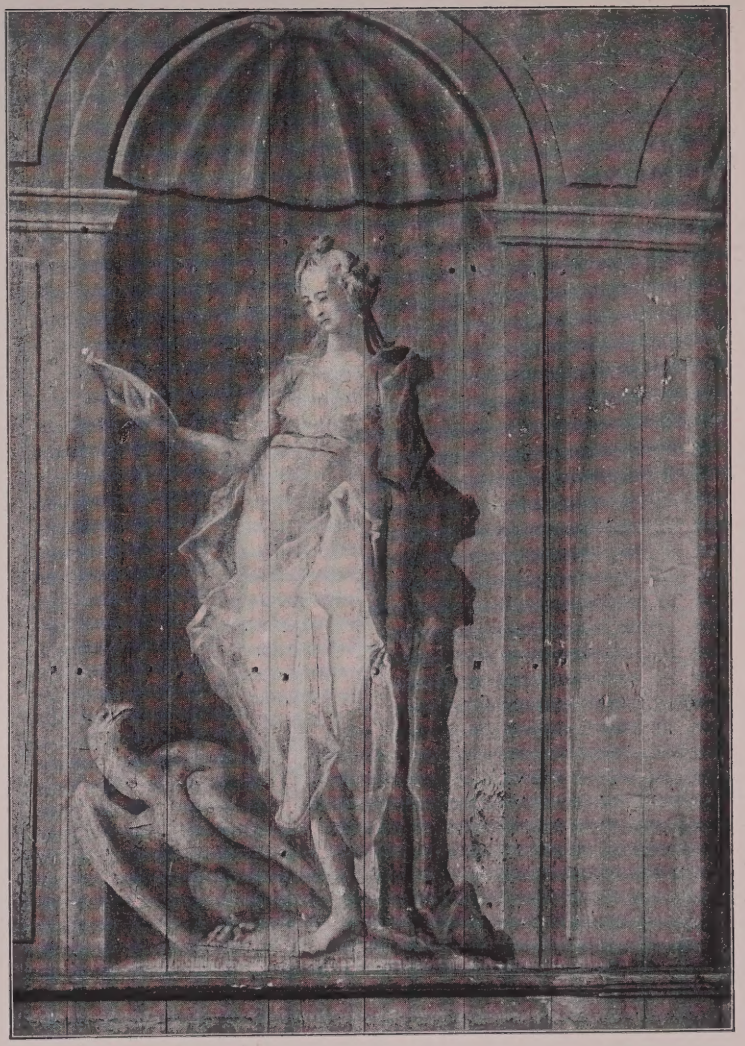

VÄGGMÅLNING I FÖRSTUGAN.

GATHENHJELMSKA HUSET.

GÖTEBORG.

GATHENHJELMSKA HUSET. VÄGGMÅLNING I FÖRSTUGAN.

Den här afbildade figuren med spegeln i handen torde föreställa Klokheten. De olika figurerna bilda icke någon sammanhängande följd med afseende på hvad de åskådliggöra. Sannolikt äro de utförda efter kopparstick. Målningen, grått i grått, vittnar om en drifven handtverksteknik. *A. L. R.*

Från öfre våningen i Gathenhjelmska huset.

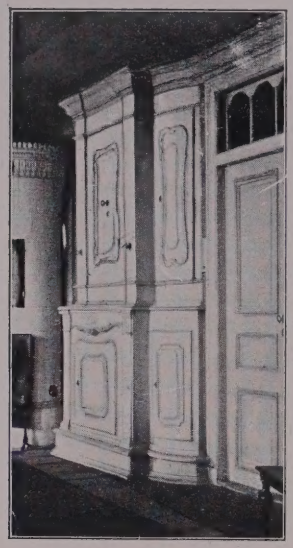

S. Eriksson foto. 1909.

Väggskåp af trä med grofva rokokoformer.

GATHENHJELMSKA HUSET. PORTALEN.

Bekröning af snidadt trä, arbetet erinrande om orneringen å gamla fartyg, stilen utpräglad rokoko. Dörrarna med sina fyllningar äro betecknande för 1700-talets förra hälft. Den rundade yttre trappan utgör äfven ett spår af rokokostilens inflytande.

Vignetten här nedan är ett dörrbeslag från byggnaden. *A. L. R.*

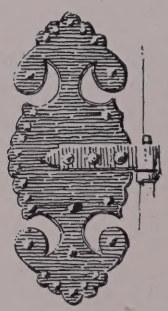

A. Hartman foto. 1909.

CARNEGIESKA HUSET.
Södra Hamngatan n:o 11.

CARNEGIESKA HUSET VID SÖDRA HAMNGATAN.

Uppfördes vid början af 1800-talet för kommerserådet William Chalmers, ägdes sedermera af kommerserådet B. H. Santesson och tjänar numera som kontor för de Carnegieska bolagen. Denna byggnad är det enda fullt bevarade göteborgska patricierhus från stadens glansperiod vid början af förra århundradet. Fasaden, ett typiskt prof på god privatarkitektur i sträng nyklassisk anda, är utförd i puts med de stora halfkolonnerna, portalen och andra detaljer i kalksten. Till karaktären bidraga de goda proportionerna, de rena profilerna och det alltigenom precisa utförandet.

Vignetten här nedan är en i trä skuren, ornerad fyllning från husets inredning, — se bild 20.

A. L. R.

19

A. Hartman foto. 1909.

20

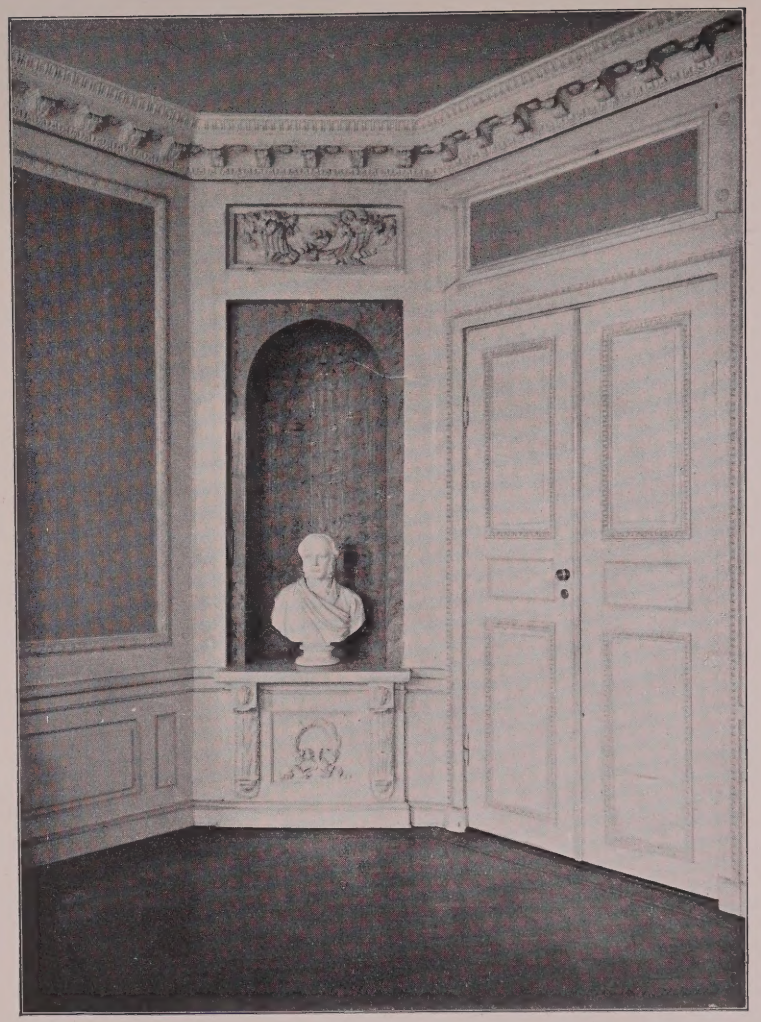

A. Hartman foto. 1909.

INTERIÖRER FRÅN CARNEGIESKA HUSETS HUFVUDVÅNING.

INTERIÖRER FRÅN CARNEGIESKA HUSET.

De båda bilderna gifva vackra exempel på den fina, nyklassiska dekoration, som ännu finnes kvar i den förnämligaste våningen, 1 tr. upp. Väggarnes samtliga listverk och ornament

i de rum, hvarifrån bilderna tagits, liksom i ännu ett par andra äro skurna i trä och målade med hvit oljefärg, medan väggfälten endera äro klädda med gul och grå marmorstuck eller afsetts för att upptaga fyllningar af målade tapeter, kanske äfven sådana af siden. Den å bild [19] synliga spegeln, med snidad och förgylld träram, krönt af Jupiters örn med åskviggen, har gifvetvis varit kompletterad med ett bord i samma stil. Äfven i den stora salong, som skymtar genom dörröppningen på samma bild, finnas förgyllda speglar å fönsterväggarne och öfver spiseln. Några detaljer, fyllningen under nischen å bild [20] och en list å fönsterfordret återgifvas här i penntecknning. Se äfven vignetten å bild [18].

Angifvas bör att bysten å bild [20] ej tillhör den ursprungliga anordningen.

A. L. R.

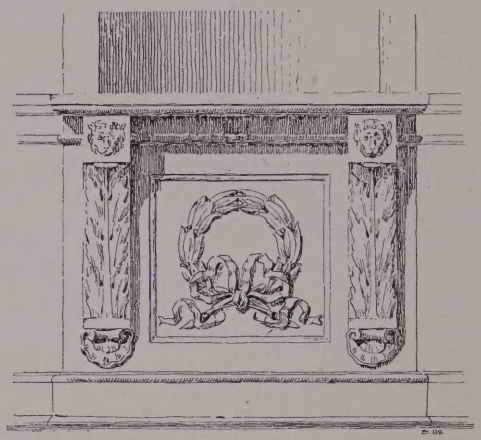

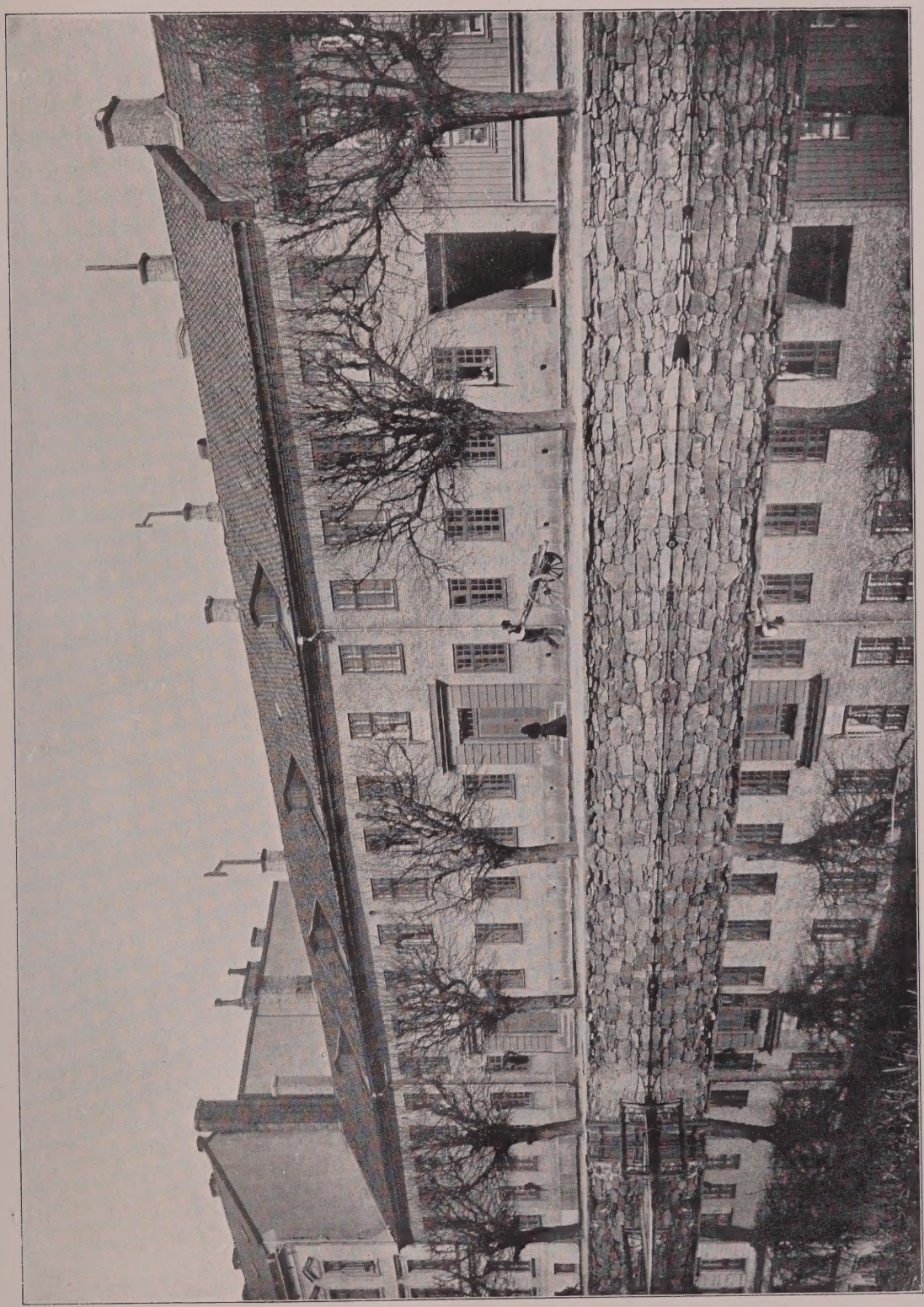

21

WILLINSKA FRISKOLAN VID STAMPGATAN.

WILLINSKA FRISKOLAN VID STAMPGATAN.

Willinska friskolan vid Stampgatan byggdes 1831—35 efter ritning af majoren J. F. Weinberg. Huset är uppfördt af det grågula tegel, som så ofta kommit till användning i Göteborg, taket är täckt med rödt tegel. De enkla, rusticerade portalerna äro utförda i tegel. Utan att framträda med andra än de blygsammaste anspråk har huset en god och tilltalande hållning. Å bilden framträder på ett lyckligt sätt dess läge vid ena sidan af Mölndalsån — här kallad Fattighusån — med dess trefliga kaj af ohuggen sten, dess klappbryggor och den långa raden af knotiga pilar. Vi äga här ännu kvar ett oförfalskadt stycke gammal göteborgskanal.

A. L. R.

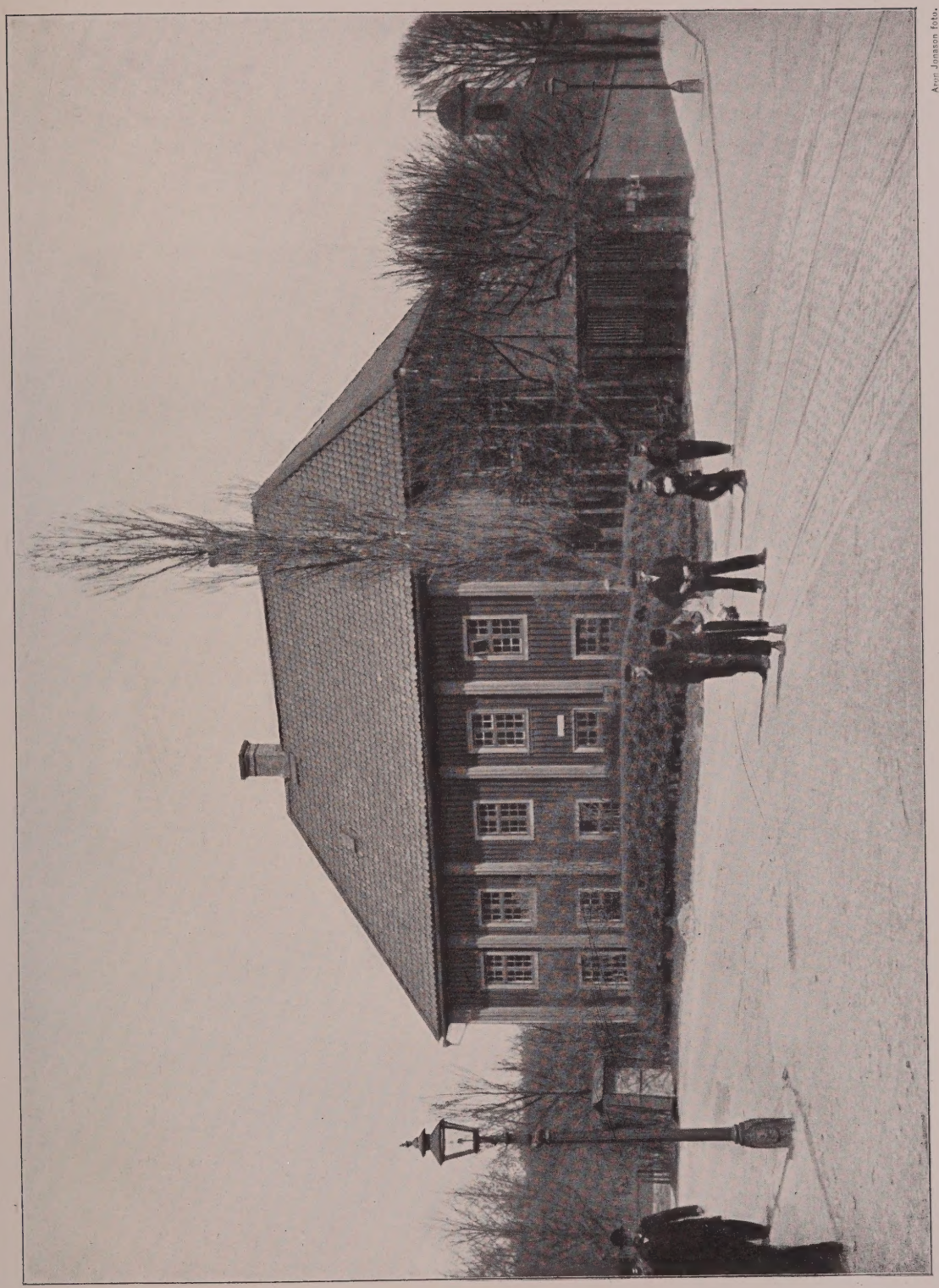

Axel Jonsson foto.

22

GAMLA FATTIGHUSET VID STAMPGATAN.

GAMLA FATTIGHUSET VID STAMPGATAN.

Huset, beläget i hörnet af Stampgatan och Lilla Stampgatan, uppfördes af David Smija och Hans Coopman till klädesfabrik (däraf Stampgatan) och inköptes 1725 af staden till fattighus. Denna enkla träbyggnad med sina röda väggar, hvita poster och sitt branta tak af rödt tegel är ett anspråkslösare prof på samma arkitektur, som, förnämare utformad, möter oss i "Gathenhjelmska" huset vid Stigbergstorget och som gaf 1700-talets Göteborg dess prägel. Jämför Göteborgsbilden [14].

A. L. R.

23

A. Hartman foto. 1904.

GAMLA ARTILLERIKASERNEN.

24

GAMLA ARTILLERISTALLARNA

GAMLA ARTILLERIKASERNEN.

Öfver hufvudingången var anbragt en kalkstenstafla med inskriften: "Caserne under Konung Gustaf IV Adolphs Regering på Borgerskapets bekostnad uppförd 1798". Byggnaden användes som kasern för Göta artilleriregemente till 1895, öfvertogs sedermera af staden och uthyrdes till enskilde, försåldes 1907 till staten, som på tomten låtit uppföra en stor byggnad för k. telegrafverket. Med den gamla artillerikasernen har ett i sin enkelhet nog så karaktäristiskt byggnadsminne gått all världens väg. Äfven i sitt förfall tedde sig de grå tegellängorna med det röda taket, äfvenledes af tegel, både pittoreskt och monumentalt. Trots att kostnaderna icke fingo öfverskrida det sedvanliga, önskade man tydligen vid byggnadens uppförande åstadkomma såväl en ståtlig helhetsverkan som en viss omvårdnad i detaljer. Enformigheten bröts genom mansardtäckta paviljonger i hörnen, hvilkas nedre partier erhöllo en rustikhärmande behandling. Inkörsporten omgafs af dubbla rusticerade kolonner, uppbärande ett förkroppadt bjälklag, de smärre portarnas och dörrarnas omfattningar pryddes med krigarhufvuden och lejonmasker. Till det helas verkan bidrogo icke minst de omgifvande planteringarna, särskildt raden af höga popplar utmed östra fasaden, hvilken kvarlämnats för att stå vakt jämväl utanför det nya hus, som nu reser sig på den gamla kasernens plats. I en omfattningsmur till telegrafverkets gård äro äfven infogade de nämnda portomfattningarne, af hvilka tvänne små afbildningar här meddelas.

A. L. R.

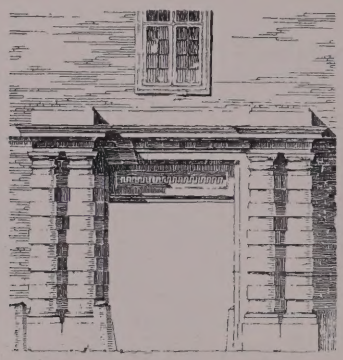

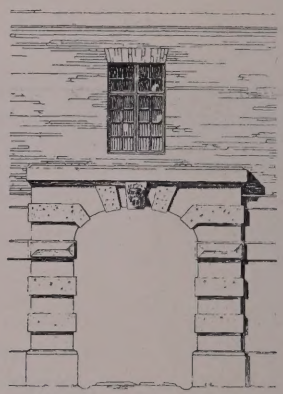

GAMLA ARTILLERISTALLARNA.

Gamla artilleristallarna tillhörde, som af namnet framgår, artilleriregementet och hafva delat öden med karsernen, men kvarstå i motsats till denna, tjänande privata ändamål. Den putsade tegellängan med släta murytor och rustikhärmning vid hörn och portar är ett exempel på, huru man i gamla tider äfven för en tarflig ekonomibyggnad kräfde omsorg och smak.

A. L. R.

[1]

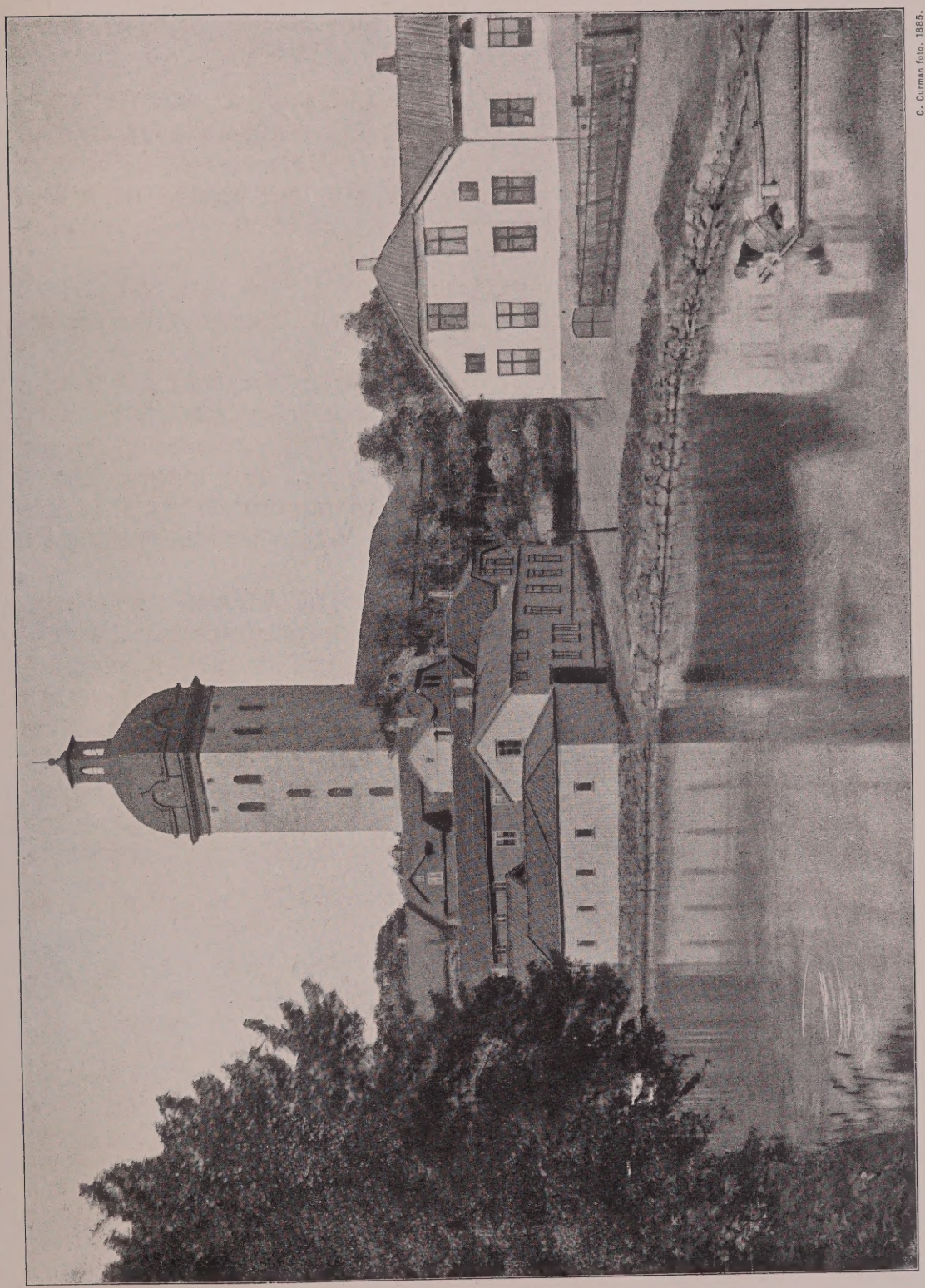

C. Curman foto. 1885.

PARTI UTMED VISKAN MED CAROLIKYRKAN.

PARTI UTMED VISKAN MED CAROLIKYRKAN.

Om kyrkan heter det hos Borås äldste historieskrifvare, Nils Hufvudson Dahl (tryckt 1719), att

"Til Gudstjensten hafwer thet nya Borgerskapet i förstone och några åhr bortåht / warit benögd at betjena sig af gambla Torpa Sokn Kyrkjo / then ock af K. Gustaf Adolph skal blifwit bättrad / til hvilkens skrud och prydning the jemvel något niutit af thet Preusiska bytet; men hafwer sedan igenom Kongl. resolutioner ärhållit hjelp och understöd til thes utwidgande och förnyande."

Denna "utvidgade och förnyade" kyrka har emellertid tre gånger, 1681, 1727 och 1822, härjats af eld, hvarför den nu befintliga kyrkobyggnaden väl icke mycket påminner om den ursprungliga.

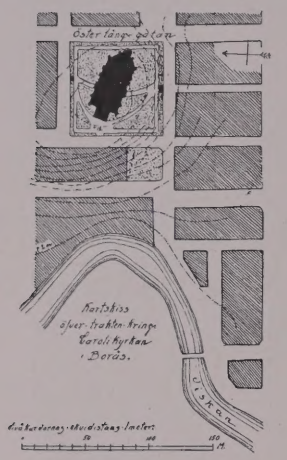

Ritningen till den nuvarande tornhufven är fastställd af Gustaf III, sedan den godkänts af Öfverintend:ts Contoiret den 7 April 1791.

Den tornhuf, som sålunda fastställts, torde emellertid hafva uppförts först efter 1822 års brand, då tornet, såsom man tror, genom ett missförstånd af ritningarna äfven gjordes något för högt, hvilken omständighet man har att tacka att tornet nu framträder så mäktigt och imponerande.

Vidstående planskiss öfver det afbildade området visar en tämligen skematisk och banal stadsplanetyp utom för partiet mellan åstranden och kyrkan. Man har låtit byggnaderna gå ned till vattnet i ett kvarter och sparat en liten bit grönska i kvarteret därofvanför närmast kyrkan. Dessa båda omständigheter, i förening med markens stigning, hafva i hög grad medverkat till att göra den här återgifna stadsbilden så tilltalande. Den på många håll framträdande tendensen att från våra städer utrota alla sådana byggnadspartier, som stiga direkt upp ur vattnet, är synnerligen beklaglig. De "Strandvägar", som pläga träda i deras ställe uppväga sällan de ur vattnet uppstigande byggnadspartiernas pittoreska effekt.

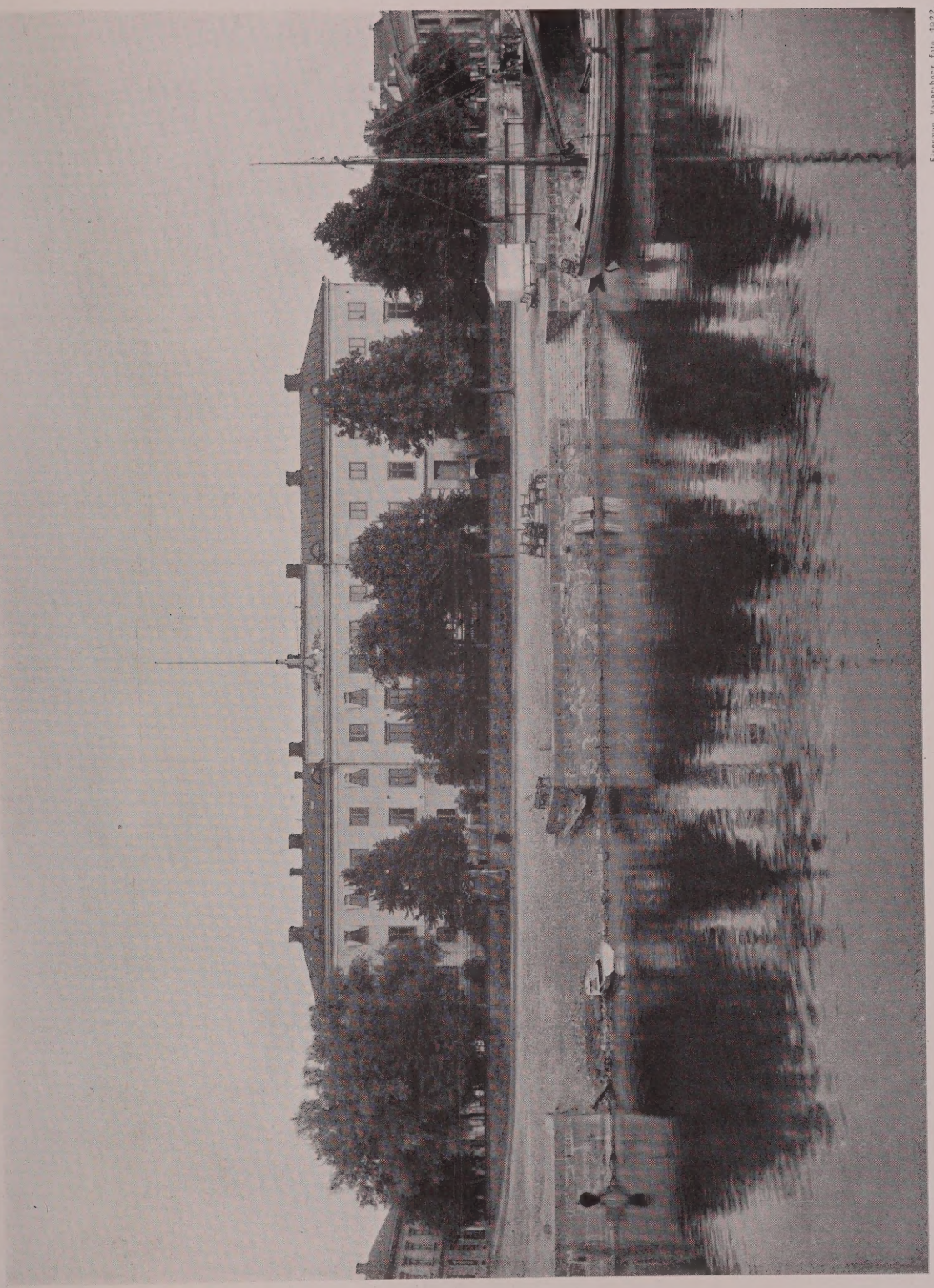

Eiserman, Vänersborg, fots. 1922.

LANDSHÖFDINGERESIDENSET, FASADEN MOT HAMNEN.

[1]

LANDSHÖFDINGERESIDENSET.

Residenset i Vänersborg är till sin äldsta del uppfördt 1754 efter ritningar af arkitekten Karl Hårleman. Detta hus (se bild [2] baksidan) utgjorde endast hälften af det nuvarande, närmare bestämdt dess södra del. Byggnaden hade det för rokokotiden i vårt land vanliga fasadschemat, en rusticerad undervåning och däröfver en slät fasadyta, bruten på framsidan af en midtrisalit och på baksidan af tvänne sidorisaliter, samt med ett jämförelsevis lågt brutet tak. Fasaddekoreringen var så godt som ingen. Den inskränkte sig till riksvapnet omgifvet af ett rokokoornament i hufvudfasadens fronton.

I detta skick stod huset till år 1834, då en svår eldsvåda härjade staden, som helt och hållet nedbrann. Endast kyrkan och residenset skall ha räddats, det senare dock i skadadt skick. I samband med den reparation som måste utföras önskade man om- och tillbygga huset, så att utrymmet blefve fördubbladt. Ritningar, som godkändes af Öfverintendentsämbetet, utarbetades af arkitekten S. Enander 1836 (bild [2]). Enander fördubblade byggnadens längd men bibehöll den Hårlemanska takformen och äfven lisenmotivet i fasadens risaliter. Långfasaderna ha mycket breda, något framskjutande midtpartier uppdelade med lisener och med för empiretiden typiska gafvelförsedda fönsteromfattningar i hufvudvåningen. Detta förslag kom emellertid aldrig till utförande. Till Öfverintendentsämbetet inkom ett nytt, tydligen i orten utarbetadt förslag, författadt af P. Wallström. Detta (bild [3]), som visar en något bättre planlösning än det föregående, slopar den Hårlemanska takformen och ger byggnaden ett lågt obrutet tak samt betonar i öfrigt horisontalerna i fasa-

(Forts. å bild [2]—[3], baksidan.)

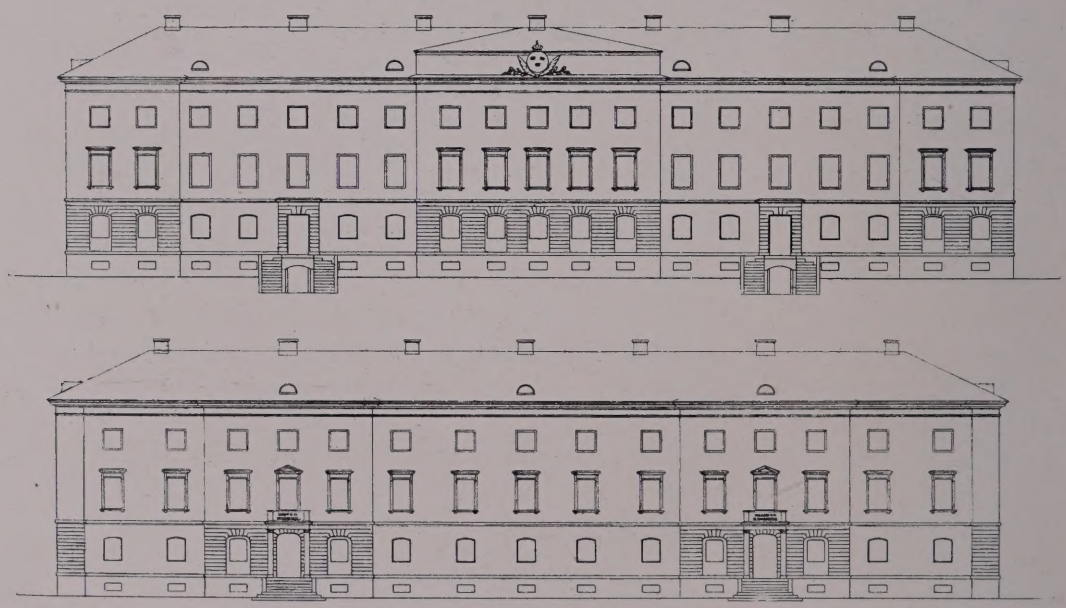

C. G. Blom Carlsons ritningar 1843. Fasad mot hamnen (öfverst) och mot torget (nederst).
(K. Byggnadsstyrelsens arkiv.)

2

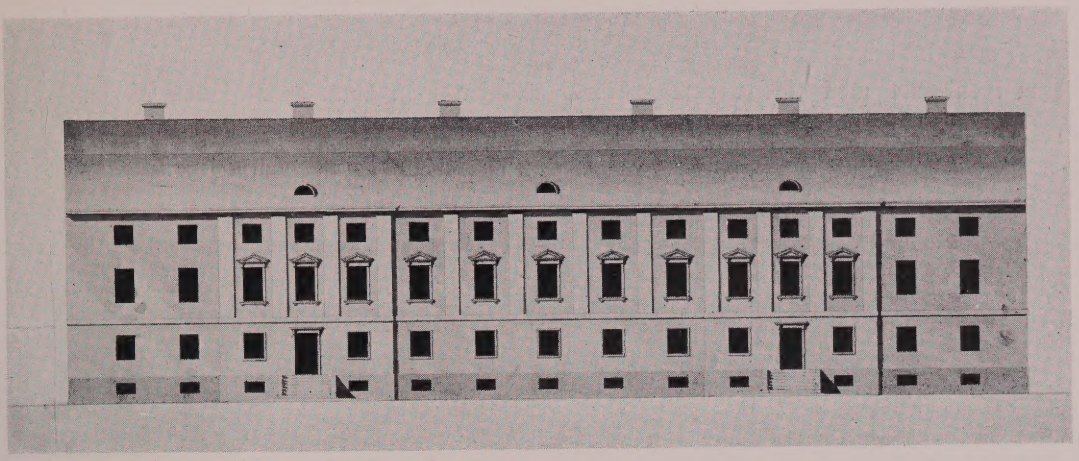

LANDSHÖFDINGERESIDENSET. FÖRSLAGSRITNING AF S. ENANDER 1836.
Fasad mot torget.
(K. Byggnadsstyrelsens arkiv.)

3

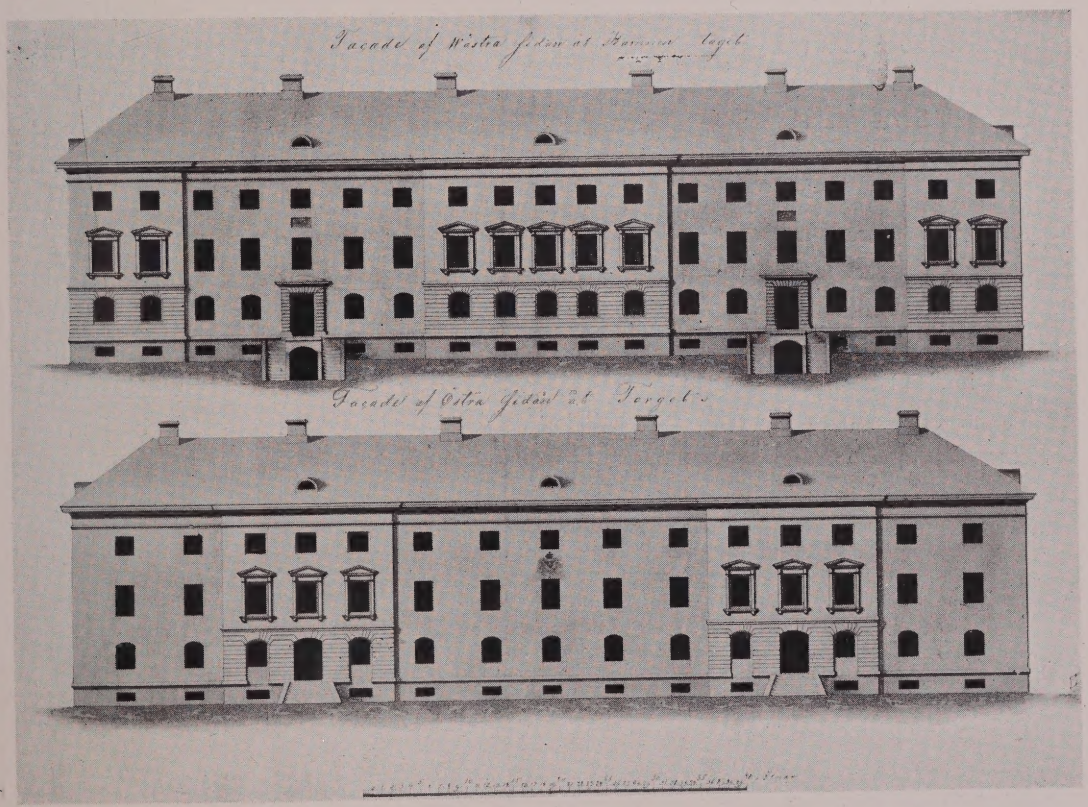

LANDSHÖFDINGERESIDENSET. FÖRSLAGSRITNING AF P. WALLSTRÖM.
Fasad mot hamnen (öfverst) och mot torget (nederst).
(K. Byggnadsstyrelsens arkiv.)

(Forts. från bild 1.)

derna i enlighet med tidens smak. Likväl skönjer man ännu spår af den Hårlemanska byggnaden bl. a. i de två risaliterna på fasaden mot torget. Den ena af dessa är den Hårlemanska byggnadens midtrisalit, som också fått behålla de gamla fönster- och portöppningarna i bottenvåningen med dess typiska 1700-talsrustik. Detta förslag godkändes emellertid icke af Öfverintendentsämbetet, möjligen emedan fasaderna icke voro tillräckligt modärna. Ämbetet gaf arkitekten C. G. Blom Carlson i uppdrag att utarbeta nya ritningen och sedermera också att bygga huset. Hans ritningar (se här nedan och bild 1 baksidan) äro daterade 1843.

Blom Carlson bibehåller Wallströms ritningar i stort sedt alldeles oförändrade. I planerna göres icke den allra ringaste förändring. På fasaden mot hamnen tillfogas en låg attika öfver midtpartiet, frontonerna öfver hufvudvåningens fönster borttagas och ersättas med horisontala öfverstycken, hvarjämte risaliternas horisontala listverk drages fram öfver hela fasaden, och portalerna på torgfasaden flankeras af kolonner uppbärande låga attikor, allt i afsikt att ytterligare betona horisontalerna. Ett par minnen af den Hårlemanska perioden kan man emellertid ännu spåra, nämligen bottenvåningens rustik och fönsterformer.

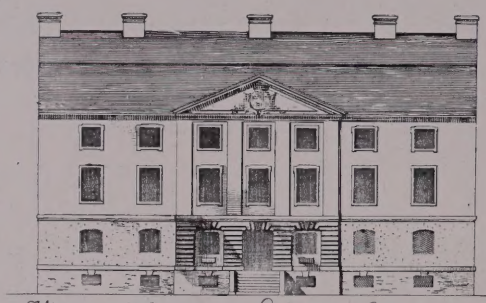

Utseende af Framsidan uti af Landshöfdinge Huset

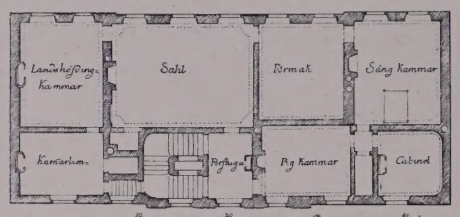

Grundritning af den öfra Våningen på Wenersborgs Landshöfdinge hus

Karl Hårlemans ritning till det 1754 byggda residenset. Fasad mot torget och plan af våningen en trappa upp.
Efter kopparstick.

Då Blom Carlson uppgifves såsom skapare af länsresidenset i Vänersborg sker detta knappast med rätta. P. Wallström är ritningarnas egentliga författare och Blom C:son har endast lätt retuscherat dem. Men denna retuschering ställer i synnerligen klar belysning, hvad som var högsta modet inom svensk arkitektur vid 1840-talets början.

M. O.

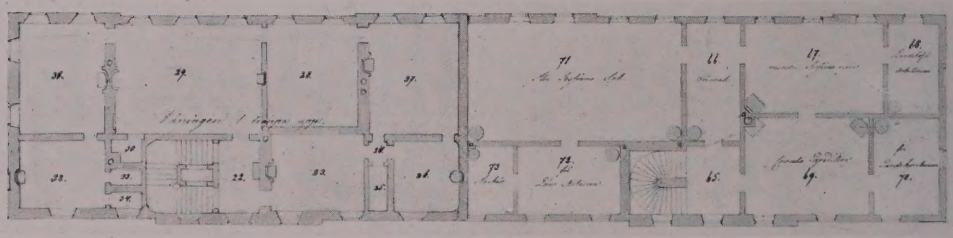

C. G. Blom Carlsons ritning 1843. Plan af våningen en trappa upp.
(K. Byggnadsstyrelsens arkiv.)

Ch. Hermanson foto.

HÖTORGET.

Karta öfver Skara stads centrala delar.
De i Gamla Svenska Städer afbildade byggnaderna utmärkas med rutning och bildens nummer inom cirkel.

Skara stadsplan är i stadens centrala del i hufvudsak bevarad från gammal tid. Från domkyrkan som midtpunkt utgå gatorna strålformigt åt alla väderstreck. Till domkyrkan sluter sig i sydväst Stora torget och i öster den öppna platsen vid Skolgatans mynning med den s. k. Krabbelund. En karta öfver Skara, upprättad 1654 af Kietil Classon (se uppsatsen Skänninge marknadsgata af *Sven T. Kjellberg*, fig. 6), visar dels den dåvarande planen, dels en däröfver lagd sträng rutnätsplan.

Det å bild [1] återgifna Hötorget, en triangulär utvidgning af Marumsgatan, har tillkommit senare än 1654 års karta. Vissa andra förändringar har stadsplanen äfven undergått, såsom en jämförelse med ofvanstående plan visar. Den 1654 fastställda rutnätsplanen erhöll staden sedermera befrielse från att genomföra, och likaledes har en år 1885 antagen ny dylik plan blifvit undanröjd genom ny stadsplan af år 1903, som bibehåller stadens centrum i dess historiskt gifna skick.

2

Eag Melin, foto. 1912.

KONSISTORIEHUSET.

3

Anders Billow foto. 1919.

"KRABBELUND".

KONSISTORIEHUSET.

Konsistoriehuset ligger sydost om domkyrkan med fasaden mot den öppna platsen invid "Krabbelund". I fasadens ankarslutar läsas årtalen 1746 och 1787, af hvilka det förra betecknar husets byggnadsår och det senare påbyggnaden af vindsvåningen. Åt gårdssidan finnes en enkel portal af röd sandsten med kvartstafsprofil. Invändigt förekomma dörrar från 1700-talet med tidstypiska beslag, hvaraf ett återges här nedan.

Huset har inrymt dels konsistorielokal, dels stadsbostad för biskopen. Under några årtionden i slutet af 1800-talet och början af 1900-talet var konsistoriet inrymdt i gamla läroverkshuset men återflyttade till sin gamla byggnad, sedan denna af arkitekten T. Grut år 1914 blifvit tillbyggd åt öster med ett liknande hus.

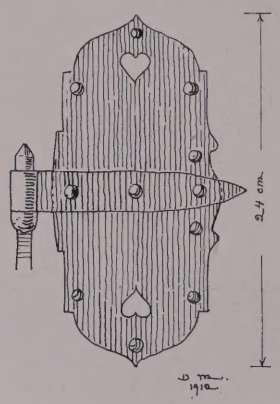

"KRABBELUND".

Den öppna platsen öster om domkyrkan begränsas mot kyrkans kor af en lummig kastanjeallé. Denna bär i dagligt tal alltid namnet "Krabbelund", emedan den är den obligatoriska promenadplatsen under rasterna för läroverkets lärare, hvilka af ålder burit smeknamnet "krabbor".

4

Dag Melin foto. 1912.

BROGÅRDEN.

5

Dag Melin foto.

SKOLGATAN.

BROGÅRDEN.

Norr om domkyrkan och biblioteket ligger Brogården, där år 1775 Sveriges första veterinärskola upprättades. Den detta år uppförda byggnaden nedbrann år 1820, hvarefter det nuvarande huset byggdes åren 1803—1804. Det utgör numera bostad för hofslagareskolans föreståndare.

Brogården är platsen för Skara medeltida franciskanerkloster, och i det här afbildade husets källare finnas ännu medeltida byggnadsrester bevarade, bl. a. en profilerad sockel af sten och glaceradt tegel, som härnedan afbildas i uppmätning af arkitekten Dag Melin 1912.

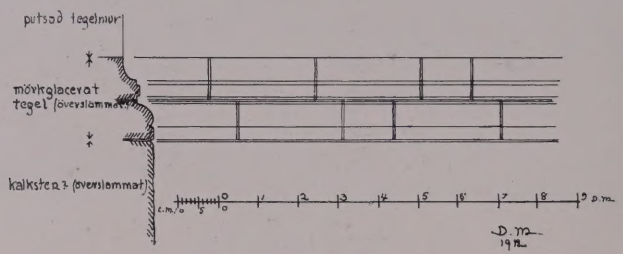

Medeltida sockel i Brogårdens källare.

SKOLGATAN.

Bild [5] visar ett af de större husen vid Skolgatan, hvars fasad bevarar empiretidens karaktär. Från 1800-talets förra hälft härstamma öfver hufvud de flesta större husen vid gatan, och äfven de äldre husen ha vid denna tid fått sitt nuvarande yttre. Invändigt påträffas sparsamt byggnadsdetaljer från 1700-talet, tydande på att stommen i flera hus är äldre än fasaden. Dessa äldre hus äro tillkomna efter en eldsvåda 1719 och ha varit en- eller tvåvåningshus, ofta utrustade med torftak.

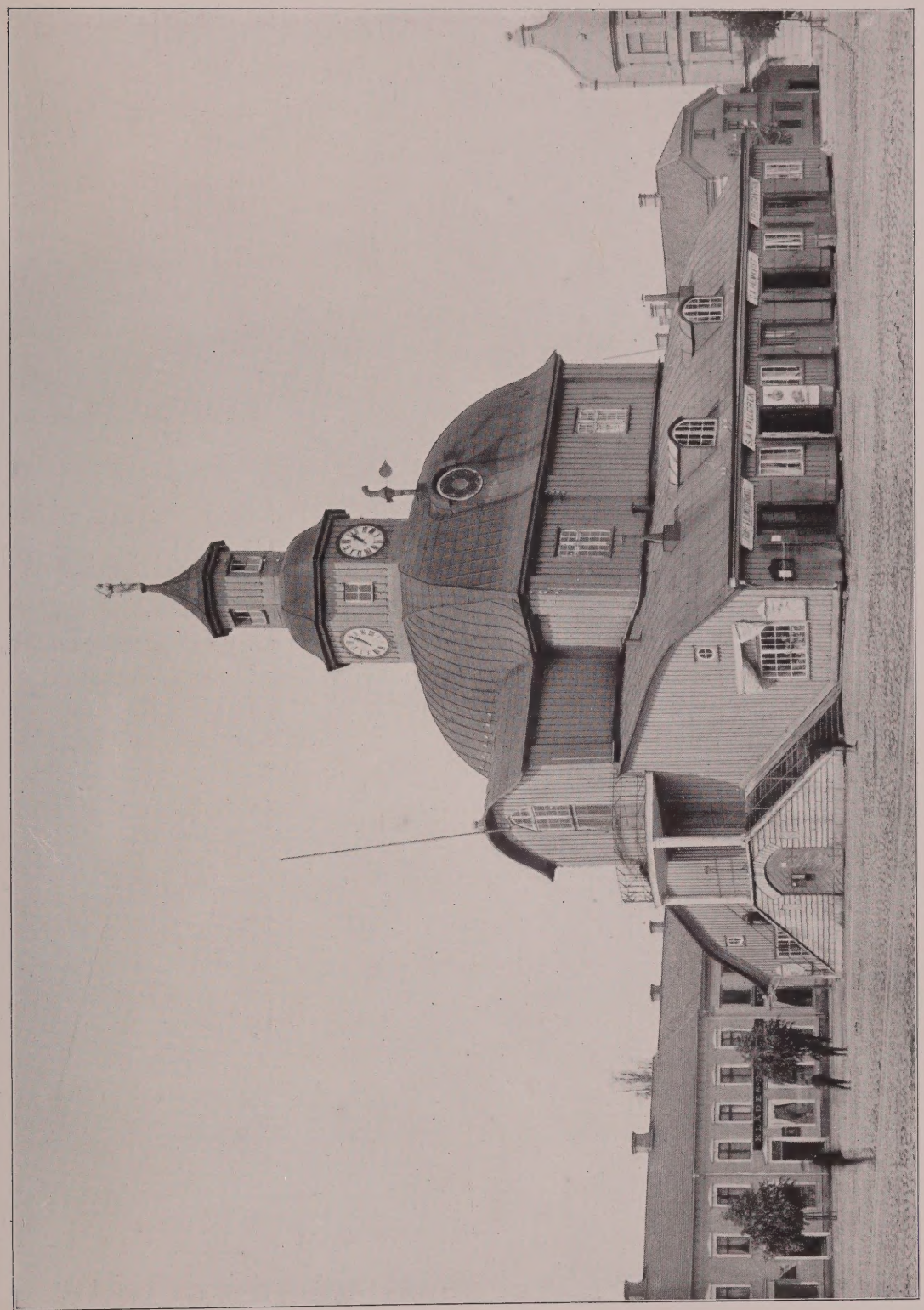

A. Roland foto.

GAMLA RÅDHUSET.

1

LIDKÖPINGS GAMLA RÅDHUS.

Denna originella byggnad skall ursprungligen ha legat på en holme å säteriet Traneberg, Kållandsö, där det utgjorde lusthus eller jaktslott och tillhörde M. G. de la Gardie. De gamla grundmurarna lära ännu synas. Den del af Lidköping, där rådhuset är beläget, uppbyggdes på M. G. de la Gardies tillskyndan å Leckö grefskaps ägor på 1670-talet. Hit skänkte de la G. sitt jaktslott som rådhus. Byggningen är uppförd af liggande timmer i två våningar på en hög källarvåning. Utanför källarvåningen ligger en krans af sammanhängande bodar under gemensamt tak, som döljer den nedre våningens fönster, hvilket tyder på att dessa bodar äro senare tillbyggda. Till de nämnda fönstren hörde luckor, hvilkas krokar ännu finnas kvar i väggen. Ursprungligen hade man alltså haft en nästan kvadratisk timmerbyggnad på hög stenfot; och tak och lanterniner ha med visshet varit spånklädda. Ofvanstående skiss utgör ett sådant rekonstruktionsförsök. I den öfversta våningen finns ett litet rum med ännu delvis bevarade grisaillemålningar å tak och väggar, hufvudsakligen frodiga barockornament, som äga stor likhet med dylika på Leckö. I den höga fritrappan sitta inmurade tvenne vackert huggna kalkstensreliefer med stadens och de la Gardies vapen, som förr suttit i den nu rifna stadsporten vid Stenportstullen. Högst på tornet tronar rättvisan med svärd och vågskål.

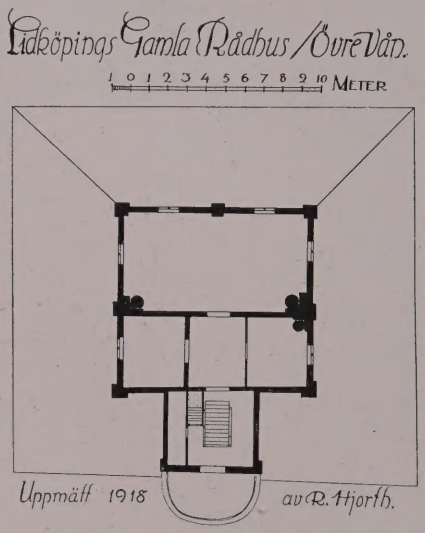

Genom sitt fria läge midt på det stora torget räddades byggningen vid branden 1848—49.

R. Hj.

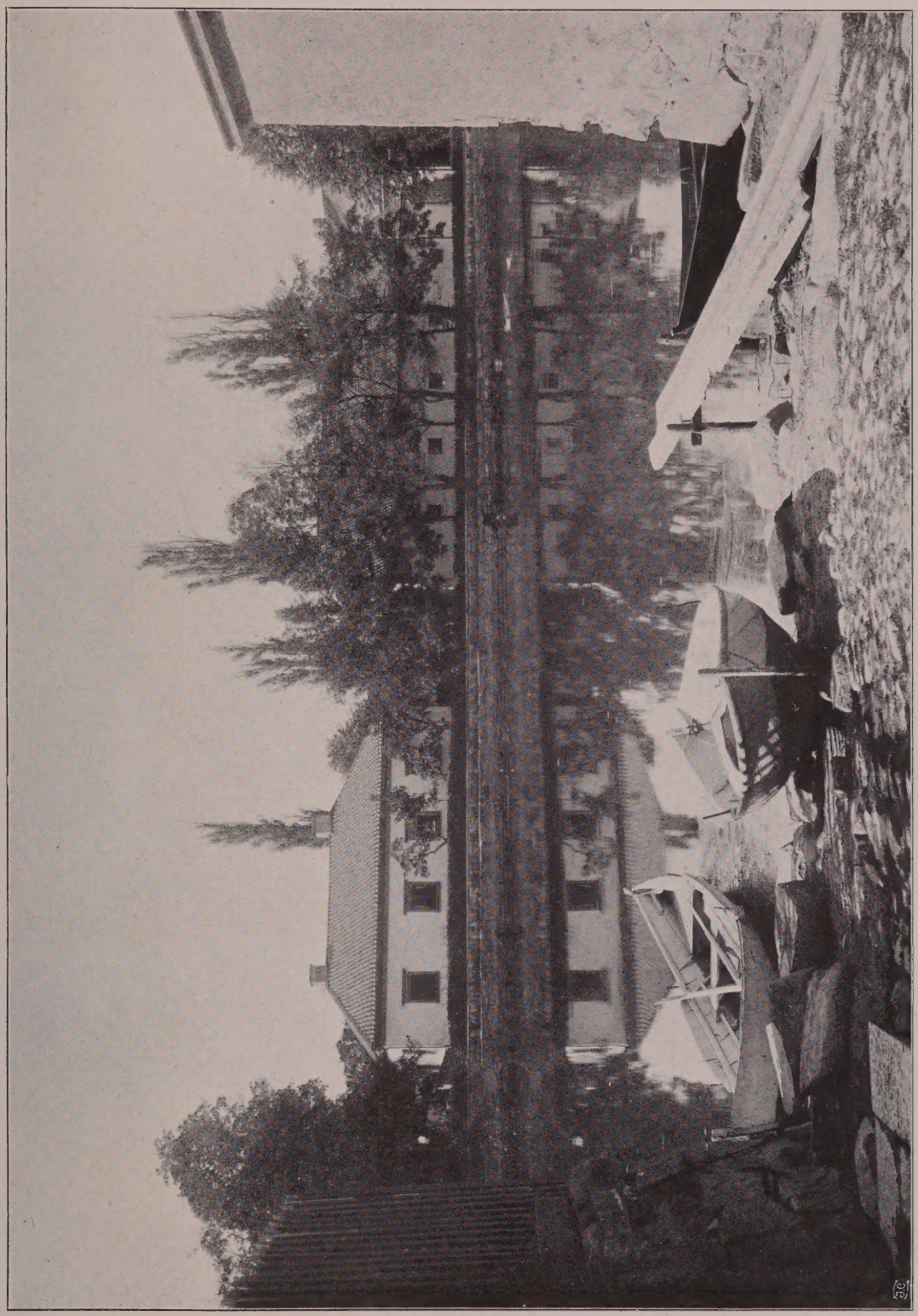

Axel Nilsson fotn. 1911.

TRÄDGÅRDSGATAN VID TIDAN.

1

TRÄDGÅRDSGATAN VID TIDAN.

Bild [1] visar Trädgårdsgatans pittoreska slut nere vid Tidan. På andra stranden, på Marieholm (tidigare Tunaholm), ser man några flygelbyggnader till Skaraborgs landshöfdingeresidens. "Marieholm är landshöfdingesätet, ligger på sydvästra sidan om staden, kringflutet af floden Tide, som delar sig och formerar denna lilla ö, förrän han inflyter i Vänern" (Linné, 1746).

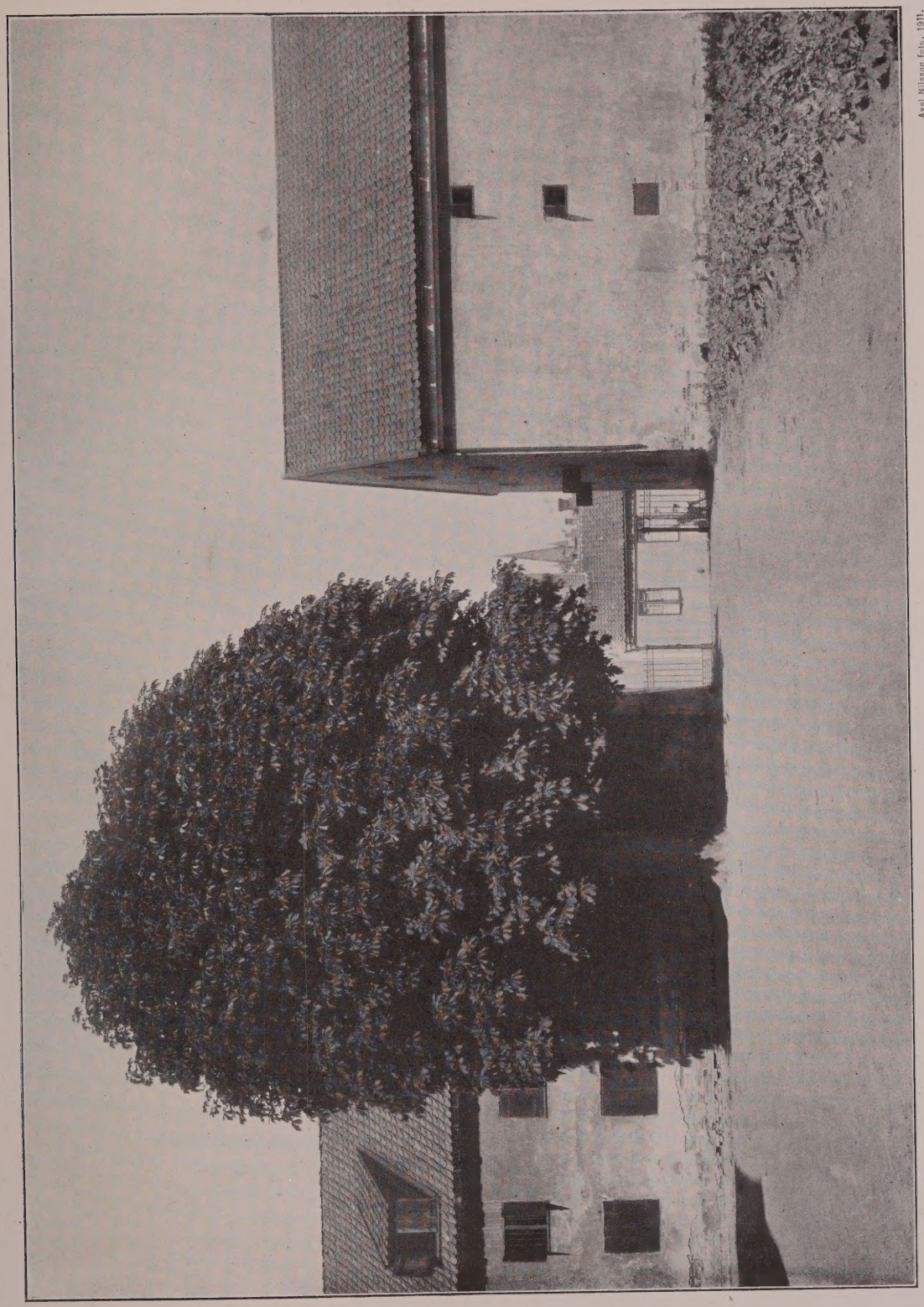

Axel Nilsson foto. 1911.

TVÅ MAGASIN OCH ETT KASTANJETRÄD.

2

TVÅ MAGASIN OCH ETT KASTANJETRÄD.

De två ståtliga magasinen på bild [2] ligga vid Magasinsgatan. Eller rättare lågo, ty de äro nu tyvärr båda rifna. Det till höger på bilden var privat spannmålsmagasin, det till vänster kronomagasin. I fonden synes stadens kyrktorn.

"Förväntan af en vacker Stad var här lika förgäfves", det blef Linnerhjelms intryck af Mariestad (1787). "Gatorna voro breda och ordentliga, men Husen låga och obetydliga." Han skulle bara sett de två magasinen med det väldiga kastanjeträdet! Då hade han säkerligen gladt oss med en liten halffilosofisk undersökning af grunderna till den egendomliga tjusning, hvarmed vi alltid njuta samklangen mellan ett stycke natur, det må vara aldrig så obetydligt, och lyckade människoverk, den må i sin enkelhet göra skäl för namnet konst eller ej.

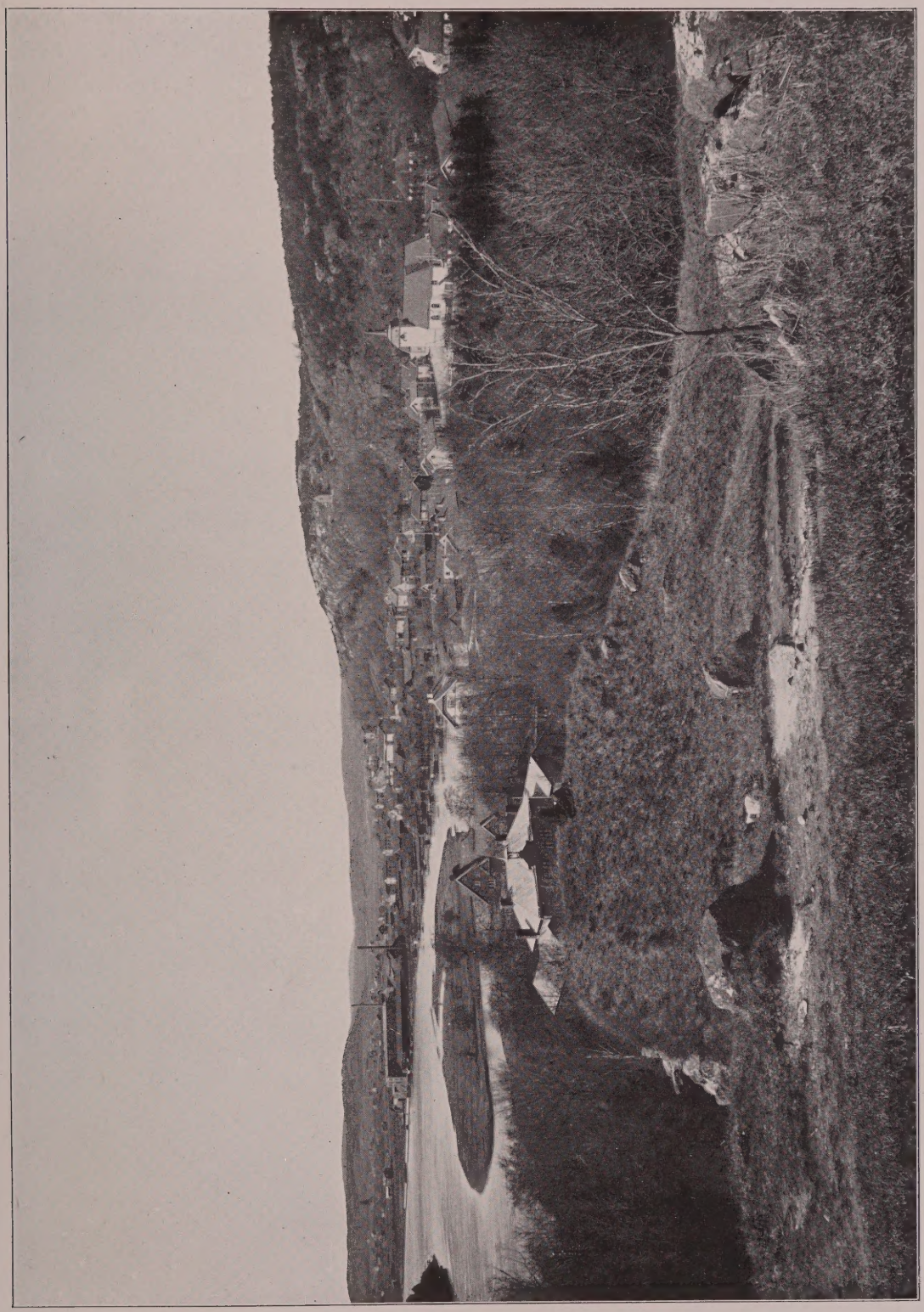

S. T. Kjellberg foto. 1918.

UTSIKT ÖFVER STADEN MOT NORDVÄST.

[I]

Bild [1] visar staden Kungälf i fågelperspektiv, sedt från fästningen mot nordväst. I bakgrunden det höga Fontinberget. Nedanför bastionen i förgrunden, där vi nu endast se trädtoppar, låg 1600-talsstaden.

Under de senaste åren har Kungälf utvecklats ganska raskt tack vare en del industrier, som blifvit förlagda till staden. Det nya området för utvidgningen, sedan "gatan" nu utbygdts till Fontinbergets västra nedsluttning, söker sig staden på norra sidan af detta berg.

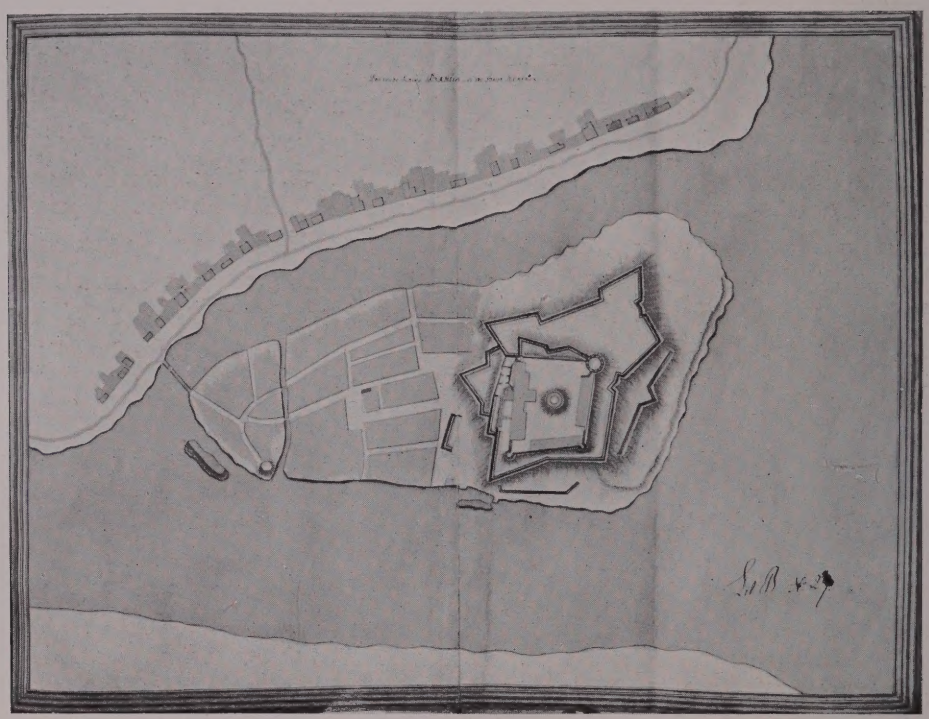

Plan af Bohus fästning och Kungälfs stad med titeln: "Das veste Schloss Bahus und die Stadt Konghel". (Fortifikationsarkivet IV. C. 1.).

2

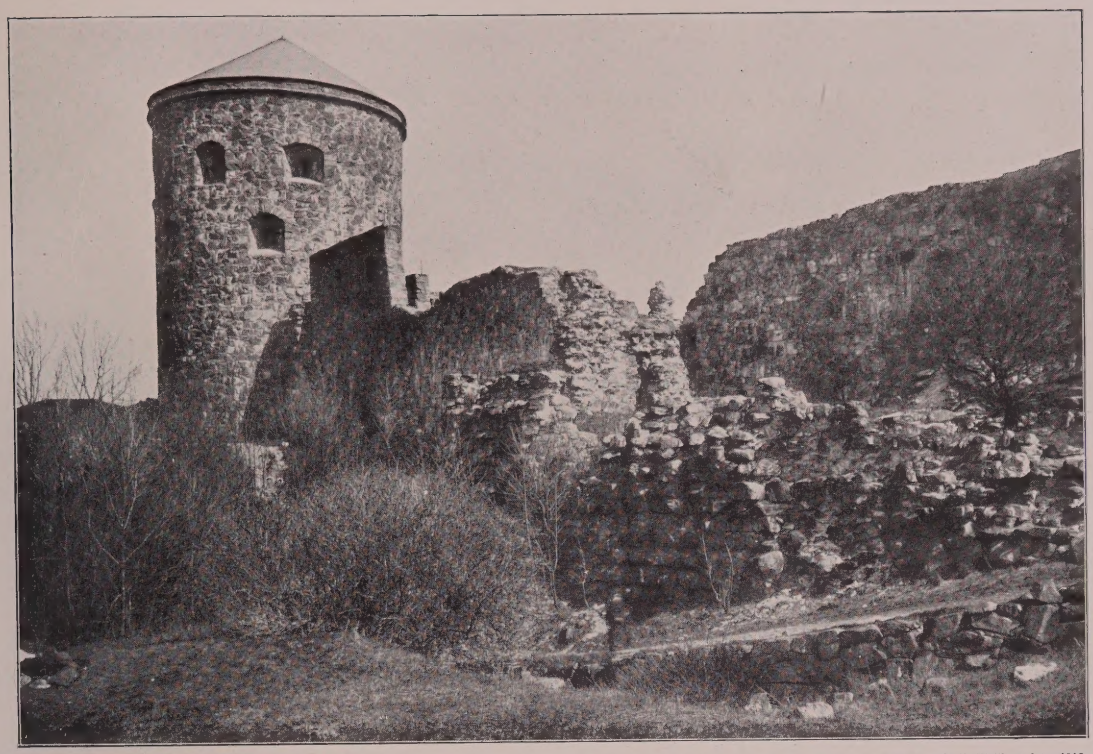

S. T. Kjellberg foto. 1918.

BOHUS FÄSTNING MED TORNET FARS HATT.

3

S. T. Kjellberg foto. 1918.

TORGET MED RÅDHUSET OCH KYRKAN.

BOHUS FÄSTNING MED TORNET FARS HATT.

[2] I början af 1300-talet uppfördes på den höjd, där nu Bohus fästning ligger, en skans af trä. Läget för en befästning på denna branta klippa och vid den punkt, där Göta älf delade sig, var förmånligt. Också utbygges och förstärkes Bohus under det följande århundradet, så att det under Kristoffers af Bayern regering kan anses vara Norges starkaste försvarsverk. Fästningen blir äfven en historisk knutpunkt. Här mottog Margareta 1388 fullmäktige från svenska adeln, hvilka erbjödo henne kronan, och här valdes Karl Knutsson af norska rådet till konung. Under nordiska sjuårskriget och Gyldenlöwefejden belägrades Bohus flerfaldiga gånger, men lär aldrig hafva blifvit intaget med svärdsegg. Det berättas att svenskarna vid belägringen 1566 efter upprepade stormlöpningar lyckades inträngа i Fars Hatt, men blefvo tillsammans med tornet sprängda i luften af en mina. Denna tilldragelse har fått namnet den "Bohusiske smällen".

Fästningen är nu blott en ruin. Sedan borgerskapet 1789 fått tillåtelse att bryta sten ur den gamla borgen, kvarstå blott här och där murar och hvalf af de utan tvifvel en gång ståtliga kungliga rummen, kyrkan m. fl. Karl XIV Johan förbjöd slutligen denna trafik.

TORGET MED RÅDHUSET OCH KYRKAN.

[3] I förgrunden den gamla Högebron. Denna och den s. k. Langebron voro af gammalt af stor betydelse för förbindelsen mellan Hisingen och socknarna i Inlands härader. 1631 förordnar Kristian IV, att de mycket förfallna broarna skola förbättras, men då det är för tungt för borgerskapet att ensamma "lade flij och wed macht holde" dem, böra de bönder, som nyttja broarna, deltaga i omkostnaderna.

Till vänster det oansenliga rådhuset. Sedan staden flyttats till dess nuvarande plats, dröjde det länge om, innan borgarna fingo råd att bygga sig ett rådhus. I en resolution 1686 åläggas myndigheterna att undersöka huru häradernas allmoge bäst skulle kunna lämna någon hjälp, då rådhuset samtidigt kunde brukas som lagmansboställe. Ursprungligen hade man för afsikt att förlägga rådhuset till den tomt öster om kyrkan, som hade brukats af kommendanten på fästningen till "Trä eller Kåhlgård".

Kyrkan är byggd af trä med ett tvärskepp. Den uppbyggdes efter stadens förflyttning. Kollekter beviljades 1680 i landsförsamlingarna i Göteborgs och Skara stift till stadens "igenom Kriget ruinerade Kyrkas upbygelse". Detta anspråkslösa tempel förenar i sig de intryck af landtligt lugn och småborgerlig trifsel, som staden gifver.

4

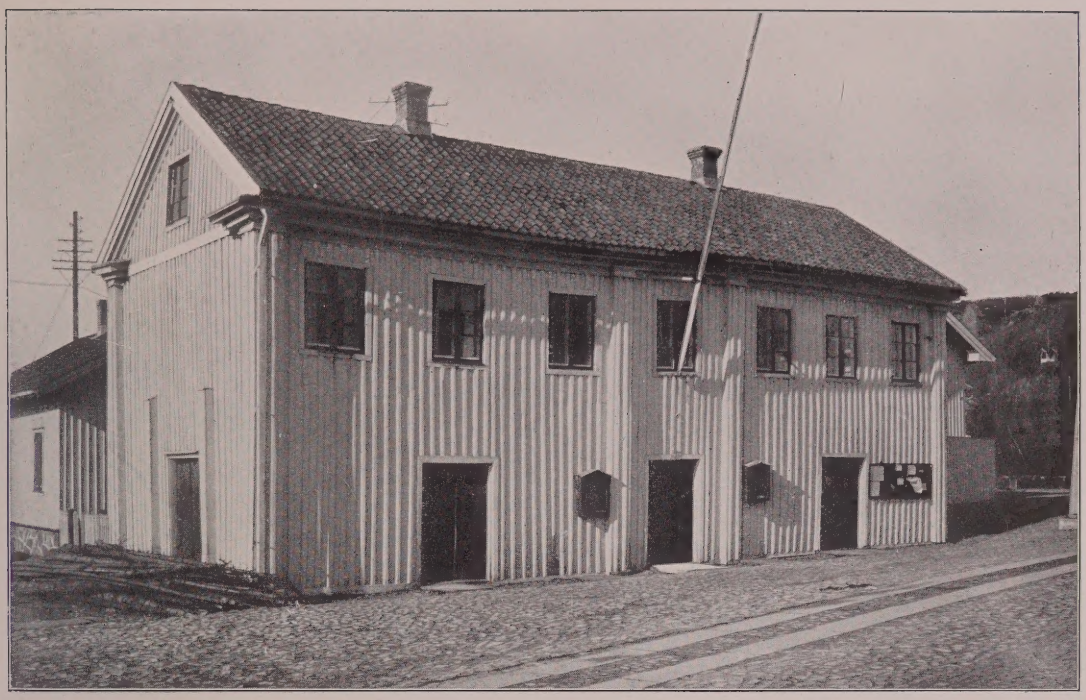

S. T. Kjellberg foto. 1918.

RÅDHUSET.

5

S. T. Kjellberg foto. 1918.

APOTEKET.

RÅDHUSET.

[4] Se anmärkning till bild [3].

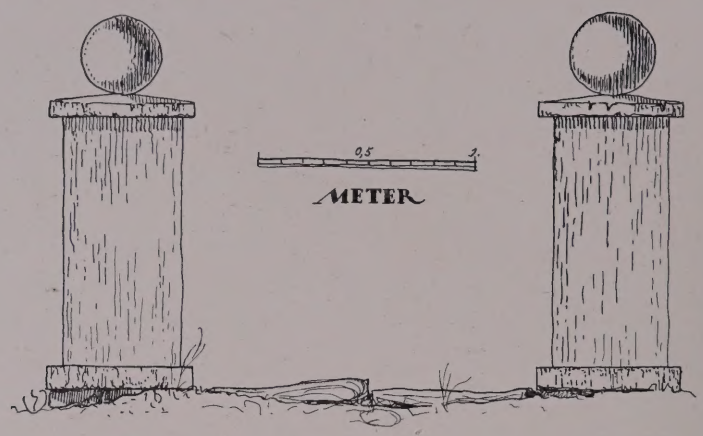

Grindstolpar vid gården n:ris 63, 64, 65 och 66 A.

APOTEKET.

[5] Apotekshuset är en af stadens förnämligaste byggnader. Det ger oss samtidigt ett vackert exempel på borgerlig svensk träbyggnadskonst från tiden omkring 1800. Genom mäktigheten i sin kropp, genom knutbrädernas och följarebommarnas vertikala linjer samt det afvalmade takets resning gör byggnaden intryck af att vara högre och större än den är. — De tomter, som sträcka sig upp mot berget, ligga i allmänhet ansenligt högre än tomterna mot älfven. Man har för sluttningens skull måst bygga terrasser upp mot berget. Vid gatan ligga därför trädgårdsmurar af grofva gråstenar, här och där med en trappa af stenhällar, som tillstänges af en oljemålad spjälgrind. Husen hvila äfven på höga grundmurar af sten, ofta putsade och kritslammade eller oljemålade i en gråblå färg.

6

Harald Wadsjö foto.

GÅRDEN N:RIS 155 OCH 156, A.
Gatuperspektiv mot sydost.

7

Harald Wadsjö foto.

GÅRDEN N:R 152.
Gatuperspektiv mot sydost.

GÅRDEN N:RIS 155 OCH 156, A.

[6] Två enklare byggnader med långsidan mot gatan, hvilka i senare tid blifvit sammanbyggda. Ursprungligen hade de hvar sin öfverbyggda portgång, genom hvilken infarten till gården skedde. Till sin plantyp äro dessa hus ytterligt enkla. Endast genom med gaflarna parallella innerväggar äro de uppdelade i rum. På några håll ha dessa sedan tudelats genom inplankning af brädväggar.

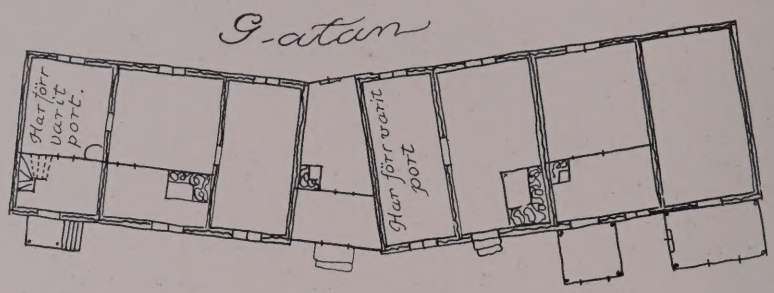

Plan af husen n:ris 155 och 156, A.

GÅRDEN N:R 152.

[7] Fritrappor utanför husen åt gatan äro mycket vanliga och betingas på norra sidan af de höga grundmurarna. De kunna såsom här ha en trappa som leder endast åt ena sidan, men äfven, som på bild [8] och [11] en dubbeltrappa.

Jämför bild [7] med afbildningen af samma hus från motsatt håll å bild [10].

8

S. T. Kjellberg foto. 1918.

GÅRDEN N:R 157.
Gatuperspektiv mot nordväst.

9

S. T. Kjellberg foto. 1918.

GÅRDEN N:RIS 155 OCH 156, A.
Gatuperspektiv mot nordväst.

GÅRDEN N:R 157.

[8] Bilden visar huru gården är byggd på bergets sluttning. Planen här nedan ger en föreställning om terrasseringen. De olika afsatserna, som ofta klifva högt upp på berget, rymma i vanliga fall ej mera än en rad af träd eller buskar. På vårsidan plockar man här på Fontins södra sluttning de första blommorna.

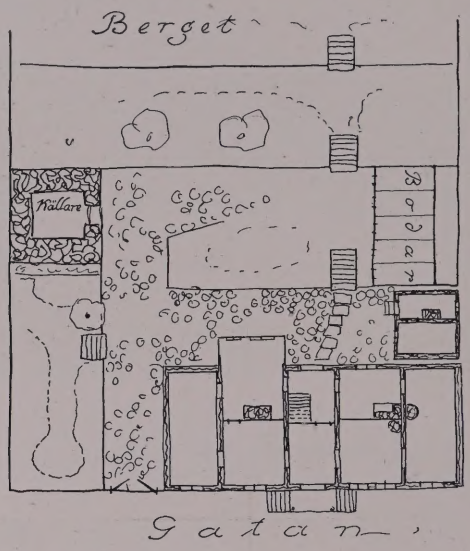

GÅRDEN N:RIS 155 OCH 156, A.

[9] Jämför bild [6].

10

S. T. Kjellberg foto. 1918.

GÅRDEN N:R 152 FRÅN SYDOST.

11

S. T. Kjellberg foto. 1918.

GÅRDEN N:R 160 FRÅN SYDOST.

GÅRDEN N:R 152.

[10] Jämför bild [7].

Husets grundplan, som framgår af nedanstående planskiss, har genom en inre längslöpande vägg fått en rikare uppdelning. Denna form är mycket vanlig i mindre borgarhus och bottnar väl i det svenska allmogehuset. Byggnader af denna typ förekomma t. ex. i det gamla Majorna i Göteborg.

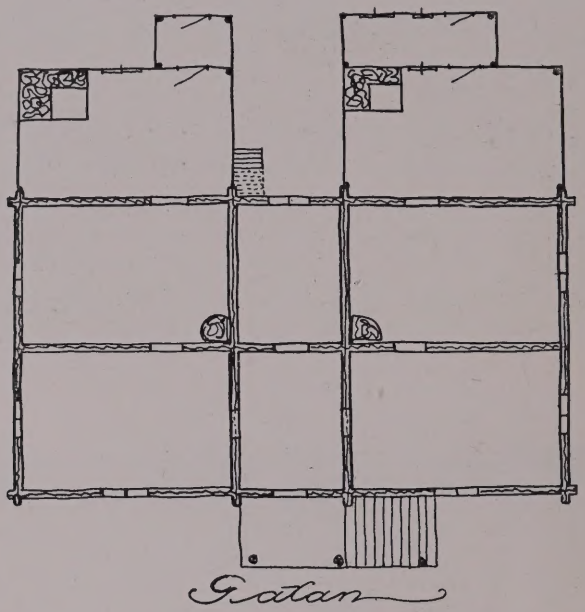

Huset N:o 152.

12

Kungälfs fotografiatelier foto. 1918.

GÅRDSBYGGNAD PÅ TOMTEN N:RIS 85, B OCH 86.

13

S. T. Kjellberg foto. 1918.

GÅRDEN N:RIS 125 OCH 126.

GÅRDSBYGGNAD PÅ TOMTEN N:RIS 85, B OCH 86.

12 Denna gårdsbyggnad är en af de äldsta byggnaderna i staden och har tjänstgjort som stall och härbärge under den tid gästgifveriet var lagdt till gården. Huset är uppfördt af liggande timmer och knutadt med utskjutande knutskallar. Dörrar och fönster vetta uteslutande åt ena långsidan, öfver hvilken taket är något utbyggdt. Rumsindelningen framgår af nedanstående planritning.

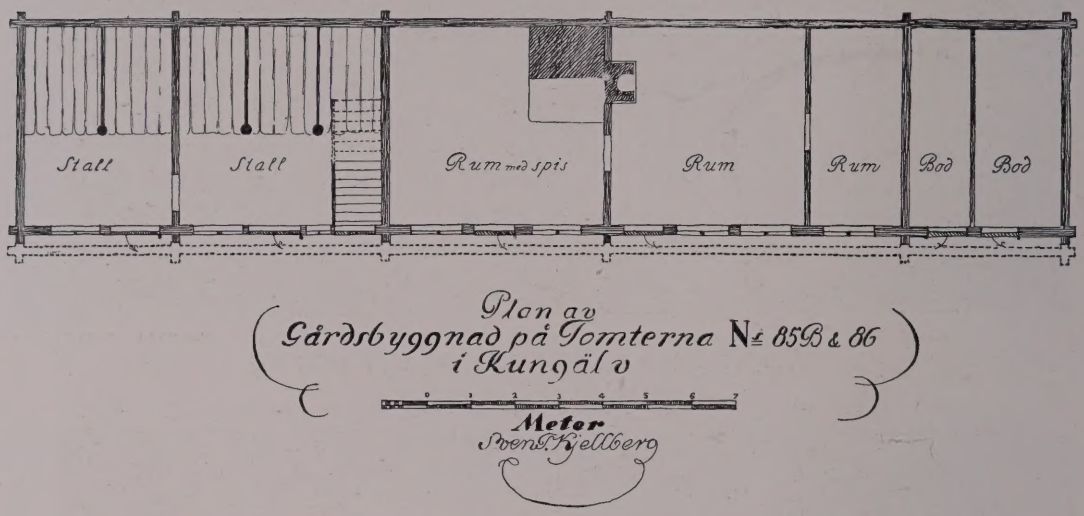

GÅRDEN N:RIS 125 OCH 126.

13 Bilden visar några hus längre bort vid västra delen af gatan. Dessa äro mera stadsmässigt utbildade "radhus", hvilka på sina håll äro sammanbyggda knut i knut. Gården 125—126 har den vanliga anordningen med portlider förlagdt intill husets gafvel. Portarna äro stundom ganska vidlyftiga och innehålla stall, där bönderna kunna ställa in sina hästar vid stadsresorna.

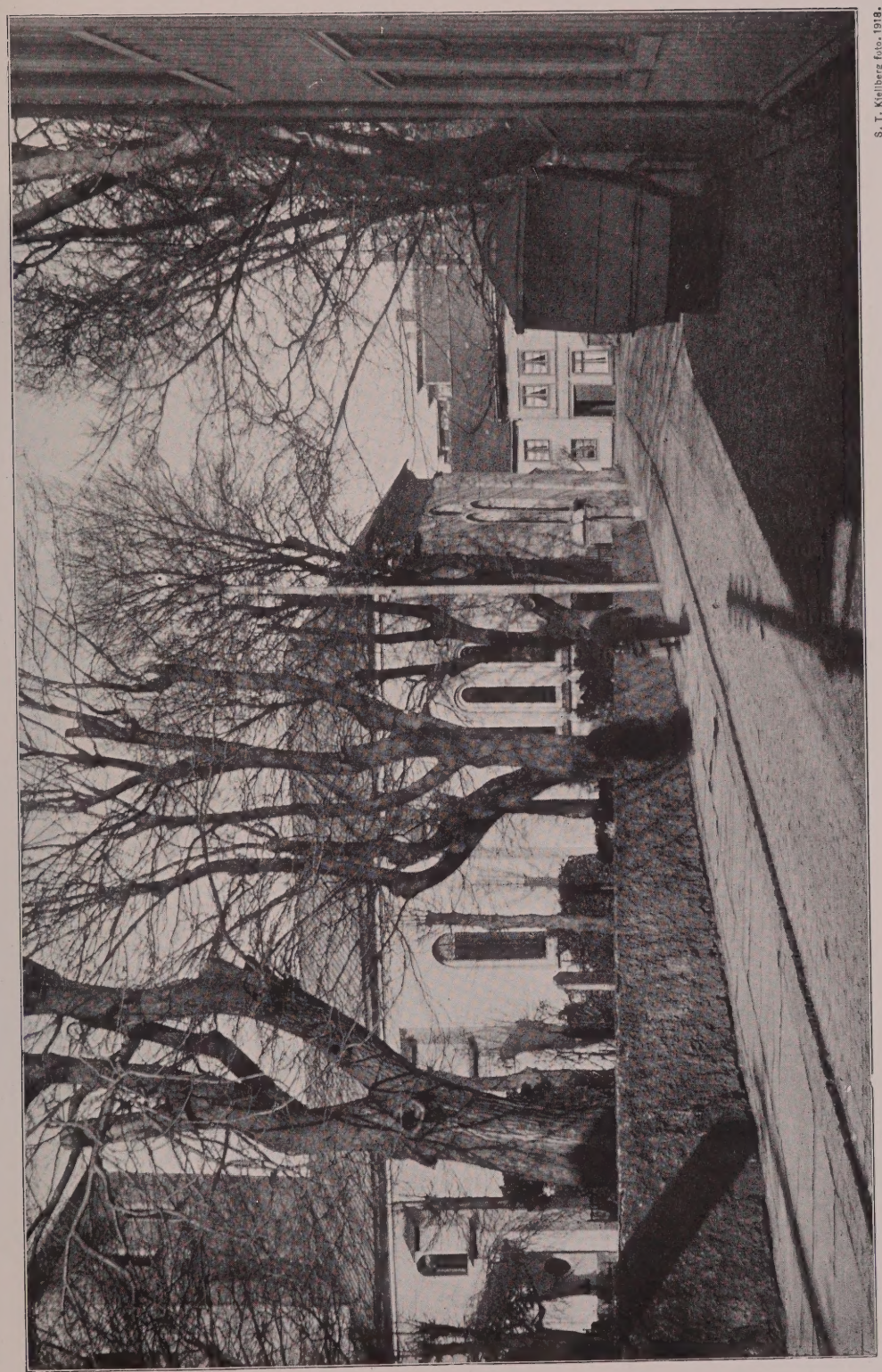

S. T. Kjellberg foto. 1918.

KYRKAN FRÅN SÖDER.

1

MARSTRAND.

KYRKAN.

Det berättas att den norske konungen Harald Gille år 1138 i Marstrand uppförde en kyrka af trä. Denna måtte emellertid snart hafva blifvit nedlagd, ehvad den genom eldbrand skattade åt förgängelse eller på annat sätt kom ur bruk, ty under de följande århundrandena omtalas ingen kyrka i staden. Borgerskapet har sin kyrkogång i Lycke på Inland.

Emellertid nedsatte sig i slutet på 1200-talet några franciskanermunkar i Marstrand, hvilka åt sig byggde ett kloster. Som grundläggare omtalas broder Mauritius, en ansedd norsk munk, hvilken i Norge hade hand om indrifningen af påfvens skatter. 1291 får klostret rättighet att utdela aflat. Den kyrka som bröderna byggde åt sig ingår ännu i en del af murarna af den här afbildade kyrkan. Ty när reformationen genomfördes i Norge och Danmark, utdelades klostrets egendomar, hvarvid en del kvarstod som hospital, en del gick till staden såsom rådhus och kyrkan öfverläts till borgerskapets bruk.

Sedan dess har detta tempel genomgått många förändringar. Tillkomsten af ett torn i väster sker på 1500-talet, koret, som var lägre än långhuset och täckt med ett hvalf dateradt 1460, byggdes 1806 till samma höjd som skeppet. Samtidigt nedbrötos de gamla hvalfven af sten, hvilka uppburos af pelare, som delade kyrkan i tre skepp, och ersattes med ett tunnhvalf af bräder.

På det torg som bildats utanför kyrkans norra mur återfinnes ännu en brunn, den s. k. klosterbrunnen, hvilken tidigare skall ha legat innanför klostrets murar. På stadsplanen från 1669 (se bild [4], baksidan) finns den återgifven, men ligger här redan utanför kyrkans område.

2

HAMNEN.
Till vänster kyrktornet och i fonden Karlstens fästning.

3

Aron Jonason foto.

KARLSTENS FÄSTNING.

KARLSTENS FÄSTNING.

Karlstens fästning är ett verk af svenska fortifikationsofficerare. Efter Roeskildefreden 1658 skyndade sig Karl X Gustaf att här uppföra en befästning af modernare slag än de små fästen, som danskarna anlagt på Kvarnholmen eller på Malepert. Plan till denna uppgjordes af Johan Wärnschiöld och sedermera af Erik Dahlberg. Härvid förlades fästningen på öns högsta punkt.

Tornet, redutten och vallarna äro helt byggda af granit i en mycket vacker rödskiftande färg. Här finnas många detaljer af god arkitektonisk verkan. — Särskildt böra redutten och det s. k. kruttornet påpekas. En noggrann uppmätning af fästningen skulle vara värdefull ur arkitekturhistorisk synpunkt lika väl som ur fortifikatorisk.

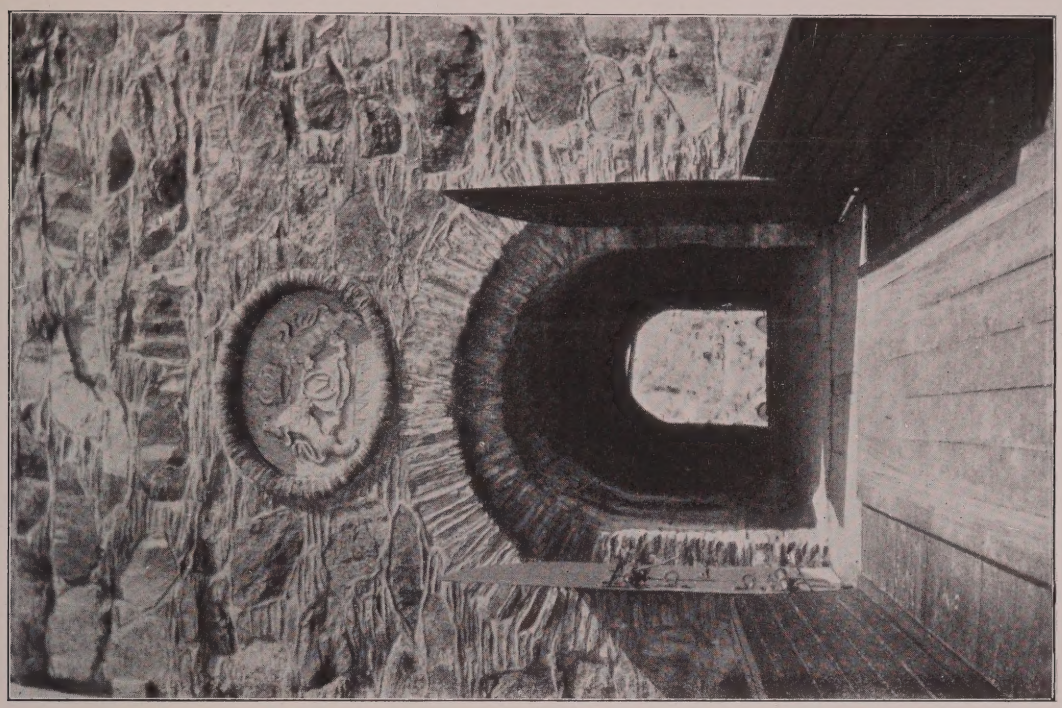

Ragnar Hjorth foto.

5 KARLSTENS FÄSTNING.

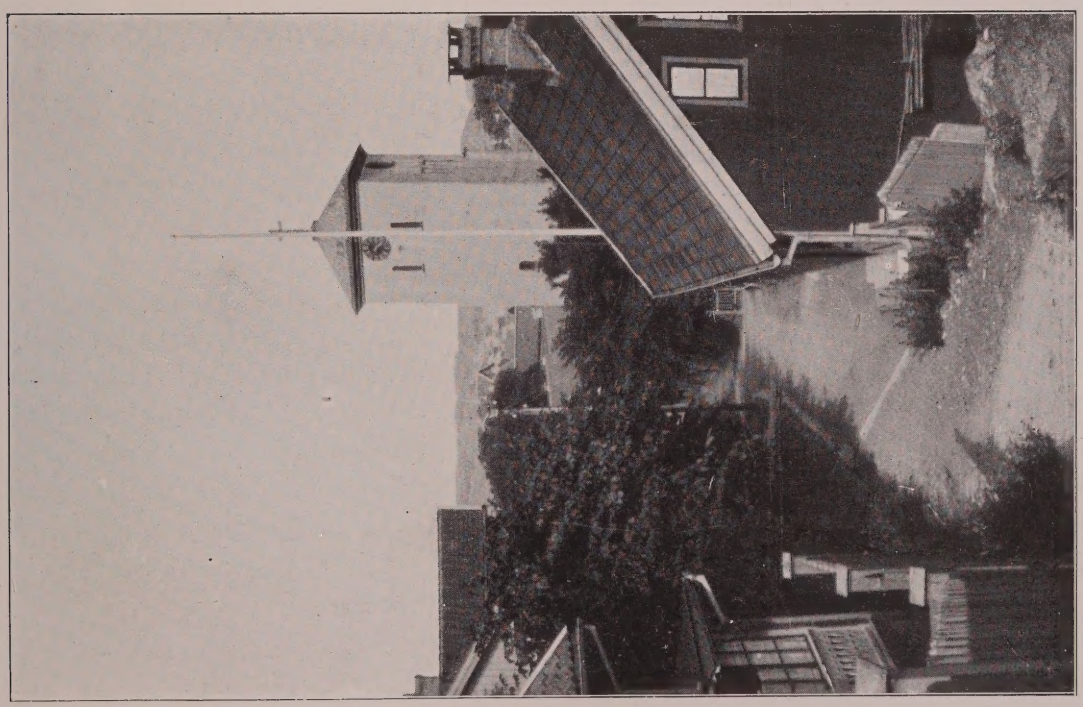

Ragnar Hjorth foto.

4 KYRKTORNET, SEDT FRÅN EN GRÄND UNDER FÄSTNINGEN.

Marstrands stadsplan 1669. (Landtmäteristyrelsens arkiv S:73:42.)

Marstrand ligger på en bergig ö, hvilken på östra sidan har en relativt smal, jämn strandsträcka. Denna strand gaf upphof till öns och sedermera stadens namn — Marstrand = den på snäckskal rika stranden.

Den stad som småningom uppväxte här under 1200-talet, fick sin största betydelse under de rika sillfiskeperioder, som inträffade under medeltiden. Vi ha därför att vänta oss en bebyggelse inriktad på fiske och sjöfart. Den ofvan afbildade planen, som troligen är den äldsta bevarade — i Landtmäterikontoret i Göteborg finnes en från 1684 —, är afmätt af Catullus Clavdij 1669, och visar en synnerligen ålderdomlig tomtuppdelning. Vi ha rättighet att förmoda, att denna plan i det väsentliga återger stadens medeltida utseende.

Den förnämsta gatan var Konungsgatan C, som från torget D löpte i nordlig riktning och vid norra stranden afslutades af "Långebryggian", vid hvilken en del sjöbodar lågo, A. I en annan vik, "Swÿne Wÿkan", L, var äfven ett centrum för mindre bryggor och bodar. Utefter stranden mellan dessa båda vikar är anlöpningplatsen för större farkoster: den kallas "Bryggian" eller "Skieps Bryggian". Några af de små inskärningar i tomtblocken, hvilka vi observera vid stranden öster om kyrkan, benämnas också "broo eller Bryggia". De flesta gränderna och gatorna löpa från stadens inre, hufvudsakligen i samma riktning, mot stranden. Vi se alltså hur bebyggelsen inriktat sig på ett utnyttjande af denna, hvilket också bekräftas af de långa ytterligt smala tomterna, som gjorde det möjligt för ett större antal borgare att komma ned till vattnet. Den förnämsta af gatorna till stranden är "Noor Gatan" B. Den synes genom sin rät-

Forts. på bilderna 6 och 7.

6

S. T. Kjellberg foto. 1918.

RÅDHUSGATAN MED KONSUL ALSTRÖMS HUS.

7

S. T. Kjellberg foto. 1918.

FISKAREGATAN MED ÅLDERDOMSHEMMET.

Forts. fr. bilderna [4] och [5].

linighet och framför allt bredd vara tillrättalagd genom ett regleringsarbete, såsom Rådhus Gatan på denna plan, ehuru icke utritad här, lades i rät sträckning från torget genom de nyligen afbrända kvarteren till sjön. En annan gata från torget är Rientzens Gatan, H. Åter andra till stranden äro Stran Gatan, I, och Lixhals Gatan, K. Af de öfriga kallas de flesta "gränn".

Vid torget D, intar rådhuset en hörntomt. Torget och kyrkan bilda stadens medelpunkt och de intaga äfven den bästa byggnadsplatsen. På torget finnes en vattenbrunn liksom flerstädes utefter Konungs Gatan. Där nu en liten öppen plats utbreder sig norr om kyrkan fanns förut byggnadstomter. Det är ett rent medeltida drag med bebyggelse intill kyrkomuren. Öster om kyrkan löper Swÿn Gatan, G. Sedan är det slut med den genomgående leden i denna riktning, som utgjordes af Konungs- och Swÿngatorna, väl beroende på det bergparti, som springer fram här och omöjliggör framförandet af en större gata. Söder om och intill kyrkogårdsmuren låg Hospitalet.

Vissa oregelbundenheter i planen, som verka mer kaotiska än de andra, t. ex. mellan torget och stranden förorsakas af den bergiga terrängen. Här ligga små oregelbundna tomtblock uppdelade i lotter, hvilka mästadels upptaga kålgårdar och täppor. Sådana funnos äfven utefter det stora berget, som begränsade stadsplanen i väster, samt vid området omkring Swÿne wÿkan, L.

Typisk medeltida tomtuppdelning af det oreglerade slaget visar blocket M. I det inre af detta block ha lotter utsöndrats, hvilka icke nå till gatan på något håll och därför måst dra till sig en gränd, den L-formiga viken i tomtblocket. På detta sätt sönderdelades ofta de äldre "stortomterna" i mindre tomtblock. *S. T. K.*

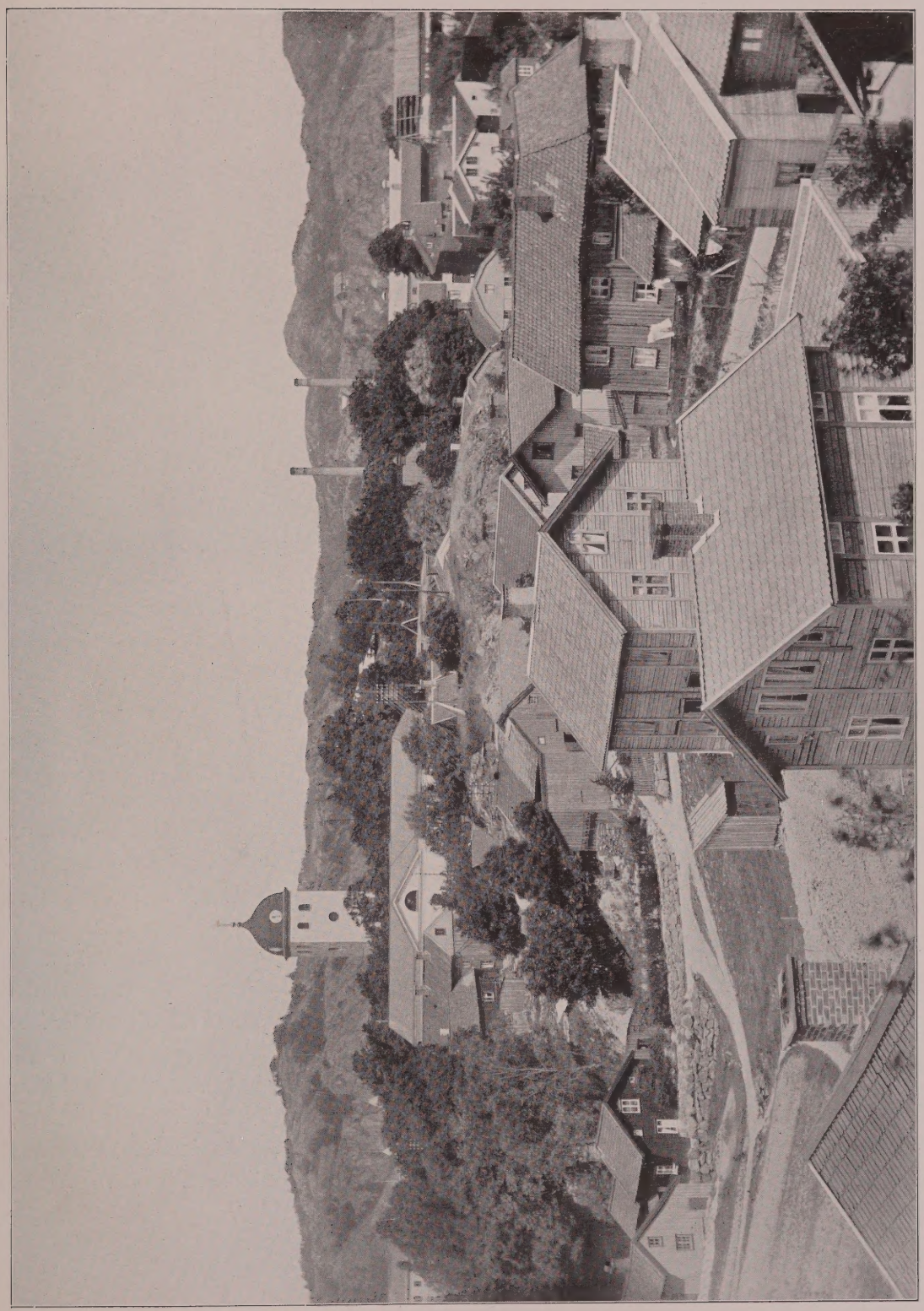

1

UTSIKT ÖFVER STADEN FRÅN SÖDER.

UDDEVALLA.

Stadsplan 1690.

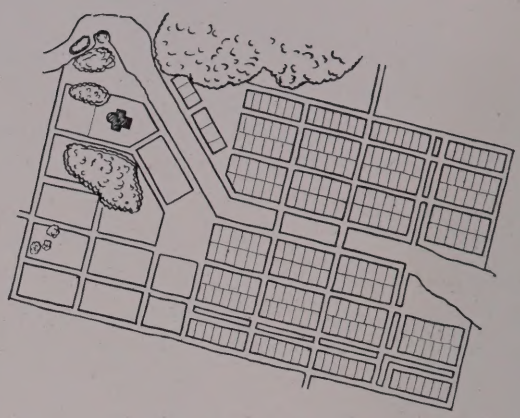

Regleringsförslag 1690.

(Landtmäteristyrelsens arkiv S:73:53.)

De båda planerna ge en god föreställning om huru en reglering af ett äldre stadssamhälle gick till. Förslagsställaren nekar sig ingenting i fråga om regularitet. Bäveån som rinner i en behaglig, självfvald båge genom staden, rätas till på ett militäriskt sätt, tomtblocken bli rätvinkliga och lika stora, och utan hänsyn till gamla leder läggas nya rutnäts-gator.

Betrakta vi den äldre planen finna vi lätt huru bebyggelsen ägt rum. Utefter åstranden upptagas tomter, som löpa ända ned i vattnet. Innanför dessa löpa gator i hufvudsak parallella med ån. Till vattnet leda vattengator, hvilka stundom endast äro små brinkar och kallas "allmänningar" liksom förhållandet var i Kungälf. Terrängen är ganska jämn och har föror-sakat en regelbunden uppdelning i stora fyrkantiga tomtblock. Torget intar en naturlig plats vid den punkt, där den södra landsvägen på en bro leder öfver ån. Från detta utgå äfven de två vägar, som man sedan valde för att komma norrut i landskapet eller österut åt Dalsland eller Västergötland. På torget ligger rådhuset. Kyrkan har sin plats nedanför det s. k. Agneberget, där nu ett klocktorn af sten finnes uppfördt. I krökningen af ån intill kyrkan tränga stränderna ihop sig, så att ett vattenfall bildas. Här funnos enligt kartan "4 quarnar och en sågh". På andra sidan kvarnfallet sträcker sig det branta Hälluiteberget, hvilket vid sin fot bereder rum för en plats, som kallas gammal Kiöregård d. v. s. kyrkogård. I norr där landsvägen löper ut och utanför tullporten voro badstugorna placerade. Dessa fingo vanligen icke ligga närmare staden än 50 alnar på grund af eldfaran.

Den nya stadsplanen är ett barn af 1600-talet och hyser stora släktskapsdrag med flera af våra då anlagda städer. Jag pekar på Göteborg som ett nära till hands liggande exempel, utan att dock därmed ha velat göra för mycket af likheten, som är genomgående för alla denna

(Forts. på bilderna [2] och [3].)

2

S. T. Kjellberg foto. 1918.

RÅDHUSET.

3

S. T. Kjellberg foto. 1918.

LILLA NYGATAN.

(Forts. fr. bild [1].)

tid uppgjorda planer. Man lägger märke till de små i gatorna indragna kanalerna. Jag hänvisar i öfrigt till uppsatsen om Kungälf.

Utom kvarterens reglerande, gatornas rätlinighet m. m. vill jag här särskildt framhålla en principiell skillnad mellan gamla och nya planen. Medeltiden tog upp sina tomter så att de löpte ned till stranden. Denna blef därigenom privategendom. Nyare tider lägga en gata utefter strandkanten, en allmän gata, som avskär privattomterna från vattnet. Här har alltså inkommit en ny uppfattning af äganderätten, som tar sig uttryck i dessa strandgator.

Föröfrigt synes bebyggelsen omkring ån ha varit ganska imponerande. Linné, som reste genom staden, säger: "wi seglade in igenom en stor och djup flod, som gick igenom hela staden, på sidorna upmurad med stora stenmurar, som på ömse sidor uppehöllo de störste träbyggningar, utur hwilka genom muren woro nedgångar med stentrappor ifrån sjelfwa husen, at man *immedjate* kunde stiga ifrån förstugan neder til watnet eller båten; så at wi tykte oss kommit i sjelfwa Venedig, då wi kommo till Uddevalla."

Torget har fått bibehålla sin plats, men broläget har ändrats. Härigenom har torget äfven förlorat sitt organiska sammanhang med stadsplanen. Det borde ha förlagts intill någon af eller emellan de båda broarna.

Denna regleringsplan kom aldrig till utförande. *S. T. K.*

4

S. T. Kjellberg foto. 1918.

HÖRNHUS VID S:T MIKAELSGATAN.

5

S. T. Kjellberg foto. 1918.

ASPLUNDSGATAN, HUSET N:R 25.

UDDEVALLA.

Uddevalla har mångfaldiga gånger hemsökts af eldsvådor. Detta förklarar den karaktär af relativ nybyggnad, som hvilar öfver staden. Året 1806 skedde den sista af dessa eldsolyckor. Då blefvo äfven kyrkan och rådhuset samt klockstapeln uppe på Agneberget lågornas rof.

Kyrkan uppfördes liksom rådhuset i nyantik anda och har till fader arkitekten Gustaf af Sillén. Västpartiet återger en antik tempelgafvel med fyra mäktiga kolonner.

Vid mitten af 1700-talet såg Linné här "stora träbyggningar", som voro lika dem i Göteborg och "mestadels betäckte med tegeltak, försedde med sköna fönster, beslagne med bräder, öfwerstrukne med rödt och målade med blå eller hwita knutar." De höga, tjärade husen utsatte staden för eldfara, menade han, "ehuru Städerne härigenom blifwa mycket täcke, lätte och angenäme at bebo".

Äfven invändigt voro byggnaderna, särskildt naturligtvis i rikare hem, ståtliga. 1783 bestod kommerserådet Michaël Kochs gård i 2. roten n:r 20 af en tvåvånings manbyggnad med tre flygelbyggnader. I manbyggnaden fanns en sal "med Hollendska Waxduks Tapeter med bilder; målad duk i taket; 5 fönsterlufter 2 1/4 aln höga; bröst- eller fotpanel 1 1/2 aln; 1 spisel klädd och murad med jernhallar inuti". Gården innehöll för öfrigt stall, fähus, loge, lador och bodar af alla slag. — På rådhuset fanns samtidigt "väfda Turkiska tapeter", den skönhetsälskande Justitia till fängnad.

Intet af detta återstår nu. Huset Asplundsgatan nr. 25 [5] återger en typ, som finnes representerad här i staden, med två våningar och portgång. Taket är lågt, valmformigt. I hörnet af Agnebergs- och Östergatorna ligger ett envåningshus byggt i vinkel på en plan, som är normal för mindre svenska borgarhus. På några gator återfinner man byggnader med gafveln emot gatan. Så är förhållandet vid Asplundsgatan 19 och 21 samt på Agnebergsgatan 5. I det sista fallet är det tydligt på grund af att två byggnader ligga på tomten, att trångboddheten är orsak till läget, och att det sålunda icke beror på det så ofta upprepade men i de flesta fall grundligt felaktiga antagandet att den äldre stadsbyggnaden här i Sverige karaktäriseras af gafvelställda hus. Detta är ett utländskt drag, främmande för den *svenska* stadsbyggnadskonsten.

På Agnebergets sluttning och som afslutning på Agnebergsgatan ligger en byggnad, som tydligt hör samman med allmogehusen, liksom en del andra utefter landsvägen utanför Östertull.

En loftbod har jag iakttagit, en ovanlig företeelse här västerut, på den gamla gården Kvarnbergsgatan nr. 1. *S. T. K.*

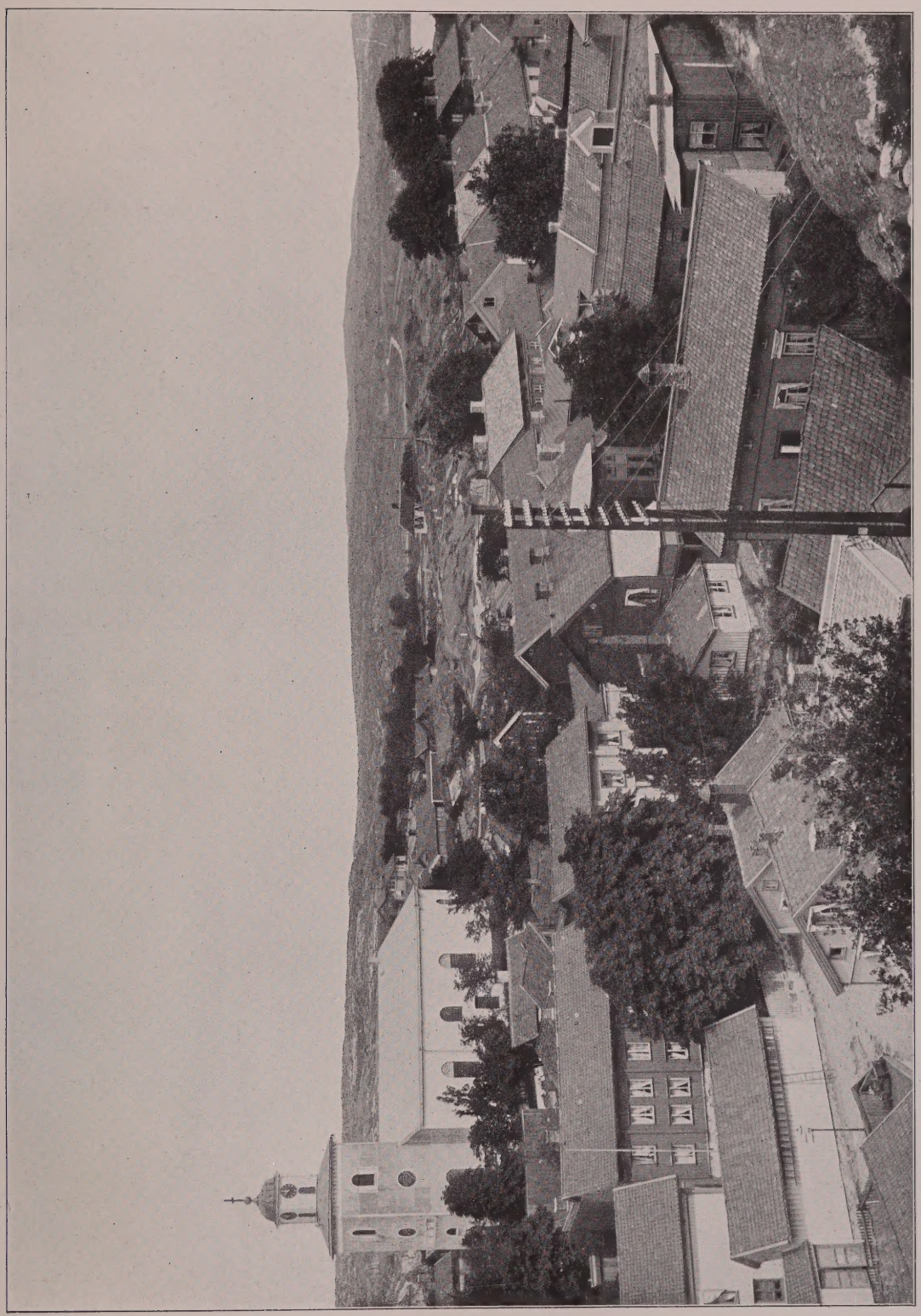

STADEN OCH KYRKAN FRÅN SÖDER.

Strömstads stadsplan "Avrytat Anno 1695 och renoverat 1696"
af Johan Kempenschiöld.

Planen visar huru staden såg ut ett tjugutal år efter dess anläggande eller rättare efter dess första privilegier, då man i detta fall knappast kan tala om en anläggning. På förmyndarregeringens uppdrag utsåg Assessor Enefelt denna plats vid Strömsån, där tidigare funnits ett fiskläge, såsom lämplig för en stad, och man beviljade dem, som nedsatte sig här 20 års frihet från landtullen.

Såsom den här synes har staden icke hunnit långt i sin växt. Några tomter ha upptagits utefter ån och stranden, torget är en oregelbunden icke fullständigt inbyggd plats väster om kyrkan. På bergssluttningarna ligga kålgårdar. Men vid jämförelse med nyare stadsplaner finna vi, att bebyggelsen behållit de linjer, utefter hvilka den från början uppstod. I så måtto är denna stadsplan intressant, att den visar, hvilka marker, som voro mäst begärliga.

S. T. K.

2

S. T. Kjellberg foto. 1918.

BILD FRÅN NYA KARLSGATAN MOT KARLSGATAN OCH BUKTEGATAN.

3

S. T. Kjellberg foto. 1918.

BUKTEGATAN FRÅN VÄSTER.

År 1786 utfärda Borgmästare och Råd en kungörelse för "winnande af ordning och et bättre utseende" på staden. Det förbjöds, att uppföra byggnader eller göra "betydeliga reparationer och förändringar i synnerhet utwändes åt Gator och gränder" utan förut skedd anmälan hos magistraten. Detta förbud hade existerat någon tid, då vederbörande fingo reda på "at flere nybyggnader af hus, plank och trappor m. m., utan wederbörlig approbation, utförde blifwit". På den grund utsattes ett vite af 1 riksdaler och 32 skillingar för den, som icke fullgjorde sin anmälningsskyldighet.

Skönhetsvård i gamla dagar!

BUKTEGATAN.

[3] Bilden liksom nedanstående planskiss visar huru böjningen af gatulinjen ägt rum genom ett trappformigt utbyggande af husen. Gatubilden får härigenom ett mera plastiskt lif, hvilket brukadt till öfverdrift medför en orolig verkan.

Metoden är gammal och återfinnes i den äldre, rikt bevarade tyska stadsbyggnadskonsten.

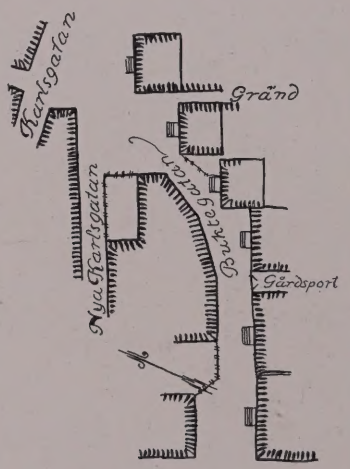

Skiss av Buktegatan Strömstad.

4

S. T. Kjellberg foto. 1918.

KARLSGATAN, RIBERS HUS.

5

S. T. Kjellberg foto. 1918.

GRÄND FRÅN KARLSGATAN TILL KYRKAN.

De gamla stadsgårdarna tillhöra icke längre vår tid. I stort sedt äro de försvunna, ehuru här och där den gamla gårdsgrupperingen finnes kvar vid någon industrigård. Däremot har stadsgården med landthushåll skattat fullständigt åt förgängelsen. Och dock var denna den normala formen för en stadsgård i gamla dagar. Äfven om man icke hade åkerbruk, så ägde man i de flesta fall en ko, en gris, en häst.

Så var förhållandet i en del gårdar i Strömstad ännu in på 1800-talet. 1805 består apotekaren Haquin Horners gård vid torget af:

en Manbyggnad af timmer i två våningar med källare, rödmålad på tre sidor, tegeltäckt;
ett Fähus med "båsar för fyra kreatur" samt höskulle öfver;
en Vedbod;
ett Afträdeshus samt
en Sjöbod belägen i Bugten, "Indelad uti 2ne timrade rum samt Swahlegång utanföre af Bräder och et wagnslider åt landsidan".

S. T. K.

91-B32291

GETTY CENTER LIBRARY
3 3125 00011 0417